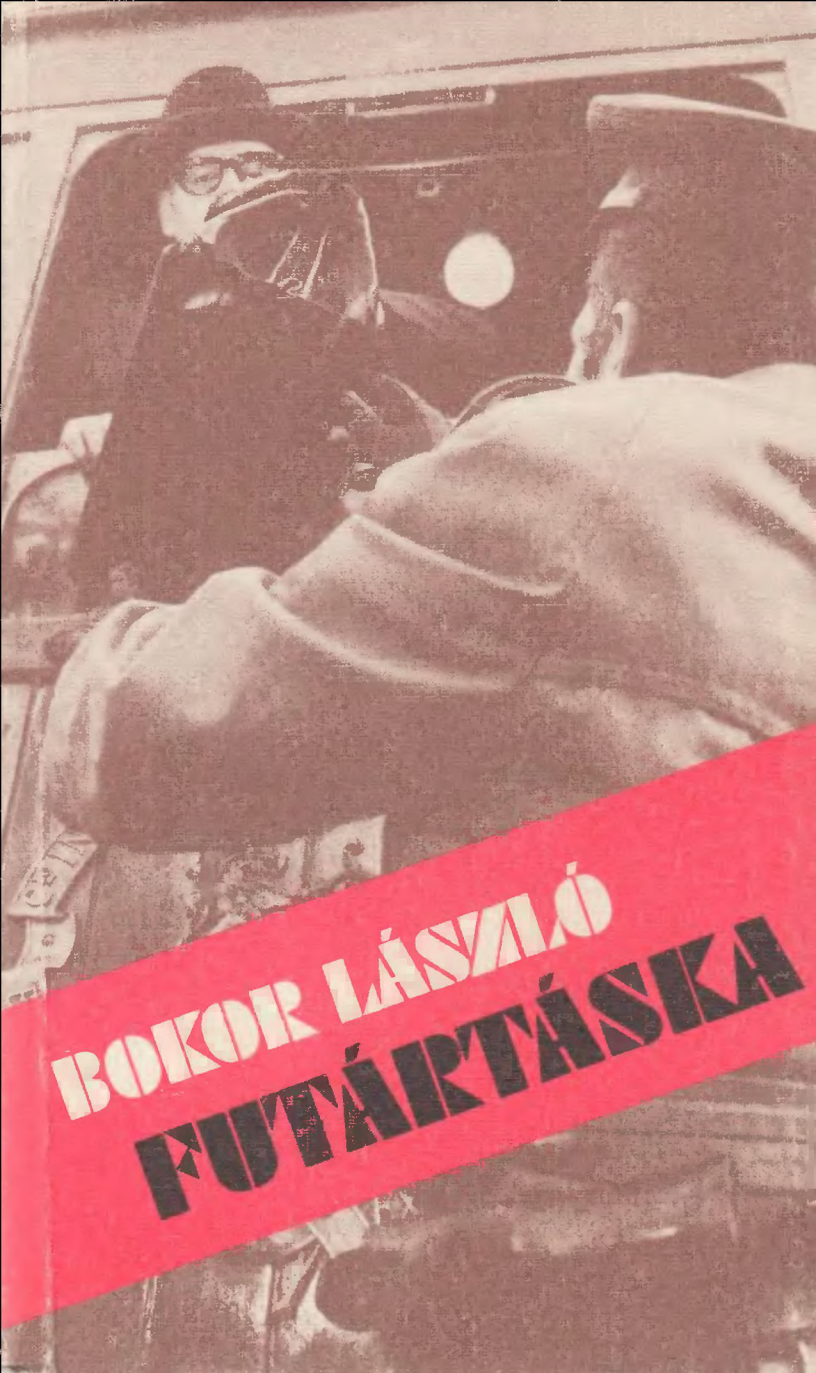

BOKOR LÁSZLÓ

FUTÁRTÁSKA

BOKOR LÁSZLÓ

FUTÁRTÁSKA

BOKOR LÁSZLÓ

FUTÁRTÁSKA

DOKUMENTUMREGÉNY

ZRÍNYI KATONAI KIADÓ
BUDAPEST, 1983

Lektorálta: Békés Rezső

„Kedves László!
Szóval egy új könyv és újra a háborúról. Összegyűjtöttem kérésedre néhány ismeretlen felvételt, javarészt abból az anyagból, amelyet az amerikaiakkal készülő új filmemhez felkutattunk. A film legalább 20 óra lesz, az USA-ban Ismeretlen háború címmel kerül majd műsorra. Küldeményem nagy hányada régi filmkockák kinagyítása, ezért olyan szemcsés. Hiába, rossz minőségű filmre dolgoztunk a háború alatt. Elveszti rugalmasságát, elfárad a sok celluloidtekercs. Csak mi nem fáradhatunk el. Küldöm végezetül azt a képet, amely legutóbbi találkozásunkkor készült Lipcsében. Üdvözlet a régi, kedves kollégáknak, Neked meg sok sikert kíván öreg barátod:

Roman Karmen"

Mire a válasszal elkészültem, jött a hír: Karmen meghalt. Emlékének ajánlom ezt a könyvet.

A szerző

ELŐSZÓ HELYETT

A történelmi színjátékot elindító kellék – a táska – mintha egy másik égitestről érkezett volna. Viseltes magányban, háborút megjárt kopottságban érkezett egy régiségkereskedés kirakatából. Életre akkor kelt, egy nagy-nagy mechanizmus parányi csavarjaként, midőn bőrét valahol, valamilyen állatról lenyúzták, kicserzették, hogy neki varrhassanak, szegecselhessenek abból testet, pántokkal, csattal, finom vasalással.

Hogy hol mindenütt járt az öreg futártáska katonák, diplomaták, gyanús civilek kezében, tán még kideríthető lenne. Bármelyik jól felszerelt bűnügyi labor fellelné hátában, fenekén, bőrsejtjeiben szagát a repülőbenzinnek, lőpornak, földbunkernek, vonatfüstnek, tengervíznek, félvilági szalonoknak. „Járta és látta" a frontokat Danzigtól Hawaiig, „hallotta" a titkos tanácskozásokat a Sasfészektől Casablancáig, „ült" haditanácsokon és rejtőzött semleges országok határsorompóinál. Megesett, hogy jövetelére ezreket indítottak a biztos halálba, másokat vissza a hátországba, vitt érdemrendeket és halálos ítéleteket, győzelmi, fekete és fehér zászlókat.

Hozta és vitte a számjelzéses kód-üzeneteket, rejtjelezett hadparancsokat, megtévesztő térképeket. Volt, hogy szántszándékkal hátrahagyták, elvesztették, felvágták és ismét összevarrták. Megtörtént, hogy tartalmát kicserélték, lefényképezték, elégették, fecnikre tépték és újra összerakták, vitt rejtett filmtekercset megereszkedő redői között, győzelmi jelentést soha be nem vett városokról. Adott hírt cselszövésről, zendülésről, tizedelésről, ultimátumról, kapitulációról, új frontnyitásról. Zuhant le gépről, dobták ki éjszaka gyorsvonat ablakán, hozták fel búvárok a tenger mélyéről, adták el aranyért – adták el becsületért. Olykor kelléke, másszor főszereplője a véres drámának. De kár, hogy nem rejtettek fogantyújába apró fotógépet, hogy mindent lefényképezhe-

tett volna, amit beleraktak. Most csak előhívnánk a filmeket. Nem más égitestről érkezett, csak úgy tűnik, fényévnyire már az az 1945, amelyben múzeumi tárggyá, hadiereklyévé szelídült.

Kombinációs zárrendszere nem titok többé, és az sem, hogy mit szállított egykor a drótsövényes lövészárkokba, vezérkari betonbunkerekbe. A futárok, a parancsküldők és végrehajtók már mindent elbeszéltek. Mindent? Aligha. Volt, ami tilalmas volt 25–30 évig. Ha kutatunk, megleljük a helyszínek, feljegyzések, párbeszédek és perbeszédek egykor hétpecsétes titkát, történetét az egész világdrámának. Itt van hát a „kellék". A címszereplő. A fontos, nélkülözhetetlen tárgy. A színpadon és a súgólyukban is.

Akkor hát indulhat végre az előadás? Hogyan? Elindult már magától? Nem háború ez, mely bejelentés nélkül kezdődik, ez csak regényes képzeletünk színháza, ahol úgy illik, hogy bejelentsük a kezdetet, a szüneteket és a véget. G. B. Shaw szerint egyébként egész életünk olyan, mint egy színház. Vannak, akik páholyból nézik az előadást, míg mások majd megszakadnak a nagy igyekezettől, hogy előlépjenek a kulisszák mögül. Vannak főszereplői létünk drámájának, és statisztái, epizodistái, akikre évek-évtizedek múlva már alig emlékszünk. Legfeljebb akkor, ha szerepjátszói mivoltuk valami különlegesen mély nyomot hagy bennünk. Vannak továbbá rendezői és ügyelői több felvonásos színjátékunknak, súgói, büfései és ruhatárosai, akik egy ócska látcsővel is megörvendeztetnek, hadd lássuk jobban a ráncokat mások arcán.

Tehát színházban vagyunk, mely darab nélkül is alkalmas rá, hogy életformánk tükörképe legyen, a velünk végbemenő változásokkal egyetemben. Hiszen az udvarias jegyszedő néni lekalauzolhat a kakasülőről a finom párnázott zsöllyébe, sőt, olykor még páholyt is nyithat nekünk. A kezünkbe nyomott színlapról olvashatjuk, hogy vannak-e rendkívüli beugrások, ki hová szerződött, került vagy menekült, kit ünnepelt vagy búcsúztatott el örökre az együttes. Láthatjuk továbbá, hogy az öreg, mindig kattogó reflektorok helyett egy este a belső ornamentikába simuló modern fényorgonás „fejgépek" húznak pásztákat a színpadra. S a fénycsóvákban még azt is megállapíthatjuk, hogy az ősz hajú

karmester még mindig ugyanazt a kopott frakkot viseli, mint húsz évvel ezelőtt.

De maradjunk a karmesternél. Ő még nincs is a színen, legfeljebb a bársonyfüggönybe vágott apró nyíláson figyeli, milyen ház ígérkezik estére. Mert neki mindenképpen végig kell vezényelnie az előadást. Legfeljebb nem hajol majd meg háromszor, és ha csak fél ház van, nem szól rá a hárfaművésznőre, hogy ne kötögessen két glissandó között. De egyelőre még nyakkendőjét igazgatja, mint aki fel sem figyel arra, hogy a zenekari árokban már folyik a hangolás.

Aztán ne feledkezzünk meg azokról sem, akik bizony úgy ülnek be egy nézőtérre, hogy nem érdekli őket, mi kerül színre. Ők is a szórakozást keresik, de nem a színpadról várják azt, hanem a büfék és előterek sétányától, ahol új ruháikat és partnereiket bemutathatják. Ha épp rosszkedvűek, sziporkázhatnak a színészek, bonyolódhatnak a legfrivolabb burleszkhelyzetek, ők még véletlenül sem mosolyodnak el, ha pedig épp nevetni támad kedvük, hát nincs az a shakespeare-i királydráma, amelyben ne találnának okot a derűre.

De térjünk vissza azokhoz a percekhez, amelyekben még teljes fény ragyogja be a nézőteret. Még mindenki jól szemügyre vehet mindenkit. Beszüremlik valami előzetes zörej a hangkulisszákból is. Mintha sziréna szólna, néha géppuskarobaj. De csak egy-két másodpercig. Hogy aztán jól működjön a darab drámai perceiben is.

Háborús dráma? Ezért jöttünk? Megint lőni fognak?

A színház is része a háborúknak. Nemcsak azért, mert átélt néhányat, vagy mert a háború is elpusztította egy részét. Azért is, mert türelmes színpadára megidézheti a valódi tetőbeomlást, azt hogy lezuhanjon a csillár vagy tüzet fogjon az egyszínű, háttérül szolgáló körfüggöny.

Csináljunk színházat azokból a réges-rég elfelejtett, de megtörtént epizódokból, amelyek a nagy drámákat megelőzték, kísérték és követték, amelyekre nem figyelhetett egykor a néző, mert megátalkodott fővilágosítók csak a színpad egyik felére engedtek fényt. Beszéljük el azokat az eseteket, amelyek megrekedtek egykor a színházi dramaturgiák vaskos dossziéiban, mert a mindentudó direktorok vagy rásütötték az ellenségesség tiltó pecsétjét, vagy éretlennek ítélték hozzá a közönséget.

És ma? Ma már érettebbek lennénk?

Feltétlenül. Színházi nyelven szólva törzsközönsége lettünk egy új műfajnak, amely sikeres repertoárdarabok helyett dokumentumokat állít elénk. Jegyzőkönyvek, tárgyalások, perbeszédek formájában. Divathullám lenne? Az is, meg bölcs ráhangolódás a tényszerűség korigényére, mely egyaránt jelentkezett tőlünk Keletre és Nyugatra is. Több tehát egy rajtunk keresztülcsapó hullámnál, olyan neorealista életérzet inkább, mely objektív tényanyagával tanít meg előrelátni, következtetni. Akár a színház szabályai szerint egyik felvonásból a másikba. Azt, hogy kedvenceink aztán megérik-e a végkifejletet, már nem árulja el senki. Annyi izgalma, sava-borsa azért maradjon egy darabnak. Kell is, ha már jegyet vettünk rá.

Az ilyen izgalmakat keltő dokumentumdrámák témáikban, korfestő háttértörténeteikben vissza-visszakanyarodnak a negyvenes évek első feléhez, a nagy- és kisközösségek, családok szétszakadásának, 50 millió ember örök süllyesztőbe kerülésének korához. Vagyis a maga leplezetlen valóságában lép színre a Háború.

Az, amelyik már réges-régen elmúlt. Amelyik már olyan távoli, hogy John Steinbeck is így mesél róla riportregénye címlapján: Volt egyszer egy... A literatúra és a hadtörténelem alighanem több ezer műben szedte már ízekre és boncolgatta ezt a korszakot, monstrefilmeknek is juttatva világsikereket vele. De a mindent felderíteni, feltérképezni kívánó buzgalom közepette is mar ...ak fehér foltok, s e kötet sem vállalkozhat arra, hogy minden miértre és hogyanra választ adjon. Megkísérli azonban, hogy néhány eseménnyel és személyiséggel kapcsolatban hézagpótló tájékoztatással szolgáljon. Ezért invitálja történelmi színházba a kedves olvasót, nem pedig azért, hogy intimpistáskodó magazint csúsztasson a kezébe évszázadunk legkegyetlenebb drámájának szereplőiről.

Robert Capa[1], a világhírű fotográfus, nem volt színházrajongó. Még a történelmi allegóriák, példázatok kedvéért is szívesebben ereszkedett Leicájával egy-egy arénába, szemtől szembe figyelni meg a véres drámákat, kötelező érvényre juttatását a végletesre hántolt dramaturgiáknak. Ő úgy tanította, „közel kell menni a dolgokhoz". Nem használt teleobjektívet. Egyszerűen odament mindenhová. Élet- és halálközelből fényképezte a nagy csatákat is. Addig ment, míg

egy akna vele is végzett. Akkor túl közel ment. Ám mit tegyen a kései kutató, kiben akkor támad fel a nekibuzdulás egy háborúról szólni, mikor a tüzek már kihunytak, az aknákat felszedték, a városokat újjáépítették, s a nagyvilág régiségkereskedői kincsként mutogatnak egy korabeli egyenruhát.

Módszerként tán csak az marad, ahogy a bűnügyi szakemberek faggatják a „beszélő" helyszínt, hívják tetemre a szemtanúkat és mindazokat, kiknek hitelt érdemlő véleményük lehet az üggyel kapcsolatban. Ha aztán késve új gyanú, másfajta bizonyosság merül fel, nemritkán a bírósági ítéletek után, sor kerülhet a perújrafelvételre is.

Sokszor vallattam jómagam is beszédes helyszíneit, hallgatag túlélőit a nagy háborúnak. De évtizedek során sem akadtam olyan újfajta összefüggésre, mely megváltoztatná vagy akár csak megkérdőjelezhetné a nürnbergi bírák ítéletét. Az a háború ma már ismert gyilkosaival, áldozataival, felbujtóival, csendes szemlélőivel egyaránt. Ám a naplók, titkos archívumok mélyéről még fel-felbukkannak az egész históriát értelmező, ha tetszik: színesítő epizódok. Ezekre sosincs késő ráirányítani a figyelem fényszóróit. Talán áttörhet még a fény a könnyű felejtés és ostoba közöny homályán.

Reménykedjünk és nyissuk ki a futártáskát.

1

IRODA A TEINFALTSTRASSÉN

Amikor 1970-ben a külügyminisztérium megbízásából hozzákezdtem a bécsi magyar sajtóiroda megszervezéséhez, egy tönkrement marketingügynökség helyiségeit béreltük ki. Az iroda a belvárosban volt, és elsőként azt vettem észre, hogy apró helyiségeit színpadi díszletek, „hamisítatlan" juta- és papírmasé falak választják el egymástól. Talán a közeli Burg Színháztól vette az egykori tulajdonos, de az is lehet, hogy valaha egészen más célokat szolgált az egyébként tekintélyes alapterületű, egész emeletet elfoglaló komplexum.

A falakkal együtt még valamit, pontosabban valakit örököltem. A századforduló idején Sopronból odaszármazó Hirsch Albertet, aki abban is különbözött a vászonkötésű, polcon sorakozó lexikonoktól, hogy élőszóval tudott válaszolni a legkülönfélébb természettudományos, irodalmi, nyelvi és politikai kérdésekre. Ő egy azok közül, akik nem csöndes átvészelői voltak a fasizmus korszakának, hanem ellene fellépő rendíthetetlen harcosok. Ő az, aki magas kitüntetései révén minden november 7-én hivatalos a szovjet nagykövetség ünnepi fogadására, s akit 1945-ben őrnagynak nevezett ki de Gaulle tábornok a francia ellenállásban végzett tetteiért. (Albert Hirschet 1982-ben népköztársaságunk Elnöki Tanácsa a „Népek barátságáért" érdemrenddel tüntette ki.)

Hirsch bácsiról köteteket lehetne írni, de valahányszor egy-egy kapuciner mellett este elővettem a magnót, csendesen, finoman elzárkózott. Majd ha megöregszem, mondta ilyenkor. Csakugyan nem látszott rajta 70 éve.

Egyetlen alkalommal jött tűzbe, amikor az irodánkban lebontott falak és álmennyezet rejtekeiből ottfelejtett iratok kerültek elő. Az addig csendben, magányosan dolgozgató fordító-szerkesztő nagyítót vett elő, és izzó szenvedéllyel simítgatta és tanulmányozta a papírokat, szétmálló fecniket. Éppen néhány héttel korábban hozták címoldalukon a bécsi

bulvárlapok, hogy Kreisky kancellár Ballhausplatzi dolgozószobájában egy befalazott titkos széfben ráakadtak Dollfuss jegyzeteire és szolgálati fegyverére. Ezek után már alig keltett szenzációt, hogy a mi sajtóirodánkban székelt egykor Seyss-Inquart, a Führer helytartója, az Anschluss[2] egyik szervezője.

Hirsch bácsival később magam is végigjártam azt az utat, amely a Führert az Inn-parti Braunautól a bécsi Helden Platzig vezette. A braunaui emeletes házon, amely ma diákotthon, nincs emléktábla; de egy-egy április 20-án, az ifjú Schickelgruber Dolfi születésnapján zarándokhellyé változik a vidék. Az osztrák csendőrök nagy készültséggel veszik körül a környéket, már jelenlétükkel is elriasztani akarván minden provokátort. Azt azonban ők sem akadályozhatják meg, hogy a határfolyó hídjáról századnyi bajor rendszámú Mercedes, nagy dudakoncert közepette ne gördüljön végig a főutcán, s hogy dirndlis[3] öregasszonyok ne tegyenek virágcsokrokat a vezéri kegyhelyre.

Úgy hittem, effajta emléktüntetés csak az ötvenes évek túlzó sajtóhíradásaiban szerepelt, de lám, csaknem negyedszázad múltán, jóllehet nosztalgikus-csendes, rendőrileg alig-alig kifogásolható mivoltában a vaskeresztesek felvonulása még mindig élő valóság. Sőt, a szembeni hentes, aki ilyenkor nagy üzleteket bonyolít le, olcsóbban mérve a frankfurtert, azt is elmesélte, hogy mindannyiszor egy magnó is megszólal valahol fent egy ablakban, órák hosszat játszva a Happy birthday-t. Így hát legfeljebb csendháborításért, indokolatlan dudálásért szabhat ki bírságot a helyi hatóság ilyenkor, másért nem. Az osztrák demokráciába még belefér, hogy egy másik diákinternátus gondnoka, amely innen alig tízpercnyire található, némi baksis fejében rendszeresen kinyitja hobbymúzeumát a látogatók előtt, elkápráztatva őket az egyetlen szobába bezsúfolt zászlóerdővel, rendjelekkel, fegyverekkel, Hitler-portrékkal. Ő maga is bicegve jár, fél arcát mély sebhely borítja.

– Sztálingrádnál szerezte – véli kedves öreg kísérőm –, alighanem beleszaladt egy bajonettbe.

Ez hát Braunau egy percben elbeszélve. A Hitler-házról persze hallgatnak az egyébként igen precíz képes baedeckerek. Azonban aki a háborús bűntettek színhelyén kutat,

annak nem a középkori városfalmaradvány meg a tűzoltótorony a legfontosabb.

Pár évvel később, 1973-ban az Anschluss 33. évfordulóján, módom volt egy filmet is megnézni, ami a nagy napról szólt. Ezt a filmet puritán egyszerűséggel a korabeli híradókból „vágta össze" az igen tehetséges és antifasiszta televízórendező Lázár Imre, aki mindenre tudott válaszolni, csak arra nem, miért disszidált 56-ban. Az osztrák televízió a szociáldemokrata kormány ellenére nemkívánatosnak minősítette azt a műsort, és csak apró részleteiben sugározta.

Később, hogy a teljes anyagot megláthattam, megértettem az indítékot. Bár a véletlen úgy hozta, hogy ama 1938-as márciusi napot magam is Bécsben éltem át, személyes élményeket szerezve a Wehrmacht[4] csizmacsattogásából, de az a lelkes fogadtatás, amit a kamerák akkor a mozinéző elé vetítettek, már elmerült gyermekkorom egyébként is zajos emlékei között. Messzire vezetne most az örömünnep taglalása, maradjunk annyiban, hogy egész Bécs ott volt végig a Ringen, és azon a napon Adolf Hitler felemelt karok erdeje közt vonulhatott be szülőházájába, hódításának első színhelyére. – Tudja kérem – töpreng Hirsch bácsi –, a bécsiek úgy vélték, még mindig előnyösebb egyik kezüket emelni fel, mint mind a kettőt.

Alighanem volt valami ebben az okfejtésben, de a képek emléke megmarad, és a néző, ki felismeri magát a képeken, 33 évvel később már tiltakozik az azonosítás ellen.

Járunk a Hofburg előtti téren. Mögöttünk Prinz Eugen lovasszobra, előttünk az erkély, ahonnan a *Drang nach Osten*[5] újsütetű programja egykor dobok és fanfárok közt meghirdetésre került. Nemsokára a Belvedere palota termeit járom. Seyss-Inquart ennek erkélyéről beszélt a bécsiekhez. Ezt feljegyezte a történelem és apró jegyzetein ő maga is. Csak a történelmi „bakit" hallgatták el. A mindenkit túllihegni akaró gauleiter[6] ezekkel a szavakkal akarta beszédét zárni: Itt vannak német bajtársaink, testvéreink, együtt dobban a szívünk, együtt menetelünk... E valóban lelkesítő befejezés németül így hangzott: *wir treten alle zusammen,* pontosabban, hangzott volna, mert a nagy izgalomban becsúszott egy apró kis „s" hangocska, és a zárómondat, mely a kórusnak a terepet átadta így alakult: *wir treten alles zusammen.* Ez pedig szó szerint ennyit tesz: mindent szét

fogunk taposni! Meg is tették. És még mondja valaki, hogy nem figyelmeztetett rá időben.

Vannak szavak a történelemben, amelyek később fogalommá válnak. Könyveink sokszor győzelemnek írják le azt, amiről egy idő után már azt valljuk, vereség volt. Nyilván Waterloo vagy Austerlitz sem kap azonos értékelést Európa minden tankönyvében. Elgondolkoztam ezen az Anschlusson, mely minden német nyelvű menetrendben a legközönségesebb „csatlakozást" jelenti, vajon nem többről volt szó itt 1938-ban? Elég egyértelműen minősíti ez a kifejezés a bekebelezést? Vagy tán az új bismarcki birodalomról álmodó hitleri politikusok azért rendezték meg a „népszavazást", hogy az előre kiszámított eredmény után majd az önkéntes „csatlakozás" kifejezést röpíthessék világgá? Nyilván így történt. Értettek a propagandához.

Pedig Bécs részesült már egy-két riasztó előrejelzésben, mielőtt Braunaunál a német hadosztályok előtt felemelkedett a sorompó. 1934-ben a munkásfelkelés vérbefojtása például, annak ellenére, hogy akkor ott csak rózsaszínű schutzbündlerekről[7] volt szó. Aztán a náci ötödik hadoszlopok beszivárgása, mely Dollfuss meggyilkolásához vezetett. Bécs nem akarta meglátni a Stephansdom fölé magasodó felkiáltójelet. Az Operában és a Schönbrunni kastélyban változatlan ceremóniák mellett indultak meg a báli idények, és csak kevesen figyeltek fel a vészjelekre, az értelem riadójára.

Egy albérleti szobában, valahol a Simmeringer Hauptstrassén színházi emberek ülték körül a nagy hirtelen odacseppent párizsi vendéget, Joseph Kozmát. Már egy órája töprengtek a külföldre szökés lehetőségein. A balettmester, Brecht, Reinhardt és Piscator társa Berlin nagy színházi korszakából mikrofonra gyanakodva kopogtatta a falakat. Próbálkoztak a vízcsappal, a rádióval, végül Kozma improvizált néhány dallamot a zongorán, az lett a beszélgetés hangkulisszája és vezérmotívuma is. Párizsba visszatérve kottára vetette, sőt valami alkalmi szöveget is rögtönzött hozzá. Az őszről, az elmúlásról, kihunyó fényekről, amelyek mögött mindig újraélednek a tavaszi rügyek. Sláger lett ez később Budapesten is, vagy húsz év múlva. „Sárga falevél lehull a fáról, elvitte őt az őszi szél..." Csak aki nagyon figyel, az véli ismerősnek a melódiát: „Repülj te lángoló, tűzszínű zászló, vezess az éjek-éjén át..." A felkelő, a sorsa ellen

lázadó munkás-Bécs indulója volt ez, amely akkor már csak az elgyötört lelkekben visszhangzott.

Egy úr a helyi amerikai követségről is nagyon jól látta, hogy megtorpan a történelmi óramutató és náci menetrend szerint indul majd tovább. Sőt azt is jelentette Washingtonba, a State Departmentnek, hogy megkezdődött az a győzelemittas mars, amelyet a Führer már a Mein Kampfban[8] beígért, és nemsokára átrajzolhatják a térképeket, a Német Birodalom egységes jelzése alá kanyarítva a „Südostraum"-ot is, bekebelezve a „balkáni segédnépeket".

George Messersmith később a vád tanújaként is fellépett. Nürnbergi beszéde bekerült a Nemzetközi Katonai Törvényszék peranyagának első kötetébe, de akkor 1938-ban észrevételeit csak kódüzenetek röpítették a viharfelhős középeurópai éjszakából a tengerentúlra: „Délkelet-Európa Törökországig Németország hinterlandja."

Még egy gondolat kívánkozik ide, engedelmet kérve a naptár előrehajtogatásáért, az, hogy milyen kedélyes egyszerűséggel hagyta ki a koronaátadási ceremónia során budapesti beszédéből Vance külügyminiszter is a fasizmus azon korszakát, amelyek a koronaügy hátteréül szolgáltak. „Az István-korona aztán Ausztriába került" – mondotta Jimmy Carter küldötte. „Került", mintha csak kiállításra vagy turistaútra vitték volna. Nem volt szó elrablásról, a fasizmus nem első, nem is utolsó merényletéről Magyarországgal szemben.

De egyelőre a korona még biztonságban van budavári trezorjában, egy katolikus és egy protestáns koronaőr vigyázza, és Horthy kormányzónak sem emiatt fáj a feje, hanem azért legfeljebb, hogy Mussolini milyen álláspontra helyezkedik majd, ha a náci mechanizmus a magyar határsorompót is nyitogatni kezdi. Elvégre most már közvetlen területi érintkezésbe kerültünk a Harmadik Birodalommal. A Brenner-hágó pedig messze van.

Hirsch bácsi mutatja, ott, ahol most a grinzingi mulatónegyed kezdődik, hajdan barakksor állt. Az első világháborúban fogolytáborként szolgált, később ez lett a Horthy elől menekültek tömegszállása. Ki mindenki megfordult ott valaha Kun Bélától Illés Béláig, Jász Dezsőtől Andor Leonig, neves és névtelen katonái egy kivérzett forradalomnak! Innen indult a küldöttek egy része be a Josefstadtba

1925 őszén a Kommunista Párt életbenmaradtát hirdető I. kongresszusra, egy üresen ásító könyvtárba. Innen indultak titkos transzportokkal az akkori német kikötőbe, Stettinbe, hogy az éjszaka leple alatt szovjet teherhajókon keressenek menedéket, s itt mesélték el egymásnak újra és újra a 133 nap históriáját, továbbálmodva a magyar Kommünt. Járt itt Fényes László is útban Párizs felé, és elmondta Münnich Ferencnek, hogy azokban az 1918-végi napokban, amikor hadügyi államtitkárként az új fegyveres erő megszervezésén fáradozott, belépett szobájába egy magas rangú tengerésztiszt, összevágta bokáját, és tisztelgett: *Horthy Miklós sorhajókapitány forradalmi szolgálattételre jelentkezik.* Csak miután Fényes kidobta, akkor ment le Szegedre.

Nem egyszerű dolog a történelem, és magasra jutott személyiségei többnyire magukban hordozták egykori kisiklásaik szégyenét. Életük végéig. Jóllehet, amikor s ahogy csak tehették, visszafizették. A tanúknak, olykor egy egész nemzetnek. Ma már közhely – Hitlerről is szólva – világuralmi gigantomániáját ifjúkori kisebbségi érzésével hozni összefüggésbe. Így lehet elképzelhető a Horthy-féle antikommunizmus egyik lelki indítékát e '18-végi közjátékban fellelni, amelyben a felajánlkozó admirálist kiebrudalták az akkor még csak polgári forradalom sáncai mögül is.

És Horthy fizetett. Nemcsak a szabadjára engedett különítményesei terrorjával, a zadravetzek lelkiháborújával, leginkább azzal az intézményesített „nemzetvédelmi" tevékenységgel, amely tömjénfüsttel, harangzúgással és „kívánsághangversenyekkel" kísérte a kiscserkészek útját a leventézésen át a kerékpáros „gyorshadtestig", a gödöllői jamboree-től[9] a voronyezsi tömegsírokig.

Horthy megtette a magáét. Megtette volna akkor is, ha a néphangulat nyomán, az események nem pontos felismeréséből eredően sikerült is volna magát Otrantóból Böhm Vilmos oldaláig manővereznie, de a percemberkék mindenképpen felmorzsolódtak a történelem kérlelhetetlen fogaskerekei közt. Mert Horthy negyedszázada nyomasztó, nemzeti sorstragédiájával is perce volt csak a megelőző ezer évnek, mely elmúlt és kimúlt azon a 45-ös zéró órán.

Horthy őfőméltóságának nevét fiaink olykor lexikonban keresik, de a szülők, nagyszülők sem tudják minden esetben pontosan beskatulyázni. Bár a beskatulyázások ellen joggal

lép fel a korszerű történelmi szemlélet, de az ő esetében, annyi félreértés és félreinformálás után talán mégis indokolt.

Felhagyok jómagam is személye és tettei ismertetésével, hiszen ez a kötet másra vállalkozott, de végkövetkeztetésül még annyi engedtessék meg: az a bizonyos „bűnös Budapest" valamivel csak kiérdemelte a legfőbb kormányzó hadúr haragját. Ebben az ítéletben benne volt, hogy a városnak és az országnak bűnhődnie kell. S a hóhérbárd – tehetetlenségi nyomatéka folytán – még akkor is le-lecsapott, amikor a kormányzó admirális már kopogtatott a világelismerés diplomáciai szalonajtaján.

Rapallo[10], 1922. már mögöttünk volt, tudta a Nyugat, hogy fékeznie kell antikommunizmusát. Egyszerre figyelni a fenekedő fasiszta veszélyt és fenntartani a szovjet körüli cordon sanitaire-t[11] csak akkor lehetséges, ha végül is azok ketten bonyolódnak egymással háborús konfliktusba. De hát az űrkorszak akkor még messze volt, a földi realitások közt pedig az ilyen hadviselés elképzelhetetlen. Két nagyhatalom, amely ráadásul nem is határos egymással... És a Nyugat kalkulálni kezdett. „Oszd meg és uralkodj!"[12] Lengyelország közvetlen fenyegetettségében újra meg újra ebben a vágyálomban ringatóztak, hogy majd azok ketten... És hogy ez mennyire így volt, és nem holmi „kommunista rágalom a Nyugat kárára", arra hadd idézzem tanúnak a müncheni történésznek, M. Freundnak 1956-ban megjelent Weltgeschichte der Gegenwart im Dokument című művét. A III. kötet 79. oldalán ez szerepel: „...a nyugati hatalmak fel akarták találni a kör négyszögesítését, azt, hogy szálljon szembe a Szovjetunió Németországgal valahol a sztratoszférában. Hiszen az egyetlen szárazföldi útra, amelyen ez lehetséges lett volna, lengyel területre nem léphetett..."

A titkosszolgálatok gyorsan szállították az adatokat Londonnak és Washingtonnak. Ezek teljesen egybevágtak. „A Szovjet leghőbb vágya, hogy megerősödjön, ipart, korszerű mezőgazdaságot létesítsen. Ha a világhelyzet megköveteli, felfejleszti majd korszerűnek éppenséggel még nem nevezhető hadseregét, de mindez érdekei ellen szól. A mandzsúriai Halhin Gol-nál és Haszan-tónál egy segítségül hívott divízió példás katonai erényeket mutatott ugyan a japánok szétverésében bizonyos Zsukov tábornok vezényletével, de

a nagy programot, a szocialista építőmunkát hosszú időre visszavetné egy kényszerű fegyverkezési program."

Davies, az USA moszkvai nagykövete jelentéseiben, később emlékirataiban is pontosan igazolta a hírszerzés analízisét. Nem kellett mesterkémnek lenni ezekhez, mert az elvek és programok mindennap olvashatók voltak a Pravdában, és ha bárkivel bárhol megismerkedtek Minszk és Vlagyivosztok közt, a válasz mindig ugyanaz volt. Az autentikus válasz, a kisember, a munkás, mérnök vagy kolhozparaszt, a leendő katona válasza.

A meghunyászkodás és a fasiszta megbékítés nyugati politikai programjáról lesz még szó a következőkben, de most térjünk vissza ahhoz a gondolatkörhöz, ahonnan kiindultunk. Elvérzett volna minden potenciális, szocialista-népi erő a hóhérbárdok alatt Horthy-Magyarországán? Eltűntek az egykori bátrak? S akiket nem űzött messze, idegen hazába statárium és terror, most múltat gyónva és tagadva, a területi revízió csakugyan népszerű kórusába álltak volna önkéntes szerepet vállalva?

A teinfaltstrassei irodában olykor késő estig diskuráltunk ilyen múltbéli kérdésekről, amelyeket csodálkozva kérdezett vissza egy-egy vitapartner. Hogyhogy? Hát kérdés ez egyáltalán? És peregtek a válaszok, hogy ki, mikor, hol nyilatkozott már erről érdemlegesen, cáfolhatatlan érvanyaggal. Ezek az esti beszélgetések nem a hivatalos verziókkal kívántak csatázni, inkább a személyes élményanyagot, a zsigereinkben hordozott mikrotörténelmet próbálták szembesíteni a hivatalos verziók ama külső közegével, melyben az események végbementek. A köztudottat a köztudattal. Mert a kettő nem mindig azonos. Nem járt mindenki szemináriumra. Egy este a „Kultúra" bécsi képviselője, Parczer Ferenc mesélt. Valaha könyvkereskedésben dolgozott. Története arról a napról szólt, amikor Viktor Emánuel Pestre érkezett. A kirakatokat Hitler- és Mussolini-fényképekkel kellett feldíszíteni. Ki is rakták a könyvkereskedők is, de a „véletlen" úgy hozta, hogy mögöttük vagy köztük, egy-két helyen a Nyomorultak fedőlapja is megjelent. Elvégre az a másik Victor, az Hugo is fontos!

Egyedi jelenség? Egyéni tett? Lehet, de biztos, nem ugyanezek a kezek rajzolták tele a gyárfalakat ötágú csillagokkal és sarló-kalapácsos jelvényekkel, ragasztották az antiko-

mintern-paktumot dicsőítő plakátra az egészen más rendeltetésű Nem, Nem, Soha! szalagfeliratot. Ugyancsak mások terjesztették postai levél formájában a Tisztelt Házban elhangzott, de a kormánysajtó által elhallgatott Bajcsy-Zsilinszky-interpellációt, amely szerint „a magyar történelem egyetlen hatalmas védekező gesztus a német imperializmussal szemben, és mi nem vagyunk hajlandók engedni, hogy a miniszterelnök úr utat nyisson e végzetes impériumnak..." Polgári ellenállás? Romantikus németellenesség? Ők lettek volna, kérdezhetjük, a tízezrek, akik órák hosszat álltak sorba a városligeti Nemzetközi Vásár szovjet pavilonja előtt, hogy Hain Péter detektívfőnök legjobb kopói szeme láttára végignézzék a kiállítást és teleírják a hatalmas vendégkönyveket? Kik voltak a Sztálin-műveket Botos Ignác néven kinyomtatók és forgalomba hozók, vagy a régi munkásmozgalmi dalt, a Warsawiankát úgy éneklők, hogy a Szeptember végén szövegét rögtönözzék hozzá? A Szigetmonostoron, Gödön és a hegyek közt marxista vitafórumokat tartók, a Marseillaise-t a Jövő dala címen fordítva kottázók és terjesztők?

Ők vitték a jelszavas táblákat 1942. március 15-én a megszállt Európa legnagyobb méretű béketüntetésén, a robbantóanyaggal teli ládákat a vasúti sínekhez, a Gömbös-szoborhoz, a Városi Színház-beli nyilas nagygyűléshez. Ők hajtották végre a KISKA[11] félkatonai szervezet akcióit, és őket ölték meg Braun Évával és Rónai Ferenccel a vár kazamatáiban, akkor mikor Pest már szabad volt. Nem kell a listát teljessé tenni, mert nem célunk azt igazolni, ami csak sejtjeiben létezett. Sokkal inkább arra vonatkozik a részletfelsorolás, hogy nem múlt el nyomtalanul az idő ama százezer internacionalista haditettei után, csak épp minden más államnál keményebb rendszabályokra késztették ezek a tettek az államvezetést, attól tartva, hogy „felüti fejét újra a vörös kakas", ahogy rémlátomásaiban később a Virradat, ez a szélsőjobboldali napilap oly sokszor megjövendölte. „... Így lesz, ha csak nem tesz meg mindent a pipogya kormányzat a csírákban való elfojtásra."

De a régi harcosok legtöbbje már a határokon túl volt. Kijutásuk, boldogtalan-boldogulásuk históriáját ezerszám megénekelték már eposzok és balladák, de róluk szóltak igaz, lényegesen prózaibb hangon a rendőri, majd később a hadijelentések is. És ők voltak végül, akik sommás, de

valóságot felsejdítő értékítélettel így kerültek be történelemkönyveinkbe:

„Ott voltak mindenütt a sebes iramú Ebrótól a Volgáig, hordtak százfajta fegyvert és egyenruhát, míg megpróbáltatások sokasága után néhány túlélő visszaérkezhetett a Dunához. Otthagyták nevüket és vérüket a világot átszelő antifasiszta front minden szakaszán..." Valaha talán túl sokat beszéltünk erről. Ma: túl keveset.

De hát megint előreszaladtunk a történelemben. Azok az iratok, amelyek a teinfaltstrassei iroda falburkolata mögül napvilágra kerültek, természetesen jövő időben beszéltek az Új Európa-rendről, a világháborúban győztes Birodalomról, és ha beszélni tudnának, megkérdezhetnék most, megmártózva a bécsi neonok szivárványfényeiben, hogy voltaképpen ki nyerte meg a háborút? De a papírok, mint köztudott, nem tudnak kérdezni. Igaz, hallgatni sem. A legapróbb betűk, jelek, szövegi utalások és számok mind beszédes tanúi egy múltba merült, elfelejtett korszaknak. Rendre visszatér rajtuk egy utalás bizonyos AO-ra, mely később felfedi titokzatos mivoltát, hogy az Auslands Organisation nevű ártatlan hangzású náci szervezet rövidítése.

Erre az intézményre már azért is érdemes volt felfigyelnem, mert akkortájt, életem bécsi intermezzója idején jelentek meg tekintélyes nyugati képes magazinokban fotósorozatok az amerikai nácik félkatonai szervezeteiről. A háttérben valami hasonló húzódott meg. Természetesen nem az NSZK kormányköreinek sugallatáról volt szó, viszont a szerecsenmosdatás már hamisítatlan nyugatnémet–amerikai közös vállalkozás volt. Nem veszélyhelyzetet konstatáltak a hírmagazinok, hanem oly infantilisra hangszerelték a Heil Hitler köszönésű, amerikai fegyverekkel ellátott rohamcsapatokat, mintha óvodás kisfiúk indiánjátékát mutatnák be. És persze megjelent a magyarázat is minden amerikai állampolgár alkotmánybeli, elidegeníthetetlen jogáról, a fegyverviselésről.

Mindez csak azért ér meg egy kis kitérőt, mert szomorúan emlékezetes, hogy a müncheni sörpuccsok idején is csak humorizáltak a weimari demokrácia képesújságai. Balgának mutatták magukat, és annak gondolták olvasójukat a kényelmes odanemfigyelés, a „hiszen béke van" illúziók már-már kihűlő napfényében. „Hansi mint Winnetou" – írták egy

SA[14]-parádén bajonettjével hadonászó legényke képe alá. Nézte a megsárgultan, fakón napvilágra került fotót Hirsch Albert is, leporolta róla a falmaradványt és azt mondta: – Tudja kérem (mindig így kezdte mondatát), ezek a polgári lapszerkesztők nemigen ismerték a nagy történelmi összefüggéseket, de ha már Marx Károlyt nem ismerték, legalább May Károly tanítására figyelhettek volna, aki ott a közeli Moabit fegyházban annyi szép indiánregényben beszélte el, hogy a winnetouk nemcsak táncolni, hanem skalpolni is tudnak... – Fogta a képet, és odaillesztette a Quick magazin mellé. A hasonlóság megdöbbentő volt.

A korabeli fénykép nyomdai raszterei között eléletlenedtek az arcvonások, pedig nyilván ott volt a marsolók közt az a bizonyos Fritz Kuhn Sturmführer, Hitler 1923-as müncheni puccskísérletnek egyik szervezője is, aki az Auslands Organisation vezetőjeként ezres tételekben vásárolta a fegyvereket. Az amerikaiakat a nácik számára. Később kiutaztatja New Yorkba Karl Strölint, Stuttgart polgármesterét, aki nemcsak „Sváborszag", de az egész Birodalom nevében jósolja meg a Madison Square Gardenben, hogy Amerika Hitler lábainál fog heverni. Pedig akkor még Európára sem borult rá a horogkereszt árnya.

Mi történik még a tengerentúlon? Megszaporodnak a fiókszervezetek, a Német–Amerikai Szövetség tagjainak és fegyveres gyakorlatainak a száma. Ez már a harmincas évek vége. Akad egy józan újságíró, bizonyos Heywood Braun, akinek leleplező cikkére felfigyel a közvélemény. Roosevelt vizsgálatot követel, de Edgar Hoower FBI[15]-igazgató azt jelenti, szó sincs törvénysértésről, azok mind-mind tisztességes állampolgárok, pontos adófizetők, és még gyorshajtásért sem volt eljárás ellenük. Tehát az ügy lekerül a napirendről. Ám kiderül, hogy Hoower urat elhalmozza figyelmességekkel, főként fegyvergyűjteményéből hiányzó német vadászpuskákkal, egy bizonyos Mr. Bohle, akiről csak később derül ki, hogy angol születése és dél-afrikai neveltetése ellenére SS Gruppenleiter, és nemcsak egy bizalmas osztály vezetője a Wilhelmstrassén (a náci külügyminisztériumban), de főállásban Rudolf Hess közvetlen beosztottjaként az előbb említett Auslands Organisation vezetője. Méghozzá 1933. május 8. óta, vagyis csaknem a hitleri hatalomátvétel óta. Aztán nemzetközi szervezőkörút következik. Budapesten

László-Lauschek Jenő vezérkari ezredes veszi pártfogásba Bohlét, biztosítva őt a magyarországi szervezet kiépítésének teljes szabadságáról, a katonai együttműködés lehetőségéről.

A hessi rögeszmétől vezetetten, hogy Anglia a gyarmatbirodalmát féltve hajlandó az európai hadviselésről lemondani, ha ügyesen pengetik előtte a béke hárfáját, Bohle elindul szülővárosába, hogy a londoni németek előtt tartson propagandaszónoklatot. De ekkor valami váratlan történik. Az Intelligence Service[16] egyik embere elmondja Churchillnek, hogy Bohle Angliában van, mire Churchill interpellációra jelentkezik a képviselőházban. Csakhogy a német titkosszolgálat is jelen van, és megüzeni Ribbentropnak, hogy mi készül az Alsóházban. Alig néhány óra múlva már cseng a különvonal Churchill rezidenciáján, és Lord Halifax külügyminiszter aggódó hangon közli: „Úgy vélem, excellenciás uram, hogy ezekben a túlfűtött napokban beszéde nem tenne jó szolgálatot Németországhoz fűződő kapcsolatainknak..."

És Sir Winston hagyja magát lebeszélni. De hogy mégse szenvedjen presztízsveszteséget, meghívja otthonába Ernst Bohlét, hadd készítsen még fotót is róluk az Evening Standard. Az egyik kép a nácik közt mutatja Bohlét a Porchester Hallban, a másik az Admiralitás első lordjával, aki nem tudni, hitelt adott-e vendége szavainak, hogy az egész organizáció csupán kultúregyesület. Ekkor még nem Churchill a Downing-street lakója, de a képzett katonapolitikus szimatával érzi már a La Manche-on átszüremlő harci készülődést.

A teinfaltstrassei irodában ott volt bőrbekötve a Nürnbergi Katonai Törvényszék peranyaga is. Megkerestük azt a párbeszédet, amely 1946. március 25-én zajlott le Ernst W. Bohle és Griffith-Jones brit hadbíró ezredes közt. Érdemes a kihallgatás stílusát és a köntörfalazást megfigyelni.

Griffith-Jones: – Bohle úr, az Ön szervezete hírszerző jellegű volt? Az SS-nek is szolgáltatott adatokat?
Bohle: – Igen, néha, de...
Griffith-Jones: – A külügyminisztériumnak?
Bohle: – Néha annak is.
Griffith-Jones: – És az Abwehrnek?
Bohle: – Olykor ez is megtörtént.

Griffith-Jones: – Hát nem volt összekötő tisztje az Abwehrhez?[17]

Bohle: Nem volt. Csak egy közönséges munkatárs tartotta velük a hivatalos kapcsolatot.

Griffith-Jones: – Elképzelhető, hogy ugyanarról az úrról beszélünk. Nem volt véletlenül a berlini központban egy bizonyos Schmauss százados?

Bohle: – Schmauss, kérem sosem volt százados. Politikai és SS-vezető volt, a hadseregben csak az őrmesterségig vitte.

Griffith-Jones: – Szóval ő töltötte be az összekötő tiszt szerepét?

Bohle: – Mondom, hogy nem volt tiszt kérem szépen, a hadsereg tagja sem volt.

Griffith-Jones: – Értse meg végre, nem a rangját firtatom, azt kérdem Öntől, hogy Schmauss tartotta-e a kapcsolatot az Auslands Organisation és az Abwehr között?

Bohle: – Igen ő volt, de nem volt százados...

Az angolt nem lehetett kizökkenteni ősi nyugalmából. Később azt is kiderítette, hogy a dicstelen szervezet nemcsak hírszerzéssel foglalkozott, hanem segítségükkel töltötték fel jól képzett hazai káderekkel a megszállásra kijelölt országok német kolóniáit is.

Irodánk előszobájának falát kétszer hárommétéres megkopott alpesi tájképfotó borította. Egy ideig tűrtük, elviseltük, azonban a következő tatarozás idején lekapartuk. Az egyenlőtlen, repedezett falat hajdan újságpapírral próbálta „leglettelni" a tapétásmester, s ahogy a poszter eltünedezett, előbukkantak a Völkischer Beobachter 1938-as számai. A február 21-i szám címoldalon hozta a Führer előző napi beszédét a Reichstagból. Csak egy része maradt olvasható. Szidtam a tapétást, de azért gondosan leírtam a szöveget. Íme, egy elfelejtett, árulkodó mondat: „Több mint tízmillió német él a Birodalommal határos két államban, ezért kötelességünk, hogy ennek a tízmilliónak az általános, személyi, politikai és ideológiai szabadságát biztosítsuk..." A beszéd elhangzása után már csak 20 nap telik el, és Ausztria németjei megkapják a „biztosítékot".

Minden a forgatókönyvek szerint történt. A berlini kávé-

házi álmodozók, akik Winnetounak hívták a barnainges terrorlegényeket, már lágerlakók voltak, és előttük békepipa helyett valami egészen más füstölgött. A krematórium. Bécs csomagolt és menekült. Pontosabban azok, akik tudták, hogy mi következik. Akik nem kívántak feltétlenül találkozni sem a svasztikás harckocsikkal, sem a szuper-teutonok hóhér tomahawkjaival. Albert Hirsch keletnek indult, egy Bruno Kreisky nevű fiatal ügyvéd pedig észak felé. Bár családja morvaföldről származott, tudta, a hitleri beszéd, mely alig három hete hangzott el a Reichstagban, azt a területet is rárajzolta már a Wermacht-vonat menetpályájára.

De addig eltelik még egy év. A német tábornokok mérsékletre intik a Führert. A főhadiszálláson éjszakába nyúlnak a viták. A kémjelentések pontosak. Jelzik, hogy a birodalom keleti határán 35–40 jól felszerelt csehszlovák hadosztály áll bevetésre készen, ha a franciák is mozgósítanak, 8:1 az az arány, a szovjet gépek percek alatt startolhatnak csehszlovák repülőterekről, a német partok előtt pedig felbukkanhat az angol flotta... Mérlegelni kell az esélyeket.

Egyelőre csak a diplomácia kap szabad kezet, lefújják a készültséget, a csapatok visszatérnek helyőrségeikbe. De a zsaroló politika újra sikeresnek bizonyul. A volt pezsgőügynök dr. Ribbentrop magas kitüntetés elé néz, mert 1938. szeptember 29-én Anglia meghátrál, és Münchenben Csehszlovákia és a szovjetek nélkül ítélkeznek – in contumaciam[18] – egy nemzet sorsáról. A konferencia dönt, és Csehszlovákia elveszti területének egyötödét, lakosságának egynegyedét, nehéziparának a felét. A német határ pedig 40 kilométerre kerül Prágától.

Felpereg az emlékek mozigépe. A hestoni repülőtér gyepszőnyegén szürke kétmotoros landol. Minden csupa virág, zászló és megkönnyebbült mosoly. Chamberlain jobbjában papír, rajta Hitler Adolf kézjegye. A gárdazenekar a himnuszt játssza. Isten óvd meg a királyt. Chamberlain állát simogatja, hunyorogva keresi a híradó kameráját meg a mikrofonokat, aztán úgy áll eléjük, hogy már kezdi is a gépen kigondolt tirádát. A papírt lobogtatja és Shakespeare-t idézi: „...A veszély csalánjáról a menekülés virágait szedtük..."

Másnap az Izvesztyija Shakespeare-rel válaszol neki: „...A kaland, melyért lelkesedsz, veszélyes. Csüggedtek a cserbenhagyott barátok. A választott pillanat sem szeren-

csés, könnyelmű hát összeesküvésed, melyet véghezvinni ugyancsak nehéz...”

Köd ereszkedik a városra. A szűk Downing Streeten a filmesek bekapcsolják lámpáikat. Chamberlain második órája áll az ablakban, és zászlóként lenget egy okmányt. Odaszól Lord Halifaxhoz: „Úgy vélem, ez most a békét jelenti a mi időnkre... peace in our time...” Csak az angol híradó különkiadásának volt itt a vége, az emlékek filmje továbbpereg. A képek oly hasonlóak, hogy újra végig kell gondolni, melyik hol történt? Vidám német katonák emelnek ki helyéből egy lezárt sorompót. Félrerúgnak egy addig önálló államiságot jelentő határkarót és megindulnak egy országúton. Egyre többen kerülnek a képbe, kétszólamban és fenyegetően hangzik a dal. Wir gegen Engelland... dobok... csizmák... sisakok... zászlók és hernyótalpak, hátul a sárban pedig egy kidöntött határkő, rajta a címer, amely ebben a percben már semmit sem jelent.

Mondom, a két felvétel egybemosódik. Pedig az egyik 1939. március 15-én történt, a másik pedig szeptember 1-én. A Teinfaltstrassén alighanem mindkét alkalommal pezsgőt bontottak. Még nem franciát, azzal még várni kellett. Igaz, már nem sokat.

2

DR. HOETTL ÉS A VERÉB-AKCIÓ

A villa pazar volt, és hófehér, zölddel övezett vörös salakút vezetett bejáratához, ezt azonban gondosan elválasztotta a közúttól néhány tábla. Az egyik a Magánút feliratával ágaskodott, valamint a behajtást tiltotta, míg a másik harapós kutyákat helyezett kilátásba a hívatlan látogatók számára. Bent, pontosabban fent a kertben egy BMW és a fekete Mercedes állt. De volt még egy tábla, amely csak annak tette érthetővé e három előzőt, aki tudta, ki lakik odafent. Ez a negyedik az épület rendeltetését közölte az érdeklődőkkel. Privat Matura Institut, vagyis, olyan érettségi vizsgára felkészítő intézet, ahol a kissé nehéz felfogású, esetleg túlságosan elfoglalt, amúgy jól szituált fiatalurakat és kisasszonyokat látta vendégül professzor dr. Hoettl. Alkalmanként pedig egy vizsgabizottságot is, megfelelő űrlapokkal, bélyegzőkkel és természetesen kellő tiszteletdíjjal.

De mindez csak feltevés, s az ég óvjon mindenkit, hogy alaptalanul megvádolja a környék köztiszteletben álló urát, akinek mindig van pár ezer schillingje a köztéri szobrok, katonaemlékművek, dalos- és lövészegyesületek támogatására. Bár lehet, hogy következtetésem teljesen hibás, és Hoettl úr intézetében spártai szellem uralkodik, a rosszul felelőket nádpálca és sarokba térdepelés várja, s növendékeit nem is a gazdagok, hanem a tehetséges szűkölködők közül válogatja. Akkor viszont nem tudni, miből fedezi pazar életmódját. „A túlzott jótékonykodás mindig valami gyanúsat jelent – magyarázza barátom az Arbeiter Zeitungtól –, vagy vezeklést, vagy törvénytelen pénz legalizálását. A szamaritánus gazdagok amúgy is kivesző állatfajt képeznek a XX. században..."

Okfejtését már azért is elfogadtam, mert tudtam én nagyon jól, ki volt dr. Hoettl, ez pedig sejtések forrása lehet arra nézve, honnan származhat a vagyon. De annak idején, mikor Alt-Aussében, a Puchen 36. előtt azokat a bizonyos

táblákat nézegettem, s a fölöttük zúgó fenyvesek közül kikandikáló erődvillát, nem voltam abban a helyzetben, hogy becsöngessek és szóra bírjam a ház urát. Akkor a bécsi magyar sajtóiroda vezetőjeként éltem Ausztriában, s az effajta erőszakos ismerkedéseknek határt szabott a diplomáciai illemkódex. Azt viszont senki meg nem tagadhatta tőlem, hogy jól meg ne jegyezzem a címet.

Eltelt néhány esztendő, s a hetvenes évek második felében már filmes riportkocsival indultam dolgomra. Ekkor történt, hogy az előző fejezetben már említett Lázár Imre, aki időközben újra bejáratos lett a hazai filmstúdiókba, egy koprodukciós javaslattal állt elő. Afféle múltbeli őrjáratnak indult a film, felkutatni a nácizmus korának néhány jellegzetes figuráját, kamera elé állítani őket, választ kérni arra, hogyan látják most, három évtized távlatából egykori önmagukat, s azt a világot, amelyet saját képmásukra akartak átformálni, ám az szerencsére nem hagyta magát. Lázár tehát partnert keresett (s talált is bennünk), így aztán néhány hét múlva kocsink megállt a Puchen 36. előtt.

Megelőzte ezt természetesen néhány telefonbeszélgetés, amelyben Hoettl nem akarta érteni, hogy milyen filmről van szó, mit kívánnak tőle, éppen tőle, aki már új életet kezdett. Azonban volt egy pont, ahol szinte rajtakapottan elhallgatott, és halkan csak ennyit mondott: „Nem bánom, várom az urakat holnap este 19 órakor." Az *ultima ratio* a jeruzsálemi Eichmann-per felemlítése volt, amelynek teljes bírósági anyagát nem ismerte a világ, azt viszont ő is tudta, hogy neve sokféle összefüggésben szóba került. Hátha tudnak ezek a filmesek valami olyan adalékot, ami érdemleges a számára. Mert ki tudja, holnap egy Bormant kapnak el, holnapután egy Mengelét, legfeljebb nem mond nekik semmit, amúgy is valószínűtlen, hogy Budapestről csak úgy egyetlen nap alatt odaállítson Alt-Aussébe egy forgatócsoport.

Mi azonban a jelzett időben érkeztünk, és pontosan 19 órakor becsengettünk. Odafent kutyaugatás, további berregő és jelző hangok, ablakok nyílnak és csukódnak, nagy robajjal még egy redőny is leszalad. Nem nyitják ki a kaput, csak kiszól egy vadászruhás, tagbaszakadt legény: „Várjanak, nemsokára kijön a Herr Direktor. Tizenöt perce van magukra" – s ezzel kényelmesen helyet foglal egy kerti padon. Csak most vesszük észre, hogy tőlünk húsz méterre egy

furgont tolnak ki a garázsból, méghozzá úgy, hogy elfoglalja az egész utat. Néhány overallos férfi buzgón szerelni is kezdi. A kertben elengedik a vadászkutyákat, akik nagy csaholással futnak le a kerítéshez.

Miután a látható biztonsági rendszabályok mind elvégeztetnek (amelyről Eichmann egykor megfeledkezett), megjelenik az erősen kopaszodó, inkább köpcösnek mondható, választékosan öltözött direktor úr, beinvitál a lugassal övezett kerti garnitúrához, és anélkül hogy hellyel kínálna, leül. Széttárja karjait és belekezd. Szerepe az érzelgős, joviális öregemberé. A tájról mesél... aztán rápöcköl az eddig legyezőnek használt, négyrét hajtott újságra – nahát, ez a Carter ez egy igazi kemény fickó, milyen jókat mondogat újra az emberi jogokról...

– Kérem, doktor úr, talán ne raboljuk egymás idejét, minket a múlt érdekel, épp az a korszak, amikor az emberi jogoknak az önök Gestapója és Wehrmachtja volt a meghatározója. Beszéljünk, ha szabad kérni, 1944. március 19-ről, arról a hűvös, nyirkos vasárnapról.

Nem hagyja magát stílusváltásra kényszeríteni.

— No igen a múlt, úristen, milyen fiatalok voltunk mindannyian... Én például épp azon a március 19-én töltöttem be 29. évemet. Nagy partit rendeztünk Budán egy villában... Egyébként legyünk precízek, uraim, nekem a Gestapóval nem sok dolgom volt. Amit én tettem, azt mai szóval inkább felderítésnek lehet nevezni, ez persze nem olyan mocskos dolog, mint a vagonírozás meg a többi. Ehhez kérem sok minden kell, tájékozódóképesség, történelmi, pszichológiai tanulmányok, tapasztalatok, én például a filozófia doktora vagyok. Tanult ember, akit elismer az egykori ellenfél is.

– Ezt hogyan érti?

– Hát úgy például, hogy nemrégiben járt nálam egy francia herceg látogatóban. A neve nem fontos, elégedjen meg annyival, hogy F. D. a névjele. Ez a francia herceg azonos azzal az amerikai ezredessel, aki a Secret Service[19] megbízásából 1944. március 19. előtt néhány nappal, Budapesttől délre ugrott le ejtőernyővel. Az ő feladata volt, hogy közölje Horthyékkal, az angol–amerikai fél semmit sem tehet a különbéke ügyében, mert Magyarország, a Kárpát-térség a Vörös Hadsereg műveleti zónájába tartozik. Mi nagyon jól ismertük a várbeli urak infantilis tapogatózásait az angol-

szászok felé, hiszen Horthy mint admirális mindig is nagy odaadással és irigységgel csodálta Anglia tengeri hatalmát. De ugyan minek mozdult volna London Budapestért, ha magára hagyta egykor Varsót is.

– Ha jól tudom, az amerikaiakat akkor a magyar szervek várták.

– Várták. Mi pedig hagytuk, hogy csak vigyék el a Hadik laktanyába, játssza meg a VKF–2 a nagy diplomáciai manővert, a derék ezredes néhány nap múlva már nekünk fog vallani. Most jót konyakoztunk, és elmondtam neki, hogy még fel sem szállt az a gép, mi már tudtuk, hogy jön. De érdekünkben állt, hogy Horthyt lehűtse kissé.

– Önnek mi volt a szerepe a megszállás előkészítésében?

– Sok minden. Vegyük rögtön ezt a nem túl fantáziadús elnevezést, a Margaréta fedőnevű akciót. Ezt azért tartottuk készenlétben, mert a német vezérkart aggasztotta Magyarország esetleges kiugrási szándéka. Namármost, a döntés úgy született, hogy kellő pillanatban a Margaréta-tervet, vagyis a megszállást ne csak a Wehrmacht hajtsa végre, hanem működjenek közre abban román és szlovák csapatok is. Tudtam, hogy ez egy őrültség, bárkitől származzon is, mert valószínű, hogy a harcban kifáradt magyarok velünk szemben nem, de a hagyományos ellenséggel, a román és a szlovák csapatokkal szemben védekezni fognak.

– Mit tett ön a terv ellen? Voltak lehetőségei?

– Mindent elkövettem megakadályozására. Már-már úgy tűnt, hogy nem sikerül. 1944. március 16-án magam is ott voltam Hitler mozgó főhadiszállásán, a különvonaton, amely akkor a Salzburg melletti Halleinben vesztegelt, a Berchtesgadenből gépkocsival indult Führerre várva. Ribbentrop és Himmler amikor meghallották, hogy miről kívánok jelenteni, elzárkóztak. S akkor egy bajor kisember, aki Himmler egyik segédtisztje volt, megsúgta, van még egy lehetőség: Hébel, Hitler régi barátja az összekötő Ribbentrop és a Führer között. Ő talán mer szólni. Hébel csakugyan felmérte, hogy miről van szó, és vállalta, hogy az éjszakai helyzetjelentés után, amelyre minden hajnalban 3-kor került sor, a Führer éjjeliszekrényére teszi a memorandumot. Történhetett volna a dolog ellenkezője is, de a Führer kézbe vette indítványomat, áttanulmányozta, és másnapra a tervet meg-

változtatták. Horthyt meghívták Berchtesgadenbe, és létrejött az alku a megszállásra.

– Szóval így tökéletesedett a terv az Ön javaslatával, Bulgakov szavaival szólva „A Mester és Margarétá"-ra.

Felvonja a vállát, a Mester-t még vállalja, de arról az oroszról még nem hallott.

– Ön mikor érkezett Magyarországra?

– Március 19-én hajnali 1 órakor. Én voltam az első német. Bár civilben érkeztem, ahogy ez a titkosszolgálatnál szokásos. Szóval nem titok, kérem, jól mulattunk azon az éjszakán, mondom születésnapom volt, és egyébként is úgy ment minden, mintha forgatókönyv írta volna elő az egyes mozzanatokat. Voltaképp meg is volt az a bizonyos forgatókönyv, csak azt a hadműveleti nyelvezet máshogy nevezi.

– Akkor talán fogalmazhatunk úgy is, Herr Doktor, hogy az ön felderítő-hírszerző tevékenysége nyomán gördültek oly simán és magabiztosan Budapestre a német páncélosok azon a március 19-én.

– Nézze kérem, azért olyan túl sok felderítenivaló már nem volt, mert akadtak helyi segítőink, és itt voltak már rejtett előőrseink, akik budapesti állásaikból várták azt a napot.

– Veesenmayerra gondol?

Lekicsinylően ingatja a fejét, hisz köztudott, miként rivalizált egymással a két különböző díszes egyenruhát viselő náci hatalmasság. (Eszembe jut, hogy egy Beloiannisz-gyári riportutam során megmutatták nekem azt a szobát, ahová Veesenmayer már hónapokkal azelőtt befészkelte magát, és mint a Standard rádiógyár német részvényes csoportjának megbízottja, mindent és mindenkit szemmel tartott.) Ez a nemritkán véres konkurrenciaharc mindennapos jelenség volt a sok, egymáshoz hasonlító és egymást ellenőrző náci intézmény között. Még Nürnbergben is éreztette hatását, amikor Veesenmayer kárára vallott Hoettl, és nem sok energiát fektetett abba, hogy érveivel csökkentse a hitleri helytartót elmarasztaló vádakat. Állítólag a későbbiekben sem maradtak kapcsolatban egymással, sőt Hoettl visszatért Ausztriába is. (Éppúgy, mint a régi viccben, amelyben Nürnberg helyett csak a frankfurti utcán találkoznak a régi nácik, s a rikkancscsá vedlett Goebbels odakiált a benzinkutas Göringhez: „Hello Hermann, mit tudsz Ádi-ról?"

„Ja a Führer – nevet fel Göring –, köszöni jól van, visszament osztráknak.")

Wilhelm Hoettl csakugyan visszament. Ma ugyanolyan útlevéllel rendelkezik, mint a szintén visszatért Habsburg Ottó. Azt mondja az interjúba lassan belemelegedő Hoettl:

– Nekem a kémszolgálatban azért lehettek sikereim, mert bécsi vagyok és jól ismerem a magyar mentalitást. Sok-sok ismerősöm, sőt rokonom is van Magyarországon, azonban sajnos nem tarthatom velük a kapcsolatot. Én ott „nemkívánatos személy" vagyok.

– Ha szabad kérnem, térjünk vissza Veesenmayerhez.

– Szóval mi már ezen az első éjszakán összekülönböztünk. Ő Szálasiékat favorizálta, én arra játszottam, hogy most egy szalonképesebb kormányt kell összehozni. Sztójay-féle, úr külsejű diplomatákat, katonákat, politikusokat, olyan makulátlan személyiségeket, akikben megvan az elhatározás, hogy kitartsanak a mi ügyünk mellett.

– Ezek a makulátlan urak küldték aztán százezerszámra a magyar katonákat a Wehrmacht utóvédszolgálatára, a zsidókat pedig a még gyorsabb halálba.

– Pardon, uram, engem ne keverjen bele az Eichmann-ügybe. Tudom, nem dicsőség számomra az említett úr... egy valóságos ördög barátsága, de mindaz, amit most utoljára említett, egyedül az ő hatáskörébe tartozott.

– Csak az övébe?

– Kérem, ki kell jelentenem, hogy Eichmann egy igen egyszerű, és igen korrekt ember volt. Ha ezt lehet mondani valakire, aki több millió ember haláláért felelős, de ő személy szerint, s ez egészen bizonyos, még egy pofont sem adott soha senkinek. Ő egy vakbuzgó parancsteljesítő volt... sőt az volt a meggyőződése, hogy a zsidóknak ki kell vándorolniuk valahová, de hát akkor 1944-ben már más volt a helyzet, mint 1938 Ausztriájában. Hat évvel később ezek már hová mehettek volna? Az út már csak kelet felé volt nyitva. Egyébként a nyugati hatalmak történelmi bűne, hogy ők sem akarták a zsidókat befogadni. Azt mondták, nos jó, jöjjön a Weiss Manfréd Csepelről, de a szegény kis zsidó Kárpátaljáról maradjon csak ott, ahol van.

– Ismerte ön a deportáció terveit?

– Egyszer csak betoppan ez az Eichmann, felruházva teljhatalommal, ám lényegesen kevesebb ésszel, inkább prak-

tikus gondolkodással. Egyszóval jön, és azt mondja nekem: „Ha fellázítjuk a budapesti zsidókat, még kimenekülnek a vidékre és nem tudjuk összeszedni őket. Csináljuk inkább fordítva, vidéken kezdjük és Budapesten fejezzük be." És így is tette.

– A kormányzó mit tudott erről?

– Horthy? Ő közbenjárt Veesenmayernél. Azt mondta a követnek, „a Goldberger–Weiss–Chorin hármast, az állandó bridzspartnereket hagyják meg nekem. A kis zsidók nem érdekelnek."

– De azért volt több kivétel is?

– Persze hogy volt. Itt volt a híres filmszínész, Hans Moser esete is. A felesége magyar zsidónő volt. Odajött hozzám egy nap és azt mondta, „az isten szerelmére csináljon már valamit, hát deportálni akarják a feleségemet, aki osztrák és a Führer is kedveli." És akkor intézkedtünk.

– Aztán jött az a bizonyos októberi vasárnap.

– Igen, tizenötödike. Csakugyan vasárnap volt? Lehet. Március 19-re emlékszem. Biztos az volt.

– Akkor már Ön sem ellenezte Szálasit.

– Kérem, az események akkorra már megállíthatatlanul felgyorsultak. Az oroszok helyzete megszilárdult, és Horthy megpróbált velük egyezkedni. Persze ezt minden eszközzel meg kellett akadályoznunk. Az ifjabb Horthy Miklós, aki még ma is él, Titóval keresett kapcsolatot. Hát én játszottam is a kezére egy „jugo-generálist", aki azonban albán volt... A folytatást ismerik, azt hiszem kifutottunk az időből. Auf Wiedersehen, uraim. Ég önökkel.

És mint a „Bűvész" valamilyen angol vagy amerikai krimisorozatban, feláll, és apró, tipegő járásával hirtelen belevész a salakutat szegélyező, szétburjánzó bukszusok sorába. Ezt látva a furgon, szerelőstől, gyorsan hátrafarol a garázsba, visszarendelik a vadászebeket is. A kert elcsendesedik. Az audiencia és a készültség véget ért.

Maradt azonban néhány adat, amellyel úgy érzem, adósa vagyok továbbra is az olvasónak. Idézek hát néhány epizódot a fentiek kiegészítésére, dr. Wilhelm Hoettl intézetigazgató alt-aussei lakos szó szerinti tanúvallomásából a Krumey–Hunsche SS vezetők ellen 1969 májusában Bad-Reichenhallban folyt per anyagából.

Kezdjük néhány életrajzi adalékkal.

„1937 októberében avattak a filozófia doktorává. Ugyanakkor léptem az SS kötelékébe. Hivatalos kiküldetésem során Szlovákiában ismerkedtem meg Veesenmayerrel, aki az ottani zsidók deportálásának ügyével foglalkozott. A világháború kitörésekor a Sicherheitsdienst (SD) kötelékében Bécsben teljesítettem szolgálatot. 1940-ben hauptsturmführeri rangban a Reichssicherheitshauptamt VI. hivatalában a déli (balkáni) kémkedés és kémelhárítás vezetőjének nevezték ki. Magyarország is hatáskörömbe tartozott. Az RSHA élére, Reinhard Heydrich helyére, aki tudvalevően Prágában bombamerénylet áldozata lett, Ernst Kaltenbrunner került. Ő nemcsak földim volt, hanem jó ismerősöm is. Megerősített pozíciómban, sőt azt Olaszországra is kiterjesztette. Az én elgondolásom volt azután Ciano olasz külügyminiszter, Mussolini vejének elfogatása, amely később agyonlövetésével végződött.

1944 februárjában, megfigyeléseim révén, tudomásomra jutott, hogy a Kállay-kormány megbízásából Pataki államtitkár titkos tárgyalások megindítására a szövetségesekhez repült. Ez a jelentésem indította arra Hitlert, hogy a kezdetben csak vázlatosan kidolgoztatott „Margarete" katonai tervet pontosabban rögzíttesse. Különösen főnököm, Kaltenbrunner volt - Himmleren keresztül - a magyarországi megszállás fő mozgatója.

1944 decemberéig, ameddig Budapesten dolgoztam, a magyar politikai és katonai titkosszolgálatokkal voltam kapcsolatban, működésüket ellenőriztem és irányelvekkel láttam el őket. Természetesen tartottam a szoros kapcsolatot dr. Alfred Trenker Obersturmbannführerrel, aki a Svábhegyen a Sicherheitspolizei vezetőjeként az Eichmann-kommandóval is együttműködött, és rendőri vonalon a német kémelhárítást is végezte. Ennek egyik alárendeltje, az elhárítási csoport vezetője, Gerhard Klages SD-Hauptsturmführer és Kriminalkommissar volt az összekötőnk.

Hummerich elnök: - Mik voltak az ő feladataik és mik voltak az öné?

Hoettl: - Klages elsősorban arra ügyelt, hogy az esetleges ellenállási szervezkedéseket leleplezze... Én magam elsősorban Endre László és Baky László minisztériumi államtitkárok működését figyeltem. Ez nem volt különösebben nehéz feladat, mert például Baky már évek óta fizetett ügynökünk

volt és Endre is a legszorosabb kapcsolatokat tartotta fenn a német Nemzetiszocialista Párttal. Egyébként a Budapesten akkreditált külföldi követségek ellenőrzése is az én feladatkörömbe tartozott. Igen jó kapcsolatban állottam egy másik honfitársammal, az ugyancsak osztrák származású Ernst Kienasttal, aki Otto Winkelmann rendőr tábornok, a magyarországi Höchster Befehlshaber der SS und Polizei mellett a politikai tanácsadó tisztségét töltötte be. Így a rendőri vonalról is állandóan megfelelő tájékoztatást kaptam. 1944 május–júniusában többször megfordultam Kárpát-Ukrajnában, ahol ugyancsak egy támaszpontot építettem ki. Ott láttam először a deportálás előkészítését. Eichmann-nal, aki félig-meddig szintén osztráknak számított, hiszen Linzben nevelkedett, ritkábban jöttem össze. Emlékszem azonban egy drámai beszélgetésre, amelyet augusztus végén Budapesten folytattunk. Eichmann ekkor érkezett Berlinből. Igen levert hangulatban. Közölte, hogy most már ő is elveszettnek tekinti a háborút. Tudja, hogy ez életének végét jelenti, hiszen első számú háborús bűnösként áll a szövetségesek listaján. Az angol rádióban hallotta. Vagy hatmillió zsidó életéért kell majd felelnie...

Hummerich elnök: – Hol volt a későbbi időkben?

Hoettl: – Berlinbe rendeltek, s azzal bíztak meg, hogy a várható szovjet előnyomulás és Berlin elfoglalása utáni időre egy titkos hálózatot szervezzek meg, amely az ellenség hátában tevékenykedne. Amikor ennek megszervezésével elkészültem, Alt-Aussébe utaztam. Legenda az, hogy ott, a tiroli hegyek között valamilyen „Alpenfestung" létesült volna. Erről valójában sohasem volt szó. A valóság: Kaltenbrunnernek ott lakott a barátnője, s ahhoz menekült. Az RSHA emberei pedig, köztük Eichmann is, főnökükhöz szaladtak, még az utolsó percekben is, jelentéseket tenni és végső utasításait kikérni. Így tömörültek azután a legismertebb SS-emberek ott, s kerültek tömegesen az amerikaiak fogságába."

A jelen volt magyar újságíró, L. J. helyszíni tudósításából:

„Azt a kérdést, hogy mikor kapcsolódott (Hoettl) az amerikai érdekeltségbe tartozó Gehlen-féle titkosszolgálathoz, valamint hogy még ma is tagja-e annak, érthetően nem tették fel neki. Közismert azonban, hogy ma is egyik jelentős ausztriai bizalmi embere ennek a szervezetnek. A tárgyaláson

ezután Hans Friesner vezérezredes, a magyarországi harcok vezénylő tábornoka, s ennek berlini főnöke, Walter Warlimont generális állt a bírák elé."

A mese most úgy fejeződne be, hogy azóta is boldogan élnek, ha meg nem haltak. Erről nincs tudomásom, csak arról, hogy magas nyugdíját a fejezetben szereplők mindegyike jogfolytonosan és 1945-ig visszamenőleg kapja. Rövid vizsgálati fogságuk idején a börtönbe folyósították, utána pedig a luxusvillákba, ahová zöld élősövények, lefüggönyzött Mercedesek és szigorúan ellenőrzött magánutak vezetnek. Tévedés ne essék. Nem örült volna senki e kerti villáminterjú magyar stábja közül, ha doktor Hoettl, ott az osztrák semlegesség védelme és a személye körüli szuperbiztosítás bástyái közt, újfent náci eszméket hirdet. (Nem örült volna ennek Kreisky, de kormányának egyetlen tagja sem.) Csak talán a hitele lett volna nagyobb a férfiúnak, ha nem úgy beszél a megszállásról, mint kereskedelmi tranzakcióról, amelynek kifundálásában ugyan részt vett, de rögvest áttér az egyes vagy többes szám harmadik személyre, midőn a „vállalkozás" százezernyi áldozata kerül szóba. Nem mondhatni, hogy a fennsőbbség eleganciájával lett volna képes elnézni a pusztítás mechanizmusának tökélye felett, viszont bennfentessége látszatát is kerülni próbálta. Sikertelenül. Hoettl urat a kérlelhetetlen biológiai törvények eljuttatták már abba az életkorba, amelyben sajátossággá lesz mindenfajta esemény személyével kapcsolatos láttatása, sőt az események menetének egyéniségétől függő meghatározása. Közben képtelen már elválasztani az emberöltőnyi időtávolság valóságos, remélt és kitalált verzióit.

Hagytam, hogy elbeszélje az amerikai ejtőernyősök históriáját. Ilyenkor még működött megkopott memóriasejtjeiben a konspirációs szabály, minek nevet mondani, ha nem kérdik. De ha valóban érdeklődéssel figyelné múltja, a nácizmus korának akár csak irodalmi adaptációit, tudná, hogy nem kevesebb mint fél tucat regény, krimi, novella és hadtörténelmi esszé beszélte már el F. D., azaz Florimond Duke ezredes kalandját. Mert így hívták, és sosem volt francia herceg, mindössze egy nagy kalandra vágyó amerikai, belga dédapjától örökölt különös névvel.

Az a küldetés valóban kalandos volt és csak azért érdemes néhány percet elidőzni rajta, mert Kádár Gyula is elég

sommásan intézi el a Ludovikától Sopronkőhidáig című önéletrajzi írásában. Meg talán azért, mert Hoettl is igazolta azt az egyébként közismert tényt, hogy az ifjabb Horthy köré csoportosult liberálisabb, angolbarát, ha tetszik antifasiszta tisztek kiscserkész módon szervezett kiugrási kísérletei előbb váltak ismertté a Gestapónál, mint a szövetségesek összeköttőinél.

Az előjátékot mindenekelőtt az motiválta, hogy a magyar kormány komolyságát, veszélyvállalását és eltökéltségét megismerni, a szövetségesek egy katonai misszió ideküldését erőszakolták. A VKF félt. És joggal félt, mert tudta, ezeknek nem elrejtése a legfőbb gond, hanem egyáltalán ittlétük titokban tartása. Nincs igaza Kádár Gyulának, amikor arra hivatkozik „gyanús volt a Duke-misszió, mert a fontos személyiségeket nem feltétlenül ejtőernyővel kellett volna az ország területére bejuttatni. Talán inkább hamis papírokkal." A VKF–2 hajdani főnöke ugyanis megfeledkezett arról, hogy rendszeres légi összeköttetés nem volt a negyvenes években Magyarország és a Nyugat között. A vonatok jártak ugyan, de nem volt, bekerítettségünk révén, egyetlen olyan határszakasz sem, mely ne jelentett volna egyszersmind német ellenőrzést is. Azt pedig igazán nem szívesen kockáztatta meg a három amerikai tiszt, hogy semleges diplomatáknak álcázva utazzon be, csomagjaikban némi fegyverrel, térképpel és főként egy nagy teljesítményű rádióval. Hol voltak akkor még a híradástechnika mai normái, különösen hatótávolság és miniatürizálás terén? Már 1945-öt írtunk, s a távol-keleti szigetcsaták folytak, mikor az első „talkie-walkie-k", a mai URH hasábrádiók ősei megjelentek. Számításba került továbbá, hogy ne csak a jövevények egyéni ügyessége-hősiessége legyen a jellemző, ha jól fésülten és futártáskásan a német birodalmon átutazva Budapestre érkeznek. Jöjjenek csak szabályos uniformisban. Szervezze csak meg a VKF ezt a fogadást, kompromittálja csak magát az ellenség követeinek elrejtésével, kormányférfiakkal való tanácskozással és egyáltalán: ártsa bele magát szervezetten a németellenes katonai konspirációba. Vállalja a veszélyt.

Ilyen előzmények után végre rákerült a kairói, majd algíri amerikai főparancsnokság bélyegzője a Sparrow Mission, azaz Veréb-akció dossziéjára, s a kiválasztottak elutazhattak arra a szupertitkos légibázisra, ahonnan a szállítógép

majd útra kel. Csakhogy egy kis kerülővel tették meg az utat. A menetvonalba Bernt is közbeiktatták, ahol mint ismert, nem éppen katonai műveletekkel foglalkozott a szövetséges hadvezetés speciális szolgálata, sokkal inkább azokkal a földalatti operációkkal, amelyeket az OSS[20] és európai vezetője, Allen Dulles koordinált a diplomáciai képviselet biztonságából. Így hát rögvest kiderül, hogy Duke ezredes küldetése korántsem katonai minőséget hordozott, hanem olyat, amelyet csak a titkosszolgálat kérelmére kendőztek katonai-politikai bevetésnek.

Amikor Kádár Gyula vezérkari ezredest, a VKF–2 főnökét Szentmiklóssy külügyminiszter-helyettes hívatta, már azokat a koordinátákat is megadta, amelyekből könnyen kiszámíthatták, mi lesz a földet érés megközelítő helyszíne. Csáktornyától északra egy szőlősben. Le is utazott egy Király nevezetű kémelhárító őrnagy annak rendje-módja szerint a Muraközbe, bevette magát egy csőszkunyhóba a szőlőhegyek táján, és várta, hogy az a három ernyő kinyíljon előtte. A háború előtt Kanadában volt pilóta, jól beszélte az angolt, de állítólag mikor létrejött végre a találkozás, a kommunikációnak igen szűk határokat szabott Király őrnagy józansági állapota, ugyanis három napot és fagyos márciusi éjszakát töltött várakozással abban a kies háncssátorban, melegítő gyanánt mindössze egy demizson törkölyre kárhoztatva magát. Mindez, ha nem is érdemleges és teljes forrásértékű adalék, mégis hihető és jellemző arra, milyen volt egy hadsereg morálja nagy háborús kalandorkodásunk idején. Mert vegyük sorra nagy vonalakban a sokágú tapogatózásnak egyetlen vonalát csak arra nézve, ki mindenki mozgott és mozgatott apparátusokat e kapcsolat létrejöttéért. Mondom, a tucatnyi kísérleti ballon közül ez csak egyetlenegy, ne keresse hát a kedves olvasó benne a már máshonnan ismert neveket. 1943. szeptember 9-én a Márvány-tengeren úszó jachtja fedélzetén őfelsége törökországi képviselője, Sir Hugh Knatchbull-Hugesson nagykövet felolvassa Veress László követségi titkárnak a szövetségesek követeléseit. Megelőzte ezt néhány héttel az a quebeci konferencia, ahol Churchill már be is jelentette a magyarok „konspirációs", feltétel nélküli megadását, amelyet megüzentek Moszkvának is, s amelyet e perctől kezdve a Sándor-palotában úgy értékeltek, hogy „lekerültünk az ellenséges országok listájáról,

most már angol védelem alatt állunk!". Ebben a hiszemben nézett Kállay most már amerikai patrónusok után.

A partner gyorsan megjelent, legalábbis kész volt a kapcsolatfelvételre, az előbb már említett Office of Strategic Services színeiben, méghozzá Bernben. Az európai igazgató, Allen Dulles ragaszkodott a szándék komolyságát bizonyító missziófogadáshoz, amelyet a berni magyar követség számjeltáviratban jelzett Budapestnek. Belép a történetbe Giczhy külügyminiszter és helyettese Szentmiklóssy Andor, Szombathelyi vezérezredes, Kádár Gyula VKF–2 főnök, Újszászy tábornok, a katonai kémelhárítás vezetője, végül Király őrnagy, aki majd színleg őrizetbe veszi az ejtőernyősöket és sportkocsiján felhozza Budapestre.

És most lássuk, kikből állt a Veréb-akció és mennyire volt katona annak parancsnoka, Duke ezredes?

Az első világháborús hadipilóta néhány éves szolgálat után búcsút mond a katonai pályának, és csak Pearl Harbor után vezénylik – „mint attasét" – az OSS washingtoni központjába, ahol a Balkán osztály főnöke lesz. Kérdés, hogy csakugyan újságírással és reklámszervezéssel töltötte-e el az 1918 és 1941 közti 23 évet, vagy tán valami mással, mely feljogosította a titkosszolgálatot, hogy rögtön főnökként reaktiválja az egykori repülőtisztet. Alighanem az a „valami más" lehetőség a hihetőbb, és a zsurnalizmus csak fedőfoglalkozásul szolgált. Aztán itt volt mint „Nr. 2" Alfred M. Suarez őrnagy, a másodgenerációs spanyol származású repülőmérnök, aki Észak-Afrikában töltötte a két háború közti éveket, s a Veréb-akcióban a rádió-összeköttetés biztosítása lett volna a feladata. A szövetségesek Algírban telepítettek egy nagy teljesítményű adót az európai műveletekkel való kapcsolattartásra. Ezek a műveletek ez ideig alig haladták meg a titkos akciókat, de Olaszországban ekkor már elérkeztek a frontnyitás küszöbére. Guy T. Nunn kapitány volt a harmadik tagja a különítménynek, akiről megoszlik az archívumok adattára. Néhány karton szerint a Berkeley egyetem tudós nyelvésze volt, mások szerint „szabadúszó" novellista, sőt akad egy olyan forrás is, mely idegenvezetőként jegyzi. Nem mondom, elég képtelen helyzet, idegenvezető ott, ahol még egyikük sem járt, vagy tán nyelvész, aki éppen magyarul nem tud, ha meg professzor volt, homály fedi, mi volt az a többlet tudásanyag, amelyért érdemes volt

élete első ejtőernyős ugrására rákényszeríteni? Lett volna egy negyedik tagja is a csoportnak, akiben talán a legtöbb fantázia volt, a diplomata Howard K. Travers, aki 1936-tól 1941-ig a budapesti amerikai követségen szolgált. Ő azonban, Duke ezredes 25 évvel későbbi elbeszélése szerint „szerencséjére késve érkezett vissza mexikói vakációjáról, és lekéste a bevetést".

Bern és Budapest abban is megállapodott, hogy az akcióra 1944. március 10. és 15. között kerül sor, amikor hodtöltét jelez a naptár. A helyszín azért esett a Muraközre, hogy elfogadható lehessen a legenda arról, hogy valójában ők Tito marsallhoz indultak mint összekötők, csak épp elvétették az ugrás helyét. Ezt nyilván elhiszik majd a németek, és visszaadják a foglyokat a magyar hadsereg őrizetébe. A megszállás ekkor még csak terv volt, de létezett már egy megállapodás a Wehrmacht és a magyar vezérkar között az ejtőernyős foglyok kihallgatási kölcsönadására. Jellemző egyébként, hogy az elfogásra kirendelt Király őrnaggyal is csak annyit közöltek, hogy feltehetően tévedésből (!) érkeznek majd a Titóhoz készülő amerikai ejtőernyős tisztek a megadott koordináta szerinti pontra. Nem tudni, mit gondolt Király erre az eligazításra, nyilván vállat vont, magához vette szolgálati fegyverét, egy zseblámpát s a már említett demizsont. Felkészült az akcióra.

Budapest különös arcát mutatta ezen az 1944-es márciuson. A nyugat felé kacsingató Kállay-kormány minden ízében rettegett a német megszállástól, de mindattól is, amit Jagow követ provokációnak minősíthet. Azt viszont senki meg nem tilthatta, hogy a történelmi múlt néhány, egyébként leírt vagy félremagyarázott eseményét-személyiségét sebtiben előhalásszák, megkondítva velük a honfiúi szívek most már nemcsak ezeréves harangjátékát, de a nemzeti függetlenség csengettyűit is. Március 15-én a Petőfi című opera premierje, nem sokkal később a Kossuth-évforduló, mindez kellemes visszhangra lelhet, és Berlinből is legfeljebb csak maliciózus megjegyzéseket válthat ki egyenirányított és felhevített sovinizmusunkról. Mert hogy nem a valódi Petőfi és az igazi Kossuth jutott akkor a népi-nemzeti közkincs rangjára, magától értetődő. Bizonyítani sem kell. Az már veszélyesebb lett volna minden ejtőernyős vállalkozásnál. Ezen a március 15-én este három fontos esemény történt. Az első, hogy von

Jagow követ, aki nem volt hivatalos az operaházi díszbemutatóra, mégis elment és egyenesen a kormányzói páholyhoz igyekezett. A testőrök feltartották, megvárakoztatták, és Horthy végül nem adott engedélyt a szokatlan audienciára. Így aztán csak később a Várban került sor ama végzetes klessheimi meghívó átadására, amelyen a Führer már közölte Horthyval a megszállásra vonatkozó megmásíthatatlan elhatározását.

Mint köztudott, a német megszállás indokolásai közt vezető helyen szerepelt „cimborálásunk" a nyugati szövetségesekkel, de valójában a félelem volt a döntő, hogy az olasz példa nálunk is követésre talál. Mintha csak matematikusok vagy csillagjósok dolgozták volna ki a konstellációt arról, hogy az az ország, amelyben már 1919-ben létrejönnek a fasizmushoz vezető diktátori hatalom ismérvei, negyedszázad múlva eljut a teljes kiábránduláshoz is. Olaszországban így történt. Lerakódtak Magyarországon is a húsba vágó tapasztalatok, csakhogy itt a fékentartás gépezete kegyetlenebb volt, mint Itáliában.

A másik epizód, mely ehhez a naphoz fűződött, Fütterer tábornok, német légügyi attasé felháborodott telefonhívása volt Kádár Gyulához, amelyben kérdőre vonja, hogy miért nem szolgáltatják ki az amerikai ejtőernyősöket? Kádár joggal tiltakozhatott és kiabálhatta vissza a kagylóba. „Majd ha érkezik valaki, megkapják, egyébként tiltakozom a megengedhetetlen hangnem miatt..." És jogos volt a tiltakozás, az idő szerint az amerikaiakról még semmi hír nem volt. Csaknem pontosan a telefonbeszélgetés ideje alatt háromnapos vihar miatti késedelemmel végre felszállt a brindisi támaszpontról az a Halifax bombázó, amely a Veréb-művelet akcióbrigádját hozta. Ugyancsak Duke-tól való az az eddig teljességgel ismeretlen epizód, hogy az angol felségjelű gép előbb Ausztriának vette útját, a Bécsi Erdő fölött kidobott egy osztrák antifasisztákból álló Wehrmacht-ruhás kommandót, és csak aztán fordult rá a Duna vonalára. Budapesten minden ablakrést el lehetett sötétíteni, csak a Dunát nem. Egy-egy holdtöltekor ezüstös fonalként vezette be a folyó a mégoly magasan szálló gépeket is Budapest légterébe. De a fővárost ezúttal gondosan elkerülték. Átszelték a Balatont, ahol a helybeliek már hozzászoktak, hogy itt sorakoznak harci alakzatba és indulnak vagy a német ipartelepek, vagy

Jugoszlávia felé. A „titóbuszok" mondogatták félálmukban is a dunántúliak, és átfordultak másik oldalukra. Tudták, hogy a bombaterheket máshová szánják.

Miközben az ejtőernyők kibomlottak s a három amerikai lassan szállni kezdett a megbeszélt szőlőhegy felé, érdemes elgondolkodni azon, volt-e még egyáltalán, lehetett-e katonai jelentősége e vállalkozásnak?

Mivel Kádár Gyula is hivatkozik Ránki professzorra, sőt elbeszéli, hogy annak társaságában látta viszont a hatvanas évek végén a Budapestre látogató Duke ezredest, jómagam is a második világháború e nemzetközi rangú történelemtudósához fordultam.

„Nem lehet oly egyszerűen elintézni a kérdést, hogy ekkor már végleg lekerült a napirendről a churchilli koncepció a dél-európai, északi irányú offenzívával kapcsolatban. 1944-ben még sok kérdés nyitott volt. Az előző évben Teherán számos ügyet tisztázott, a Három Nagy megállapodott többek között a franciaországi invázióban, amelynek második hulláma gyanánt Sztálin ugyan a dél-francia térséget javasolta, de Anglia még nem adta fel teljesen balkáni terveit. Még élt a terv, és sok tábornok követelte „Európa lágy altestén" a ljubljanai síkságon át egész a Dunántúlig vezető hadműveleteket. De végül is Normandiába kellett vezényelni minden Olaszországból elvonható angolszász tartalék erőt..."

Szálltak az ejtőernyősök, könnyen földet is értek, igaz nem a szőlőhegyen, hanem egy domb mögötti répaföldön. S ha nem lett volna oly véresen komoly minden perce a végzetes napoknak, még valami tragikomédiának is alapjául szolgálhatna az a néhány óra, amely most következett. Az amerikaiak ugyanis kiáltozni kezdtek, elfogóikat reklamálva, de nem jelentkezett senki. Végül elásták felszerelésük egy részét, rendbe hozták egyenruháikat és elindultak a térképükről leolvasható legközelebbi város, Nagykanizsa felé. Közben eltévedtek és már rég megvirradt, de ők még mindig ott csetlettek-botlottak a szérűskertek alján. A szembejövő falusiak messze elkerülték az ismeretlen egyenruhásokat, s amikor végre bezörgettek az első házba és megpróbálták elmagyarázni, hogy kicsodák, „nix dajcs", ez volt a válasz, és becsapódtak a spaletták. Könyvében Duke ezredes akaratlanul egész a bohózat műfaji határáig színesíti kalandjait.

Egy Poturin (?) nevű községet említ, ahová végül is a környék lakóinak üdvrivalgása között vonult be a három amerikai.

Kiderült azonban, hogy nincs akinek megadják magukat, mert a községben nincs csendőrőrs, a jegyző kórházban van, a postások egykedvűen szalutálnak, egy szélütött vincellér pedig folyton csak a snapszot emlegeti, a többiek pedig még ennyit sem értenek az egészből. Végül előkerül egy kocsmáros, aki Párizsban volt pincér, vele aztán franciául szót értenek, és mivel nincs sem autó, sem telefon, Duke egy noteszlapra írja a következő üzenetet: „A nagykanizsai helyőrség parancsnokának. Alulírott amerikai tisztek elhibázott ejtőernyős ugrással magyar területen értek földet. Tiszteletteljelentkeznek a magyar hadseregnél és a genfi nemzetközi hadifogoly-egyezmény szellemében rendelkezésre bocsátják magukat."

A levéllel aztán valaki bekarikázik a 12 km-re levő városba, ahonnan nemsokára megérkezik egy nehézfegyverekkel megerősített szakasz. Megrohanják a községházát, és „mielőtt az amerikaiak fegyvereiket használni tudták volna, ártalmatlanná tettük őket". Legalábbis így került később mindez jelentésükbe. Arról nem szólt a jelentés, hogy minden holmijuk, konzervük, karórájuk, zsebkésük, de még ceruzájuk is előbb hadizsákmánnyá minősült, aztán pedig szőrénszálán eltűnt. Legfőbb ideje volt, hogy piros sport DKW kocsiján Király őrnagy is megérkezzen és átvegye foglyait. Csakhogy azokhoz most már a helybeliek is ragaszkodtak. Végül még Király is gyanúba keveredett, aki természetesen civilben volt, zsebében fegyvert találtak, igaz szabályszerű igazolványokat is, de hogyan tudhatott ez az enyhén illuminált m. kir. őrnagy amerikai ejtőernyősök érkeztéről?

A Hadik laktanyában, a hírhedt DEF egy lakószobává alakított cellájában helyezték el őket. Nemsokára megjelent Újszászy tábornok, a hírszerzés és elhárítás főnöke. Kezet nem nyújtott, csak gyengén meghajtotta magát. Kiváló angolsággal és kimérten kérdezte:

– Nos uraim, örülök, hogy itt vannak, halljuk jövetelük célját.

– Ha Ön valóban Újszászy tábornok, akkor hogyhogy nem tudja?

– Igen, az vagyok, de itt én szoktam kérdezni. Halljam a feltételeket.

– Azonnali és feltétel nélküli megadás.
– Ezenkívül?
– Ezenkívül, kérem, vezessen azonnal a kormányzóhoz, személyes üzenetet hoztam Roosevelt elnöktől.
– Ez képtelenség. A kormányzó nincs Budapesten.
– Beérjük Kállay miniszterelnökkel.
– Ő sincs.
– A vezérkari főnök?
– Nincs.
– Kérem, tegye lehetővé, hogy Algírt hívjuk rádión.
– Sorry uraim, nem lehet.

„Szánalmas volt ez a kihallgatás – emlékezett vissza Duke 25 évvel később. – Egy széteső, belső viszályoktól terhelt államgépezet magas katonai képviselője végre megtalálta a megfelelő időt és helyet ahhoz, hogy magabiztosságból vizsgázhasson. Éppen azok előtt alakította – igen szánalmasan – a katonapolitikus kemény és öntudatos figuráját, akik a túlélés szalmaszálait nyújtották neki." A sok túlzásban és kiszínezett részletben ez a jelző megközelítette a valóságot. Szalmaszálat kínáltak. Vagy még azt sem, hiszen az események ekkor oly drámai sebességgel kezdtek peregni, hogy akarva-akaratlan letörölték a valóság talajáról a különbéke minden lehetőségét. Ne felejtsük el, mindez március 18-án szombaton történt, amikor a valamikori osztrák határszélről, már „érthetetlen nagyságrendű német csapatösszevonásokat" jelentettek a megfigyelők, Giczhy külügyminiszter pedig azt táviratozta haza a Salzburg melletti Klessheim kastélyból: „Közöljék feleségemmel, hogy jól vagyok", ez pedig a megszállást jelentette.

Hoettl doktor éjfél után lépte át a határt, hajnali kettőkor Keresztes Fischer belügyminiszter és Kállay miniszterelnök is összeült egy rendkívüli megbeszélésre. Csak Bajnóczy vezérkari főnökhelyettes hiányzott. Nem kapott taxit. De adjuk át a szót újra Duke emlékeinek. Lássuk mi történt a DEF zárkájában a megszállást megelőző órákban.

„Bejött Újszászy, és flegmán közölte, hogy dolga volt, megfeledkezett rólunk, de a miniszterelnök üzeni, hogy engedjen szabadon minket. Erre aztán én is megszűntem udvariasnak lenni.
– Szóval hazudott! Azt mondta, Kállay nincs Budapesten.
– Azt hittem, ő is elment Horthyval.

– És most mi a terv velünk?

– Hívja azonnal Algírt, közölje, hogy a németek megszállják az országot.

– Most nincs adásidő, legközelebb délelőtt 11-kor várják jelentkezésünket.

– Kínos.

– Az a kínos, ahogy maguk ezt az egész küldetést megszervezték. Komolytalan pojácák.

– Kérem, válogassa meg szavait.

– Maguknak már hetek óta tudniuk kellett volna, hogy mi készül. Mindenre, mindenkire figyeltek, csak a németekre nem?

– Mi őket is figyeltük, colonel.

– Akkor miért nem állították le az OSS-nél ezt a vállalkozást. Azt hiszik, nem hetek alatt hoztak össze egy ország megszállására elegendő haderőt?

– Mi legyen önökkel, arra feleljen!

– Adjon egy gépet, hogy visszarepülhessünk Olaszországba.

– Késő. A repülőterek már a németek kezén vannak.

– Akkor egy autót le a Drávához, onnan majd átszökünk Titóhoz.

– A Dunántúlt már megszállta a Wehrmacht.

– Akkor rejtsen el bennünket valami illegális lakáson.

– A címeket már tudja a Gestapo.

– Végül is mit tud ajánlani, tábornok?

– Német hadifogságot. És követeljék a genfi konvenció érvényét. Felhívom a Luftwaffe összekötő tisztjét, jobb ha az jön el Önökért, mint a Gestapo. A Tito-meséhez azért, javaslom, tartsák magukat.

Búcsút intett és ellibbent. Később a budapesti Gestapo-kirendeltség politikai főnöke, Klages alezredes elém tárta Újszászy vallomását, amely teljes részletességgel feltárta, hogy szó sincs téves leszállásról, mi nem Titóhoz, hanem a VKF-hez jöttünk, leírta pontosan jövetelünk célját azzal az egy szépítéssel, hogy küldőként nem az OSS, hanem az USA-hadsereg vezérkara lett említve." (Kádár Gyula szerint Klages va banque-ra játszott, és maga szerkesztette olcsó beugratásra az Újszászy-féle vallomást, miként Újszászyt is egy Duke-vallomással késztették beismerésre.) Akárhogy is történt, Duke vallott és elindult egy németországi fogoly-

táborba. Utolsó kísérletként még ki akartak törni a Hadik laktanyából, elrabolni egy autót és megszökni. Voltak fegyvereik, volt náluk 6 ezer dollárnyi Napóleon-arany az öveikbe varrva. Végül is a rádióval együtt mindent hátrahagytak. A Gestapo-ügydarabok közt fellelhető egy érdemleges feljegyzés. Arról szól, hogy Duke ezredes első kihallgatását a Luftwaffe balkáni hírszerző osztályának főnöke, Krüger őrnagy végezte. Ennek pedig fontosabb volt a jugoszláv partizánháború térsége, mint a magyar kiugrási kísérlet, ezért hát kihallgatásaiban Duke és Tito kapcsolatára szorítkozott. S mivel ilyen kapcsolat nem létezett, az őrnagy csődöt mondott, és kivették kezéből az ügyet. (Krüger később tábornoki rangban az NSZK légierő vezérkari főnökhelyettese lett.)

A Duke-story epilógusaként még egyetlen dolog méltó említésre. Az amivel 1968-as budapesti látogatásuk befejeződött. Hoettlről itt nem esett szó, annak a találkának is nyilván csak adatszerzés volt az értelme, az ezredes ugyanis, aki felesége társaságában látogatta végig magyarországi küldetésének szomorúan emlékezetes helyszíneit, egy újabb bestseller tervét emlegette, ezzel búcsúzott Ránki professzortól és Kádár Gyulától: „Most ha visszatérek az Államokba, annyi idő távolából végre megírom küldetésem igazi históriáját. Most már nincs mitől tartani. Ezúttal kendőzetlenül feltárok mindent. Majd küldök Önöknek egy-egy tiszteletpéldányt."

1969-ben napvilágot is látott a New York-i Meredith Press kiadó gondozásában a Name, Rank and Serial Number (Név, rang, sorszám) című emlékirat, amely azonban halvány lenyomata csak azoknak a nagy nekibuzdulásoknak, melyekről az ezredes Budapesten beszélt.

Nem sokkal később rövid hír tudatta a New York Times olvasóival, hogy Florimond Duke nyugalmazott ezredes és felesége autóbaleset áldozata lett.

3

GYILKOSSÁGOK KICSIBEN ÉS NAGYBAN

Vannak számok köznapjaink egyszerű kísérő eseményei között, amelyek matematikai valóságukból kiemelkedve a történelmet idézik. Olyannyira így van, hogy azután már történelmi emlegetésüknél is csak kurtítva, egyszerűsítve mondjuk: 44, 45, 48, 56. Megannyi drámai év, egyben közös jelrendszere mindazoknak, akik így vagy úgy megélték. Eszembe jut egy régi-régi iskolatárs, a derék, érdeklődő, jóképű fiú, akit nem éppen magyaros névvel áldott meg sorsa. Golotka Teodornak hívták, alighanem nagyapja származott el még a Verhovina vidékéről. Elképzelhető, mennyi baja volt ezzel a névvel abban a magyarkodó kurzusban, amikor az autóbuszgarázst társas-gépkocsiszínnek kellett mondani, az Angolparkot pedig Hungária Parkra kereszteltette át a kormányzat.

Teóval együtt bámultuk végig annak idején – 1941-ben – azt a bizonyos városligeti szovjet pavilont, amitől a fiú annyira belelkesült, hogy attól kezdve sarló-kalapácsként rajzolta egymásra névjele G. T. betűit. Három évvel később, azon a baljós márciusi napon, amikor a megszállást követően az igazgató úr szélnek eresztett bennünket, a gimnáziumi osztálykönyvet egy mindig zsinórkötéses kabátban járó fiú, Selmeczy (Schelb) „Sandró" vitte vissza a tanáriba. De előbb ráírta a nevét, mint régi sváb gyerek, mint új illetékes, kezdőbetűit villámformájú gót alakzatban rajzolva a fedőlapra, pontos másaként az SS-katonák hajtókáján látottaknak. Ahogy Teo eltűnt ezen a napon, és nem is láttam többé, Selmeczy ifiúr megérezte, eljött az ő ideje, s az az osztálykönyv valahol porosodó tanügyi aktatárak mélyén tán máig is őrzi még, alig több mint lelkes hebehurgyaságának „bűnjelét", a 44-nek is olvasható SS villámbetűket. Vele sem találkoztam azóta. Az SS-szel sajnos igen, és nem is mindig mozinéző mivoltomban.

Amikor a filmvászonról néztek le a sötét nézőtérre, már

akkor sem voltak bizalomgerjesztőek. Volt egy UFA filmösszeállítás, amelyen jogelődjük, az SA menetelt az erfurti nagyparádén, s az akkor még félcivil, bőrnadrágos Hitler épp Gömbös Gyulának magyarázta, hogy ezek a pompás fickók mi mindenre használhatók. Mi akkor csak kuncogtunk ott a sötétben, korunknál fogva mit sem konyítva még a nagypolitikához, mindössze azt tartva mulatságosnak, hogy a „félelmes" SA-osztagok milyen magasra lendítik lábukat masírozás közben, sapkájuk meg szakasztott mása a Beszkárt-kalauzokénak. Annál nagyobb ellensége meg nem akadt egy pesti srácnak. Legfeljebb a parkőr a ligeti Fáskörben.

Aztán hozzászoktunk (hozzászoktattak minket) ahhoz, hogy figyeljünk csak oda a híradó képeire, azokból sok mindent meg lehet tudni. Graf Zepelin szivar alakú léghajója rég átlebegett már a kivilágított Budapest egén, a Jimmy-girlök kánkánja után sem porzott már a színpad, láttuk Asbóth Oszkár első helikopterének felszállását, de amire csakugyan oda kellett figyelni, az a megszaporodó számú hadgyakorlat volt. Láttunk franciát, angolt, amerikait, olykor szovjetet is, japánt és szpáhi lovast, masírozott a légió, pukkant a pezsgő őfelsége új csatacirkálóján a Royal Oak-on, melyet néhány év múlva német torpedó küldött hullámsírba.

Szalutáltak a tábornokok, főhercegek, császárok és királyok, csókolóztak az újonnan kitüntetettek, ordítottak az őrmesterek és őrvezetők, a gyárkémény nagyságúnak tűnő ágyúcsöveken pedig ritmusra jártak a roppant csőkefék. Katonai attasék távcsövezték a manővereket, pusmogtak a vadászó diplomatákkal, perselyező dámákkal, főúri hitvesekkel. Kiscserkészek rohangáltak ezeken a filmeken, hordágyakkal és gázálarcosan, viaszbabákon gyakorolva a mesterséges lélegeztetést és más háborús tudnivalók legfontosabbjait.

Mondom, mindenki fellépett ezeken a történelmi filmelőzeteseken, csak épp a Wehrmacht hiányzott. Olykor díszszázad tisztelgett a temetőben egy örök vadászmezőkre átnyergelt Mackensen-huszár koporsója előtt, hiszen a német katonaerények folyamatosságának súlyt kellett adni, de a hadgyakorlatokról, úgy tűnt, kitiltották a kamerát. Lehet ugyan, hogy készültek felvételek itt-ott, de azokat páncélszekrények mélyén őrizték, és kockáztatni sem merték, hogy

valami szakértő szem kifürkéssze róluk, hogy a sulykolásra szánt gyakorlatokat nem épp a védekező műveletek címszava alatt tartja számon a hadtudomány. De hogy kárpótolják a nézőt, nagy szériában gyártották és küldték Budapestre mindazokat a filmeket, amelyek bár az előző háborúról szóltak, nem kis rafinériával váltva időtlenné bennük a teuton hősiesség hagyomány-époszát.

A német katonai gépezet akkor nyúl csak igazán a filmkamerához, amikor az előkészítésből a megvalósítás fázisába kerül az immár führeri pecséttel ellátott haditerv, és a gőzhenger mechanizmusa nekilendül. Akkor már más a jelszó. „Megörökítjük – így a goebbelsi elgondolás – világraszóló győzelmeink történetét, hadd tanuljon belőle az utókor, lássa az apák, nagyapák tetteit." Meglátta, tehetjük hozzá némi szkepszissel, hisz jogos volt az aggodalom: árulkodnak azok a filmkockák, nem is kell mikroszkóp alatt vizsgálni a töredékek és részletek képi információit, melyek csendes alattomban húzódnak meg a háttérben. Elég csupán néhányszor egymás után lepergetni a győzelemittas bevetések filmképeit. Meglelni rajtuk kérlelhetetlen ismertetőjegyeit az arroganciának, a felsőbbrendűségnek.

Peregnek a képek. Jól vasalt zsávolyruháikban állnak a Schleswig-Holstein cirkáló fedélzeti tüzérei. Az idő hajnali 4 óra 45 perc. Elhangzik a tűzparancs, és eldördülnek a hajóágyúk, a második világháború első lövései. Szemben 185 katona néz farkasszemet a halállal. Már nincs szó korridorról,[21] Danzig „szabad város" félszigete, a Westerplatte, bevonul a történelembe.

A gdański hajógyári gépész, az akkori ügyeletes tiszt, Michail Gawlicki, már rég nyugdíjban van. Amikor találkoztam vele, percek alatt szétrebbentek a „magyar testvér" érkezése fölötti mosolyok, az arcvonások megkeményedtek. Mutatja, hol úszott a német sorhajó, amelynek páncéltestét tizenkét kisebb cirkáló védte, mutatja a keskeny földsáv oldalában meghúzódó szürke kőkerítést, amely mögött a parányi helyőrség állomásozott. 19 lőszerraktár volt a dombok közé ásva, azonban szinte üresen tátongott valamennyi. Feltöltésükét mindig csak ígérgették. Pedig egy katona még személyesen Piłsudski elnöknek is írt. Így sem érkezett sem válasz, sem pedig muníció. Helyébe a hajók jöttek, hivatalosan „baráti látogatásra". A Danzigban partra szállt tisztek

akkor még mosolyogtak, elegánsak voltak és fehér glaszékesztyűkkel szalutálgattak. Fölényes világfik módjára ültek ki a cukrászdák teraszára, magas borravalókat hajítottak a kioszkok pultjaira. Néhány csoportjuk még a templomba is betért, mások lefényképeztették magukat egy perccel a háború előtt. Még arra is volt gondjuk, hogy a kommandóhangszórók hajnali szerenádot, lágy, nyugtató valcermuzsikát közvetítsenek a part felé.

A fedélzeten aztán kibontották az OKW[22] pecséttel ellátott zöld vászonborítékokat, és megtették az utolsó harci előkészületeket. A Westerplatte parancsnokságának ügyeletes tisztje, Sucharski őrnagy közben az igazak álmát aludta. Nem sokkal ezután viszont már az ő rádióüzenetét fogták a varsói hadügyminisztériumban: „A Schleswig-Holstein német sorhajó 4 óra 45 perckor valamennyi ágyújából tüzet nyitott ránk. A tüzelés tart. Utasítást kérek!"

Választ nyilván azért sem kapott, mert ugyanezekben a percekben az ország nyugati frontjairól is hasonló üzeneteket kopogtak le a távírógépek az ódon épületben.

A német sorhajóról ködgránátot lőttek a part felé, s az alig ötszáz méteres távot ennek fátyla alatt tette meg az első partra szálló SS-rohamegység, akik még ott is hagyták a fogukat a Westerplattén. Miután felrobbantották a szürke kőfalat és 30 méterre közelítették meg az őrség állásait, Gawliczki tizedes nehéz géppuskával egy sorozatot eresztett közéjük. Ez olyan hatásosnak bizonyult, hogy egy időre el is csendesedett minden, sőt a védők még zsákmányoltak is néhány automata fegyvert pár láda lőszerrel. De aztán jött a következő csoport és ezek már lángszóróval perzselték fel az alig egyharmad négyzetkilométernyi sziget minden tapotnyi földjét. A levegőből mintegy félszáz stuka gyújtólövedékkel lőtte a házakat, a deszkával fedett földerődöket. Megszólaltak az eddig háttérbe húzódott hajók ágyúi is, s a pokoli tűzorkánban a 185 katona hősies ellenállása kivérzett.

Mindez, ami ekkor történt, ma már iskolai tananyag. Legfeljebb azt nem kell pontosan tudni, hogy 51 német hadosztály változtatta fronttá a lengyel határokat. Azonban ezzel egy időben már London, Párizs és Berlin is elsötétítve, leengedett redőnyök mögül leste, mit hoz a hadüzenet nélküli háború első éjszakája. A BBC még mindig reménykedett, mintha a történelemben akár egyetlenegyszer is előfordult

volna, hogy sikeres támadásra lendült csapatokat visszarendeltek valami tévedésre, vagy a józan érdekek hirtelen felismerésére hivatkozva. Lovagiatlannak nevezték a hitleri hadvezetést, amely nem tartja meg Münchenben adott szavát, és csak zárszó gyanánt idézték Sir Edward Grey egykori brit hadügyminiszter 1914. augusztusi nyilatkozatát: „Ezen a napon egész Európában kialszanak a lámpák." Ami akkor csak jelképes felkiáltás volt, 25 évvel később azonban véresen komoly lett.

Lengyelország gyors lerohanásával a Német Birodalom több mint 20 millió lakossal és nagy keleti területekkel lett gazdagabb. Százezrével indultak el a zárt határokon és blokádokon át az elárult és kijátszott lengyelek, hogy menedékre leljenek. Később Angliában és Szovjetunióban egy-egy reguláris hadtest is megszerveződött, de ezek történetéről még lesz szó a későbbiekben. Százezernél többen érkeztek Magyarországra is, és a kormány befogadta, különféle táborokba helyezte el őket. (Számolva azzal, ha a németek szóvá tennék, akkor érvelni lehessen, hogy internálva vannak.) A nemzeti érzelmek a két nép között olyan erősek voltak a Jagellók, Báthori, Bem és számos más, sorsközösségre utaló emlék nyomán, hogy a százezer menekült tekintélyes hányada csaknem felszívódva a hazai közegbe, sértetlenül érhette meg a háború végét.

Tudatos volt a Horthy-kormányzat számítása ebben, akár a pár száz francia menekült esetében is, ahogy egy beavatott később ezt nekem elmondotta. Bánáss József m. kir. alezredes annak a különítménynek volt a parancsnoka, amelyet minden héten így jelzett a Híradómozi vászna: Honvéd Haditudósító alakulatok. Nem volt ez sem század, sem zászlóalj, hanem meghatározhatatlan különleges csoportosulás volt, amely a katonai alakzat fogalmát se nagyon érdemelte ki. Egyelőre most csak annyit róluk, hogy különös gonddal fotografálták szinte minden hónapban a Balaton környéki iskolákban, gazdaságokban elhelyezett lengyel menekülteket. Bizonylatnak szánták ahhoz a végelszámoláshoz, amikor majd a nagyhatalmak maguk elé idézik Horthy államvezetését, hogy így legyen egy jó pontjuk is a temérdek gyalázat között. Ez a kérdés sokak előtt éppoly homályos manapság, mint az, hogy miért kötött alig egy héttel Lengyelország lerohanása előtt megnemtámadási szerződést egymás-

sal Németország és a Szovjetunió? Sokan, nem ismerve a valós helyzetet, hajlanak arra, hogy ebben valami elvtelenséget lássanak.

Mi volt hát a helyzet ezzel az egyezménnyel?

Valahányszor elvi-politikai támadásnak van kitéve ez a szovjet lépés, érdemes fellapozni Lukács Györgynek, az idevágó nyilatkozatát, akiről köztudott, hogy nem szokott védeni tévedést, melléfogást, sikertelen diplomáciai akciót, csupán a „sarzsi becsülete" miatt. „Én (ebben a kérdésben) egyetértek Sztálinnal, taktikailag. Az 1939-es paktum, amelyet Hitlerrel kötött, az első lépés volt a fasiszta Németország elpusztításához..." Az akkor Moszkvában élt tudós és szemtanú további magyarázata viszont leplezetlenül rámutat a Szovjetunió létfontosságú önvédelmi lépésének káros nyugati hatására. „De mi következett még ebből? Sajnos az, hogy a francia és angol kommunistákat egy időre meg akarták győzni arról, hogy függesszék fel a védekezést Hitler ellen, s azt az elvet tűzték ki előttük, hogy az igazi ellenség az országukon belül van, s ezzel megbénították az antifasiszta ellenállást..."

Majd ha eljut az olvasó ahhoz a fejezethez, amely a legdrámaibb órákban a szövetségesek hollétét kutatja, találkozik Andyval, egy kanadai titkos kommandó magyar tagjával. Megértheti, honnan eredt az ő tétovázásuk és értetlenségük a távoli Európa hadviselése iránt: az értelem és érzelem távirányított téves kapcsolásából.

Még egyszer visszakanyarodva a lukácsi megállapításhoz, ma már tudjuk, hogy az elvi kiállásoknak nem sok értelmük van akkor, ha eleve kilátástalan egy párviadal, ha az egyik fél, lett légyen birtokában a legnagyobb igazság is, nem tud annak érvényt szerezni, mert gyenge hozzá. Dávid és Góliát története ritkán ismétlődött meg, valahányszor a Biblia lapjai közül a való életre kívánt támadni. Megvolt a hősiesség a lengyel lovasságnál is, mely karddal támadt a tankok ellen, de ez kevésnek bizonyult, és ne felejtsük, hogy 30 évvel később a vietnami dávidok is csak akkor értek el harci sikereket az amerikai haderővel szemben, midőn parittyáikat a szocialista országok közössége sugárhajtású vadászgépekre és föld-levegő rakétákra cserélte fel.

Egyszóval Moszkva akkor még készületlen volt. Ama kritikus harmincas évek végén, még alig ismerte a gépesített

gyalogság fogalmát, repülőállománya pedig oly csekély volt, hogy záróballonok rendszerére kellett a főváros légvédelmét építenie. Ha a náci vicclapok élcelődése az „agyaglábú kolosszusról" túlzás is volt, az elvitathatatlan, hogy még évek kellettek a frontigényeket kielégíteni tudó korszerű haditermeléshez.

Ezt a törekvést – Davies, USA-nagykövet levelezéséből tudjuk – szimpátia és érdeklődés kísérte a tengerentúlról. Voltak amerikai mérnökök a Szovjetunióban, akik az első Ford-rendszerű autógyárakat segítették létrehozni. Többek között ők mutatták meg, hogyan lehet páncélautókká változtatni a nagyméretű személykocsikat. Csakhogy ami jó volt a chicagói rendőrségnek a gengszterek üldözésére, az nem felelt meg a katonai műveleteknél, a meghatározhatatlan terepviszonyok között. Roosevelt elnök intézkedésére 1939. november 4-én életbe lép a „Cash and carry" (fizess és vidd) törvény, amely úgy kívánt segíteni a németellenes harc viselőinek, hogy dollárkészpénz ellenében azonnal átenged számukra meghatározott mennyiségű hadianyagot. Túl azon, hogy bár hiánypótlóak voltak ezek a részben elfekvő, eladatlan készletek, de kinek volt akkor fölösleges, nagy mennyiségű dollártartaléka, és hol volt olyan hajótér, amely a fegyverszállítmányokat Európába hozhatta volna! Hiszen a náci tengeralattjáró-flottának az idő tájt más feladata sem volt, mint hogy ilyen konvojokra vadásszon.

És még egy apróság. A Szovjetunió ebben az időben még a jóindulatú Amerika számára sem volt „kedvezményben részesíthető hadviselő fél". Így aztán elsősorban csak saját erőforrásaira hagyatkozhatott. Tegyük hozzá, mindezekhez a védelmi programot akadályozó tényeken kívül adódtak más személyi problémák is. Sztálin jó diplomáciai érzékkel szerzett ugyan még néhány békeévet, de amellett, hogy el, mulasztotta a nyugati kommunisták kellő felvilágosítását, szinte felült az évszázad egyik legnagyobb provokációjának és kíméletlenül leszámolt azokkal a katonai vezetőkkel, akik a modern, hadrafogható Vörös Hadsereg legjobb parancsnokai lehettek volna. A nácik tudták, kikről lehet szó, ezért játszották a szovjet elhárítás kezére a Tuhacsevszkij marsall és társai vélt árulásáról szóló hamisított dokumentumokat. A hamisítványok kedvezően támasztották alá Sztálin rögeszmeszerűen ismételgetett tézisét az osztályharc állandó

éleződéséről. Hallgassuk meg, mit mond erről Lukács György:

„...Ezt a tételt megcáfoltuk, de nem vizsgáltuk meg a kérdést marxista szempontból. Az-e az igazság, hogy Sztálin azt hitte: az osztályharc folyton éleződik és ezért került sor a 30-as évek pereire? Vagy pedig, és szerintem ez az igazság, Sztálinnak taktikai okokból szüksége volt ezekre a perekre és ezért megállapította, hogy az osztályharc folyton éleződik. Vagyis; mi a marxizmus igazi módszere helyett, hogy az események analíziséből alakítunk ki egy stratégiát és taktikát, a taktikai elhatározások, helyes vagy helytelen elhatározások voltak a döntőek, amire ráépült a teória..."

A rendezői utasítások tehát még felemások, nem egy főszereplő kezéből kiütik a szövegkönyvet, pedig az olvasópróbák sikert ígértek a szerény kosztümök és kellékek ellenére is.

A front túlsó oldalán sincsenek még készen a forgatókönyvek. „Blattolnak", rögtönöznek, főként a nagy Európaszínpad nyugati felében. Keleten pedig már áll a mars. Még az is megesik ezen a véres színházi előadáson, hogy akad súgó, aki a nézők felé fordul... Pontosabban ilyen epizódok is történnek. „Prológusként" 1940 januárjában például kényszerleszállást hajt végre belga felségterületen egy német futárgép. A hatóságok nem kis megrökönyödésére a felnyitott futártáskában Belgium megtámadásának tervei találhatók. Az országos hisztéria nyomán mindössze annyi történik, hogy Lipót király kijelenti: „Ha netán megtörténne ez, és csakugyan megtámadnának minket a németek, halasztás nélkül segítséget kérnék Angliától és Franciaországtól. Egyébként nem hiszek az egészben, valaki ijesztgetni akar minket..."

Csakugyan erről van szó? Nem éppen. Ebben az esetben is a bevált recept, az első világháborús hadműveleti tervek kerültek napirendre, és a franciaországi frontális támadás, a Maginot-vonal megrohanása helyett az Eben Email belga erődrendszerrel végzett előbb a Wehrmacht, és belga területről lépett francia földre.

Legyintett a német készülődésre Norvégia és Dánia is. Pedig nem is ügyetlen hírszerzésük már jó ideje jelentette, hogy „a Führert aggasztja a háború folytatásához nélkülözhetetlen svéd acél zavartalan tengeri útja a norvég partok

előtt. El akarnak kerülni minden meglepetést, ezért konkrét hadműveleti tervek vannak Dánia és Norvégia elözönlésére." Nem sokkal később a berlini holland katonai attasé, Sahs ezredes, egy Oster nevű Abwehr-tiszttől olyan információkat vásárol, amelyek már a dániai támadás konkrét adatait is magukba foglalják. Riasztására dán kollégája 1940. április 4-én Koppenhágába repül, hogy megkondíttassa a vészharangokat, de kinevetik.

A nyugodt skandináv mosolyok akkor kezdenek megfagyni, amikor négy nappal később egy egész német hajóhad tűnik fel a láthatáron és úszik teljes magabiztossággal egyre északabbra a dán szigetek közé. Az attasé, akit elutasított a külügy- és a hadügyminiszter, most a királyi palotához rohan. A testőrgárda azonban útját állja: ne zaklassa őfelségét, este színházba megy, ezért most pihen.

Norvégia is békésen szendereg. Még a részleges mozgósítás sem szerepel terveiben. A parti őrség törékeny motorosai szelíden ringnak az öblökben, csak akkor támad némi hullámverés, amikor a roppant acélkolosszusok elúsznak előttük. A sziklába vájt erődökben félhangosan szól a rádió. London az „Evergreen" zenei programot sugározza, s a lágy dallamok közt megnyugtatóak a hírek is. Chamberlain miniszterelnök épp arról nyilatkozik, hogy a németek „lekésték az autóbuszt". Pedig az „autóbuszok" ott sorakoznak előttük. Senki sem veszi észre, hogy a „kik vagytok?" morzelámpa és rádiókérdésre megkésve és bizonytalanul jön az angol nyelvű válasz, hogy jellegzetes Kriegsmarine rombolók úsznak angol zászlók alatt, és hogy nevüket is csak hevenyészve tudták e ritka alkalomra Kölnről Kairóra, Königsbergről Calcuttára átfesteni.

Kevesebb, mint fél óra hiányzott ahhoz, hogy a hajók horgonyt vessenek a kikötőkben. Hajnali 4 óra 20 perckor, pontos időegyeztetés szerint Oslóban és Koppenhágában is a külügyminisztereket ugrasztja ki ágyából a német nagykövet, kezükbe nyomva a Führer ultimátumát. A „Weserübung" fedőnevű művelet sikerrel zárul. Raeder admirálist taps fogadja a hitleri főhadiszálláson. A skandináv és Benelux államok jó részében kialszanak a fények. Mindez 1940-ben történik, egy hűvös áprilisi hajnalon.

Narvikról úgy hiszem, nem kell bővebben szólni. Az északi hadviselés e meglepetésszerű támadást kiállt kikötővárosa,

a hősiesség történelme lett. A „trójai faló" horogkeresztes víziszörnyei, az útjukba került szállítógőzösöket és naszádokat gyors és egyenlőtlen harcban küldték a tengerfenékre. Néhányukat a háború után kiemelték ugyan, de aztán jótékony csend támadt. Drága mulatság az efféle, és talán jobb róla hallgatni is. Még felkorbácsolná a szenvedélyeket, netán németellenes hangulatot keltene, ami teljességgel felesleges a mai új katonai tömbtagság idején. A 4233 tonnás Norge ágyúnaszád csupán egyike volt az öt ország zászlaja alatt hullámsírba merült 8 cirkálónak és 26 szállítóhajónak, s amelyeknek csupán emlegetése is tabunak számít a brüsszeli NATO-központban.

Most kiderült, hogy az öböl állóvizét mégiscsak fel kell kavarni egy időre a régi emlékekkel együtt, mert az elsüllyedt Norge útjában áll a jégmentes kikötő átépítésének. Narvikot egykor a svéd acélszállítmányok tették stratégiai fontosságúvá, s erről a hadászatilag fontos nyersanyagról Svédország semlegessége ellenére úgy látszik korunkban sem tud lemondani a NATO.

A német Neuenefetz és Martha Heinrich Firssen, a brit Romanby romboló, a svéd Norge és társai, a mély iszaptemetőből elindultak az olvasztókemencékbe. A 300 ezer tonna ócskavas kiemelési munkálatai 30 millió fontba kerültek. Ezek a tételek hozzáadhatók a narviki végelszámoláshoz. A sors szeszélye azonban úgy hozta, hogy egy csatahajóval nem tudtak mit kezdeni. Propellereitől a főárbocig már minden mozdítható alkatrészétől megszabadították, de „gyomra" még óriási mennyiségű lőszert tartalmaz. Ez pedig kockázatossá teszi megmozdítását. Talán otthagyják örök mementóként a mélyben. A hajót mintegy jelképként Narviknak hívták.

Hagyjuk mi is pihenni a víz alatti rozsdatemetőt, a 40 év után is veszedelmes, láthatatlan aknamezőt. Kalandozzunk inkább a felsőbb régiókba, a felhők közé, melyek éppoly vészjóslók voltak, akár a háborús tenger. Kezdjük egy névhasonlósággal. Az Egyesült Államok hajdanvolt bécsi követének, Mr. Messersmithnek nem mondhatni, hogy azok lettek volna élete legszebb pillanatai, amikor nevét egy-egy náci lap címoldalán vagy hadiplakátján felfedezte. Valami apróság azért megkülönböztette a sztárkonstruktőr nevétől, de egyrészt sem az osztrákok, sem a németek nem jeleskedtek

az angol helyesírásban, másrészt hajlamosak rá – mindmáig –, hogy a német eredetre utaló neveket, legyen viselője bármilyen nemzetiségű, németesen ejtsék ki. (Henry Kissinger is kioktatta jó 30 évvel később a müncheni rádióriporternőt, mondván, hogy ő nem a varrógépes ember, mondja csak azt a g betűt dzs-nek, ő úgy is megérti.) Messersmith viszont nem értette, hogy miért kell őt is éppen Messer-re rövidíteni, kiapadhatatlan forrását nyitva meg diplomatakörökben ezzel az ugratásoknak. Az égi Messereket végül csak 1945 töröl-hette le a lőporfüstös horizontról. De addig minden honfitársa közül talán ő haragudott legjobban a fürge vadászbombázókra.

Meg kell hagyni, kitűnő gépek voltak a Messerek. Már 1940-ben elkészültek mintapéldányai az ME–262 jelű lökhajtásos, két évvel később pedig a rakétahajtóműves „Komet" ME–163-as vadászgépeknek. Göring határozottan jó érzékkel szervezte meg és intézményesítette kedvencei reklámját. 1940 nyarán, a szövetségesek nagy dunkerque-i visszavonulásánál, amikor tízezerszám torlódtak össze a Csatorna partján a behajózásra váró angolok, ő kapta meg elpusztításuk jogát. Hogy aztán mégsem vált a La Manche a Luftwaffe legkiválóbb vadászbombázóinak tömegbevetése ellenére sem a szövetségesek tömegsírjává, az nem a Messereken múlott.

Megkíséreltek legendát faragni a Junkersből is. Ezt a gépet szintén híres konstruktőre után nevezték el, s ez a név még egy többletlehetőséget is nyújtott a propagandagépezet szakembereinek. Kicsengett belőle az a „junker" szócska, amely régies formájából (jungherr) némi hasonulással egyaránt jelentett ifjú földesurat, kadétot, vagy porosz-teuton fenegyereket. Pedig mi sem volt távolabb Hugo Junkerstől, a tudós mérnöktől, mint ez a szellem. Idős kora ellenére aktívan dolgozó világhíres konstruktőr volt, és igen kemény dió Hitlerék számára. Ő még a klasszikus repüléstudomány nemzedékéhez tartozott, Blériot, Wright s a többiek sikersorozatához. 1915-ben elsőként épített teljesen fém géptestet, 1929-ben pedig erős Diesel-motorokkal óriási terheket emelt a magasba, megalapozva ezzel német földön a légi szállítás lehetőségét. Közben akaratlanul lehetővé tette alig egy évtized múlva az ejtőernyős és deszant-rohamcsapatok front

mögötti bevetését. Az újszerű, szinte önálló haderőnem forradalmasította a villámháborút.

Ám Hugo Junkers egy ideig ellenállt a náciknak, jobban, mint megmunkálásra váró fémei a forgácsolószerszámoknak. Erről mit sem tudott akkor a közvélemény, és mély hallgatás kísérte még a háború után is az egész Junkers-ügyet. Egészen addig, míg Johannes Semmler, Frankfurt város gazdasági tanácsnoka el nem mondta valakinek. A „valaki" az amerikaiak embere volt, aki előbb ellenőrizte, majd továbbadta az információt a Nemzetközi Katonai Bíróságnak. Így lett belőle akta és tanúvallomási jegyzőkönyv a Nürnbergben az idő szerint épp az IG Farben igazgatótanácsa ellen folytatott perben. Ennél több sosem lett. Pedig a német tudomány egyik büszkeségéről volt szó.

Lássuk magát az ügyet.

Junkers gazdag ember volt. Konstrukciói, találmányai mindig kelendőek voltak a repülés világpiacán. Érthető hát, ha Göring, a náci hatalomátvétel után nem sokkal, parancsaival kezdte elhalmozni az agg mérnököt, aki mellesleg több egyetem tanára is volt. Junkers nemcsak öntudatos német állampolgár volt, hanem világpolgár is, aki úgy tartotta erkölcsösnek, ha nemcsak a Luftwaffét gazdagítja tapasztalatai tárházával, hanem közkinccsé teszi azokat a repülés egyetemes tudománya számára is. Nem voltak akkor még háborús idők, úgy hitte, magatartása nem minősül árulásnak. 1933 utolsó napjait mutatta a naptár, ám Milch repülőtábornok, a Légügyi Minisztérium államtitkára már tudta, megkezdődik nemsokára Európa történelmének legnagyobb fegyverkezési programja. A tábornok ereiben nevével ellentétben (mely tejet jelent) tüzes vér keringett. Egy perbeszéd utalt Nürnbergben arra, hogy egy ízben megütötte, más alkalommal a falhoz lökte az idős tudóst, de Göring tanácsára később bocsánatot kért tőle.

Még nem voltak teljesen biztosak erejükben a nácik az idő tájt, és a határok sem voltak még résmentesek. Számolniok kellett a nagyvilág figyelmével, hiszen az olimpiai játékok berlini megrendezése is a német kultúra impozáns Európa-kirakatát szolgálta. 1934 márciusában a professzor neve a napilapok címoldalára került. A hivatalos hírügynökségi tudósítás szerint „Professzor Junkers lemond gyárai, konszernje irányításáról és visszavonul, amennyiben teljes

garanciát lát a Harmadik Birodalom kormányzata részéről repülőgéptervei és álmai megvalósulására".

Az előjátékhoz tartozik még az is, hogy a hitleri hatalomátvételt megelőző időkben a weimari köztársaság támogatását élvező Junkers nemcsak egy világhírű repülőgépgyárkomplexum élére került, hanem magáénak tudhatott egy olyan repülőkísérleti központot is, mely a személy- és fuvarszállítás korszerűsítésével foglalkozva találkahelyévé vált a leghíresebb amerikai, francia, angol és szovjet tervezőknek. Aztán jött 1933, s a Führer titkos utasítása arról, hogy a versailles-i tiltó rendelkezések ellenére meg kell kezdeni egy támadó légiflotta kiépítését. Ezeknek az elveknek előbb állami megrendelések formájában kívánt Milch államtitkár érvényt szerezni, de amikor Junkers vonakodott, a politikus helyett jött a katona, és Milch tábornok többé nem ismert tréfát. Egy ízben Junkers azzal próbált visszavágni, hogy a külföldi lapokhoz fordul segítségért és elmondja, hogyan terrorizálják őt, mire Milch mosolyogva jegyezte meg: „Csak azt próbálja meg, a Birodalom rágalmazásáért bíróság elé állítom."

Kapitulációját végül az váltotta ki, hogy a nácik egyszerűen lefoglalták a gyárat, s ezzel elvágták kutatóintézetét a létalapját szolgáltató anyagi bázistól. Személyi titkárát nagy nehézségek árán még megvédelmezhette a hazaárulás vádjától, de önmagát már nem volt képes. Még az év október 14-én éjszaka a Gestapo letartóztatta. Nem akartak hosszadalmas processzust csinálni, tömören közölték vele, módjában van életét megmenteni, ha azonnal aláírja, hogy minden szabadalma, gyára, vállalata és vagyona a nácik birtokába megy át. Ellenkező esetben hazaárulás vádjával a lipcsei „Volksgericht"[23] elé állítják, mely rögtönítéletével hajnalban agyonlöveti.

Ilyen előzmények után írta alá „szabad akaratából és német hazafias érzelmektől vezetetten" azt az okmányt. Cserében Münchenbe távozhatott, ahol gyakorlatilag házi őrizetben tartották. A náci gépezet még így is félt, hogy Junkers régi híveit és mérnökeit ellenük hangolja. Volt is ebben némi realitás, mivel a weimari viszonyok között felnőtt konstruktőrgárda nehezen állt kötélnek. Nem akarta tudását, képességeit egy fegyverkezési program szolgálatába állítani. Így aztán Junkers újra börtönbe került, hogy – ba-

ráti körének elriasztására – szabotázs, szervezkedés, defetizmus bűntettében marasztalják el.

A titkos tárgyalásokon, melyekről állítólag iratok se nagyon készültek, legalábbis nem maradtak fenn az utókor részére, Junkers bebizonyította ártatlanságát és alávaló csirkefogóknak nevezte vádlóit. A bíróság, mely akkor még nem volt teljesen a nácik kezén, tanácstalan volt. Nem így a Gestapo, amely már értette a renitensek örök elhallgattatásának módszereit. A 75 éves Junkers, aki világéletében egészséges volt, hirtelen beteg lett, s a börtönben rövid idő alatt meghalt.

Kirendelt védőjével közölték, hogy a sajnálatos hírt tudassa a családdal. Junkers „néptárs" tulajdonképpen derék ember volt, és ezért az orvostudomány is mindent megtett megmentése érdekében. A felesége azonban nem hagyta ennyiben a dolgot, és férje rehabilitációját követelte. Ha így van, kérdezte a deklarált érdemekre hivatkozva, miért kellett börtönkórházban végeznie?

Végül újra Milch tábornok lépett színre, és színpadias részvétnyilvánítás közben csodálkozva vonta fel szemöldökét. – Nem értem, asszonyom, mire kér Ön rehabilitációt? Hiszen Junkers tanár urat soha, senki, semmivel nem gyanúsította. Tudom, hogy ez csekély vigasz ebben a szomorú órában, de tiszteletünk jeléül elrendeltük, hogy legjobb harci gépeink az ő nevét viseljék.

Így is történt, és sok tízezer Junkersnek kellett még elpusztulnia az öngyilkos villámháborúban a Narviktól Berlinig tartó 6 éves repülőúton.

A módszerek az évek során tökéletesedtek. Ennek bizonyítására engedtessék meg pár évet előreugrani az eseménytörténetben, és felidézni Reichenau tábornagy szomorú históriáját.

„A haditanácson részt vevő magas rangú tisztek rendkívül levert hangulatban foglaltak helyet a térkép mellett – írta jegyzőkönyvébe Kurt Lechner, német vezérőrnagy 1944. augusztus 2-án. – A merénylet óta először találkoztunk a Vezérrel. Az ülés előtt a Gestapo teljesen átvizsgálta az épületet, és a részt vevő tiszteket is kivétel nélkül megmotozták."

A Vezér néhány perccel két óra után érkezett Himmler társaságában. Kimérten üdvözölte tábornokait. Viselkedé-

sén látszott a visszafojtott idegesség. Türelmetlenül feszengett, és ujjaival kopogott az asztalon. A tábornokok egymás után számoltak be a fronthelyzetről. Három órakor került sor Reichenau tábornagy beszámolójára a keleti fronton harcoló XV. páncéloshadosztály helyzetéről. A tábornagy meggondolatlanul, a valóságnak megfelelően felvázolta a keleti front tarthatatlanságát, és kijelentette, hogy amennyiben nem kap négy hadosztály erősítést, kénytelen lesz lemondani tisztéről.

Hitler szótlanul figyelt. Szemlátomást bizalmatlan volt Reichenau tábornaggyal szemben, akit azzal gyanúsított, hogy köze van a július 20-i merénylethez. Tudomására jutott ugyanis, hogy a tábornagy a merénylet előtti hetekben gyakran találkozott von Stauffenberggel. Ez fekete pont volt Himmler szemében is, akin kívül Hitler már senkiben sem bízott.

A tábornagy lemondási kérelmét Hitler nem fogadta el, de áthelyezte a nyugati front középső szakaszára. Ettől a naptól kezdve Reichenau minden lépését figyelték. Augusztus 12-én Himmler üzenetet kapott a tábornagy főhadiszállásán dolgozó ügynökétől, hogy Reichenau rádió útján összeköttetést keresett Eisenhowerrel. A Gestapo-főnök azonnal jelentést tett Hitlernek, aki a kihallgatáson hisztérikusan felkiáltott: „Hát már mindenki áruló?"

Elrendelte a tábornagy letartóztatását és kivégzését, de Himmler javaslatára később meggondolta magát. Belátta, hogy a katonákra rossz hatással lenne egy újabb katonai vezető kivégzése.

Hitler nem hozta a vezérkar tudomására Reichenau árulását, de másnap magához hívatta a berlini rádiumkórház igazgatóját, és Himmlerrel együtt tízperces megbeszélést tartott vele. A tárgyalás végén Himmler az igazgatóval a rádiumkórházba hajtatott.

Fél órával később jelentkezett Hitlernél, és egy ólomkazettába zárt tűt helyezett az asztalra. A tűben néhány milligramm rádium volt.

Augusztus 25-én a Führer összekötő tisztje jelentkezett Reichenau tábornagynál a nyugati fronton harcoló VII. gépesített hadosztály főhadiszállásán. Hitler parancsát hozta, amely a tábornagyot kihallgatásra Berlinbe rendelte. Reichenau azonnal Berlinbe repült, és még éjjel két órakor jelent-

kezett a Vezérnél. A kihallgatáson Himmler is jelen volt. A megbeszélés végén Hitler kitartásra buzdította tábornagyát, majd mellére tűzte a briliánsokkal ékesített Vaskeresztet. A tábornagyot meglepte a nem várt kitüntetés, de semmit sem gyanított, és másnap reggel visszautazott a frontra. A rádiumot tartalmazó vaskereszt ott díszelgett egyenruháján. A halálos ítéletét hordta a szíve felett.

Visszatérte után néhány nappal a bal mellén különös formájú, mély tályog keletkezett. A katonaorvos kisebb fertőzésre gyanakodott és úgy is kezelte. A front akkori helyzetében a tábornagy nem fordított rá különösebb gondot, noha mind hevesebbek voltak a fájdalmai, több alkalommal roszszul is lett. Tíz nap múlva, egy haditanácson váratlanul összeesett és fél órával később meghalt. Koporsóját a közeli kápolnában ravatalozták fel, körülötte fekete párnán kitüntetései csillogtak. Amikor éjjel az ügyeletes tiszt átvette a szolgálatot, meglepődve tapasztalta, hogy a fekete párnára tűzött vaskereszt eltűnt. A kápolnában este csak négy magas rangú tiszt tartózkodott, köztük a Führert képviselő Himmler. Az esetet a Gestapo-főnök parancsára eltitkolták, és reggel újra ott feküdt helyén a kitüntetés, illetve tökéletes mása. Az eredeti pedig ólomkazettában visszakerült Berlinbe.

Reichenau tábornagyot Nürnbergben nagy katonai pompával temették el.

4

ESERNYŐ ÉS EJTŐERNYŐ

A színes paperback nagy tömegben lepte el a saigoni könyvárus kétszer kétméteres utcai standját. Azok a ronggyá olvasott francia és angol nyelvű krimik sorakoztak itt, melyeket egy nyáridény után százával szednek össze a szállodai szobaasszonyok. Itt azonban több történelmi korszakváltás után kerültek az utcára. Igaz, nem a szemétbe, hanem vékonypénzű külföldi utazóra lesve. Külön kötegben álltak glédába azok a politikai krimik és kalandregények, amelyekben P. Howard méltatlan francia és amerikai utódai némi valóságtöltettel átdolgozták az eseménykrónikát. Éppen csak annyira, hogy a legionárius vagy a tengerészgyalogos megvegye, és abban a hiszemben olvassa el, hogy úgy történt az a valóságban is. A címlapokról mindig a valóság nézett rá, legfejlebb némi kalandos-szexis párosításban. Montgomery mögött mélyen dekoltált katonalányok álltak vigyázzban, Rommel maga vezette harckocsiját, két tuareg lovasnyeregből lőtte a zuhanóbombázókat, Hitler pisztolyt, Eisenhower térképet, Churchill szivart, Chamberlain pedig – nem nehéz kitalálni – esernyőt tartott a kezében.

Már volt szó a müncheni paktumról, s a győzelemittas londoni hazatérésről. Ez a kép is jelen volt több példányban, körültépetten és elkoszolódva, kacérkodva leendő vásárlójával, miközben szinte minden esetben olvasás után visszatért e színes kavalkádba. A kép középpontjában az esernyő állt. Mintha a Downing Street minden lakójának kijárna, hogy később a kényszerű távozás után jelképpé emelkedjen. Egy bot, egy cvikker, egy szivar, egy pipa és az esernyő.

Voltak itt olyan könyvek, amelyek jószerivel felvágatlanul érték meg leértékelésüket. Ezeket nem legénységi unaloműzőnek gyártották, hanem nagy-nagy tudálékossággal és komolykodó címekkel a tisztek, parancsnokok számára. Ilyen címeket viseltek: „A pszichológiai háború." „A lélektani hadviselés." „A hatodik fegyvernem." „Csata az éterben."

Veszek néhányat. Fellapozva őket szinte mindegyikükről elmondható szerzőik alapvető tévedése. Ezeket a harcmodorféleségeket korunk szülöttének mutatják be, ahelyett, hogy előtörténetüket és gyökereiket régmúlt idők háborúiban keresnék, netán felmutatnák.

Ebből származnak aztán olyan félreértések, amelyek az elmúlt világháborút csak a nyers erőszak összecsapásaként magyarázzák, a clausewitzi tétellel, a politikának katonai eszközökkel való folytatásával. Ha akad is ebben „örök igazság", azt mégse higgyük, hogy a második világháború csak a fegyverek hangján vezényelt koncert volt, és csak a „hangszerek" minősége vagy az előttük magasodó dirigensek képességei döntötték el a sikert. Közrejátszottak itt az első pillanattól az utolsóig azok a legtöbbször csak utórezgéseikben kitapintható szellemi behatások, amelyeket a szerzők (ihletők) a zenekarok (hadseregek) és a sötétben figyelő közönség (hátországok) érzelmi megdolgozására komponáltak.

Az „ihletők" fogalom természetesen mindazokkal az elvekkel és eszmékkel is behelyettesíthető, amelyek 1917 óta minden hadviselést ideológiaivá minősítettek. Mert erről is szó van. Sőt a polgári történetírás kész a képletet a végsőkig eltorzítani. Tudományos és köztudatbeli valóságmagvát úgy ferdíteni el, hogy minden bajok és háborúk forrását a bolsevizmusban lehessen felfedezni. Eszerint a történelem kezdetén a háborúk különösen kegyetlenek voltak, s mindaddig folytak, míg az egyik hadviselő fél teljesen meg nem semmisítette a másikat. S ekkor az elmélet merész fordulót tesz. Nyugaton azonban 1815, vagyis a bécsi kongresszus és a Szent Szövetség megalakulása óta, a háborúk a békeállapot rövid, kellemetlen intermezzói. Ez annak a következménye, hogy a nyugati világ egységes társadalmat alkotott, ahol a háborúknak nem kellett társadalmi kérdéseket eldönteniök. Természetesen a gyarmati háborúkról, a világ újrafelosztási kísérleteiről itt szó nem esik, a konkvisztádoroktól az aranylázon át az olajcsatákig minden a pacifikálás, a békéltetés címszó alá kerül! A sajátos elv szerint legfejlebb határkorrekciók következtek be a vesztesek hátrányára. A békekötés után viszont a volt hadviselők újra együttműködtek, sőt a győztes segített a legyőzöttnek újjáépíteni gazdaságát.

Ám jött 1917, és szirénhangok kíséretében, a bolsevizmus

ideológiai térhódításával, osztályháborúvá változtatta a konfliktusokat. Célul tűzte ki, hogy a világ eddigi rendjét felforgassa és megsemmisítse. Így aztán a háborúk visszatértek ahhoz a kegyetlen és elszánt élethalálharchoz, amelyet a nyugati társadalom már igyekezett civilizáltabbá tenni. A burzsoá történetírás szerint tehát a kegyetlen, csak győzelemmel vagy tragikus elbukással végződhető új háborúk egyedüli oka a bolsevizmus. Az veszélyezteti ezt a status quót, amelyben a korábbi háborúk szinte csak lovagias erőpróbák voltak.

Bizony elgondolkoztató ennyi merészség és reménység az emberi felejtés határtalanságában. Úgy tűnik, mintha a japán–orosz háború, vagy Kuba elözönlése mind-mind a Téli Palota ostromának utóvédharcai lettek volna. Mintha a piávei csatákat, Doberdo és Przemyśl ostromát, a Bruszilov-offenzívát vagy a német–francia háborúkat egész a verduni „Bajonettárokig" csak azért vívták volna életre-halálra, éppen szuronnyal és gázfelhőkkel, mert nem voltak kéznél a krikettütők. Ha mindez így lett volna, nyilván nem tartoznának Európa minden országának már idegenforgalmi nevezetességei közé a roppant méretű katonatemetők, s az államférfiak első tisztelgése sem az ismeretlen katonáknak szólna.

A hadviselés formái és a harcmodor a technikai előrehaladás „jóvoltából" sokban változott a két háború között. Ennek ellenére megmaradtak a gyalogsági rohamok, szurony- és közelharcok, a hegyi, sivatagi vagy éppen tengeri csaták, magukon viselve továbbra is a hagyományos ismeretjegyeket. A vezérpáncélosokban és a zászlóshajók fedélzetén változatlanul ott kellett lenniük a magas parancsnokoknak. De a hajók nagyobbak, gyorsabbak lettek, és ezrével készültek a harckocsik, repülőgépek. Sőt, a titkos haditechnikai bázisokon, a hadviselő felek már a reaktív hajtóművek és a rakétatechnika alkalmazásával kísérleteztek, pedig még csak a harmincas éveket írták.

Pereg a régi híradó. A szerkesztő ollóját a Sándor-palotából irányítják. Közlik vele, hogy nyúljon csak bátran a nyugati eredetű képsorokhoz, mutassa csak be, hogy Amerika is a világon van, és ha Berlinben legyintenek is az effajta csekélységen, a magyar királyi kormány nem szenved rövidlátásban. Ezek a nyilvánvalóan születésükben elvetélt illúziók

abból fakadtak, hogy kikerülve a náci-német elkötelezettséget, Magyarország valami képzeletbeli biztos nyugati fedezékből lehet majd csendes megfigyelője – talán még haszonélvezője is – egy szükségszerű szovjet–német konfrontációnak.

Rooseveltet mutatja a filmvászon. Tolókocsiján gördül a mikrofonok elé, hogy újévi rádióköszöntőjét elmondja, miután harmadszor is elnökké választották. Halljuk, hogy „egyelőre nem fenyegeti közvetlen háborús veszély az Államokat, de a kormányzat tudja mi a dolga és minden rendelkezésre álló eszközzel fejleszti védelmét". Egyetlen csodálkozó pisszenés a nézőtér, amikor elhangzik, hogy az USA 28 millió dollárt szavazott meg fegyverkezésre. Roosevelt ennek felhasználásával a „nemzetbiztonság legfőbb igazgatóságát" bízta meg, Knudsen vezérigazgatót, Stimson hadügyminisztert és Knox ezredes, hadügyi államtitkárt. Ugyanakkor az elnök néhány bizalmasa, Willkie és Donovan ezredes titkos küldetésekkel járja a világot.

A jobboldali sajtó felfigyel az amerikai politika különös népszerűsítésére a híradóban és vitéz Sásdy katonai kommentátor már siet hozzátenni a Képes Vasárnap belső vezércikkében: „A judeoplutokrata rendszertől semmi jó nem várható. Ez a sietség, amellyel most katonai hadiipari hiányosságaikat akarják pótolni, abból a figyelmetlenségükből ered, amellyel az európai háború kitörését átaludták. Úgy látszik, gazdagabbak lettünk egy felismeréssel, mert a felhőkarcolók világa már csak a gengszterregényekben oly ügyes, okos, bátor és felfegyverzett..." Vitéz Sásdyt, gondolom érte még egy pár meglepetés a háború folyamán, de nincs értesülésem arról, hogy megfigyeléseit valaha is helyesbítette volna.

Térjünk azonban vissza a moziba, ahol már egy új amerikai híradót vetítenek, amelyből megtudjuk, hogy „... a haderő gyors ütemű fejlesztésének keretén belül különösen nagy eredményeket remélnek az újonnan felállított ejtőernyős alakulatoktól, amelyek a kontinens háborújában minden várakozást felülmúló vállalkozásokat hajtottak végre..." A régi filmszöveget most visszahallgatva itt némi zavarba kerültem. Őszintén szólva nem tudtam mit értett a korabeli szerkesztő vagy fordító a „kontinens háborúja" alatt. Más helyütt ugyanis nemzeti büszkeséggel tárták a világ elé, hogy Amerika a béke paradicsoma, az a kontinens, ahol utoljára még

lovascsatákat vívtak. Vagy elképzelhető, hogy valami „kontinentális" belső háborúskodásban – amiről még nem is tud a világ – már bevetettek egy-két ejtőernyős divíziót? Esetleg ez az elit fegyvernem csak a propagandában szerepel embrionális állapotban, voltaképp már réges-rég bevonult a rendőri feladatokat is végző Nemzeti Gárda hadrendjébe? Most mindenesetre szépen cseng, hogy „ezek a texasi és nevadai fenegyerekek megtanulják, hogyan kell a négymotoros pegazusokat betörni és fellegekbe sarkantyúzni, ha épp nem kedvez a széljárás..."

Nincs kizárva, hogy a budapesti USA-követség által díjmentesen a Magyar Filmirodának kikölcsönzött és „közzétételre melegen ajánlott" FOX-híradó csak egy volt azon praktikák sorában, amellyel Amerika pacifizmusát kívánta a világ elé tárni. Természetesen azzal a végkövetkeztetéssel, hogy Lincoln, Jefferson és Roosevelt országa támadás vagy érdekeik sérelme esetén kész a visszaütésre is.

Anglia eközben egészen más reklámhadjáratot végez. Amíg a gazdag nagybácsi a gyorsan feltölthető raktárak „trükkjét" hirdeti meg, ő a „vásárlóigények kielégítésére" azt is a kirakatba teszi, ami csak a szomszéd pultja alatt vár vevőre. Azokban a hónapokban ugyanis, amikor – a titkosszolgálat jelzései alapján – megszaporodtak a német „turisták" utazásai, még Kanadából és Új-Zélandból is rendeltek a szigetország fölé repülőrajokat a La Manche-ról figyelő és fényképező ügynökök elkápráztatására. A sokszor megénekelt doveri fehér sziklákról pedig annyi ágyúcső meredt a csatornára, hogy az szinte elképesztő volt. Csak jóval a háború után írta meg emlékirataiban Montgomery tábornok, hogy színházi kellékek, erre a célra készült faágyúcsövek kandikáltak ki a kőerődökből. Miként elriasztó „propaganda-repüléseit" is állandóan ugyanaz a pár tucat gép végezte tudatosan változtatott alakzatokban.

A film pedig tovább pereg. Már tudja a pesti néző, hogy Kőbányán és a Népligetben felállított különös vasszerkezetek nem antennarendszer nyúlványai, hanem másolatai azoknak a szoktató és edző ugrótornyoknak, amelyeket a külföldi híradó képsorai is mutatnak. Az egyiken még hevederen ejtik le a tapasztalatlan ugrójelölteket, a másikon már kifeszített ernyővel „dobják ki" őket. Hadd érezzék, hogy ezekben a percekben semmi más „szilárd támpontjuk" nincs,

mint az ernyő. Ezért tudatosítják az ugrókban: „...Itt csak egyszer lehet hibázni. Mindenki maga hajtogatja, kezeli ernyőjét, és úgy ér vele földet, ahogy gondozta."

Ez a film a legkülönfélébb elképzeléseket és mozgalmakat váltotta ki Magyarországon. Önálló fegyvernemmé kell alakítani az ejtőernyősöket, vélte a vezérkar azon osztálya, amelyhez a katonai attasék jelentései befutottak. Igen ám, de ehhez szállítógépek is kellenek, vetették ellen a józanabbak, a honi légierő színvonala pedig enyhén szólva alig lépte túl az első világháborús paramétereket. Mátyásföldön minden évben elodázzák a kétfedelű „pléhmadarak" selejtezését, néhány dunántúli repülőtéren korszerűtlen, favázas olasz Savoyák várják a gyakran utolsónak is számító első felszállási parancsot. A Horthy-ligeti (a későbbi Csepel autógyár helyén) titkos „repülőbázison" pedig már a németek rendezkednek be korszerű, gyorsjáratú repülőmotorok gyártására. Ugyanekkor kezdik el felszerszámozni a Balatonfüredi Hajógyárat is a náci Kriegsmarine (haditengerészet) céljaira készülő kis méretű gyorsnaszádok sorozatgyártására. És mindezek közben a magyar királyi honvédség gyorshadtestét „strapabíró" Csepel kerékpárokkal szerelik fel. A Kárpát-csoportot ez kíséri majd a frontra.

De szálljunk vissza még egy percre a fellegekbe, ahol úgy tűnik, nemcsak texasi és nevadai cowboyok röpködnek, hanem helyet kér ott a német címer madara, a sas is. „Itt röpdös – az UFA-híradó jelentése szerint – a világ első számú verekedője, Max Schmeling is. Jól emlékszünk még ringbeli győzelemsorozatára, amelyben az esélyes Sharkeyt kiütve szerezte meg a világbajnoki címet..." Egy pillanatra feltűnik a képen az őrjöngő tribün, az állát tapogató Sharkey és a kesztyűjét magasba emelő Schmeling. A berlini filmszerkesztő ollóját is fogta valaki és kivágatta a korabeli sportkrónikából, hogy „a világraszóló győzelem mindössze egy évig tartott. Egészen addig, amíg a néger Louis őt ütötte ki a világbajnoki döntőn".

A fajelmélet szülőföldjén egy néger bokszolótól szenvedni el vereséget nem tartozott a könnyen eltüntethető szégyenfoltok közé. Így hát Schmeling várt egy keveset, aztán eleget téve a Propagandaminisztérium udvarias felkérésének, „önként jelentkezett frontszolgálatra, a legveszélyesebb csapattesthez, az ejtőernyősökhöz kérve magát". (Legalábbis így adta a

világ tudtára a hivatalos német hírügynökség. Az, hogy az értelmi szerző Goebbels lett volna, nem tudódott ki. Hallgat erről Schmeling 1975-ben megjelent memoárjában is, amelynek címlapján Hitler kezét szorongatja az exbokszoló.)

Az UFA-híradó szerint „Schmeling a nagyvilág 20 legismertebb arca közé tartozik. 180 cm magas, 90 kilós, ideális testalkatú, nehézsúlyú öklöző, tökéletes verekedő típus... Mégis, mennyire különös jellemzője a harcokban edződő germán férfitípusnak ez az ökölpárbajokban férfivá serdült marcona legény, aki egyben rendkívül fogékony az élet gyengédebb szférái iránt, és „Látjuk, amint a berlini operában csokornyakkendősen a Walkürök lovaglásában gyönyörködik, oldalát és sorsát összekötve a bájos, megejtő szépségű hamvasszőke filmszínésznővel, Anny Ondrával..." A képen most kézbesítik a Führer gratuláló táviratát, majd a protokoll szigorú betartásával, a többi náci hatalmasságét. De az „olló" véget vet a mézesheteknek, Schmeling már sisakját nézegeti, horogütéseiről híres baljával simogatja a horogkeresztes címert, csak azért, hogy a szövegben elhangozhasson, hogy „e jelben győzni fog". Aztán montázs az ernyőt hajtogató, vidáman gépre szálló, egymást biztató, ugró, szálló és talpon földet érő katonákról, akikben nem nehéz felismerni a külvárosi csapszékek jellegzetes, ijesztő figuráit.

„... Képeink Schmelinget, az ejtőernyőst mutatják – szavalja a narrátor –, a Führer megingathatatlan hívét, az új Európa-rend elkötelezett harcosát. Nézzük meg közelről, mi olvasható le e nagyszerű, életvidám ember markáns, széles, talán kissé horpadt orrú, de mindig érdeklődő arcáról? Nyugalom és biztonság – válaszolja a bemondó önmaga kérdésére –, legbeszédesebb bizonyítékai annak, hogy a nehéz és bonyolult feladatot támasztó ejtőernyős szolgálat és a leghíresebb verekedő egymásra találtak."

A Honvéd Haditudósító Bázis Lanária-telepén sokszor lepergették ezt a német híradófilmet az 1-es és 6-os vezérkari osztályok magas beosztású tisztjei. Nyilván azon töprengtek, van-e realitása e nagyon is anyagigényes fegyvernem hazai rendszeresítésének, vagy pedig a hadrendbe sorolás helyett maradjanak meg egy kis létszámú, parádékon is felvonultatható és fényképezhető elitcsoport kiképzésénél. Viszont

a háborúra mozgósító propagandagépezet foglalkozzon ezekkel úgy, mintha hadosztálynyi alakulatok lennének.

Első lépésként száz levente is megkezdi az őszre elnéptelenedő balatonszárszói strand homokjában a szoktató ugrásokat, mintegy négy méter magas csúszda tetejéről. Este jónéhányukat bokatöréssel viszik a helyőrségi kórházba. Itt kapják meg vitéz Béldy altábornagytól, az ifjúság vezetőjétől az ejtőernyős jelvényt is. Ez még kijár nekik. Senki nem verte nagydobra, hol és hogyan érdemelték ki.

Ízetlen és idétlen reklámfogások után, amelyek Daidalosz és Ikarosz álmait most megvalósíthatóan a háború mechanizmusába kívánták állítani, érdemes szót emelni azokról az immár véresen komoly cselfogásokról is, amelyek voltaképpen a modern szellemi diverzió elnevezését is kiérdemelhetnék. Elfelejtett, egykor pontatlanul közölt esetek közt tallózva érdekes személyiség kínálja magát a korszak jellemzésére. Az 1905 májusában született Ernst Erich Emil Otto Theodor Oberländer szinte kulcseset. Már abban a vonatkozásban is, hogy balgamód úgy hitte, minden tanú meghalt, minden irat elégett a visszavonulási, kiürítési führerparancsok intézkedése nyomán, s a mondabéli Phőnix példájára új életre támadó, múlt nélküli ember lehet. Csak éppen nem szabad hátrafordulnia, hogy a mitológiai példánál maradjunk, mint Euridikének, mert az bizony veszélyekkel jár.

Igaz, Oberländer nem fordult hátra, ő nagyon is előre figyelt. Mások néztek vissza. A volt áldozatok, tanúk, kortársak, akikkel úgy látszik, mégsem végzett tökéletesen golyó, gáz és krematórium. Oberländer pedig nemcsak előre jutott, hanem felfelé is. Talán ezért is hibázott. Ha csendben marad, mint annyi más bajtársa, talán örökké homályba vesznek nyomai. De ő történtett, s amit elért, nem is volt kevés, miniszter lett a Német Szövetségi Köztársaságban, Adenauer kancellár kormányában. De addig sok minden történt, míg egy nap titkára figyelmeztette: „Miniszter úr, a fehér szmokingjáról engedelmével levettem a Vér-rendjelet. A kancellári hivatalból átszóltak, hogy a lovag- és vaskeresztek viselése ellen nem emelnek kifogást, de ezt a kitüntetést nem tartják időszerűnek, legfeljebb a zárt rendezvényeken..." Ezt a különleges és csak ezres nagyságrendben készült kitüntetést a náci birodalomban csak azok kapták,

akik nagy véráldozatok árán vittek véghez hőstetteket. Azt azonban nem pontosították, hogy a véráldozatot a saját erőre vagy az ellenfélre érti a rendjelalapító, netán üldözöttek, deportáltak vére árán is kiérdemelhető?!

A miniszter megköszönte a figyelmességet, és elgondolkodva hátradőlt a karosszékben. Talán mégis jobb lett volna Gotthardt ügyvédre hallgatni egy csendes névváltoztatás ügyében. Esetleg egy kis plasztikai műtét sem lehetett volna előnytelen. De hát most már úgy tűnik, késő. Bizony, másfajta végkifejletére gondolt ő ennek a háborúnak. Azonban elevenen élt benne az az epizód, midőn a „szövetségesek" a fogolytáborokban velük együtt őrizték az elkobzott fegyvereket is, ráadásul a szögesdrót mögött tovább folytathatták a gyakorlatokat is. És egyáltalán! Mindenki olyan névre kapta meg a fogolypapírjait, amit bemondott, olyan volt minden, akár a légióban. Az új gazda nem volt kíváncsi a múltra. Nürnberg persze kellemetlen incidens volt. Talán a világnak szánták, reklámfogásnak. Hogy „ők" leszámoltak velük. És ítélkeztek. A győzők jogán. Még szerencse, hogy őt nem vitték oda. Azt a rendjelet meg majd elteszi a falba süllyesztett trezor titkos rekeszébe. Ki tudja, mikor telefonálnak át a kancellári hivatalból, hogy az a régebbi döntés már idejét múlta. Legyen akkor kéznél.

Ez a gondolatsor mindannyiszor némi borzongással szántott végig agytekervényein, és bár nem feledte a stációkat, újra meg újra azon töprengett, jól tette-e amit tett? Nem a régi históriát vette számba, hanem az azután következő felvonásokat. Az anyagiak tekintetében jobban, biztosabban élt, mint bármikor remélte volna. Megvoltak a lehetőségei a tengerentúli megbúvásnak, az új élet kezdésének is. Csakhogy Oberländer úr mindig is elítélte a dezertálást, meg aztán minek neki az új élet, amikor folytatható az a megszokott régi is? Ő nem a gyorstalpaló tanfolyamokon kiképzett tucatkémek közé tartozott, akiket az előre betervezett veszteségek miatt nagy szériákban vetettek be hajdan a megszállás előtti Európába, ő nem a presszióval vagy pénzígérgetésekkel beszervezettek vonatára szállt, hanem azon különleges és különösen megbízható vezető nácik párnázott szalonkocsijába, akiket életre-halálra szóló meggyőződésük vitt az ősi útjelzéseken kelet felé.

És az is milyen előkelően megkülönböztető volt a roham-

osztagosok lecsatolt állszíjú sapkájától, a csizmás és revolveres tucategyenruháktól, hogy ő voltaképpen a tudomány embere, közgazdász és filológus, akit nem holmi álprofesszori ágenslistán tart nyilván Canaris, hanem képességeit, lehetőségeit oly magasra becsüli, hogy rögvest intézetet is alapíttat hírszerző és diverziós tevékenysége fedezésére. Mivel a 419 számú párttag 1932–33-ban még csak tanársegéd, a hatalomátvétel után gyorsan kell előrevinni a tudományos ranglétrán is. Hiszen nagy tervek vannak vele. Az Európahírű Levy professzorért egy éjszaka becsenget két bőrkabátos, és másnap már az ő névtábláját szerelik fel a königsbergi egyetem tanári szobájának ajtajára.

De a lehetőségek szűknek bizonyulnak az alma mater falai között, és megszületik egy új döntés: Oberländer akciói számára létre kell hozni a königsbergi Kelet-európai Gazdasági Intézetet. Egymás után kapja a titkos megbízásokat Koch gauleitertől, a külügyi vezetéstől, előbb Neurath bárótól, majd személyesen Ribbentroptól. Nemegyszer jelenik meg a jeles tanintézetben szakfelügyelni Rudolf Hess, aki a Führer első számú helyettese, a náci kémtevékenység legfőbb összehangolója.

Egy bonni cikk igen találóan jelzi ezt a königsbergi korszakot: „eszmei ködgránátok össztüze". Mert a térképből később kikanyarított területek megdolgozása csakugyan ideológiai rohamokkal kezdődött. Egyre-másra látnak napvilágot cikkek, tanulmányok és könyvek, rajtuk a szerző, Prof. Oberländer nevével. Elég néhányat előkeresni ezekből az uszító írásokból, hogy meglássuk, melyek voltak mind visszatérő kifejezések, szavak, fogalmak: Bolsevik világveszedelem, szláv alsóbbrendűség, vér és föld, világzsidóság, germán népi föld, született vezetőréteg, faji tisztaság, elnémetesítés, keleti elkötelezettség, végső megoldás, szögesdrót, tehertételektől való szabadulás...

A kedves olvasó talán nem érti, miért épp egy ilyen felbujtó „középkádert" mutat fel a szerző, amikor háborús írásról lévén szó, talán nagyobb figyelmet érdemelnének a frontvonalban vezénylő tábornokok, akik a szupervágóhíd fogalmát, ha burkoltan is, de becsalták a hadművészet klasszikus eszköz- és szótárába. Lesz még szó bőven ilyenekről is, valamint a szellemi hadviselés modernkori arzenáljáról is a következőkben. De várjuk be, míg az eszmei ködgránátok

után feltisztul a levegő, bemérhetők lesznek a találatok és a repeszhatások szórásai, a testi és lelki sérülések, amelyek torzulásokhoz, csonkulásokhoz, vagy éppen agóniához vezettek.

Eltűnt a határ Oberländer tanár úr eszmei és valóságos manőverei között is. Ma már tudjuk, hogy kihasználva a weimari köztársaság jóhírét a világban, egy leendő háború előtanulmányainak elvégzésére Keitel beutazhatott a Szovjetunióba (Rommel Egyiptomba) turistáskodni, talán csak részletesebb térképekkel és finomabb távcsövekkel, mint útitársaik. Oberländer 1928-tól különböző ürügyekkel, négy alkalommal is járt már Kubánban, a Kaukázusban és több szovjet nagyvárosban. Szinte természetes, hogy a náci pártban mint 1. számú keleti specialistát tarthatták számon.

Egy hűvös estén Oberländert a telefon Berlinbe rendeli. Másnap különleges megbízatással elindul az akkor még Litvániához tartozó Memel vidékére, Kleipedába. „A tudósról" azonban a helyi rendőrség aktát nyit 425-ös szám alatt, ugyanis egy nagy sietve toborzott kémcsoport lebukik, s az egykori litván nácik, úgy tűnik, nem voltak kellően meggyőződve vagy megfizetve, mert az első kihallgatáson bevallották, hogy Oberländer „nemzetiszocialista megbízottól" kapták az utasításokat. Illegális szállásukon nagy mennyiségű fegyvert és propagandaanyagot, légi irányításhoz szükséges rádiókat foglal le a rendőrség, de minden bizonnyal akadt még felderítetlenül épp elég, mert nemsokára a németek csakugyan bevonulhatnak Memelbe.

A professzor most egy ideig eltűnik a nyilvánosság elől, és a Wehrmacht legfőbb parancsnokságának II. osztályán tevékenykedik, szervezi és összehangolja a keleti területeken folyó kém- és szabotázsakciókat, s közben balgamód azt hiszi, elég ha az OKW titkos személyi irattárából kiemelteti és megsemmisítteti dossziéját. Holott annak mikrofilmmásolata ott volt az Abwehr archívumában is. Ez az anyag került 1945-ben „illetéktelen" kezekbe, minden későbbi baj forrásaként. Egy apró kocka a kitüntetési rovatban elárulja, hogy 1938-ban a Szudétaföld elnevezésű szolgálati érdemrendet is megkapta, mivel akciói a „talaj" sikeres előkészítését szolgálták. Előbb azt, hogy a müncheni paktum kellő visszhangra leljen az egész köztársaságban, később pedig azt, hogy ne okozzon majd fennakadást, amikor az első

Wehrmacht-páncélos Prága felé tör a fővárostól már amúgy is mindössze 40 km-re húzott határvonaltól. És jutalom gyanánt – még egy apró adat a kitüntetés mellé – 1940-ban kinevezik a prágai német egyetem dékánjává.

Néhány nyugati történész, aki a háború után némi lelkifurdalástól indíttatva feldolgozta a fasiszta Németország intézményeinek tevékenységét, köztük a propagandaminisztériumét is, nagy érdeklődést tanúsított az ötödik hadoszlopok iránt. A holland Luis de Yong ez irányú könyve azonban még akkor jelent meg, amikor az NSZK-ban a mainál is féltettebb kincsként őriztek minden levéltári anyagot. A szociáldemokrata kormányzat csak később jött rá, hogy magának tesz jó szolgálatot, ha feltöri a pecséteket, elhatárolva magát Adolf Hitler minden jogörökétől.

Jómagam sem osztom azt a nézetet, hogy a Reichstagot „felgyújtó" Van De Lubbe holland állampolgársága fölötti szégyenérzet indít hágai tudósokat az elkövetett bűnök felderítésére, hisz az elrettentés mechanizmusában Van De Lubbe éppoly statisztafigura volt, akár a szintén elmebeteg Matuska Szilveszter. Ellenben figyelmet érdemel maga a struktúra, amelyben szerephez juthatnak az olyan epizodisták, akik emberöltőket töltenek reménytelenül a színházak előtti kispadokon.

A holland Yong is keresi az összefüggést a keleti specialista Oberländer és a háború első epizódja közt, mely szintén különféle előnyöket csillogtatott meg az alkalmi és névtelen szereplőgárda előtt. Yong szerint Oberländer volt az, aki személyesen kiképezte Breslauban azt a négyezerre becsülhető szudétanémet harccsoportot, amely elsőnek lépte át a lengyel határt. S ezek után szinte magától értetődő, hogy ama lengyel egyenruhás osztag kiválasztásában és betanításában is oroszlánrésze volt, amely 1939. augusztus 31-én megrohanta a gleiwitzi német adót. Hiszen Breslau hatáskörébe tartozott ez az akció, a breslaui úgynevezett 8. sz. elhárítókörzet második embere pedig dr. Oberländer volt. Ő egyébként igyekezett már a háború első hónapjaiban központját Krakkóba áthelyezni.

Frank főkormányzóhoz nemsokára magas rangú gestapós tiszt érkezik. Futártáskájában van Himmler birodalmi SS-vezető levele, amely magas pártfogásba venni ajánlja dr. Oberländert, mint a keleti ügyek hites szakértőjét. Ezek után

kellemes éveket töltenek együtt a krakkói várban, lágy zongoraszó, gyereklányok és francia konyak társaságában. Csak az ablakokat kellett mindig gondosan bezárni, nehogy rezidenciájukba egy kósza szellő különös szagokat sodorjon a közeli Auschwitz felől. A két barát útja csak 1945-ben válik el egymástól. Frank Nürnbergbe kerül és vallási tébolyba esik, de új szerepe csak azzal az előnnyel jár, hogy a siralomházban saját papot kap. Oberländer viszont eljut Bonnba, egészen a Schamburg palota kancelláriájába, a menekültügyek miniszteri székébe. Ilyen az élet.

Frank többé nem volt veszélyes. Himmler, Goebbels, Ribbentrop fölött is beteljesült a sors, a kompromittáló iratok megsemmisülve. Ebben a hitben élt Oberländer. Mégis időnként nyugtalanság fogta el és baljós előérzettel figyelte a lapokat. Aggodalma nem volt alaptalan. Egyszer a Tat című lap szerkesztőségéből jött a riasztó hír: „nyomdába került egy cikk a Nachtigal különítményről". A miniszteri kocsi gyorsan előállt és azonnal Fuldába száguldott, hogy megelőzze a botrányt.

„Már későre járt, amikor Oberländer megérkezett – írta visszaemlékezésében Gerhardt Falkenstein, a lap főszerkesztője –, az államügyészt az ágyából húzta ki, a rendőrfőnököt magához rendelte és maga irányította az akciót a lap 39. számának elkobzására. Pedig mindössze egy hírt szellőztettünk meg arról, hogy a különítmény működésének kapcsán Oberländer neve is szóba került, s így a miniszter múltjára némi homály borul, amelyet sürgősen tisztázni kell."

Sem a főszerkesztő, sem a sajtóközvélemény nem gondolta, hogy másról is lehet szó, mint névazonosságról, s ilyen esetben milyen jól fest majd a „kivizsgálták, kiderült..." verzió. Milyen megnyugtató lesz a demokráciában kétkedők leintésére, lám, mi egy minisztert is „megvakarunk". De milyen kínos, most derül ki az is, hogy az a főrohamvezető, akit még a pomerániai SA-nál jegyeztek be, azonos azzal a szerény főhadnaggyal, aki szintén Oberländer névre hallgatott számos keresztnévvel, csak épp úgy vélte, hogy egyetemi rangjához méltóbb a fekete SS-ruhánál a hadsereg szürkéje.

Bekerült ez idő tájt a jólértesültek suttogásába a hatvanas évek sajtókávéházainak bennfentes pletykái közé egy másik szürke eminenciás személye is. A neve is Szürke volt. Mármint a fedőneve. Így hangzott: „Jerry, a szürke". Valójában

Banderának hívták, és már 1936-ban, a berlini olimpiai játékok idején a Gestapo-ügynökök listájára került azzal a céllal, hogy a sportolók és kísérőik között informátorokra próbáljon szert tenni. Módszereit akkor még kulturálatlannak és kissé brutálisnak tartották főnökei, s így egy időre kivonták a forgalomból. Most azonban eljött a banderák ideje. „Jerry, a szürke" egyenruhát húzott, és Oberländer oldalán elindult Lvovba, hogy rendet csináljon. Újfajta rendet, késekkel, gumibottal, szögesdróttal és kivégzőkülönítményekkel. Mert a professzor, a keleti nyelvek filológus doktora is ott állt a különítmény élén és most kamatoztathatta lvovi ismereteit, amelyeket egykor még ügynökként szerzett.

A Nachtigal különítményt Oberländer úgy vezényelte, hogy mindenekelőtt az egyetemen kell késeiket köszörülni. Sokszor kisarjadt azóta a lureki szakadék oldalán a fű, míg kiderült, hogy a kövek alatt összetört csontokkal, tarkón lőve nyugszanak mindazok az egyetemi tanárok és növendékek, akiket akkor a lvovi városháza csak „eltűntnek" nyilvánított. A Nachtigal tette volt. És minderre egy olyan apróság irányította később az érdeklődés fénycsóváit, mint Bandera. Akit úgy tűnik, nem kellőképp halmozott el ranggal és pénzzel Oberländer miniszter, így a müncheni sörpincék félhomályában időről időre rákezdett egy dalra, amihez mindig hozzátette „ez volt a csalogányok éneke... ezzel vonultunk be Lvovba egy kicsit rendet csinálni..." S a kérdésekre, hogy miért választott egy olyan kemény zászlóalj, mint az övék, ilyen megejtően kedves nevet magának, csak gúnyosan mosolygott: „mert olyan szépen tudtuk énekelni azt, hogy a Maastól a Memelig". Közben pedig egy kést vágott az asztal deszkái közé.

Úgy tűnt, Banderának nem volt mit vesztenie. A Szovetségi Köztársaság rég hatályon kívül helyezte a halálbüntetést, egy kis bírósági ítélet meg éppenhogy ráirányítja majd a hálátlan utókor figyelmét. A tömegsírok pedig némák, ha egyáltalán tud róluk a világ. A különítmény tagjai néhány hasonló bevetés után a frontra kerültek, „bátorságuk" alapján a legveszélyesebb frontszakaszokra. Bandera tehát úgy határozott, hogy „énekelni fog". Többen azonban nem akarták. Egy bajtársi összejövetelen, alig két nappal az idézés kézhezvétele után, ciánkálit öntöttek a sörébe, és a biztonság kedvéért ledobták a lépcsőházba. A hatodik emeletről a

földszintre. Bandera szép dísztemetést kapott, a volt bajtársak még koszorúkat is vittek a ravatalához. A müncheni bulvárlapok politikai gyilkosságról kezdtek cikkezni, talán utoljára próbálva meg antifasiszták merényletének tüntetni fel a „végső megoldás" e rég bevált formáját.

Oberländer újból biztonságba került, de csak egy időre. A kihantolt lureki csontok és a koponyák beszédes tanúk lettek. Megszólaltak a túlélők, a lvovi egyetem tanárai és más hiteles szemtanúk. Lanok-Debrier az utolsó rektor, Boj Zsiliszi a híres író, Strizsek professzor a matematikus, és jöttek a levelek, a nehéz vádak Szolocsovból, Tarnopolból, Proszkurovból, Vinyicából, Zsitomirból, Zlocsovból, Kamenyec-Podolszkból, Neuhammerből, Nalcsikból, Pjatigorszkból, Prágából. Jöttek még távolibb külföldről is. A jeruzsálemi Élijáhu Jones és a haifai Nyina Okrand megrázó vallomást írt a lvovi Szent Bertalan-éjszakákról, ahol mindketten vérbe fagyva maradtak, halottnak tűnve a tömegmészárlás színhelyén, és csak később vánszorogtak, kúsztak vissza a városba. A lvovi Szokolnyicki professzor szerint a Nachtigal különítmény éjszakánként nem alkalmi prédára leső vadász módjára járta a várost, hanem precíz listák alapján gyűjtötték és gyilkolták a szovjet értelmiség kiválóságait.

Múltak az évek, és Bonnba, a klasszikus szépségű kormánypalota külvilágtól hermetikusan elzárt dolgozószobáiba is behallatszott a történelmi kronométer ketyegése. Adenauer már túl volt a moszkvai látogatáson, a Hallstein-doktrínát kikezdte az idő, és körvonalazódtak az előnyei mindannak, ami éppen abból eredhet, ha az NSZK elvagdossa múltba húzó köldökzsinórját. És Bonn ejtette Oberländert. Nem került börtönbe, csak épp nyugállományba. De a régi bajtársi találkozókon azóta is fennhangon éneklik söröskupák csapkodásával utánozva a hajdani szép napok csizmacsattogását: A Maastól a Memelig...

A történelem ezúttal sem ismételte meg magát. Pontosan 40. évfordulóján a német sorhajó gyilkos sortüzének – egy magánjacht kért kikötési engedélyt a Balti-tenger első lengyelországi kikötőjében. Kezét sapkájához emelve, barátságos mosollyal szállt partra a valamikori hamburgi SPD-diákvezér, Helmut Schmidt.

5

A HETEDIK FEGYVERNEM

Állítsuk meg egy percre történelmi színjátékunkat, engedjük össze a függönyt, hogy elgémberedett tagjainkat és agyunkat egy kis tornára fogjuk. Hogy is volt ez, miért történt így? A cselekmények felgyorsuló pergése közben felejtjük már az indítékokat, és a „miért"-ek helyett csak a „hogyan"-okra keressük a választ. Az idősebbek emlékeznek még talán Moszkva Kossuth rádiójának szignáljára, vagy London ti-ti-ti-tá üstdob-szünetjelére, amely szimbólum lett maga is. Eredetére nézve lehet Beethoven V. (Sors-) szimfóniájának vezérmotívuma, vagy a kéz két magasra tartott ujjának „Victory" győzelmi jelzése alapján, a morzeábécé V betűje: a „ti-ti-ti-tá".

Napjaink háttérrádiózásának idegnyugtató órái közt rég elfelejtettük már, hogy a vészhelyzeteket, még a szirénákat is megelőzve, mindig a rádió jelezte. A telefonhírmondóból és a szikratávíróból „vezeték nélküli híradórendszerré" változás óta, a tömegkommunikációs eszközök gyors felfutása, annyi más haditechnikai eszközzel együtt, szintén a két háború közti időszakhoz fűződik.

A 30-as évek technikai forradalma besorolja a hadipropaganda eszköztárába a rövidhullámú rádiózást, végleg megszüntetve ezzel az államhatárok eddigi hírzáróvonal jellegét. Így a rádiópropaganda mélyen átnyúlva a frontvonalak mögé, kezdheti a lelkek megdolgozását. A szerkesztők igyekeznek. Sarkítják, gyűjtik, „propaganda-fogyasztásra" alkalmassá teszik a politikusok és hadvezérek jelszavait, figyelnek, nehogy kihagyjanak valamit. Rendezőelvük: miből lehet jelszó, mire lehet később esetleg más előjellel visszatérni. Számukra a nagy nekibuzdulások éppoly keveset érnek, akár a köznapi fronthírek. Ezekre nincs kihegyezve a hallgató füle. Ellenben csak szólaljon meg az ellenség adóján valaki az ő színtiszta anyanyelvén, majd megsokszorozódik a figyelem. Erkölcsi alaphelyzettől függően eldöntheti,

barát vagy ellenség-e a mind rendszeresebbé váló hang, érdemes-e halászni rá az éteróceánban?

Adolf Hitler nagy jelentőséget tulajdonított a propagandának. Nemcsak létrehozatta ennek minden előzmény nélküli minisztériumát, hanem teljhatalommal is felruházta a szellemi élet területén. (dr. Goebbels egy személyben még Berlin gauleitere is volt.) Együtt élt itt a tudomány és a mágia, spiritizmus és parancsuralmi rend. Pszichológusokkal, csillagjósokkal, drámaírókkal, zeneszerzőkkel, udvari filmkészítő mesteremberekkel és fényképész-művészekkel vétette körül magát a Führer. Gigantomániájának teljes kiélésére festőket, építészeket, költőket, jelvény-, címer-, rendjel- és egyenruhatervezőket is rendelt magához, majd tervezőműhelyek sorával népesítette be a vezéri kancelláriát. Többször hangoztatta: „Úgy kell rátapadnunk propagandánkkal minden egyes emberre, mint az árnyéka... a propaganda legyen állandó és meggyőző. Ez kell az intelligenciának... a tömeget sulykolni kell, akár a gyakorlótéren."

Amennyiben visszatekintünk a hitleri 12 esztendő pokoli hírverő hadjáratának módszereire, és netán úgy találnánk, hogy harci eredményeik forrása részben ebből a könyörtelenül következetes munkából is fakad, közel járunk az igazsághoz. S az egyenleghez tartozik, hogy közben a szövetségesek mindegyike messze elmarad eszköztár és módszerek, anyagi ráfordítás és kiképzett szakemberek tekintetében e náci boszorkánykonyha mögött. Anglia propagandája hűvös, elegáns, kimért és udvarias volt. Nem szállt le a közkatona színvonalára. Amerika harsány volt, színes és bőbeszédű, akár odahaza az üzleti élet reklámhadjáratában elfogadott normák szerint. A kétkedőket nem érvekkel győzték meg, csupán egyazon fogalmak szinonimáit ismételgetve szóltak mindenkihez, akár az ellenséghez is. Éveknek kellett eltelnie, míg a Vörös Hadsereg is megváltoztathatta agitációs módszereit, amelyek az első időkben deklaratív jellegük miatt maradtak hatástalanok. Marxista terminológiával szóltak a kizsákmányolásmentes életről, az extraprofitról. Cikkeztek és röpcédulláztak azoknak a huszonéves bajor suhancoknak, akik fekete egyenruháikban közvetlenül a müncheni sörpincékből masíroztak a frontra.

A túloldalon levők lelki megdolgozása csak akkor kezdett hatásos lenni mindenütt, midőn a propagandisták már hadi-

foglyoktól szerzett pontos értesülésekkel tudták közléseiket hitelesíteni. Egyáltalán nem biztos, hogy az olyan, első világháborúból átörökített rutinröplapok, amelyek csak izgatták, idegesítették a katonát („te itt döglesz a lövészárokban, míg feleséged odahaza jött-ment hátországi patkányokkal hempereg..."), feltétlenül a saját rend ellen mozgósított volna. Sokkal valószínűbb, hogy a lövészárkokban meghatványozódó gyűlöletet épp az ellenséggel való találkozásnál igyekezett a katona levezetni. Hiszen a feleség távol volt, a rágalmazó a túloldalról pedig épp szuronya elé érkezett.

A háború első szakaszában Hitler még magasztos célokról beszél. Közben karddal vonja meg az „Új Európa" határait. „Nekünk adatott meg a történelmi elhivatottság, hogy az új világrendet kiharcoljuk. Itt van előttünk a német lovagrendek példája. Egyik kezükben a bibliát, a másikban a kardot tartották. A mi katonáinkat is így kell lelkesítenie a nemzetiszocialista hűségnek, és nekik is habozás nélkül kell az erő eszközéhez fordulniuk..."

Egyetlen farizeuskodás ez a propaganda. Még számít az egyház, kell a vallásos tömegek támogatása (nagy titokban még csak néhány pacifista papot küldenek haláltáborba), és szükség van a fegyverek megáldására is. Megparancsolja hát Hitler, hogy a Wehrmacht-egyenruha derékszíjcsatjára a következőt véssék: Gott mit Uns, Velünk az Isten.

Kell ez a szimbólum Churchillnek is. „Az Úristen a mi oldalunkon van" – kiált fel a BBC mikrofonja előtt, amikor hírét veszi, hogy a dunkerque-i visszavonulás idején szellő sem borzolja a Csatorna vizét.

Az előbbiekben a haditechnika vívmányairól, fejlődési stációiról volt szó a két háború közt. Sok mindenben még nincs döntő különbség. A fegyverek eldördülnek, a hadiiparosok gazdagodnak, csak a halottak száma nagyobb. De már nemcsak katonák között robban bomba, srapnell és akna, hanem polgárházak, templomok, gyárudvarok és játszóterek között is. Nincs többé arcvonal és hátország, csak hatótávolság van, aknaveszély és repeszhatás.

Megmaradt még minden katona lidércálma, a közelharc is. A gyalogrohamok és bajonettcsaták, az éjszakai drótakadályok, lövészárkok kézitusái, a ködgránátok, kétélű torokvágók, háromélű szuronyok és dum-dum golyók. (Csak a gáz tűnt el. Nincs már, mint 1915-ben az Ypern partján.

Nevét Zyklonra keresztelték, és bevezették a halálvárosokba.) Nem vigasztalja a katonát, hogy a háború hagyományossága tisztjeit is ott tartja a kíméletlen frontviszonyok közt, a vezérpáncélosok tornyaiban, s a zászlóshajók fedélzetén.

Megsokszorozódik a távcsövek hatótávolsága. Vegyünk kézbe egyet, hiszen folytatódik a véres dráma. Az Európa-színpad fölött csak a csillagos ég látszik. Az idő: 1939. szeptember 2. A Tipperrarry dallamai elúsznak, akár a repülőraj, s a reflektorfényben sokan olvassák a második világháború első angol röplapját:

„Németek!

A birodalmi kormány provokálta ki ezt a háborút Nagy-Britanniával. Tette ezt annak ellenére, hogy tudja, ez a háború az emberiség számára sokkal nagyobb katasztrófát jelent, mint az 1914. évi. A birodalom kancellárja áprilisban biztosította a világot békés szándékairól, de ezek a biztosítékok éppoly értéktelennek bizonyultak, mint az elmúlt év szeptemberében a berlini sportpalotában tett kijelentései, amely szerint »egyéb területi követelésük nincs Európával szemben!« Soha egyetlen kormány nem küldte jelentéktelenebb ok miatt halálba alattvalóit. Ez a háború a maga teljességében haszontalan. A német állam jogait senki sem akarta körülnyirbálni, senki sem akadályozta meg a Rajna-tartomány visszafoglalását és a Szudéta-föld vérontás nélküli bekebelezését.

Sem mi, sem bármely más ország nem kísérelt meg gátat emelni a német birodalom fejlődése elé mindaddig, míg az nem érinti más, nem német népek érdekeit.

Roosevelt elnök mind a tisztességes béke, mind az anyagi haladás perspektíváját felajánlotta nektek. Ehelyett a ti kormányotok mészárlásra, kínszenvedésre és egy olyan háború nyomorúságára ítélt benneteket, amelynek megnyerésére reményetek sem lehet. Nem minket, hanem benneteket csalt meg. Évek hosszú során át rejtette el a cenzúra vasökle előletek azt az igazságot, amelyet már a félcivilizált emberek is ismernek. Ez a cenzúra a német nép lelkét is koncentrációs táborba zárja.

Mi nem viseltetünk gyűlölettel a német néppel szemben! Ez a náci cenzúra elrejtette előletek azt a tényt, hogy egy hosszú háború viseléséhez nincs elég anyagi eszközötök, s hogy az adóterhek súlya ellenére a csőd szélén álltok. Mi

és szövetségeseink viszont az emberek, fegyverek és élelmiszeranyagok kimeríthetetlen tartalékaival rendelkezünk. Neked, német nép, jogod van, hogy ma jobban akard a békét, mint bármikor. Mi is készek vagyunk a békére, amelyet őszinte és békés német kormánnyal hajlandók vagyunk megkötni."

Csak pillanatokig üres a színpad. A végszó még ott visszhangzik a kulisszák között. Most a másik oldalról jönnek a gépek. A fénycsóva nem éri el magasságukat, csak a lehulló papírokat. Berlin válaszol, pedig alig telt el egyetlen éjszaka a Lancaster gépek berepülése óta. A hang sejtelmesen suttogpusmog, hol meg az egekbe kiált. Patetikusan és hátborzongatón. Első mondata után eltűnik a katonakórus, már csak egyszer hallik a távolból „wie einst Lili Marleen."[24]

„Azokat, akik a holland semlegességet megsértő angol repülőgépekről ledobott röpcédulákhoz jutottak, nem kevésbé lepte meg ezeknek a papírszeleteknek siralmas tartalma és általában az egész mesterkedés.

Nem, háborúra uszító angolok, ilyen felfújt ostobaságokkal nem bírjátok megingatni egyetlen német férfinak vagy asszonynak lelki egyensúlyát. Annak ellenére, hogy ez az együgyű írás nem szorul cáfolatra, mégis válaszolunk és megtanítjuk az angol népet valamire az élet könyvéből.

1. Az angol izgatás azt állítja, hogy a háború haszontalan. Ez igaz. Mialatt Németország, Franciaország és Lengyelország között Mussolini közvetített, Anglia Németországnak ultimátumot küldött, amely számunkra elfogadhatatlan volt. Anglia háborút akart.

2. Az angol izgatás azt állítja, hogy Anglia sosem akarta megakadályozni a német népet fejlődésében. Úgy tünteti fel a dolgokat, mintha támogatta volna a Rajna-vidék megszállását, az osztrák Anschlusst és a csehszlovák kérdés megoldását. Ez valótlan!

Míg kezdetben bizonyos megértés kerekedett felül, ma a legdühödtebb háborús uszító Churchill belépett a kormányba és meggyőzte a vérszomjas háborús pártot egy Németország ellen indítandó háború szükségességéről.

3. Az angolok szerint Roosevelt tisztességes békét ajánl nekünk. Egy amerikai elnök, Wilson egyszer már hasonló ajánlatot tett Németországnak, aminek eredménye az lett, hogy éhségblokád vette körül országunkat, hogy kirabolták,

hogy elvették tőle a megélhetési lehetőségeket, addig amíg millió és millió éhes szemű, üres gyomrú munkanélküli meg nem átkozta az amerikai Wilsont.

4. Az angol állítások szerint Anglia nem a német nép, hanem Hitler Adolf ellen háborúskodik. Ez épp olyan frázis, mint az 1914–18. évi. Akkor Anglia azt mondta, hogy a II. Vilmos császár, a monarchia, a junkerek, a porosz militarizmus ellen harcol. A németek ellen az angolok tehát sosem harcoltak... A valóságban a német népet könyörtelenül és aljas módon kizsákmányolták akkor, amikor Németországot demokrata kormány vezette, és most ellenségei kísérletet tesznek, hogy elválasszák a Vezért a néptől, mert köztudomású, hogy csak egy megtévesztett és vezetőjétől elszakított népet lehet legyőzni."

Még ugyanezen a napon a Berlini Rádió közölte Himmler rendeletét, amely szerint „aki ellenséges röpcédulát felvesz és elolvas – fegyházzal, ha továbbadja, halállal bűnhődik. Ez alól csak a 10 éven aluli gyerekek vétetnek ki!"

Ne vesztegessük az időt arra, hogy a „légből kapott" érvek és ellenérvek hamis vagy vélt igazát, valóságtartalmát újra szembesítsük egymással és önmagunk azóta szerzett sokfajta tapasztalatával. Figyeljük tovább az eget. Jelzőrakéták húznak csíkot rá, s az égre néző ember ebből próbálja kiolvasni eljövendő jó vagy rossz sorsát, akár a békeévek idején a szilveszteri ólomöntésből. Ám 1940–41-ben már egészen mást öntenek ólomból.

Előbb egy fehér, majd három zöld rakéta csobban a Bug-folyó vizében. 1917–18 fordulójának béketárgyalásai után Breszt másodszor lép be a történelembe. És ez csak a XX. század históriája. A határvárosok sorsa, hogy mindig támadják, hogy mindig pusztítják. Már 1017-ben szól e településről, mint városról a krónika. Pihenője izgága kereskedőknek, fáradt vándoroknak. Itt lépte át egykor a határt Napóleon is, megkísérelni a lehetetlent, meghódítani az orosz síkságokat, hegyeket.

Régi felismerések és új eltökéltségek siettették aztán a múlt század elejének orosz hadvezéreit, hogy Bresztet a nyugati határ erősségévé építtessék ki. Annyi volt itt a támadó, hogy a városerőd önálló múzeumot létesíthetett. Többek között látható itt egy horpadt, átlőtt számlapú vekkeróra. Három óra 15 percet jelez. Akkor állt meg. 1941. június 22-én.

Pontosan Napóleont követték a Wehrmacht-csapatok is. A folyópartra érkeztük és szétbontakozásuk csendben, szinte észrevétlenül történt. A szovjet hadvezetés bízott a német garanciákban és még a határőregységeket sem erősítette meg nehézfegyverekkel, nehogy a mindenre figyelő ellenfél azt provokációnak tartsa. Moszkvában a német katonai attasé elolvashatta még az esti lapokat, amelyek aratási előkészületekről és az öregek üdültetési rendjének kiszélesítéséről cikkeztek. Jelenthette Berlinnek: semmi nyoma, kitapintható jelzése annak, hogy a Vörös Hadsereg támadást várna. Talán még azt is tudta, hogy rendes ütemben folyik az egységek szabadságoltatása, még részleges mozgósítás sincs.

Bár a memoárirodalom nagy teret szentel ennek a kérdésnek, s éppen a sztálini hadvezetés módszereiről folytatott viták tükrében érdekes megfigyelni a leghitelesebb szemtanúk ellentmondásos véleményét. Mást mond Styemenko, Zsukov, Zaharov és Csujkov. Úgy tűnik, a saját törzskaruknál tapasztaltakat próbálják rávetíteni a Szovjetunió teljes térképére a háború első óráiban.

Van azonban e memoároknak egy fájó és többé-kevésbé egymást fedő emléke. Az ugyanis, hogy a teljes kép áttekintésének még az igényével sem léphetett fel egyikük sem a főparancsnok előtt. Nem oly rég történtek azok a tábornoki koncepciós perek. A bizalmatlanság légköre ott vibrált még a levegőben. Nagyon sok későbbi frontparancsnok számára – kikről ma utcák, terek, városok vannak elnevezve – az a hajnal börtönben vagy száműzetésben virradt meg.

Két alliteráló szó jelzi a kurzust: bizonytalanság és bizalmatlanság. A kettő átfedi, felerősíti, de semmiképpen sem közömbösíti egymást. Lapozzuk csak vissza a naptárt néhány héttel.

1941 márciusában a moszkvai amerikai követ, Davies eljuttatja Sztálinhoz a szövetségesek egy hírszerzőjének jelentését, amely az OKW keleti terveiről szól. Sztálin ezt éppúgy provokációnak minősíti, mint azokat a leveleket, amelyeket a berlini szovjet képviselethez juttattak el, nem épp veszélytelen vállalkozásként különféle aláírású szovjetbarát jóakarók. Pedig ezek jó részét később igazolták az események. Talán soha meg nem tudjuk, kik voltak az önkéntes és bennfentes segítők!

1941. április 19-én Churchill ír levelet a szovjet kormányfőnek. Közli a brit légierő ellenőrzött és elemzett megfigyeléseit, mely szerint Románia felől Dél-Lengyelország irányába „nagyarányú német páncéloserő-átcsoportosítás" tapasztalható. A levél megválaszolatlan maradt. Legyintett a főparancsnok akkor is, midőn 1941. május 15-én Richard Sorge második, pontosított jelentését meneszti Tokióból Moszkvába 150 német hadosztálynak június 22-i támadásáról. Még sincs mozgósítás, sőt június 14-én a TASZSZ az alábbi kommünikét adja ki: „Illetékes szovjet vezető körök felhatalmazták hírügynökségünket az alábbiak közlésére: minden alapot nélkülöznek azok a hírek, hogy Németország meg akarja támadni a Szovjetuniót." Szandalov tábornok emlékirata szerint „... talán ez volt a legbénítóbb, csapataink éberségét leginkább elaltató közlemény."

Sajnos átszüremlett a provokáció-sejtés a katonai körzetek parancsnokaira is. A náci támadást megelőző éjszakán egy Junkers futárgép repül át a határon, és egy mezőn száll le. A pilóta, aki magát kommunistának nevezte, kérte, vezessék egy magas parancsnok elé, fontos közlése lenne. „Hajnalban támadunk" – állította a pilóta, de nem adtak hitelt szavainak. Ő lett az 1. számú hadifogoly.

A meglepetésszerű összfegyvernemi támadás csakugyan lelassította a szovjet csapatok hadrendbe sorolását, a „katonai védőmechanizmus beindulását". Az olasz Battaglia idézi Boltyin hadtörténész értékelését ezzel kapcsolatban: „... Ha az általános politika, a stratégia szemszögéből a német invázió nem is volt meglepetés a Szovjetunió számára, taktikai síkon mégis készületlenül találta. Egy bizonyos. Bármilyen is volt a támadás, azt később semlegesítette a szocialista társadalom általános felépítése, mely alapjaiban érintetlen maradt." Talán ez a megállapítás jár legközelebb a valósághoz.

Regények, filmek, hősköltemények születtek Breszt harcáról és ellenállásáról. Külön fejezetet kapott a történelemkönyvekben. A harcban a lakóházak fele, s bennük, körülöttük 48 ezer ember pusztult el. Hitler tudta, hogy az erőddel gyorsan kell végezni, mert az ilyen helyszínek később az ellenállás jelképévé válhatnak. Hitler értett a propagandához.

Azonban ellenére a Führer-parancsnak, szőnyegbombázásoknak, a sorozatvetők, lángszórók és gyújtólövedékek po-

koli össztüzének, a katakombák mélyén és a lőállásokban, egymást váltva, segítve és fedezve, fogyó létszámmal, vízzel és lőszerrel, háromezerötszáz határőr és polgári lakos négy héten át tartotta magát. Egy sem lett közülük hadifogoly. Breszt csakugyan jelkép lett, ma zarándokhely. Hitler megérezte ezt.

A Wehrmachtot a Barbarossa-terv már a nagyvárosok felé hajtotta. Megkerülték a Bug-parti erődöt, egy SS-divíziót hagyva hátra, hogy éheztesse ki, aztán végezzen a katonákkal. A nagy menet megindult kelet felé. Úgy, ahogy a Mein Kampf, úgy ahogy a Drang nach Osten hagyományos menetrendje előírta.

Előnyomulások idején a futároknak is sűrűbb az útja. Magas parancsnokságok, vezérkarok és kormányok várják a helyszíni híradásokat. Így hát közvetlenül a frontcsapatok mögött létesül egy-egy tábori repülőtér, mely valójában alig több egy mezőségnél, amelyen hevenyészve betemetik a bombatölcséreket. De az is megesik, hogy pár darab sürgönypóznát döntenek le jobbra-balra, és magára az országútra ereszkedhetnek le a Storch-ok, ezek a gólyának elnevezett könnyű kétülésesek, „csőrükben" a futártáskával.

Néhány dosszié csupán, pár irat, térkép, s a gép átrepül érte, vele, miatta országrészeket, frontokat. Keresik, üldözik, lőnek rá, az meg csak száll, lehetőleg földközelben, hogy ha utasának ugrania kell, hát vihesse a táskát is, mely illetéktelen kézbe kerülve nagyobbat robbanhat, mint a dinamit.

Megpróbálkoztak az angolok, a franciák és természetesen a németek is a futárküldemények biztonságosabb továbbításával. Előbb különleges zármechanizmusokat találtak fel, kombinációs rendszerekkel, amelyek nyitját a futár sem tudta. Elég volt, ha a célállomásnak rejtjelzett rádióadásban megüzenték. De ez sem volt biztos az ellenség kezétől, mely ha megszerezte, egyszerűen feltörte, lefűrészelte vagy felvágta a táskát azon a részen, ahol tudta. A németek további kísérleteiként aztán apró pokolgépet szereltek a táskába, mely erőszakos feltörésnél felrobbant, megsemmisítette az okmányokat és elrablóikat is.

Később Amerika, melynek volt módja és – Lengyelország lerohanása után – még két békeéve is gondosan figyelni a hadviselés technikai paramétereit, kidolgozott egy még biztonságosabb irattovábbítási szisztémát. Mindössze mikro-

felvevő, előhívó és nagyítógép kell hozzá, mely lefényképezi, majd újra visszanagyítja az akár több ezer iratot is, melyet egyetlen cigarettaszelencében zsebre is lehet vágni. Ha illetéktelen kéz próbálja feszegetni, kinyílik és a lazán összetekert exponált filmszalag fényt kap. Háborús viszonyok közt ez sem vált be, mert nem lehetett mindenütt biztosítani egy fronttal együtt mozgó fotólaboratóriumot. Aztán az időveszteség is a módszer ellen dolgozott. Bár úgy hírlik, napjainkban diplomáciai minőségében egyes nyugati országokban újfent használatos ez a mini futártáska.

Európa megmaradt az öreg kontinenst megillető konzervativizmusnál. Nem is vezettek be semmiféle korszerűsített, technikával egybekapcsolt hírvivő módszert a csapatpostában. Talán ennek is köszönhető, hogy több iromány maradt fent a hadviselés idejéből, mint az utókor gondolná. S ezeket annyi év után újra meg újra minősítheti a szakértő hadtörténész. Természetesen nem szabad ezeknek az írott anyagoknak a tévedhetetlenségében, teljes értékű forrásanyag- vagy dokumentumszerűségében tetszelegni. Hányszor készültek elhamarkodott átiratok, parancsok, végrehajtási utasítások, amelyeket még érvénybe léptük előtt megváltoztattak vagy rádióüzenet útján érvénytelenítettek. De mivel felfedezte őket a papírokat fétisként tisztelő történész utókor, bevonultak az „első osztályú, bizonyító erejű, megcáfolhatatlan" dokumentumok közé, hiszen aláírás, pecsét, sorszám és talán a „bizalmas" jelzés is ott volt rajtuk... Pedig hányszor megesik, hogy egyetlen fénykép vagy kinagyított filmkocka többet elárul a korszakról, a katonai és katonapolitikai indíttatású akciókról, magatartásformákról, indulatokról, mint a vele egy időben készült iratok, cikkek, kommentárok tömkelege.

Van egy iratköteg, mely nem kíván különösebb illusztrációt, mert maga is arra vonatkozott, hogy hogyan lehet (és kell is) bizonyos elveket illusztrálni. Konkrét és sajátságos propagandatervek alapján kellett érvényre juttatni a náci birodalom katonai elképzeléseit. A hadra kelt Wehrmacht minden ezredénél működtek propaganda-alosztályok és rendkívüli felhatalmazású tisztek, akik ún. kettős alárendeltségben egyaránt tartoztak számadással a hadügy- és a propagandaminisztériumnak.

A titkos archívumok 30 éves Csipkerózsika-álma után

most nézzük, mi rejlett az eligazító utasítások és tételes magyarázatok között. Az anyag korántsem teljes, hiányoznak belőle azok a propagandamanőverek, amelyek a genfi konvenciók szellemével és tételeivel összevetve azonnal árulkodnának a törvényen kívüliség szokványos és köznapi gyakorlásáról.

Alighanem minden futárpostával ment pár oldal írás, melyek a gyakorlati utasításokkal kiegészülve egy különös katekizmussá formálódtak a Propaganda Kompanie-k frontirattárában. Talán érdemes a teljesség igénye nélkül Goebbels doktor „tízparancsolatát" áttanulmányozni. Aki velünk tart, látni fogja, hogy a háborús lőporfüst régen eloszlott már, a lélekmérgezés praktikája azonban változatlanul fennmarad néhány méltatlan követőnél.

„... A propaganda feladata, hogy befolyásolja az embereket, legyen az ellenséges katona, partizán, polgári személy, semleges vagy barát, a lényeg, hogy azt cselekedjék, amit mi akarunk. Képesek vagyunk a hallgatósággal elhitetni, hogy mi angyalok vagyunk, ellenségeink pedig ördögök, életmódunk magasabb rendű, mint az ellenségé, a hadifoglyokkal való bánásmódunk pedig emberséges.

Harcban a propaganda azok felé irányuljon, akik nem hisznek a győzelemben, azonban vonakodnak annak következményeit levonni, olyanok felé, akik ugyan harcolnak, azonban lélek nélkül, akik nem adják meg magukat, azonban ha a helyzetük reménytelenné válik, hajlandók fogságba esni. Nemzetközi propagandánkban a hihető eszközöket felhasználva és az igazságot hangsúlyozva igyekszünk magunkról kedvező benyomást kelteni, vagy ezt a benyomást megerősíteni.

A nemzetközi propaganda minden erejével tárja fel az ellenfél valós, látszólagos vagy állítólagos gyengeségét, kísérelje meg a semleges államok megnyerését, vagy ha ez nem sikerül, legalább akadályozza meg azt, hogy az ellenséget támogassák. Nem mondhatjuk meg mindenkor a teljes igazságot, máskor viszont a teljes tényanyagot közöljük bizonyos részletek helyett. Lehetőség szerint kerüljük a szándékos hazugságot.

A propagandista igyekezzék kiélezni az ellenség belső nyugtalanságának okait. Figyelmét azokra a körülményekre összpontosítsa, amelyek az elégedetlenséget kiváltották.

Rendszerint lehet egy csoportot találni, bűnbaknak odaállítani, amely felelős a hallgatóságot sújtó bajokért. Ez a hadviselés alkalmas arra, hogy a felelősséget a hatalmon levők nyakába varrja. Ha pillanatnyilag nincs ok a nyugtalanságra, a propaganda igyekszik megbontani az ellenséges ország egységét, nézeteltérést támasztva a különböző társadalmi, vallási, nemzetiségi és gazdasági csoportok, így munkások és munkaadók, földesurak és parasztok stb. között. Az ilyen törekvések kiélezik az egyes rétegek közötti különbségeket, az egyik csoport sérelmeiért egy másik csoportot tesz felelőssé, és előtérbe állítják egyes csoportok nemkívánatos vonásait. Így az ellenség energiáját a belső ellenségeskedések megosztják, és ha sikerül a rendszert egy népszerűtlen réteggel azonosítani, az olyan mértékben reagál a propagandára, amilyen mértékben képes a lakosság anyagi szükségleteit kielégíteni.

A propagandatevékenység másik fő iránya az ellenséges katona figyelmének felhívása a harc veszélyére. Az ilyen felhívás – kapcsolva az ellenséges ország kétes értékű háborús célkitűzéseivel – alkalmas lehet arra, hogy a katonát különösen óvatossá, szimulánssá, veszélyeket kerülővé tegye és ezáltal csökkentse a harcképességet. Néha sikerül a propagandistának az ellenséget meggyőzni arról, hogy jobb fogságba esni, mint a kényelmetlen és veszélyes fronton harcolni.

A propagandista abban a törekvésében, hogy gyengítse az ellenség ellenállását, igyekszik a szemben álló erőket megosztani. Ebből a célból kihasználja az ellenség gyenge pontjait, mint pl. a frontkatonák és a polgári lakosság közötti ellenszenvet, vagy az ellenséges koalíció államai közötti versengést. Ha a propagandista ezeket a gyenge pontokat nem képes közvetlenül és nyíltan támadni, akkor kénytelen azokra csak utalni, célozgatni. A lényeg, hogy fokozza az ellenséges táboron belül a széthúzást.

Mielőtt a propagandista hozzákezdene fellazító tevékenységéhez, először meg kell határoznia, hogy az ellenség hol és milyen mértékben sebezhető. Ha a propagandistának nem áll rendelkezésre alapos felderítő jelentés, vagy a felderítő adatokat nem értékeli helyesen, akkor azt kockáztatja, hogy tevékenysége nem gyengíti, hanem erősíti az ellenséget. Az ellenség sebezhető pontjainak felderítése után a propagandista igyekszik ezeket kihasználni. Ahol csak lehetséges,

gyanakvást kelt, majd igyekszik a gyanakvást mély bizalmatlansággá mélyíteni. Továbbiakban a bizalmatlanságot addig fejleszti, míg ez az ellenséges táborban aktív tüntetésekben robban ki.

A propagandista igyekszik közvetve is egyenetlenséget kelteni gyanúsítgatások, célozgatások segítségével. A hihetőséget – különösen konkrét fronttapasztalatok esetén, amikor a hátországba szállított sebesültek és rokkantak ezreivel, azok elbeszéléseivel is számolni kell – nem könnyű elérni. Márpedig a hírnek hihetőnek kell lenni a lakosság számára, különben értéktelen. A hihetőség nem azonos az igazsággal. Ami a lakosság előtt igaznak és hihetőnek látszik, az lehet valóságos vagy nem valóságos esemény is.

Egy hír hihető lehet a hallgatóság körében, ha a hallgatóság a közölt hírt saját tapasztalata alapján úgy ítéli meg, mint amit elképzelhetőnek tart. Ha a propagandista által közölt esemény a hallgatóság megítélése szerint nem hihető, akkor az esemény nem hitelt érdemlő. Továbbá lehetséges, hogy a közönség nem hiszi el az igazságot, ilyenkor nem feltétlenül szükséges helyébe ferdítést alkalmazni.

Az igazságot még bizonyos tényalapról kiindulva is lehet fokozni vagy elhallgatni. Az igazsághoz való ragaszkodás még nem jelenti, hogy mindig szükséges és tanácsos lenne az események teljes és gondos felsorolása. A helyzettől függően ki lehet választani tényeket, amelyek alátámasztanak bizonyos témákat, míg más tényeket, amelyek láthatóan kétségessé teszik azokat, el lehet hagyni. Alkalomadtán szükségessé válhat egyes tények módosítása, ha valószínűtlen, hogy az igazságot teljes egészében elhiszi a hallgatóság.

Nem túlságosan jelentős hírek teljes és objektív közlése valamely más – a lélektani hadviselés szempontjából lényeges – mondanivaló hihetőségének bizonyítékává válhat. A honvágy csökkenti az erkölcsi színvonalat és ennek megfelelően a csapatok harckészségét. Hadászati szempontból a propaganda a honvágyat a következőkre használja fel: hangsúlyozza a polgári lakosságnak a háború befejezésére irányuló vágyát, a háború előtti idők visszatérését, a normális családi életet, igyekszik rávenni a hontalan polgári személyeket és a külföldi kényszermunkásokat szimulálásra, szabotázscselekmények elkövetésére, így gyorsítva meg a háború befejezését és visszatérésüket.

Harcászati szempontból a honvágy alkalmazása elsősorban a harcoló ellenséges katonák ellen irányul. A katonai propaganda a honvágyat a következőkre használja fel: a frontélet kényelmetlenségeinek hangsúlyozása, a halál közelségének emlegetése. Az egyes ellenséges harcosok meggyőzése arról, hogy a háború befejezése után otthon igazoló eljáráson kell keresztülmenniök. A lehető legkevesebbet kell kockáztatni, mert így lehet biztosítani épségben való hazatérésüket.

Számos kifejezésforma nyert létjogosultságot bizonyos propagandamódszerek megjelölésére. Ilyenek az általános és rutinszerűen visszatérő kifejezések. Mindennapi elfogadott gondolatokhoz vagy meggyőződéshez olyan szorosan kapcsolódó szavak, illetve szólamok, amelyek minden indok vagy segítség nélkül magukban hordják a meggyőződés erejét. Olyan érzelmeket szólaltatnak meg, mint a hazaszeretet, a becsület, a nagylelkűség, a szabadságvágy. »A demokráciák bilincse, amely gyenge törpévé akarta változtatni Németországot« stb. Olyan »erényeket« kifejező szavakból állnak, mint a béke, a becsület, a törvény, a jog, a szabadság. Ezeket minden indoklás nélkül helyesnek tartjuk.

Az általános frázisoknál a propagandista mondanivalóját az »erény« érzésével azonosítja. Az általa használt szavak és szólamok általánosak, határozott értelem nélkül és különböző embereknek különböző dolgokat jelenthetnek. Mindamellett mellékértelmük mindig kedvező, pozitív. Az általános frázisokat fel lehet használni arra, hogy ösztönözze a hallgatót, hogy saját magát és véleményét a felismert tekintéllyel azonosítsa.

Határozatlanság. Az általános szólamok szándékosan határozatlanok, hogy a célpont egyéni felfogása, a hallgatóság tudati megmozgatása részletesebb magyarázatok nélkül lehetővé váljon.

Ésszerűsítés. Egyének vagy csoportok kedvező szólamokat felhasználhatnak bizonytalan kimenetelű akciók vagy meggyőződésük logikussá tételére. Határozatlan és tetszetős frázisok alkalmazása ilyen akciók és hiedelmek igazolására szolgál.

Egyszerűsítés. Kedvező szólamok leegyszerűsítik a bonyolult politikai vagy katonai kérdésekre adandó választ. Az egyszerűsítés olyan fogás, amelynek segítségével a pro-

paganda tárgyát le lehet rövidíteni a hallgatóság számára világos, tömör, határozott, hihető megállapításokra. Arra használják fel, hogy események, gondolatok leegyszerűsített értelmezésével bonyolult dolgokat egyszerűnek, könnyen érthetőnek tüntessenek fel. Az egyszerűsítés jellemző vonása, hogy néhány ember elfogadja az olyan tájékoztatást, amelyről maga személyesen ugyan nem tud meggyőződni, amennyiben számára a forrás elfogadható. A tekintély szakértőnek számít. A legtöbb ember túlságosan lusta és közönyös, semhogy maga is átgondolja a kérdéseket. Ezért elfogadja a számára megfelelő pótmegoldást. Az egyszerűsítés azt a benyomást kelti, hogy néhány szóval a dolog lényegébe lehet hatolni. A propagandista ezt a jellegzetességet arra használja fel, hogy egyszerű, tömör megállapításait hitelesnek tüntesse fel úgy, hogy a meggyőzendő hallgatóság átlagemberének sohasem fog eszébe jutni, hogy a kérdésre más felelet is van.

Az »egyenes« katona. Az »őszinte« katona vagy a »mindennapi emberek« stílusának, vagy modorának utánzása azt a célt szolgálja, hogy a propagandista a hallgatóságot megnyerje. A propagandista akkor használ köznapi nyelvet, amikor meg akarja mutatni a hallgatóságnak, hogy közülük való, és saját szempontját az átlagember álláspontjával akarja azonosítani. Ezzel a módszerrel a propagandista olyan emberek bizalmát akarja megnyerni, akik rossz néven veszik vagy bizalmatlanok az »idegen hangzású« formális vagy intellektuális beszéd iránt.

Ezt a módszert a következő okoknál fogva használják fel. A propagandista igyekszik a hallgatósággal megértetni, hogy érdekei megegyeznek az általa előadottakkal. A meggyőzendő hallgatóság nyelvén való beszéddel vagy írással a propagandista arra törekszik, hogy a hallgatósággal közös alapot alakítson ki, amely segít a rokonszenvnek a maga oldalára való áthozatalában és ezáltal közlése még elfogadhatóbbá tételében. Ilyen esetben a propagandistának hallgatósága jellegzetes kifejezéseit kell alkalmazni.

A dialektus. Igen gondosan kell felhasználni, mert a hallgatóság gyorsan leleplezi a kiejtésben mutatkozó hiányosságokat. A hibátlan kiejtés, a beszéd tagoltsága azt a benyomást kelti, hogy a beszélő felkészült, gondosan végiggondolta szavait. Ha a szónok nem viszi túlzásba, mély,

őszinte benyomást kelt. Írott szövegben csak úgy szabad hibákat elkövetni, ha azokat a hibákat általában a meggyőzendő hallgatóság tagjai is elkövetik.

Célozgatás, utalás. Célja, hogy a hallgatóságban gyanút keltsen a csoportokkal, személyekkel kapcsolatban, megkérdőjelezzen bizonyos gondolatokat, az ellenség sorainak megosztása végett. A propagandista igyekszik az ellenség gyűlöletének más irányt szabni, azt a benyomást keltve, hogy a problémákkal kapcsolatos hibákért vezetésük a felelős. A propagandista javasol, célozgat, belemagyaráz, azonban lehetővé teszi az ellenségnek, hogy a végkövetkeztetést önmaga vonja le. Az ellenség soraiban a lappangó gyanút tudatosítja és igyekszik ebből az egyenetlenség aktív formáit kialakítani, amelyek gyengítik az ellenség háborús erőfeszítéseit.

Kihasználható, sebezhető pontok. Célozgatások vagy más módszerek segítségével az ellenség táborában kihasználható, lehetséges rések. Lehetnek az ellenséges ország és szövetségesei vagy csatlósai közötti politikai ellentétek; az egyik vidéket a másiktól elválasztó faji különbségek, vallási, politikai, faji sérelmek; a polgári lakosság gyűlölete a harcoló katonákkal szemben; a hátsó lépcsőkben szolgáló katonák részére rendelkezésre álló kényelem és ugyanennek hiánya a harcoló katonáknál.

A célozgatás módszere. A sebezhető pontok kihasználására számos módszer van. Egyik módszer a rávezető kérdések alkalmazása. A propagandista olyan kérdéseket tehet fel, amelyekre csak egyetlen lehetséges válasz van így, pl. a »mit tehetnek, ha a parancsnokuk megadta magát és Önök mindentől teljesen el vannak vágva?« kérdésre egyetlen ésszerű válasz – a megsemmisülés alternatívájaként – a szökés vagy a megadás.

Az indok tisztasága. A propagandista mindig el akarja hitetni, hogy a hallgatóság érdekében cselekszik, ezzel mintegy utalva arra, hogy ellenfele az ellenkezőjét teszi. Pl. rámutathatunk arra, hogy az ellenség soraiban harcoló csatlós erő ezzel saját országának további leigázását biztosítja, amikor segíti az ellenséget a háború megnyerésében. Ellenben, ha a mi oldalunkon harcol, végül is kivívja a szabadságot.

Gúnynévadás. A gúnynév vagy »erkölcsi megbélyegzés« olyan fogás, amelynek segítségével a propagandista igyek-

szik a meggyőzendő hallgatóságban előítéletet ébreszteni gondolatok, személyek vagy intézmények iránt. Úgy tünteti fel támadása célját, mint olyant, amelyet a hallgatóság gyűlöl, vagy amelytől fél. Ezt azért teszi, hogy a népben gyűlöletet, bizalmatlanságot keltsen a propagandistával szemben álló vélemények, személyek vagy csoportok iránt. Hatásosabb, mint a »szürke« vagy »fekete« propagandamódszer.

A propagandista csak akkor nyúlhat a célozgatás módszeréhez, ha úgy érzi, hogy a hallgatóság a közvetlen támadást elutasítaná. Ha azonban tudja, hogy a hallgatóság egyetért vele, vagy legalábbis semleges, úgy nyugodtan alkalmazhatja a célozgatás, rágalmazás, a gúny módszerét.

Alsóbbrendű fajok, segédnépek fiai fogságba ejtése alkalmával, a helyi taktikai harcfeladatok függvényeként azon elképzelések a mérvadóak, amelyeket a frontcsapat hadműveleti osztálya és az SD rendszabályokként foganatosít. Különösen figyelemre méltó a frontcsapatoknak a gyűlöletkeltés és a humanitárius megoldás hangoztatásának egyensúlyi állapota. Erre vonatkozóan..."

Hogy mit kell tenni erre vonatkozóan, egyelőre homályban marad, mert az irat itt véget ér, ám vannak bizonyos tapasztalatok arra nézve, hol és milyen propagandát kell folytatni a „végső megoldások" kapcsán. Beszélt erről dr. Hoettl. Az volt az agyonhallgatás taktikája. S a lélektani hadviseléssel foglalkozó hetedik fegyvernem minden embere tudott hallgatni. Ha mégsem akart, megtanították rá. Akkor még hibátlanul működött ez az őket is sakkban és sokkban tartó fegyelmező, mai szóval: önmanipuláló mechanizmus.

6

ROMAN KARMEN

Hetvenedik születésnapján még telve volt nagy elhatározásokkal és tervekkel. A véletlen úgy hozta, hogy az ünneplés egybeesett a lipcsei filmfesztivállal, amelynek hosszú évek óta törzsvendégének számított. Ottléte alatt került sor egy olyan film bemutatására is, mely róla szólt. Egy film a filmesről.

Aztán elmúlt másfél év, és egy nyirkos novemberi napon, 1978-ban infarktus végzett vele. A boncolás megállapította, hogy korábban már kettőt lábon hordott ki. Művész ravatalán még nem volt annyi hadikitüntetés, mint az övén. Többek között ott csillogott a Lenin-rend is. Az éjfekete koporsó fáján pedig ott a név: Roman Karmen. Nem hangzik oroszosan. Mintha a zene és a literatúra szféráiból érkezett volna e tárgyilagosan hűvös világba, mintha csak kölcsönbe kapta volna egy nagy feladatokra kiszemelt férfiú a személyi igazolványához, hogy fegyverrel és kamerával járja be a hadak útját.

Mert Roman Karmen katona volt. Haditudósító, békében is. Hiszen messze még az az eszményi világ, mely letörli majd palettájáról a hiábavalóság vér-vörös és gyász-fekete színeit. Valahol mindig dörögnek a fegyverek.

A finomlelkű kisdiák szonetteket írt és verseket a holdfényről, a szerelmesek szigetéről, az örök boldogságról, míg aztán érett ésszel megtudhatta, hogy más a gyermekmese és más a valóság.

Tizenéves fényképész-növendékként csatlakozik egy volgai agithajó személyzetéhez, beutazza a szovjet Távol-Keletet, hálókabinjában hívja elő, nagyítja a képeket, plakátot fest. Legszívesebben azonban annak a filmszakembernek segédkezik, aki kezdetleges kamerájával fényképezi a polgárháborút, az éhségövezetet, az első ötéves terv létesítményeit. Ezt a rendezőt később Dziga Vertov néven jegyezte be a filmtörténelem.

Eljut az Északi-sarkkörön túlra, ott van Mandzsúriában,

amikor Zsukov a Haszán-tóba kergeti a japán intervenciósokat, majd Mexikóba utazik, a sztyeppe után a prérire, onnan hívják Hispánia tölgyerdői közé a napsütötte Andalúziába, hogy a köztársaságiak oldalán részt vegyen a spanyol polgárháborúban. Akkor már elismert operatőr, Yoris Ivens, Hemingway és Ehrenburg társa a Spanyol föld című filmalkotásban.

Végigfotografálja a háborút, s a bukás után a fél világot megkerülve jut vissza a Szovjetunióba. Nem egyedül érkezik. Egy aprócska fiút emel föl a földről a madridi szegénynegyed Kondor légió által történt felgyújtásakor. A csöppség egyéves sincs. Neve sincs, később a Moszkva–Bauman kerületi szovjet ifjabb Roman Karmenként anyakönyvezi. Karmen nemsokára egyenruhát húz, részt vesz a hadiszolgálatra rendelt filmszakemberek továbbképzésében, majd egy éjszaka már éles helyzetre szól a behívóparancs.

Most négy kemény háborús év következik. Mindenütt ott van, ahol valami érdemleges történik. Amíg a többi haditudósító egy-egy frontszakaszhoz kötődik, ő szabadon járkel a kezdetben hátrafelé mozgó, majd nyugat felé induló arcvonalak közt. Átgyalogol a Ladoga-tó jegén, hogy a blokádról készítsen felvételeket. Ott van Sosztakovics betört ablakú zeneszobájában, amikor a nehézlövegek tűzszüneteiben a Leningrádi szimfónia egy-egy új tétele a fagyos húrokról szárnyra kel. Ott van a légvédelmi záróballonok felereszténél, s a Piszkarevszki temető tömegsírjainál. Ismeri az orosz néplélek rejtelmeit, a szilaj vadságot és szláv mélabút, tudja, hogy ezek is benne rejlenek az ellenállás töretlen szellemiségében, tudja, hogy eljut ő még a Reichstag ostromához is. Bár addig még tucatszor sebesül, kameráját is átlövik egyszer, de a hadtápszolgálat egy újat küld utána a tábori kórházba, ahol alig tudják lebeszélni saját lábműtétjének végigfotografálásáról.

Az ötvenes évek végén sikerült személyesen is megismernem az ősz hajú, peckesen járó mestert. Abban az időben Moszkva még nem öltözött divatosan. Amikor maga vezette fehér Volgájából kiugrott, azt hittem, egy amerikai vendégművész érkezett a Dom Kinóhoz.

Próbáltam a róla közkézen forgó hivatalos fényképekről a nemzeti ünnepekre őrnagyi egyenruhába öltöző veteránt három sor kitüntetésével beazonosítani a tweed sportzakós,

fehérbetétes, antilopcipős finom modorú gentlemannel, de sehogy sem sikerült. Pontosabban csak valamivel később. Amikor felértünk az emeletre. Ott egy pillanatra megállt. Eddig egyvégtében sorolta, mi mindent csinált az elmúlt hetekben, hol mindenütt járt Havannától Algírig, de itt hirtelen csendes elfogódottá változott.

Az emelet egy falrészét fehér márványlap borította. Legfelül egy frontoperatőr reliefje, alatta aranyozott betűkkel századnyi név. Ismeri valamennyit. Kortársai voltak és harcostársai, mesterei a művészi eszközökkel készített fronthíradóknak, példái annak, hogy fegyverdörgés közben nem hallgattak a múzsák.

Nem szól semmit, csak egy félreérthetetlen gesztusa van a márványfal felé. „Hát ők voltak, olvasd nevüket, testvér", s aztán alig láthatóan ingatni kezdi fejét, mintha azt mondaná „nem, egyszerűen nem lehet, máig sem érthetem meg, és sose fogom, hogy hogyan lehetett e sok nagyszerű emberből halott? Hogyan? Hát úgy, hogy nem arcvonal mögötti Potemkin frontfalukban pergették filmjeiket, hanem ott, ahol ólomeső verte, ritkította a sorokat". Nem szerepet játszik Roman Karmen, nem begyakorlott, rutin-manírok szólnak nekem s a pillanatnak, látom, hogy a nyitott inggallérba tűrt divatos selyemsál is szaporábban „lüktet", mint pár perce.

Öblös fotelben pihenünk, és végre alkalom nyílik arra, hogy a kis magnómat bekapcsoljam.

– A haditudósítónak, úgy hiszem, másokkal szemben megvolt az a behozhatatlan előnye, hogy egymás után több frontszakaszt látva, egyeztetni tudta a ki-kiszivárgott híreket, azokat szembesíthette a valósággal, egyszóval kialakíthatta a saját megcáfolhatatlan álláspontját. Legfeljebb nem verte nagydobra. Nem tudom, jól látom-e, Roman Petrovics?

Leveri a hamut, és a rövidre égett csikkről újra gyújt. A cigaretta parázsló végét tenyerének fordítja. Rutinmozdulat a frontról. Ezen már nem változtatnak a békeévek. Ha tudja ő egyáltalán mik azok? Mert jött a nagy háború után Kína... Kuba... Chile... és még jó pár, amiről nem kíván beszélni.

– All right, tovaris, kezdjük az elején – odanyúl a magnóhoz, azt hiszem, meggondolta magát és kikapcsolja, de csak a hangerőt csavarja feljebb. Ma különösen rekedt, halkan beszél. Délután még órája lesz a főiskolán, este fogadás...

– Az első napokat egy felderítőgép ablakában tölthettem. Azokban a júniusi napokban, sőt hetekben, egyetlen végeláthatatlan porfelhő vezetett a hátországból a frontra. Ez volt a repülők legjobb tájékozódása. Elmúlt hat-nyolc hét, és semmi rendkívüli nem történt. Nem lett vége sem a nyárnak, sem a háborúnak. Pedig Hitler megígérte. Ismeri ugye a régi próféciát, még az első háború elejéről. Mire a levelek lehullanak... Itt az ősz még messze volt. Forrón tüzelt a júliusi nap, nekem is zsebemben volt a krími üdülőbeutaló, de az akkor már semmit sem ért. Egyébként 45 nyarán akartam érvényesíteni, de azt mondták, már lejárt, engem egyébként is Nürnbergbe várnak. Ott forgattam a Népek ítélőszéke című filmet, a záróepizódot, az epilógust a nagy kaland végére, mert a krími nyaralás helyett az én egyéni Kriminal-romanom kezdődött meg. (Ezt szóviccnek szánta, magyarosan úgy mondhatnánk – Roman krimije.)

– Tehát az első hat hét...

– Igen, és semmi sem történik. Semmi rendkívüli, mert a mindenre számító Hitler azt számításon kívül hagyta, hogy készületlenség ide vagy oda, a Vörös Hadsereg gyorsan konszolidálja sorait.

– És a rádió? Sztálin üzenetei?

– Két hétig Sztálin nem szólalt meg. Legalábbis a nyilvánosság előtt nem. Nagy hiba volt, mert sok ostoba mendemondára adott alapot. Még tábornoki öngyilkosságok is történtek. Pedig sok mindent lehetett mondani a főparancsnokról, csak azt nem, hogy gyáva lett volna. Külföldről olyan hírek szivárogtak be, hogy letartóztatták, sőt már ki is végezték, hogy öngyilkos lett, de volt olyan verzió is, hogy külföldre szökött egy mindig készenlétben tartott repülőgéppel, Mongóliába vagy Iránba.

– Volt csakugyan egy ilyen különgép?

– Miért ne lett volna? Hol nincs efféle a kormányzatoknak? A szovjet állam óriási, földjén tíz időzónában kel és nyugszik a Nap. Gondolja csak el, ha hirtelen le akart volna utazni a déli köztársaságokba – mert elég meglepetésszerű ötletei voltak –, lett volna másképp módja? A gépnek mindig készen kellett állnia. Az már más kérdés, hogy Sztálin mégis keveset utazott. Az is baj volt, hogy ezekben a napokban csakugyan eltűnt a gép a hangárjából. De azt már keve-

sen tudták, hogy hadrendi számmal besorolt egy munició-szállító alakulatba.

– És mikor szólalt meg először Sztálin?

– Július 3-án este. Első utasítása nem a front megszilárdítására vonatkozott, hanem a megszállt területek lakosságához szólt. Elrendelte, hogy mindent fel kell gyújtani, hogy egy kiló gabona vagy egy kanna benzin se juthasson az ellenség kezébe.

– A felperzselt föld taktikája, ez ma már iskolai tananyag. De hadd kérdezzem meg, nincs-e valami egyéni tapasztalata arról, hogy mi és hogyan került valójában a kezükbe?

– Műgyűjtők voltak ezek mindahányan. Kétszáz év alatt még egyházi kincsekben sem volt olyan nagy a veszteséglista, mint a németek beözönlésének első hónapjaiban. Később láttam von Kluge zsákmányának egy részletét, mondhatom, egy házi múzeumra való kegytárgy volt ott felhalmozva. Egyébként Kluge, aki a IV. német hadsereg parancsnoka volt, már eleve vitt magával egy könyvet a háborúba. Többet nem, csak egyet. Caulaincourt emlékiratait. És ahogy mondani szokták, a történelem megismétlődött, mert a napóleoni háború szemtanúja ugyanazt láthatta 129 évvel korábban, mint ő és katonái 1941-ben.

– Ön ott volt Szmolenszknél is.

– Igen, mindkét alkalommal. Az első épp azelőtt történt, hogy augusztusban von Bock katonái óriási véráldozatok árán bevették a várost, mely alig 400 kilométerre fekszik Moszkvától. Ez parázs vitákat váltott ki a hitleri főhadiszálláson. Nem tudtak dönteni afelől, hogy most merre tartsanak? Leeb marsall már Leningrád körül járt, de hihetetlen ellenállással találkozott. A felderítőgépek pedig Moszkva gyenge védelmét jelentették. Hitler erre magához rendelte a frontparancsnokokat, és közölte: Moszkva a főirány. Ennek bevétele a legfontosabb. Mintha csak nem nézett volna a térképre és nem látta volna, hogy országunknak nem éppen közepén helyezkedik el a főváros, és hogy az európai területeink mögött végtelenek a térségek, természeti kincsek és emberanyag-utánpótlás várja a mozgósítást.

– De mégis megváltoztatták a döntést.

– Meg hát. A frontparancsnokot még útközben érte utol az újabb Führer-parancs, mely szerint mégiscsak Leningrád a fontosabb, túl a hadiipar potenciális központisága mellett

azért, mert hogy az jelkép minden szovjet ember számára. És ha majd elesik a Néva-parti város, a forradalom bölcsője, vélte, Moszkva is kapitulál majd. Így aztán a középső frontszakaszról rögvest északnak irányítottak egy páncéloshadtestet Leeb támogatására, egy másik pedig délnek tartott Rundstedt segítségére.

– És itt volt még mindemellett az ország fő éléstára, Ukrajna.

– Igen, Ukrajna. Itt, pontosabban Kijevnél Kleist és Guderian bekerített ugyan három szovjet hadtestet, de épp akkor gördültek ki az urali gyárak kapuin az első T–34-esek, amelyek minden tekintetben felülmúlták a T–24-es német páncélosokat. Olyan gyorsan készültek el ezek a harckocsik, hogy a hegesztési varratok jóformán eldolgozásra sem kerültek, a festés is elmaradt, legfeljebb a vörös csillag került rájuk. Még a hadrendi fehér számokat is nemritkán a harcállásponton festették fel.

– Nyilván az időjárást is jobban bírták ezek a harckocsik. Sok rajz jelent meg egykor a fasiszta sajtóban Tél tábornokról, az oroszok örök szövetségeséről.

– Hát az igaz, hogy amíg a németek motorjai egymás után mondták fel a szolgálatot, az ormótlanabb, talán egyszerűbb mechanizmusú szovjet masinák végigpöfögték a mínusz 30–40 fokos jégmezőket is. Átteleltek anélkül, hogy egyszer is fedett színt láttak volna. De a telet megelőzte a nyirkos ősz, mely legalább olyan pocsék.

– Mikor jött ez 41-ben?

– Megmondom napra, Valdman kapitány születésnapján ültünk a lövészárokban, és miközben egy vodkás kulacs járt kézről kézre, akkor eredt meg az eső, vagyis szeptember 10. volt. Akkor kezdődött a raszputicsa, mert ennek az évszaknak külön neve van, akár a monszunnak. A németek csak schlammperiod-nak nevezték. Emlékszem Guderian egyik sofőrjére, akit „elloptak" a mi felderítőink, az mondta, hogy az első napon mindössze 165 kilométert tudott megtenni kocsijával 10 óra alatt, másnap már csak 120-at.

– Érdekelte-e vajon a német főhadiszállást ez a kíméletlen idő, éreztek-e valamifajta lelkifurdalást, mert nem készítették fel rá a csapatokat?

– Nos, a lelkifurdalás nem volt jellegzetes Wehrmachttulajdonság, semmilyen szinten, de egy úgynevezett propa-

gandatiszt később a fogolytáborban a kamerám előtt elmondotta, hogy a hátországban megvoltak a kellő téli felszerelései minden frontra küldött hadtestnek, de szándékosan visszatartották azokat, hogy a katonák úgy érezzék, nem kell hosszú távú hadviselésre berendezkedniök. Később ez az intézkedés megbosszulta magát, és segített kijózanodni mindazoknak is, akik oly nagy arroganciával kiabálták bele egykor a Deutsche Wochenschau kameráiba: még a nyáron megfürdünk a Volgában! De visszatérve a kérdésre, az időjárási vészjelzések elkerültek az OKW-hez, ahol megint csak lapoztak egyet a már véglegesnek tartott háborús menetrendben.

– Amennyiben?

– Október 2-án Hitler ezt üzente a keleti front szakaszainak: Előre Moszkvára, ez lesz a ti utolsó idei csatátok! De közben az eső még jobban megeredt, és a középső frontszakaszon nem kevesebb, mint 46 gyalogsági, 1 lovassági és 8 gépesített hadosztály akadt el a feneketlen sárban.

– De végül is a Wehrmacht elérte Moszkva külső kerületeit, és most, hogy a repülőtér felől jöttünk, a sofőr mutatta is. Himki peremváros elágazásánál a két emelet magasságú stilizált tankcsapdát, a történelmi emlékeztetőt arról, hogy meddig jutott el a Wehrmacht.

– Úgy ám. Mert a Volokalamszki országút igaz legenda volt, miként Momis Uli Baurdzsán is. De igaz volt az is, hogy Vjaznánál és Brianszknál aratták utolsó győzelmeiket a nácik. A veszteségeik elképesztőek voltak. Páncélos- és gépesített hadosztályaik gépállományának több mint 60%-át elvesztették, és a 24 gépesített hadtest katonái június 22. óta mindössze egyetlen napot tölthettek pihenőben.

– Milyen volt Moszkva ezekben a napokban?

– Nyugodt. Tudta egyrészt, hogy a németek műszaki és káderállományában döbbenetes rések támadtak, tudta, hogy megszűnt a kapkodás, a menetszázadok és önkéntesek most már egyfajta rend szerint indultak a frontra. A Kremlt bár légvédelmi ütegek övezték és esténként felengedték a légvédelmi ballonokat is, de Sztálin ott maradt, sőt a Dinamo stadionban még mérkőzéseket is rendeztek.

– Milyen biztonsági rendszabályok voltak?

Most késik a válasszal. A félórája tartó párbeszéd kicsit kimeríthette. Pedig tudta ő jól, hogy kívánságomat nem

annyira a tudatlanság fűti, sokkal inkább „magas labdák" ezek, ahogy a sajtónyelv mondja, közérdeklődésből fakadó kérdések, amelyek megpróbálják egyenirányítani a válaszokat, az interjúalanyt. Bárcsak lenne annyi idő egyetlenegyszer, hogy az ilyen ritka beszélgetőpartner elé csak odaállíthatnánk a mikrofont, meséljen amiről akar, ami csak eszébe jut. Talán akkor mondaná el a legérdekesebbeket. De hát rohanó korban élünk. Még szerencse, hogy egyéni tapasztalatok és élmények színes fonalai szövik át a nagy históriát. Meghozzák a teáját. Nekem sört rendelt és pirogot.

– Mit is kérdezett? Ja igen, már emlékszem. Hát voltak, hogyne lettek volna óvintézkedések. A sok követség mind idegeskedett, evakuálták hát őket néhány minisztériummal együtt Kujbisevbe. De a moszkvaiak ottmaradtak, és mind többet beszéltek 1812-ről, a napóleoni hadakat megállító konok dédszülőkről. – Most rágyújt, közben aprókat szürcsöl a teából. – Egy nap megjött Zsukov, úgy jött, mintha csak pár napja hagyta volna el Moszkvát, pedig nagy utazás volt mögötte. Meghúzta térképen, hol kell a két védelmi vonalat megásni, és másnap Moszkva ásott, épített, homokzsákokat cipelt, fát és cementet hordott, berendezkedett a tartós védelemre.

– Mi lett a reguláris haderővel?

– Mindenekelőtt kiegészült a népfelkelők és önkéntes milicisták ezredeivel, de aztán befutottak a szibériai regimentek. (Angolul beszélünk, nem tudom hirtelen, hadsereget, hadtestet vagy hadosztályt ért ezalatt? Nem merem megkérdezni.) Ötvenen voltak, ötven regiment masírozott másnap, azaz november 7-én a Vörös térre, onnan meg közvetlenül a frontra.

A sarokban üveg alatt gondosan felkasírozott haditérkép, 1940-es kiadás. Pedig úgy hírlett, hogy ugyancsak biztonsági okokból Moszkvában nem nyomnak térképeket, sőt telefonkönyveket sem, „nem szabad elősegíteni a hírszerzők munkáját". Ez pedig nem katonai térkép volt, nem is iskolai, inkább valami öntevékeny topográfus műve. Nézem a Minszket Moszkvával összekötő vörös vonalat.

– Autóút 1940-ben?

– Igen, neve, rendeltetése is az volt, persze volt benne némi katonai elgondolás is. De akkor elkéstünk. Nem a mi harckocsijaink dübörögtek rajta a nyugati határ felé, hanem

Höpner tábornok hadosztályai kelet felé. Emlékszem egy október 20-i jelentésre, amelyet rádión továbbítottak, de a mieink is fogták. Höpner arról panaszkodott, hogy páncélosai óránként 3 km-t képesek csak megtenni. Majd mind lassabb lett az iram, végül összetorlódtak, a sornyitó harckocsik találatot kaptak, a mögöttük jövők beleszaladtak, robbanás, tűz, mely átterjedt az üzemanyag-szállítókra. Szép kis tűzijáték volt. Mélyrepülésben húztunk el fölöttük. Öreg Bell and Howell gépemet nekitámasztottam az ablakkeretnek, és nyomtam az indítógombot azt sem hallva, mikor fut ki a film... Talán ekkor láthatta Moszkva a híradóban először, hogy a Barbarossa-tervbe egy kis hiba csúszott.

– Önök akkor már ismerték a művelet fedőnevét?

– Hát, hogy úgy mondjam, a beavatottak már rég tudták, mert a kódolt adásokból ezt elég hamar kiszűrte a szovjet elhárítás, de azt csak azon a júniusi hajnalon tudtuk meg, hogy mi rejlett mögötte egyáltalán?

– Mit tudtak még a tervről?

– Mit még? Hát eredetét mindenekelőtt – és mosolyog –, ismertük a névadót, már a történelemből is. Ismeretes, hogy I. Frigyes német-római császárt csúfolták Barbarossának, azaz rőtszakállúnak. Róla maradt fenn az a legenda is, hogy a türingiai Kyffhaeserben, a Barbarossa barlangban alussza örök álmát és ott várja a nagy német birodalom feltámadását, vagyis a keleti, déli területek visszacsatolását a császársághoz. Elég kézenfekvő volt, hogy a sokat hadakozó vitéz legyen a terv névadója.

– Volt ebben még valami üzenet?

– Igen, nagyon is határozottan. Üzenet Londonnak, hogy a villámháborúban kimúlik a nagy orosz medve, nincs hát értelme a szigetországi makacskodásnak sem. Legjobb, ha London gyorsan kitűzi a fehér zászlót, hiszen egyedül marad.

– És az ország lakóinak?

– Nekik azt üzente a Barbarossa-terv stratégiai elgondolása, hogy ebben a roppant keleti térségben nemcsak a kommunizmussal kell leszámolni, hanem mindazzal a szellemi örökséggel is, amely Rettegett Ivántól Nagy Péteren, II. Katalinon át Szuvorovig sugárzott át az orosz századokon, reményt és lehetőséget teremtve egy erős államalapításra.

– Ukrajnában a gabona, a Krímben az enyhe időjárás, a

Kaukázusban az olaj bizsergette meg a német vágyakat, de mit kezdtek volna Szibériával?

– Azzal semmit. Jól tudták, oda el sem jutnak, hisz örök lidércálmuk volt a messze nyúló, mindjobban elvékonyuló utánpótló vonal. Nem, oda nem merészkedtek volna. Meg aztán nem lehetett annyi katonája az egész birodalomnak, amely ott egy megbízható megszállási zónát eredményezhetett volna. A vad tájak, az éghajlat, a kiismerhetetlen vidék és lakossága. Én azt hiszem, ez még vágyaikban sem szerepelt. A határt valahol Asztrahán és Arhangelszk között akarták megvonni egy hatalmas germán védőfallal.

– Comrade Karmen, már ne haragudjon a csapongásért, térjünk vissza egy percre a támadás napjára. Ön nem sejtett valamit, nem voltak balsejtelmei, hiszen társai mindegyikénél többet járt a nyugati világban, volt már tapasztalata a németekről is.

– Hát ha én most azt mondom Önnek, hogy gondoltam rá, akkor azt fogja mondani, hogy hazudok. Pedig gondoltam rá, persze nem úgy mint realitásra, csak elkacérkodtam a gondolattal. Hiszen mondtam már, ismerem a napóleoni hadjárat történetét, és tudtam már a nácikról, hogy különös csáberőt látnak a konstellációkban. Az pedig ugye ismeretes, hogy abban az 1812-es évben mikor támadott Napóleon? Június 22-én. Szürkületkor.

– Igen, csakugyan...

– Ott állt azon a hajnalon a Nyemen folyó partján, és személyesen ellenőrizte lóhátról utászai hídépítését. Már indult volna a pontonhíd felé, amikor egy nyúl ugrott elő valami csalitból, és majdnem megvadította a lovát. Csak egy pillanatig voltak balsejtelmei a vezérnek, de nem állt el tervétől. Kihúzta a kardját, és indulást parancsolt.

– Tehát gondolt rá?

– Igen, barátom, gondoltam. A könyvpolcról kihívóan nézett rám az a könyv, mikor előző este a nyaralási csomagolás közben ledőltem. De tudnia kell, hogy ha én akkor felhívtam volna valamelyik rangos barátomat, egy tábornokot vagy minisztert, és elmondom balsejtelmeimet, hát valószínűleg valami gorombasággal válaszoltak volna, de legalábbis azzal, hogy nyilván rám fér a pihenés, aludjam ki rögeszméimet.

– Hitler azonban nem ment el a Nyemenhez.

– Annál ő sokkal félénkebb volt. Bár a folyó közelében, Rastenburgnál építtette meg hatalmas főhadiszállás-erődjét, amelyet ő maga nevezett el később, igen találóan Wolfschanzénak, azaz farkasodúnak. Ez a vezérkari szállás fel volt szerelve a korszerű híradástechnika minden vívmányával. Amikor kifüstölték őket ebből a „szuper-odúból", egyik operatőr barátom televíziós készülékek maradványaira bukkant.

– Elképzelhető, hiszen 1936-ban az Olimpián Berlin már sikerrel kísérletezett a tévérendszerrel.

– Igen ám, de a kezdeti eredmények után rögvest a hadsereg technikai bázisának adták át egy speciális fejlesztési program részeként, Göring pedig egyszerűen besorolta a Luftwaffe állományába. Tehette, hiszen 28 funkciója között ő volt a Német Televízió igazgatója, s egyben légimarsallként a légierő főparancsnoka is.

– Roman Petrovics, Önről úgy tartják, kitűnő emlékezőtehetsége van, és sok adatot őriz memóriájában.

– Tudja mi a titka ennek? Én a szememmel lefényképezem ezeket az adatokat, hallás után nem megy, csak vizuális úton, aztán elraktározom valamelyik agysejtemben. S ha újra olvasok felőlük, a régi szám, adat hirtelen új impulzust kap.

– Tehetnénk egy próbát? Talán az imént emlegetett napóleoni háborúval kapcsolatban, ha már kezdetére is ily pontosan emlékezik az irodalmi adaptációkból.

– Inkább a hadtörténetiből, amelyet a kései utódok is felhasználnak új műveik forrása gyanánt, sajnos nem értékelve mindig kellőképpen az eredetiség hitelét. Amennyire lehetett, én megmaradtam a szemtanúk feljegyzésénél, s mindig a kályhától indultam, ahogy ezt Önöknél mondják. – Hirtelen előrehajol a fotelban és összecsapja a tenyerét, rosszallóan néz a bárpult felé, majd megjátszott hivatalossággal arcomat fürkészi – semmi kizáró körülmény arra nézve, hogy igyunk egyet – újra tapsol – Petya fiacskám, a szokásosból, szto gramm – és ujjaival jelzi, hogy kétszer.

Valaki kitárja az ablakot, igaz, vágni lehet a füstöt, egy anyóka pedig elkezd porszívózni. Egy kicsit megdöbbenek a jeleneten, de Karment nem éri meglepetés, amikor a gép istentelen hangjával és délidőben a közelünkbe ér. Nagy hirtelen egy jógamestert megszégyenítő fantasztikus török-

ülésbe csavarodik a fotelben, de úgy, hogy két lábfeje a levegőben maradjon. Meg sem kísérlem utánozni, inkább szemrehányóan nézem a bábuskát. Karmen legyint – hagyja csak, couleur locale, egy kis helyi hanghatás a háború felidézéséhez. – A közjáték lassan véget ér, visszatérünk a beszélgetéshez.

– Egyébként – mondja, és hüvelykujjával a töpörödött anyóka felé int – meg kell mondanom Magának, hogy a háborút ők nyerték meg, igen, igen. Ők, nekünk. Ezek az öreg, szívós, elnyűhetetlen matrónák, akiket nem fogott éhség, fagy és nélkülözés. Mert a frontkatona azért megkapta mindennap a fejadagját, még mahorkából is – lerázza a hamut hosszú szopókás Marlborójáról –, de ők odaálltak ha kellett a légvédelmi puskák mellé, és oltották a tüzeket, és magukhoz vették a szomszédok árváit, és éjjel elmentek harmadik műszakra a lőszergyárba, és ők ásták a fedezékeket a városok határában. A fronton ők húztak ki minket a tűzből, voltak szanitécek és rádiósok, de vezettek teherautókat, harckocsikat, sőt vadászgépeket is, hát persze – és mosolyog – akkor Voronceva is fiatalabb volt még egy harmincassal...

Újra csóválja a fejét, mint odakint az emlékfalnál. Lassan tűnődve, messze révedezve. Aztán sóhajt, összeszedi magát, újra ott van a faburkolatú klubban.

– Well, térjünk vissza a számokhoz – szemét most összehúzza, mintha annak nem látszó felével egy csak számára létező tábláról olvasná le az adatokat –, Napóleon húsz hadosztállyal támadott, 129 év múlva a Wehrmacht 144-gyel, köztük 19 páncélos és 17 gépesített lövésszel. 1941-ben 6 millió 763 ezer német volt fegyverben, s ezek közül 3 és fél milliót vezényeltek a keleti frontra. Szovjet részről ugyanennyi katona állt a határon. Mintegy száz gyalogsági hadosztály, húsz lovassági dandár és 16 páncéloshadosztály.

– Tehát patthelyzet volt?

– Nem, az azért mégsem. A meglepetésszerű támadónak eleve nagyobb az előnye, és hát őszintén szólva a Wehrmacht jól felkészített, kitűnő technikával ellátott, pihent divíziókat vonultatott fel. És háta mögött egy letepert európai kontinenssel. A tapasztalatok... és a remény arra, hogy mindenütt így fog ez menni. Pár hét alatt. Még kézifegyverek dolgában, ezek tűzerejében és automatizáltságában is náluk volt a túlsúly.

– Most valami egészen mást kérdeznék. A hadtörténész után a filmpropagandistától. Tudták-e az ellenségtől szerzett filmeket hasznosítani? Volt-e mód hozzájutni ilyenekhez és növelte-e hatásfokukat a bizonyított eredet?

– Ez kölcsönös volt, mert léteztek olyan semleges országok, amelyekben mi is, a németek is rendeztek diplomáciai filmkoktélokat. Nehéz volt a filmek útját, raktározását, vetítését figyelemmel kísérni, mikor, hol tűnik el egy-két tekercs pár órácskára. Hiszen annyi épp elég volt a lemásolásához. Az angolok ki is fejlesztettek egy kofferban hordozható kopírgépet, a németek inkább eltérítettek – éppúgy, ahogy ma a géprablók – egy-egy futárt, hogy táskájából kiemeljék a propaganda célú filmtekercseket.

– Emlékszik valami érdekesebb esetre?

– Hogyne, többre is. 1941-ben partizánjaink Kijevben felgyújtottak egy német katonamozit, de előbb gondosan összeszedték a filmeket. A játékfilm nem volt érdekes számunkra, és mivel akkor még a nagyon is gyúlékony nitrofilmeket használták, éppen ezek voltak a legalkalmasabbak arra, hogy tüzet fogjanak. Így került kezünkbe annak a tanácskozásnak a képanyaga, amelyet 1941. április 30-án tartott a Führer a keleti hadjárat, hogy úgy mondjam szereposztására.

– Amelyen négy hétre taksálta a villámháborút.

– Igen, de a film nem volt hangos, illetve csak a beszélő közölte a nagy elhatározásokat, és természetesen már módosítva, lévén, hogy az a négy hét akkorra már lejárt. De először láttuk együtt azt a tábornoki kart, amely később különféle kellemetlen és kellemes meglepetésben részesített minket.

Ki mindenkire emlékszik?

– Várnia kell egy percet, felidézem a képet, tudja, olyan mintha most is előttem peregne. Felér egy szellemidézéssel – és nevet –, rossz szellemek idézésével. Bűnügyben. Balról jobbra ott ülnek egy nagy tölgyfa asztalnál a vezérkar tagjai, a legfontosabb egységek parancsnokai, a lengyel és a francia hadműveletek lovagkereszttel kitüntetett tábornokai: Busch, aztán Strauss, von Stulpnagel, Kuchler, Schobert és Reichenau, és Kluge is ott volt. Szemben a nyilván beépített felvevőgéppel a páncéloserők parancsnokai ültek, Guderian, Kleist, Hoth és Höpner, a háttal ülő sort már nehezebb volt azonosítani, vártuk amikor végre profilba kerülnek és ott

kimerevítettük a felvételt. Kesselring repülőtábornagy ült ott, mellette Keller, Loher, Milch, Jeschonnek, Fromm és Udet. Szóval ők képviselték a Luftwaffét, a flottát, a hírhedt Kriegsmarine-t pedig Raeder tengernagy. – Rágyújt, mélyen szívja le a füstöt – várjon, mondom tovább, volt néhány, akiket közben elbocsátottak az értekezletről, mely nyilván titkosabb fordulóhoz ért. Tehát a közben karlendítéssel és fejbiccentéssel távozók Leeb, Bock és Rundstedt a francia hadjárat három vezénylő tábornagya, akik remélem utólag elnézik, hogy a von-t nem biggyesztettem nevük elé...

– Fantasztikus...

– Várjon, most már zárul a képsor is, ott volt Halder, vezérkari főnök és Paulus is, ám ez idő tájt még csak adjutánsi minőségben.

– Biztos nem maradt ki senki?

Elérti idétlen humoromat, mert felemeli ujját.

– Dehogynem. Látja, már kihagy a gépezet, természetesen Brauchitsch is ott volt, de Hitler akkor már neheztelt névleges hadsereg-főparancsnokára, ez látszott a kinagyított fotókból.

– Ugyan miért? Tud valamit erről?

– Később Paulus, ez már Sztálingrád után történt természetesen, megírta egy emlékezésfélében, hogy Brauchitsch jogot formált a megszállt területek hadifoglyai és a polgári lakosai, úgymond kezelésére. Hitler pedig gúnytól csöpögően kioktatta, hogy bár a tábornokok általában tanult, művelt emberek, mégsem kívánható meg tőlük, hogy polgári közigazgatási és hátországi problémákkal foglalkozzanak. Bízzák csak rá ezt a keleti területek miniszterére, Rosenberg párttagtársra, az majd érti a módját, hogy miként kell az új tartományokat édenkertté varázsolni.

– Azt hiszem, Brauchitsch többé fel sem tűnt a híradókban.

– Nem csak a híradókból tűnt el, hanem az élők közül is. Részleteket nem tudni, Hitler alighanem kivégzőit is kivégeztette. Viszont mind több szerephez jutott von Bock tábornagy, akinek csapatai félezer kilométer hosszú frontot tartottak Kalinyin és Orel között. Bock, akinek megadatott, hogy bevonuljon Párizsba, annak a parádénak mintájára már a moszkvait is megtervezte. Mind a másfél millió katonáját fel akarta sorakoztatni a Vörös tér körül, és ott közölni velük, illetve a nagyvilággal, hogy Németország megnyerte a háborút. Mindezt december közepéig kívánta elérni, hogy

a karácsonyi szentmisét már a kremlbeli székesegyházban hallgathassa meg.

– Térjünk vissza még egy percre az időjáráshoz.

– Magam is így gondoltam. Ennek most különösen nagy része volt a támadások meghiúsulásában. November 12-én, tehát az évben viszonylag korán, beköszöntött a tél. És ettől a naptól kezdve mindennap tovább süllyedt a higanyszál. Nappal 10–15 fok között járt, de éjszaka meghaladta a mínusz 30–35 fokot. A németeknek nemcsak a meleg ruha, de a legegyszerűbb meleg étel is hiányzott.

– Fokozta ez a megadási hajlamot?

– Ha nem is annyira a hajlamot, mint inkább a lehetőségeket. A katona kezdte felmentve érezni magát esküje alól, hiszen vele szemben sem teljesítette a Wehrmacht ígéreteit. Egy Karl Lorz nevű káplár a 282. hadosztály egyik őrhelyéről például úgy került fogságba, hogy a vad éjszakai hidegben össze-összecsapkodta csizmájának sarkait. A befagyott Nara folyó meg felerősítve vitte tovább ezt a katonafülnek oly jellegzetes zörejt. Egészen addig, míg felderítőink lecsaptak rá és „ellopták".

– Honnan emlékszik a nevére?

– Csináltunk később egy filmriportot vele. Különös riport volt, nemcsak a kamerát és a hangfelvevőt kezeltem, de a gép mellől én kiáltottam be a kérdéseket is. Két év után újra felkerestem. Kiderült, hogy egyedül ő maradt meg a 282. sz. hadosztályból. Társait felmorzsolta Moszkva alatt a katyusák össztüze.

– Uramisten, mindenről személyes emlék. És nevek, számok, adatok, mint egy lexikon. Írt talán naplót is a háborúban Roman Petrovics?

Mosolyog.

– Hát persze. Felvevőgéppel. Ha az ember jól forgatja, rugalmasabb, mint a toll. Persze a képek erejét jobban kellett alkalmazni, azt a bizonyos fotogenikus hatást, mert a hangfelvevő berendezés borzasztó nehéz volt, magnetofon nálunk akkor még nem létezett.

– A német nyelvtudás is háborús szerzemény?

– Nem, még gimnáziumi, meg később, mikor az Ogonyoknál voltam fotóriporter, sokat utaztam. Egyébként biztos kevesen tudják, hogy a Vörös Hadseregnek hány tisztje beszélt kiválóan németül.

– A volgai német hatás?

– Nem. Sokkal inkább azoké a katonai iskoláké, amelyekre még a weimari időkben elküldték a fiatal tiszteket. Ne felejtse el, hogy az ifjú szovjet államot és a nagy munkáshagyományú Németországot azokban a bizonyos kezdeti, húszas években nagyon sok szál fűzte össze. Kereskedelmi, gazdasági, és művészeti is. Magam is ott voltam Hamburgban a Patyomkin páncélos nagy sikerű bemutatóján.

– Dolgozott együtt német filmesekkel is?

– Még Spanyolországban. Volt ott a Thälmann-ezredben egy Hofmann nevű fiatalember. Kitűnő operatőr volt.

– De nem azonos Heinz Hoffmann-nal, az NDK honvédelmi miniszterével?

– Nem, ő csak a géppuskával dolgozott. Épp nemrégiben küldtem neki pár fotót Barcelonáról. Az öreg Heinzi... Megmaradt éppoly kedélyesnek, mint akkor. Pedig ma mégiscsak hadseregtábornok. Szóval filmesek? Fritz Langgal a rendezővel is dolgoztam, meg Brechttel, de ez már a „Háborús képeskönyv" időszaka volt. Sok-sok németet ismertem, igen derék embereket. Nem tudom tudja-e, hogy például az a Wehner, aki ma Willy Brandt egyik legközelebbi munkatársa, annak idején szintén politikai emigráns volt Moszkvában. Egy szállóban lakott Walter Ulbrichttal, a Luxban. Hiába, ilyen az élet.

Feláll, karon ragad és besétál velem az étterembe. Mire magamhoz térek, már terített asztalnál ülünk, előttünk újabb vodkásüveg és legalább tízféle zöldség ellenszer gyanánt. Megállapodunk, hogy inkább sört iszunk, de azért fel kell hajtani egy deci Sztolicsnaját. Aperitifként és „gyorsítóként".

– De hát miért? Hová siet Roman Petrovics? A hírek szerint amúgy sincs annyi vodka, mely leverhetné a lábáról. Én meg annyi mindent akartam még kérdezni.

– Hagyjunk valamit holnapra is. All right? Maradjunk ebben.

És szinte ugyanazzal a hangsúllyal, ahogy eddig a háborúról mesélt, ínyesmesterek hamisíthatatlan módján kezd rá az áfonyás őzcomb és borban főtt kakas receptúráinak taglalására.

Aznap háborúról szó már nem eshetett. Találkoztunk ezután is még sokszor. Mindig kedves volt, megölelt, vicceket

mesélt és elújságolta fogadott fiának legújabb kalandjait. Az ifjabb Roman Karmen újságíró lett, és hát csodálatos-e, hogy kibújt belőle a latin nyelvek iránti vonzalom, spanyolt tanult az egyetemen. Később elutazott a TASZSZ tudósítójaként Havannába.

Azon a lipcsei fesztiválon, amikor hetvenedik születésnapját ünnepelte a filmvilág, a fogadáson egy percre mellém sodródott.

– Ne felejtse el, nekünk van egy megkezdett beszélgetésünk – és közelebb hajolt. – Walter Ulbrichtnál fejeztük be, és van még az antifasiszta komitéról még egy jó történetem. Ráncosodó szemhéjával hunyorgott egyet és felemelt poharával továbbsodródott az exkluzív tömegben.

Így maradt meg emlékezetemben. Mert többé nem láttam. Elment. Örökre.

Azért egy üzenetet még hátrahagyott. Hosszú, termékeny élete legjobb filmjét. Összegezni kívánva abban mindent a háborúról. Azóta a kedves olvasó is láthatta a televízióban, húsz részben, Hat év történelem címen. Az amerikai partner Burt Lancester így nyilatkozott róla: „Ha nőnek születtem volna, csak ilyen férfi kellett volna nekem, ha filmgyáram lenne, ilyen munkatárs. Azért valami nekem is megadatott – alkotótársam volt két éven át, és barátom marad, amíg csak emlékezni tudok."

7

TÁVOL-KELETI KÖZELMÚLT

Amikor az utolsó „tüzet szüntess!" kürtjel is rég elhangzott már, elvonultak a hadak, sőt az egykori csatatéren újra nyíltak a virágok, a két derék hadastyán ott állt még a lövészárok partján, és megszokott ütemben váltotta egymást. Őrhelyük mellett halommá nőttek az üres konzervdobozok.

Jót nevettünk a moziban az alattvalói hűségnek ezen az idiotizmusán, amelyet nemcsak Stan és Pan, de egy Chaplin-film is életre keltett. Derültek továbbá a pestiek azon az ötvenes években elterjedt legendán is, hogy a kőbányai Dreher pince elfalazott bunkerjéből öt német katona került elő, akik szintén konzerven (és sörön) éltek öt éven át, és az volt az első szavuk: ki nyerte meg a háborút?

A mosoly csak akkor fagyott ajkunkra, amikor pár évvel ezelőtt Soicsi Yokoi őrmester, a császári japán hadsereg katonája előkerült a Guam szigeti dzsungelből, és azt kérdezte: ki nyerte meg a háborút? 1944. július 21-én vette be magát a sűrűbe, amikor egy amerikai őrjáratra kilőtte utolsó töltényét. Attól kezdve várta, hogy az övéi majd megkeresik, és kiszabadítják a sűrűből. Várt 28 évig. Amikor végre Tokióba szállították, és tolókocsin az első sétaútját megtette, sírni kezdett. „Ez nem az én világom – kiáltozta –, vigyenek vissza az őserdőbe!" Jobb kedvre csak akkor derült, amikor annak rendje-módja szerint számfejtették elmaradt zsoldját, amiből megnősült és virágüzletet nyitott.

Változnak az idők és velük a morál is. Egy évszázaddal ezelőtt biztos nemzeti hős lett volna a katonahűség e bárgyú megtestesítője, ma közderű övezi. De az operaszínpad még dacol az idővel.

Ugye emlékeznek még Pinkerton hadnagyra?

Ő az, aki hófehér tengerésztiszti ruhájában a stilizált operai színpadról is a valóságot játssza, ő az, aki erőszak révén érkezett Nagaszakiba, és zsoldjából könnyedén fizeti ki a házhoz tartozó Cso-Cso-Szánt, vállrándítással intézi el

Sharpless konzul aggodalmát arról, hogy a próbaházasság a lány életébe kerülhető veszélyes játék Japánban. Ő az, aki akaratán kívül, ám minden szavával és mozdulatával jövetele valódi céljáról, a fehér faj felsőbbrendűségéről, az Egyesült Államok gyarmatosító szerepéről árulkodik. A dráma során – akár a valóságban – csak ideig-óráig talál helyi szövetségesre, s a legjobban rászedett ifjú szépség (Pillangókisasszony) is előveszi végül az atyjától örökölt szamurájtőrt, melyen ott az ősi véset: „Becsülettel halj meg, ha becsülettel élni már nem tudtál!"

Messzire vezetne azt taglalni, mi indíthatta Puccinit arra, hogy az amerikai David Belasco drámáját, a Geishát megzenésítse. Belejátszhatott ebbe Ohiyama asszony, a római japán követ feleségének sok házikoncertje, mely keleti misztikumával mindannyiszor elragadtatta a zeneköltőt, de közelebb járunk a valósághoz, ha a századforduló eseményeit figyeljük, amelyre ijedten dobbant Európa nagy gondolkodóinak és művészeinek szíve.

Nagyhatalmak csatároznak a világ újrafelosztásáért, angolszász expedíciós hadtestek menetelnek egyszerre négy kontinensen. Politikai katasztrófák Indiában, afrikai törzseket vesznek rá fegyvervásárlásra és testvérháborúra, hogy utána a békebíró szerepében a fehér ember megjelenhessen. Olajkoncessziókat szereznek és vasutakat építenek, melyek nyomában újra csak vér folyik. Megvívják a csuzimai ütközetet, és a nagy békeévek illúziója kezd végleg szétfoszlani. A villanyfény s a hírközlés forradalma az eddig gondosan lefüggönyzött szobákba is behozza a külvilág lázas érverését.

A nagyvilág eseményeinek sok izgatott morzejele kelt vágyakat és indulatokat arra, hogy a tudomány magában az emberben keresse a kapzsiság, a ridegség, a kegyetlenség okát. Ám a végső diagnózis mindannyiszor az egész társadalmi rendhez vezet vissza.

Pinkerton sorhajóhadnagynak és cirkálójának, az Abraham Lincolnnak érkeztét mindössze egy ágyúlövés jelzi az operaszínpadon, de ez a lövés még évtizedek múlva is ott visszhangzik a valóságos tengereken.

1940-ben a nagy háborús vonat akkor még nácik diktálta menetrendje szerint futott a nyugat-európai síneken. A frankföldi demars feledtette már a tavalyi emlékeket: a sorhajót, mely sortüzet lőtt a Westerplattéra, s a lemezjátszótűt, mely

keresztbe karcolta a lemez barázdáit Chopin Polonaise-én, mielőtt az végleg leállt volna a varsói stúdióban. A rádiók egész Európában katonazenét játszottak. A cenzorok nem értek rá drámai művekkel bíbelődni, a harcias zenét meg kimondottan hasznosnak vélték, ha egy ország mozgósít. Mert kevés kivétellel Európa nagy és kis hadseregei már lábhoz tett fegyverrel várakoztak.

Ezekben a napokban sűrűbben kopogott a rádiótávíró, a Moszkva környéki villában, a katonai felderítés egyik hírközpontjában is. „Ramsey üzeni a Direktornak: A szövetségesek franciaországi tétlenségét és sorozatos csataveszteségét a japán vezérkar biztosítékként kezeli arra nézve, hogy a hadműveleti kezdeményezés most már végleg német kézben marad. Ez nemcsak az expanzió politikai híveit lelkesíti, de felgyorsítja a tengermelléki flottamanővereket is." De Moszkva azt is megtudhatta, hogy Konoye herceg, miniszterelnök, változatlan érdeklődéssel méregeti a transzszibériai vasútvonalat, bár a katonák irigysége és bosszúvágya továbbra is a csendes-óceáni USA-flottában ölt testet.

Senki sem álmodja ekkor, hogy Amerika egy isten háta mögötti sivatagi bázisán már egy éve folynak bizonyos nukleáris kísérletek, de még kevésbé azt, hogy a második világháborúnak az utolsó lövései azon a szovjet–japán fronton fognak majd eldörrenni, amely az idő szerint még nem is létezik, és itt fogja a szinte még érintetlen szárazföldi japán Kvantung-hadsereg végül is megadni magát.

Megszelídítették az emlékek a Kwai folyót is. Már alig több egy vidám füttyös dalnál, mely mögül kivész a film, a regény, a valóságos történelem: a szörnyű látomás egy dzsungelfolyóról, amely partjaival egykor a pokol tornácává lett. Arról a hídról van szó, melyet tömör egyszerűséggel a Halál hídjának hívtak építői, s az őket őrző rabtartók a thaiföldi dzsungelben.

1942-ben ez a vidék is japán megszállás alá került, és – talán éppen azért, hogy ne időleges hódoltságról, hanem Délkelet-Ázsia térképének teljes átfestéséről lehessen tárgyalni – Japán mindent megtett helyzetének itteni állandósításáért. Ehhez kellett a Thaiföld (egykori nevén: Sziám) – Burma közti, mintegy 415 km hosszúságú vasútvonal a stratégiai nyersanyagok és csapatok szállítására. Hegyeket robbantottak és völgyeket töltöttek fel, erdőket irtottak és

folyókat tereltek el. Csak ez a zabolátlan és örvénylő Kwai folyó állt ellen a japán terveknek.

Az építés egyetlen versenyfutás volt az idővel – hiszen a hadiszerencse megfordult már Singapore óta –, és csak nyolc hónap állt rendelkezésre a munkálatokhoz. Nem kímélték hát az ideszállított holland és angol hadifoglyokat, akik közül hatvanezren pusztultak el a nyolc hónap alatt, legtöbben a Halál hídjánál. Ha vezettek volna itt veszteséglistákat, s azokon a halál oka is fel lett volna tüntetve, öt szó tért volna vissza minduntalan: kimerültség, sárgaláz, végelgyengülés, malária, tífusz. Azt ugyanis semmiképpen nem jegyezték volna fel, hogy százak szolgáltak a szórakozó őrség élő céltáblájaként.

Mindez a háború szégyenletes, szörnyű, de lezárt fejezeteibe illene, ha nem kerülne minduntalan elő. Már nem is a volt ellenfelek beszélnek róla, ők elintézték egy filmmel, meg a haditörvényszéki ítéletekkel, amelyek többek között Tozsó tábornokot is halálra ítélték.

Nemrég a kisemberek akciója következett, az őrmestereké és ifjonc hadnagyoké, akik jómaguk is valamifajta büntetésből kerültek hajdanán a trópusi dzsungelvasút mozgó vesztőhelyére. Rögtönzött bizottságaik kimondják, hogy ők semmiért sem felelősek, sőt humánumból még szánták is az elhulló hadifogolyezreket, akiknek túlélőivel szívesen szorítanának kezet egy Kwai folyó menti partyn. Az angol és a holland lapokban közölt hirdetés a rendezvény előkészítő irodájának a helyét is közölte: Bangkok, Hotel Sheraton, ahonnan légkondicionált szuperbuszok szállítják majd a helyszínre a veterántalálkozó résztvevőit.

Jómagam is főleg azért kapom fel ezt a régi históriát, mert ez volt a bulvárlapokból szerzett első információm azon az 1979-es nyári délutánon, amikor annyi év után újra Tokióba érkeztem. Az angol nyelvű déli lap már többet tudott. Azt is megírta, hogy az a néhány életben maradt, aki átvészelte a hídépítést, nem kíván – még egy víkendre sem – visszatérni oda, hogy kézfogásával tegye szalonképesebbé volt megkínzóit. Viszont érdeklődéssel szemlélte az eseményt néhány kínai különtudósító. Ők tudják, miért. Igaz, lett is valami apró szenzáció részükre, bár nem tudni, megírták-e valaha is?

Egy londoni küldemény ugyanis érkezett. A Kwai folyópokol egy angol túlélője gondosan címzett borítékban meg-

küldte a bajtársi találkozó számára az 1945-ös Tokiói Nemzetközi Katonai Bíróság peranyagának egy részletét. Ez többek között Nanking kínai város japánok általi bevételének borzalmait ecseteli tanúvallomások alapján, még azt is részletezve, hogy a megszállók „áldozataikat élve boncolták fel és megették. Még a japán tábornokok is ettek emberhúst" – állapítja meg az ítélet, majd azt taglalja, hogy „amíg a németországi és itáliai hadifogolytáborokban 4% volt a halálozási arányszám, a japán táborokban ez 27%-ra emelkedett. A helyi parancsnokok ugyanis szabad kezet kaptak az elrettentés és a fegyelem fenntartása érdekében egyéni módszereik kikísérletezésére. A genfi konvenciót pedig nem ismerték el.

Udvarias üzletember lévén, az angol veterán nyilván nem akart magyarázkodó levelet írni, hogy éppen nem ér rá, vagy örül, hogy elfelejtette azt az egész háborút. Az a pár oldalas fotókópia teljességgel beszámolt érzelmeiről és távolmaradási indítékairól. Szinte kimondatlanul kérdezte: netán ott lesznek ők is, a kannibálok?

Történt egy apró, információgazdagító, vagy inkább színesítő epizód még a repülőúton. A stewardes, aki minden hétvégéjét Japánban tölti, valódi orientalistának bizonyult. Feltehetően skandináv szomszédomat legalábbis elragadtatta. – Azt kérdi uram – rándult fintorba arca és segélykérően nézett kis italoskocsijára, amelyet az ülések közt tologatott –, miféle ország ez? Afféle cocktail. Végy egy adag Kínát, keverj hozzá ugyanannyi Amerikát, fűszerezd meg keleti illatokkal, és a turmixot helyezd „békés" környezetbe...

Ezt szóviccnek szánta, az angolban ugyanis a Pacific szó nem annyira békést jelent, mint inkább az egész Csendes-óceánt. Csak hetekkel később értettem meg, hogy milyen okos dolgokat mondott a keleti tudományokban járatos légikísérő. Való igaz: van egy adag Kína. Nagyon is nagy adag, hiszen innen ered mindaz, ami a mindvégig nem tisztázott eredetű néptörzset államalapítási tapasztalataihoz hozzásegítette. Az írásmód, a kultúra, a viselet, a csillagászat és a matematika, az étkezési és építési mód, valamint a gyógyászat, amellyel Japán megismerkedhetett a IV. században a Koreai-félszigeten levő királyságokon keresztül.

Aztán évszázadokon át belső hatalmi villongások kezdődtek, amelyek lecsendesedése után a shogun, a katonai kor-

mányzat vezetője lezáratta Japán határait, nehogy külső erők befolyásolhassák, vagy újra felizzíthassák az egymással vetélkedő főrendi családok háborúzásait. Egészen a XIX. század derekáig tartott az a különös és önkéntes izoláció, amelyből kereskedelmileg, gazdaságilag Japán húzta a rövidebbet, viszont ezalatt forrott ki a maga teljében az az úgynevezett nemzetvédelmi öntudat, amelyre mindmáig igen sok a hivatkozás.

Bármennyire is kecsegtető volt a szigetország, mint érintetlen gazdasági terület, a tőkés világ nem merte megszegni ezt a tilalmat. Végül 1854-ben egy amerikai hajóraj fegyverrel áttöri a blokádot és partra száll. Négy esztendővel később Anglia, Oroszország, Franciaország, majd Hollandia is megszerzi a kikötés és kereskedés jogát.

A japán uralkodó körök most kettős játékba kezdenek. Nem bánják már bekapcsolódásukat a világkereskedelembe, mely elmaradottságuk után most korszerű iparcikkekhez, mindenekelőtt puskaporos hadieszközökhöz juttatja őket. Támogatják hát a külföldi hatalmakkal való kereskedést azért is, mert a busás haszon egy része az ő zsebükbe vándorol. Ugyanakkor azonban nagy figyelmet és anyagi támogatást szentelnek annak a mozgalomnak, amely az idegenek ellen harcol. Jelszavuk így hangzik: a japán nép szegénységének, nyomorúságának mindenekelőtt a betolakodó külföldi fehérek az okai.

Ma már jól tudják, legalábbis a felvilágosultabbak, hogy az idegengyűlölő, soviniszta politika csak az igazi nyomorúság elkendőzésére szolgált. Az uralkodó körök ugyanis párhuzamosan törekedtek a tőkés gazdálkodás minden előnyének megszerzésére és feudális, rendi előjogaik fenntartására. A kettős politika csak irtóztató terrorhullámba torkollhatott. A felbőszített nacionalisták Narrában, Kiotóban és több kikötővárosban rendeznek Szent Bertalan-éjszakákat. Angol, holland, francia, de főleg amerikai kereskedők esnek a gyilkosságsorozat áldozataivá. Washingtonnak mindenesetre alkalma teremtődött – történelme során ki tudja, hányadszor –, hogy „saját állampolgárai megoltalmazására" fegyveres erőt vessen be. A casus belli tehát meglenne, felszedi horgonyát a roppant erejű csendes-óceáni hadiflotta, odaúszik Japán partjaihoz, és egy angol ágyúnaszád jeladására két várost eltüntet a föld színéről.

A két város elpusztítása mind többet hangoztatott, összehasonlító adaléka a közelmúlt tragédiájára emlékeztető békemozgalomnak, de az amerikaiaknak mindig volt gondjuk és módjuk is rá – akkor éppúgy, mint Hirosima és Nagaszaki esetében –, hogy dollárokból szőtt takarót borítsanak a gyászos emlékekre.

A hajóágyúk össztüze mindenesetre alapjaiban rázta meg Japán társadalmát, s az ősi, feudális berendezkedésre támaszkodó shogunnak távoznia kellett. Helyébe a mikádó lép, aki az uralkodás külsőségeiben már Európa koronás főit utánozza.

És most ugorjunk egy nagyot, hiszen nem célja e fejezetnek, hogy elemzését adja Japán és a tőkés világ egymásra találásának – tény, hogy ez megtörtént, még akkor is, ha olykor egész hadseregekkel vonultak egymás ellen. Nem világnézetek csaptak össze ilyenkor, mindössze néhány nyersanyag-lelőhely, olcsó munkaerőt jelentő gyarmat, piac és tengerészeti támaszpont cserélt gazdát, hogy aztán tovább folytatódjon az „oszd meg és uralkodj" játék, hogy fegyverszállítással, lázítással, elégedetlenség szításával jusson érvényre a kolonializálás ősi elve.

Az állandó és évszázados katonai győzelemhez szokott Japánt már a második világháború előtt elkeserítette, hogy egy Zsukov nevű szovjet hadseregparancsnok megismertette vele a Halhin Gol nevet, de azt hitték, úgy lesz, mint az intervenció idején Murmanszknál; időlegesen visszavonulnak, hogy aztán egy még nagyobb támadással törlesszék le az elszenvedett sérelmeket. De máshogy történt akkor is, most is. És 1945 augusztusában a császár nem tehetett mást, mint hogy elfogadja a négy nagyhatalom potsdami nyilatkozatát, és megadja magát a szövetséges haderőknek. Néhány héttel később Douglas MacArthur, az Egyesült Államok rangidős tábornoka felállíthatta tokiói főhadiszállását.

A Tokióba érkező MacArthurt többek között olyan taktikai gondok is foglalkoztatták, hogy ellátogasson-e a császárhoz, zárassa-e börtönbe, vagy küldessen számára idézést az MP-vel? Korea után – immár a negyedik csillag birtokában – egy életrajzi indíttatású interjúsorozatban elmondotta a tábornok, hogy benne mindig is elfogódást és tiszteletet ébresztett egy koronás fő, és mivel ilyenek még szép számmal

vannak a világban, nagy tapintatot igényel egy császár kezelése, főként akkor, ha történetesen egy köztársaságtól szenved vereséget.

Tokiói útjaim során mindössze egyetlen alkalommal láttam az agg uralkodót, akkor is csak távcsővel, amint palotája kertjében egészségügyi sétaköreit rótta. Tény viszont, hogy elkerülte a börtönt, az eljárásokat, és ma éppúgy hajlonganak előtte, mint annak idején. Igaz, korlátlan hatalmát megnyirbálták, de azért legalább szóbeszédben megmaradt isten után az elsőnek. Kicsit csalódott, mindmáig. Végül is bármennyire a csodák földje Japán, kicsit a csalódásoké is. Hiszen ki gondolta volna, hogy szomorú ébredés követi a világméretű gyarmatbirodalom vágyálmát, hogy nem sikerül majd az indiai randevú Guderian páncélosdivízióival, és egyáltalán, milyen igazságtalanság a sorstól, hogy az antikomintern paktum egyik kezdeményezője ellen egy másik tömb fogjon össze, az antifasiszta koalíció!

1945 őszén lassan normalizálódott az élet Japánban. A Felkelő Nap országában úgy látszott: lezárult egy korszak, és a gomolygó atomfelhők mögött kitisztul az ég. A másfajta reményeket letörölte az égről az amerikai légihíd, a menetrendszerűen érkező légierődök és szállítógépek.

Ám lehet-e olyan fehér zászlóval élni, amelyből az atombomba – a „legfényesebb nap" – kitörölte a felkelő napot, egy büszke nemzet felségjelét.

Lehet-e így élni egyáltalán? A kérdést azok a hivatásos főtisztek, vezető hivatalnokok és rendek tették fel, akiknek neveltetésében alapos nyomot hagyott a szamurájszellem. De azt is tudták: személyükben felelősek jó néhány háborús gaztettért, hadifoglyok lemészároltatásától kezdve a gyarmati lakosság megtizedeléséig.

És 1945 augusztusának végnapján belőlük rekrutálódott az a különös díszmenet, amely a fővároson végigmasírozott. A legenda szerint ősi díszegyenruhát viseltek, zárt rendben nyolcas sorokban meneteltek mind a nyolcszázan. Tisztes távolságra feleségeik, gyermekeik, legkedvesebb gésáik. Elöl zenekar játszotta – Japán történetében akkor utoljára nyilvánosan – a Nippon arca hová néz refrénű fasiszta indulót, ők meg vérgőzösen ordították minden bekezdés után a banzájt, míg végül is elértek a nemzeti panteon elé. A díszes csoportok itt pillanatok alatt átrendeződtek, a zenekar rá-

zendített a Mikádó hősei kezdetű dalra, zúgtak a fanfárok, peregtek a dobok – és a nyolcszáz ember adott jelre, katonás rendben felvágta a hasát.

Ez volt Japán történetében a legnagyobb közös öngyilkosság, azaz seppuku, ahogy a harakirit a rituálé szerint nevezik.

Évtizedekkel később sem mondhatni, hogy a nyolcszáz ember rémregénybe vagy szörnyfilmbe illő tette a feledés homályába merült volna. Bár szemtanúk keresése közben e sorok írója minduntalan furcsa arckifejezésekkel találkozott. Ahogy a diplomáciai szóhasználat írja: a hírt nem erősítették meg, de nem is cáfolták.

Faggatom a csaknem negyedszázados históriáról Asahi mérnök barátomat. Felvilágosult, modern ember. Vajon ő hogyan érzi, mi szükség volt e szörnyű finálére, csakugyan lényükből fakadt a vereség fölötti elkeseredés, s csakugyan oly magas hevítettségű volt a szégyenérzet, hogy csak a kiontott vérrel lehetett lehűteni?

– A vér semmit sem hűt le – torkoll le barátom –, a vér forró, az csak tovább tüzel...

Megtörli izzadó homlokát, bepárásodott szemüvegét, meghúzza szakés poharát, s a meleg rizspálinkából merít további erőt.

– Nem szabad lebecsülni a szörnyű hagyományokat. A szamurájhűségre való állandó hivatkozás ma is szedi áldozatait, de azok az emberek javarészt bűnösök voltak. Talán a győztesek bosszújától tartottak, hiszen a Fülöp-szigeteken való meg-megtorpanások és kamikáze-akciók idején MacArthur kemény retorzióval fenyegetőzött. Ezek a hősök... – akaratlanul csúszik ki száján a mindmáig érvényes, hivatalos értékítélet –, azazhogy emberek féltek a börtöntől, hadbíróságtól, a különféle meghurcoltatásoktól, magától a gondolattól is, hogy fehér ember fogja őket majd vallatóra... a presztízs vélt megőrzéséért menekültek a halálba.

– Szép kis menekülés.

Megint egy pohár szaké.

– Nézze csak, a sintóista vallás nem ismeri az európai vagy mondjuk úgy, tudományos értelemben vett halál fogalmát. Ebben a fanatizmusra épülő érzésvilágban nem létezik megsemmisülés, a halál csak egy állomás, egy mérföldkő, amely után egy másfajta élet következik.

– És ezt ma még sokan hiszik Japánban?

– Egyre kevesebben. A háború után egy csomó reform következett, akkor kellett feladni a sintóista hit államvallásként való egyeduralmát is.

Végül is MacArthur magához rendelte Hirohitót, aki az ingujjas tábornokok között frakkba öltözve, mélyen meghajolva, minden felelősséget magára vállalt.

Roosevelt talán máshogy tette volna, de néhány hónappal a japán kapituláció előtt meghalt. Utóda, a már jövőre gondoló Truman azonban letiltott minden szankciót, és visszahelyezte trónjára Hirohitót, mindössze arra kérve őt, hogy egyelőre hagyjon fel isteni származásával és teljhatalmával.

Ezt később a képviselőház is szabályozta, és azóta Japánban Angliához hasonlóan „az uralkodó uralkodik, de a kormány kormányoz".

Amerikát két nagy sérelem érte Japán részéről a második világháborúban. Az egyik a Pearl Harbor-i orvtámadás volt, mely – túl a presztízsveszteségén – oly hatalmas pusztítást okozott, hogy jó időre megszüntetni látszott az Egyesült Államok csendes-óceáni egyeduralmát. Ezt követte jó 3 évvel később a Fülöp-szigetek csatáinak egy helyben topogása.

A titokzatos sintóista valláserkölcsön s a hősök túlvilági boldog paradicsomának gyermeteg, de kellőképpen misztikus legendáján nevelt katonák ugyanis keresték a veszélyeket, és elutasították a hadifogságnak még a gondolatát is. Addig harcoltak, míg élet volt bennük, és örömüket lelték a legképtelenebb öngyilkos-vállalkozásokban. Ezzel viszont kemény véráldozatokra késztették a szövetségeseket. Az USA-hadvezetés ezt látva, mindinkább ausztrál divíziókat irányított a szigetcsatákba, azzal indokolva ezt, hogy a városlakó amerikaiak helyett az adott klímához és vegetációhoz szokott csapatok könnyebben elbánnak majd velük.

Volt ennek a vallási fanatizmusnak rákfenéje a nagy győzelmek időszakában is. Mintha az embertársak egyenlősége nem kellő nyomatékkal szerepelne ugyanis szent könyveikben, akadt némi genetikai alapon történő lenézése nemcsak az örök ellenség Amerikának, de a szövetséges germán fajnak is. Németországban is történt némi elszólás a „tiszta fehér faj és a sárga ázsiai majmok" harci szövetségének bizarrságáról.

Amerika Hangja azt hitte, itt a jó lehetőség a szövetsége-

sek egymás ellen fordítására, és megkezdte Németország felé sugárzott adásaiban e „precedens nélküli harci szövetség" gyermeteg kompromittálását. De Goebbels miniszter akkor még olajozottan működő rádióapparátusa rögzítette a fajelmélet amerikai verziójának adásait, és visszasugározta azt a tengerentúlra, nem kis bonyodalmat okozva ezzel az USA színes bőrű katonái és kínai szövetségesei közt.

„Ha nem láttad Hirosimát, nem láttál te semmit!" Alain Resnais világhírű filmjének(Szerelmem, Hirosima)visszatérő mondata úgy ásta be magát a 60-as évek mozinézőinek emlékezetébe, akár az a másik filmemlék: egy fekete gombafelhő a percek alatt elpusztult város fölött 1945. augusztus 6-án reggel 8 óra 15 perckor.

Az Enola Gay ezüstös testét is megdobálta a földrengésszerű rázkódás, és a B–29-es menekült a bűntett színhelyéről. A fedélzeti rádiótelefon-körkapcsolatában percekig egymás szavát sem értették. Összevissza beszélt mindegyikük. A gépparancsnok, Tibbets ezredes, maga felé húzta a magassági kormányt, és folyamatosan káromkodott. Ferreby őrnagy, a bombázótiszt csak a fejét csóvolta – tiszta őrület... láttátok, mi van odalent... ezt mi csináltuk... –, és bágyadtan nézte műszereit. Eatherley őrnagy, a másodpilóta, aki oly pontosan repült a cél fölé, most gépiesen ismételgette a már értelmét vesztett bombakioldó kódjelszót: a látási viszonyok kedvezőek, körülöttünk mindenütt derült az ég.

9 évvel azelőtt, a második világháború előcsatározásait jelentő spanyol pártütés is egy hasonló rádióüzenettel kezdődött. „Hispánia fölött derült az ég!" A Franco-rebelliót jelentő melillai rádióhang után most a légierőd pilótájának mikrofonja jelzett a pusztítás démonainak. Mindkét üzenet egy-egy poklot szabadított el. Az egyiket Guernicának hívták, a másikat Hirosimának.

Nemrégiben tudatta egy amerikai napilap kishíre, hogy Eatherley őrnagy meghalt. Társait szem elől tévesztette már a világ, igaz, ők sem keresték a nyilvánosságot. De Claude Robert Eatherley mindent megtett annak érdekében, hogy figyeljenek rá. A légierőtől hamar elbocsátották, így aztán civilben folytatott bizonyos bűncselekményeket, amelyeket nem hagyhatott figyelmen kívül egyetlen állam rendőrsége sem. A kormány zavarba jött, hiszen a bíróságok orvosszakértői minden alkalommal sokkhatást vélelmeztek, és

egyetértettek abban, hogy sérült lelkületű emberrel van dolguk. „Egy lidércnyomás üldöz – mondotta valahányszor kihallgatták –, nagy bűnök terhelnek minket..."

A börtönajtók gyorsan és csendben nyíltak meg egy-egy ítélet után, hiszen a közvélemény mellette volt – végtére is ő volt a „hirosimai pilóta" –, ezért aztán a texasi Wacoi ideggyógyintézetébe zárták. De innen is ki kellett engedni. Érvelése és fellépése az atomfegyverek elterjedése ellen különös primet vitt a tiltakozás világméretű koncertjében. Pedig a nagy politikai összefüggésekről vajmi kevés fogalma volt. Talán Blacket brit történészprofesszor közkeletű véleményét sem ismerte, amely szerint „ez a tűzgömb nem a második világháború utolsó, hanem az Oroszország elleni diplomáciai hidegháború első katonai aktusát jelentette..."

Az Enola Gay személyzete olyan elzárt világban élt, és készült nagy bevetésére, hogy nem fárasztották őket a külvilág, sőt a hadi események alakulásának ismertetésével sem. Talán még Potsdamról sem esett szó ezen a szupertitkos Salt Lake City-i támaszponton. Legfeljebb ilyesmiket „adagoltak be" számukra kellő időzítéssel – „katonáink ezrével véreznek el a csendes-óceáni szigetcsatákban, hajóink, állásaink védtelenek a kamikáze-akciókkal szemben, az egyedül hatásos visszavágás eszköze a ti kezetekben van..."

Gondolhattak különleges bombára, nagy robbanó-romboló teljesítményűre, gondolhattak késleltetett gyújtószerkezetre és egyáltalán sok mindenre, csak épp arra nem, hogy a császári japán hadsereg végóráit éli, és a nagy hatású bomba már kegyelemdöfésnek is sok. Végül azt sem tudhatták, hogy milyen tudományos számítások alapján mutattak rá a művelet megtervezői a szigetország legsűrűbben lakott belvárosára, a leendő művi epicentrum középpontjára.

Ha nem láttad Hirosimát...

Én láttam. Láttam a Béke-park márvány emlékművét, ezt a sokszögű, kútkáva alakú kőkoporsót, mely minden augusztus 6-án megnyílik, hogy kriptájába fogadja a legújabb áldozatok névsorát. Eredetileg 80 000 nevet helyeztek el benne, de egy év múlva fel kellett törni a gondosan lecementezett fedőlapot. És azóta minden évben felnyitják. Most már tudja az utókor, hogy az az 1945-ös atombomba mindmáig szedi áldozatait – fehérvérűséggel s a génekben átöröklött hajlammal, sújtva a harmadik generációt is.

Tíz évvel ezelőtt láttam egy öregembert, aki a BYT-akkumulátorüzem mélyén dolgozott egy ólomfalú savtöltő műhelyben. Ott érte az az augusztusi reggel. A tető ráomlott, de az ólom felfogta a nukleáris sugárzást, és pár nap múlva sértetlenül mászhatott ki a romok alól.

Most egy kislányról ír a Schweizer Illustrierte, aki néhány perccel a robbanás előtt született. Mint ismeretes, a radioaktív sugárzás leginkább a fejlődő szervezetekre ártalmas. Végzett is az a bomba – vagy akkor, vagy nem sokkal később – minden csecsemővel, újszülöttel. Egyedül Hiroko Tomita él közülük. Orvosi jelentések szerint csodával határos módon sugárkárosodásnak még nyomait sem fedezték fel rajta. Sőt a kislányból neves sportoló lett, ifjúsági bajnok úszásban, távolugrásban, 1500 méteres futásban. Dr. Sigeto, a sugársérültek kórházának vezetője nem talált magyarázatot erre a különös esetre, bár hangoztatja, hogy az örvendetes kivétel nem könnyít az atomtámadás bűnének súlyán.

Ahogy Hirosimában lassanként visszaállt a rend, egyre mélyült a szakadék a város egészséges polgárai és a bombatámadás áldozatai között. Helyreállították a házakat, új utcákat építettek; de azok, akik átélték a borzalmakat, emberroncsok maradtak. Állapotuk napról napra súlyosbodott.

Még 1947–48-ban is bíztak felgyógyulásukban a radioaktív sugárzás áldozatai. Az abortuszok száma csökkent; a vizsgálatok azt mutatták, hogy az időlegesen sterilizálódott férfiak visszanyerték nemzőképességüket; a hegdaganatok begyógyultak; az orvosok megállapították: a betegek vörösvérsejt-állománya közeledik a normálishoz. A csaknem általános javulás arra késztette a megszálló csapatok hivatalos szóvivőit és néhány japán orvost is, hogy elhamarkodott optimizmusról tanúskodó nyilatkozatokat tegyenek. Az egész világ abban az illúzióban élt, hogy a japán városok atombombázásának nem lesznek később jelentkező következményei.

Ezt a hiedelmet alátámasztotta a szövetséges hatalmak által elrendelt cenzúra is. Tilos volt minden célzás az atombombára nemcsak a lapokban, a rádióban és a szépirodalomban, hanem a tudományos közleményekben is.

A képmutatás politikája – amelyet egyébként Amerikában is alkalmaztak – azzal az eredménnyel járt, hogy a parancsnok, Mason ezredes, 1945. október 14-én bezáratta a had-

sereg kórházát, amelyet az atombetegségek kezelése és tanulmányozása céljából állítottak fel Uginában, Hirosima közelében, egy hajdani textilgyárban. Elkoboztatta az egész kutatási anyagot. Haladéktalanul visszaküldték Tokióba a japán orvosokat, akik alig egy hónappal előbb rendezték be a világ első atombetegség-kutató kórházát. A japánoknak mégis sikerült az iratok nagy részét megmenteniük; a következő hetekben illetékes tudós személyiségekkel együtt összefoglaló jelentést készítettek a Hirosimában észleltekről. Jelentésüket maguk nyomtatták ki kis kézisajtón. Így jelent meg az első tanulmány az atombombázás egészségügyi következményeiről. Ez a munka azonban nem került ki a szakmai körökből; kézről kézre adták, mint valami illegális iratot. Valószínűleg ezért nem idézik egyetlenegyszer sem az Atomic Bomb Casualty Comission, az amerikai kutató bizottság által összeállított bibliográfiákban.

A kórházakban és intézményekben, ahol szívósan tanulmányozták a bomba kórtani hatását, sajátságos összetételű amerikai csoportok jelentek meg. Elkobozták az anatómiai preparátumokat, amelyeket a tudósok az áldozatok szöveteiből készítettek, még azt a filmet is elvitték, amely Tamawaga professzort ábrázolja, amint a hirosimai Posta-kórházban az áldozatok holttestét boncolja. Elvitték Moja festőművész képeit is, mintegy 20 radioaktív betegségben szenvedő képmását. Tamagawának megparancsolták, hogy ne beszéljen munkájáról még amerikaiaknak sem, ha nem mutatnak fel különleges engedélyt.

1959 nyarán Norman Cousins, az amerikai Saturday Review of Literature című folyóirat szerkesztője meglátogatta a hirosimai kórházakat Hamai polgármester társaságában.

„Ágyak helyett csak üres bokszok voltak – írta a látottakról –, ágynemű és párnák nélkül. A földön mindenütt elszórt piszkos kötések. A betegek négyesével, ötösével összezsúfolva egy-egy szekrénynagyságú helyiségben. Az ember ellenállhatatlanul a németországi gyűjtőtáborokra gondolt... Láttam egy műtőt, amely lomtárra emlékeztetett... Az ember nem hitt a szemének. Most értettem meg, mit akart mondani a polgármester azzal, hogy a hirosimai betegek gondozásához amerikai segítségre volna szükség..."

Az amerikai Norman Cousins felismerte Hirosimában, hogy ez a helyzet tarthatatlan emberi szempontból, és előre

látta a válságot már akkor, amikor a bizottság szerényebb munkát végzett szűkebb vezérkarával. Az újságíró a nyomorúságos hirosimai kórházakban tett körút után kénytelen volt az alábbi vádiratot közölni a Saturday Review of Literature hasábjain: „...Arra a sok millió dollárra gondoltam, amelyet az Egyesült Államok az Atomic Bomb Casualty Comission működésére pazarolt... Ez egyébként kitűnő és fontos intézmény, mert tájékoztat bennünket az emberek sorsáról egy esetleges atomháborúban. De a mesébe illő összegekből semmi nem jut a bomba áldozatainak kezelésére. A bizottság megvizsgálja a betegeket, de nem gyógyítja őket. Paradox jelenség: ez a szerv a dollárok ezreit költi a sugárbetegségben szenvedő emberek vizsgálatára, de egyetlen centet sem áldoz a meggyógyításukra."

A fegyverletétel előtt álló Japánnal szemben az atomfegyver bevetése teljesen értelmetlen lépés volt. De mai tapasztalataink fényében – bármily szörnyűség is belegondolni – nem kizárt, hogy Truman elnök szovjetfóbiáján túl már azért is szükség volt erre a demonstrációra, hogy megnyugtassák a hadiipar legfőbb mecénásait – íme a mű, amelyen öt éven át fáradoztunk. Ugye, érdemes volt? Rettegjen, aki a jövőben velünk ujjat húzni merészel!

Spellman bíboros húsvéti prédikációjában szinte kollektív feloldozást ígért mindazoknak, akiknek az atombomba ügyében rossz éjszakáik voltak. A szívesen politizáló eminenciás úr egyszerűen biggyesztette oda Hirosima és Pearl Harbor közé az egyenlőség jelet. Épp csak a „szemet szemért, fogat fogért" jelszót nem hirdette meg.

Pearl Harbor kikötője sem őrzi már emlékeit a nagy támadásnak. Ottjártamkor egyébként is pokoli volt a hőség, amikor is az embernek nem sok kedve támad régmúlt históriák nyomába eredni. Szemét mágnesként vonzzák a színes napernyők. Kékek, sárgák, zöldek és pirosak. Csupa élénk szín. A colaárusnak nagy üzlet minden hajóérkezés, ott áll a hídnál és magyarázza hány jen, cent vagy márka 1 üveg ára.

Én mást veszek. Színes dobozban árulják, 3 dollárért mindössze. Nyolc milliméteres film, filmecske csupán, néhány perc, mely magában foglalja Pearl Harbor nevezetességeit. Legalábbis ezt hiszem. Ez lenne ésszerű. De nem, ez itt már Amerika, és az üzlet – üzlet. És ha ez a filmecske

kapós, csináljunk businesst saját kudarcunkból is. A parányi celluloidkígyó ugyanis azt mutatja színesen és káprázatosan, miként szenvedte el az Egyesült Államok hadiflottája minden idők legnagyobb vereségét.

Levetíteni persze itt nem lehet, csak néhány apró kockán vélem felfedezni az egymást gyorsan váltó vörös lángnyelvek, fehér és fekete füsttömegek apokalipszisét.

Ma már ismert tény, hogy Konoye herceg, valamikori japán miniszterelnök és Yamamotó admirális még csak az első terveket dolgozták ki a támadásra vonatkozóan, amikor az USA-haditengerészet elhárító osztályán Krammer korvettkapitány azt jelenthette Bratton ezredesnek, a távolkeleti osztály vezetőjének, hogy Purple típusú desifrírozó gépével sikerült az egész japán kódrendszert megfejtenie.

Az amerikai hadsereg második világháborús szereplésével foglalkozó 96 kötetes „hivatalos álláspont" egyik fóliánsából kiderül, Japán tartott tőle, hogy a csendes óceáni hajóhadat visszavonják és egy, az amerikai partokhoz közelebbi bázison fogják lehorgonyozni. Egy ízben maga Roosevelt elnök is nehezményezte a túlságosan előretolt pozíciót, mire Marshall tábornok, vezérkari főnök kioktatta (!) a mindenfajta támadás kivédésére alkalmas szuperbiztosítási rendszerről. Végül is 1940. május 7-én a flotta utasítást kapott, hogy meghatározatlan ideig maradjon Pearl Harborban.

Egyetlen megbízható és pontos prognózisa volt a támadásnak, az, amit Richard Sorge küldött Moszkvába.

Ki volt ön egyáltalán, dr. Sorge?

A fénykép némán néz vissza rám, és csak a valamikori nagy sikerű filmből hallom vissza a drámai epilógust:

„...mert ugyan ki gondolta volna, hogy a tokiói náci kolónia pártszervezőjének, a tudós újságíró-közgazdásznak álarca mögött a Vörös Hadsereg kipróbált hírszerző tisztje élt közöttük?"

Richard Sorgéről nem sokat tud az utókor. Élete, működése mindmáig sok találgatásra ad okot. Amit valamelyest pontosan tudni, nem más, mint jelenleg is élő néhány munkatársának neve, címe. Elindultam hát a tízmilliós, utcanév nélküli Tokióban a történet nyomába.

Nehezen bukkantam rá a külvárosi Azabukó negyed düledező faházára, amely őserdőnek is beillő, gondozatlan kertjével, kapuján ugrásra kész kőoroszlánokkal olyan, mint

egy elhagyott, leszerepelt díszlet, amelyet már szétbontani sem érdemes. A „kulissza" egy nagyon is véres tragédia utolsó felvonásának volt színhelye, és lakói valóban színészkedtek. De csak a külvilág előtt.

Járok a térdig érő elefántfűben, sziklák, kaktuszok, vadon nőtt, csenevész datolyapálmák közt. Egy darab dzsungel. A szomszédos garázsból átkiált egy fiatalasszony, talán azt kérdi: kiadó szobát keresek-e, de aztán, hogy vállamat vonogatom, békén hagy.

Mintha a régi dráma folytatódna. Szél támad, és felnyílik egy oldalsó ajtó. Belépek a lakatlan házba. Megérdemelné, hogy múzeum legyen, vagy legalább emléktábla jelezné, ki lakott itt valaha. De Japánban, ahol 142 000 nemzeti és vallási kegyhelyet tartanak számon, erre már nem telik.

A padlásszoba falában rátalálok a rejtekhelyre, ahol a Siemens gyártmányú adót tartották. A szárazságtól szétporladt gyékénypadlón apró csavar villan a kézilámpa fényében. Elteszem. S amint újra a rádiós rejtekhelyet nézem, szinte hallom a korabeli sípoló morzehangokat, amelyek ezer meg ezer kilométerre vitték innen a veszély jelét, hallom amint „Ramsey hívja a Direktort", hogy végtelen kódszámokban jelezze, mikor hol támad újra a fasiszta haderő; hallom a detektorkocsi közeledtére felgyorsuló szívveréseket is, majd X. tábornok hangját, amint faburkolatú moszkvai irodájában közli munkatársaival, hogy Ramsey bajban van. Aztán már csak egyszer zúg fel a hívójel, és tájfun viharzik az éteróceánban: – „Értesítsétek szövetségeseinket, hatalmas tengeri és légiflotta indul Honolulu irányába, Pearl Harbor veszélyben..." Aztán csend lesz, egy évtized hősi vállalkozása után Ramsey adója örökre elhallgat...

Regényes életút, amelyből a róla készült nyugati film talán csak a vakmerőség és magabiztosság motívumát tudta érzékeltetni. A többi nem érdekes – gondolták . elvhűség, áldozatkészség. . Nem! Minek ezt feszegetni? Ők hitelesítsék talán a század egyik legbátrabb szovjet felderítőjének legendás alakját?

Még halála körülményei is mennyi találgatásnak és feltevésnek adtak táptalajt. A nyugati sajtóban az ötvenes évek derekán még arról cikkeztek, hogy valahol az NSZK határvidékén feltűnt Sorge, az Otto John üggyel kapcsolatban. Lőttek rá, de mindhiába, úgy felszívódott, akár a hajnali

köd. Hans Otto Meisner, a tokiói német követség egykori tanácsosa, a helyszínen nyomozott utána. Ha a pontos valóságot nem is tudta megállapítani, sok tényadat máris rendelkezésre áll. Tudjuk, hogy Sorge nagyapja Marx titkára volt, ő maga háromszor sebesül az első világháborúban, Verdunnél kitüntetik, tanár Frankfurtban, és Hamburgban jegyzi el magát a munkásmozgalommal.

Ez a kapcsolat egy életre szólt.

Láttam magam is a megőszült Klausent, egykori rádiósát könnyezni, mikor bensőséges ünnepség keretében Berlin egyik főútját 1969 őszén dr. Richard Sorgéről nevezték el. Hallottam az aszakuszai Rheingold bár valamikori főpincérét siránkozni: „Nem lehetett megmenteni, kérem, az ember tudta, hogy Richard úrnak nem lesz jó vége, gondolt az ember valami vadászatra, éjszakai karambolra, balul végződő csónaktúrára, párbajra... de arra, kérem, hogy így... börtönben... akasztófán...? Egy ilyen prima ember..."

Még ma sem érti, hogy „Richard úr" nem bűnösként végezte ott, ahol állítólag megölték, ma is úgy él emlékezetében, mint a gáláns úr, akiért rajongtak a nők, a mókára, fellengzős náci duhajkodásra mindig kész krakéler, aki botlott egyet életében... talán a végzet asszonya keresztezte útját... beszervezték. De a főpincérnél jóval műveltebb Awatouky városházi tanácsnok is sejtelmesen hunyorog, amikor Sorgéről kérdezem – persze, persze, hogy emlékszem az ügyre, nagy port vert fel akkor –, és tovább küszködik az „r" betűkkel – „Er war ein sehr raffinierte Doppelspion. – Talán hogy eleve hitelét rontsák, azért agyalták ki a hivatalos véleményeket is túllépve a kettőském legendát.

Egyedül arról van szó, hogy még negyedszázadnyi távolból is bántja, bosszantja, irritálja őket, hogy valaki évekig orránál fogva vezette a miniszterelnököt legbizalmasabb körével együtt.

Sírján, a tamai temetőben, stilizált gót betűkkel áll neve és a két évszám. De egykori japán élettársa, Isii Hanakó azt állítja – az urna üres. Richard nem halt meg. Él ma is, dolgozik, talán földünk túlsó felén, az ilyen embert – mondja – nem gyűrheti le semmiféle végzet.

MacArthur 1948-ban vizsgálatot rendelt el az ügyben. Az olasz nevű amerikai újságíró, Ralph de Toleano azt vallotta, ő látta távozni a börtönből, de Matsuiko ezredes mosolyogva

ingatta fejét – innen, uraim, élve még senki sem távozott. Az iratokból megállapították, hogy bár Németország kérte kiadatását, de Sorge elfogatásakor szovjet állampolgárnak vallotta magát. Hosszú börtönévek után – mikor már-már úgy látszott, megérheti a háború végét – egy reggel jöttek érte, és minden ceremónia nélkül végeztek vele. 1944. november 7-e volt.

Moszkvában sortűz ropogott a nagy forradalom évfordulójára s a Kreml toronyórájának egyik harangja aznap talán érte szólt.

Volt a börtönben defetizmus vádjával egy kamikazebevetést megtagadó és ráadásul amerikai neveltetésű tengerésztiszt, aki túl akarta élni a háborút, s a „golyó általi" halál mindennapos elnapolása fejében vagyonokat fizetett ki a börtönparancsnoknak. Tehette. Családja előkelő mennyiségű részvényt mondhatott magáénak a texasi Petrol Comp.-ból. És mivel ez ismert volt a flottánál, talán épp ezért jelölték ki őt is úgymond vezekelni a szent feladatra. Ezt aztán némely ügyeskedéssel megúszta. Nem így a hadbíróságot s az egyházi kiátkozást. A börtönben Sorge cellája mellé került.

Többször beszélgettek a falon át, meg a séták alkalmával is, de Sorge bizalmatlan volt. Provokátort látott benne. Ő viszont mohón igyekezett szóra bírni ezt a „nagyszerű embert", ezt a „két lábon járó hőst". Ezekkel a jelzőkkel illette visszaemlékezéseiben Sorgét, és a sors szeszélye, hogy Japánban épp attól hallja viszont az ember a helyes értékítéletet, akitől a legkevésbé várja.

– Hős volt – emlékezik –, láttam, amikor a zárt, belső udvarra vezették. Mosolygott. Nem a túlvilági életben hivők üdvözült mosolya volt ez, hanem azé az emberé, aki tudja, bevégezte feladatát, munkájának megvolt az értelme. Egyszer még felnézett. Sirályok húztak át az égen, a cellába odahallatszott a hangjuk, vad szárnycsapkodásuk. Nem volt ítélethirdetés, se dobszó. Néhány másodperc alatt mindennek vége volt.

Másnap újra elzarándokoltam a tamai temetőbe. Közeledtemre két idős férfi gyorsan odébbállt. Csak egy piros virágcsokor jelezte, hogy barátok – tán egykori harcostársak – jártak ott. Olyan emberek, akik tudják, ki volt Richard Sorge.

8

DEKÓDOLT LEGENDÁK

Alig pár esztendeje, hogy Giscard d'Estaing fölöslegesnek ítélte a május 9-i emlékezéseket, haszontalan múltbéli vájkálásnak, mely – szavai szerint – „megosztja a nemzetek együttműködését". Nyilatkozata elsőként szárnysegédéből váltott ki megrökönyödést, ki büszkén viselte az antifasiszta háborúban szerzett becsületrendet.

Bizonyára sok mindennel számolt a hajdani francia államfő, ideértve a de Gaulle halála óta új szakaszba lépő nyugatnémet–francia kapcsolatokat is, de azzal bizonyára nem, hogy a történetírókat hidegen fogják hagyni intelmei. Az agg tábornokok ugyanis változatlan hévvel és szorgalommal írják memoárjaikat, amelyekhez a fiatalabb kutatók – élve a 30 év után felszabadított háborús levéltárak kincseivel – nagy buzgalommal illesztik hozzá tudományos igényű epilógusaikat.

Egy UNESCO-bizottság néhány éve javaslatot tett: egységesítsék – egyelőre az európai középiskolák – történelem tankönyveit, tanulják egyformán a diákok a második világháború történetét.

A történelmi leckével ugyanis egy kis baj van. Létezik a második világháború londoni és belgrádi verziója, mást tanítanak többek között Párizsban és Szófiában, Rómában és Bécsben, nem is beszélve egy müncheni és berlini értékelés különbözőségéről.

Néhány éve, hogy Budapesten, egy szakközépiskola történelmi tesztjéből megdöbbentő adatok láttak napvilágot. A megkérdezetteknek csaknem 40 százaléka úgy vélte, hogy Magyarország a második világháborúban a Szovjetunió oldalán vett részt, sőt egy másik rovatban még rá is dupláztak tudatlanságukra, „a győztesek oldalán" kockába téve a keresztet, aláhúzva, hogy „a németek ellen harcoltak". De abban a kézzel írt válaszban, hogy az „amerikai imperializmus ellen", már egyre tettenérhetőbben sejlik fel korunk infor-

mációdömpingjének egy visszahatása, eluralkodása azokban a memóriasejtekben, amelyekre a tizenéveseknél még az alma mater is igényt tart.

Legfeljebb „vigasztaló" lehet, hogy vannak svéd diákok, akik a Mannerheim-vonalat tudják a második világháború sorsfordító helyszínének, Eaton College-beliek, akik Normandiát, hogy egy Yale egyetemi diákcsoport az Adria partján keresett inváziós emlékeket, egy norvég öreg cserkész pedig amerikai zászlóval tisztelgett a dániai Kirkenest felszabadító szovjet harcosok emlékműve előtt, úgy gondolván, hogy az ötágú csillag csak az USA-légierő felségjele lehet.

E defektusok kórokozói nyilván még a hidegháború korában fogantak, amikor – nem híján anyagi és energiaráfordításnak – mindenki megtette a magáét írás- és filmfércművek nagy szériáival sugallva az önámító fikciókat. Kezdődött ez a belső arányok eltolásával, folytatódott olyan kihegyezett szituációk létrehozásával, amelyek végül is fittyet hányva a történelmi valóságnak, veszedelmes következtetéseket szültek. Milyen szellemesen írja messze szakadt hazánkfia, Lénárd Sándor, New Yorktól Santosig című könyvében: „Nincs háború úgy elveszve, hogy egy könyvre való dicsőséges epizódot össze ne lehetne állítani belőle. Az epekedő történész mikroszkópja egyéni akciókra bontja a vereséget..."

Csoda-e, ha a Nyugat szovjetfóbiája vagy a mi túladagolt hajdani partizánromantikánk burjánzó vadhajtásokat szült?

Csakhogy azóta eltelt jó néhány kijózanító esztendő, és nem utolsósorban az emberek és eszmék áramlása (amelyért mi már Helsinki előtt többet tettünk, mint sok nyugati ország) sokak számára egyéni tapasztalatokat is hozhatott. Igaz, olykor károsakat is. Az elmúlt öt esztendőben Magyarországon nem kevesebb, mint kétszáz legkülönfélébb film szólt a második világháborúról.

Miután tehát a nyugati filmipar pontosan elvégezte hatáselemzését és úgy találta, hogy a második világháború korszaka még mindig csábító – hiszen mindennél pontosabban visszajeleznek a mozi pénztárak –, folytatja a szériát. Nem úgy természetesen, hogy valamiféle kutatási eredményt, meglepő összefüggést igyekszik dokumentálni az „emberiség jobbik fele" nagy antifasiszta nekigyűrkőzéséről és győzelméről. Nem teszik ezt azért sem, mert akkor a legnagyobb áldozatokat vállalt Szovjetunióról is szót kellene ejteni.

Felbontják inkább mikroepizódokra a nagy históriát, vagy pedig – „rájátszanak" a katonaélet kalandosságára.

Vagyis az újra életre kelt Hollywoodot úgy látszik hidegen hagyják az exelnök intelmei, mert miként a szaksajtóból kiderül, ismét százával készülnek műhelyeikben a Tigris és Sherman páncélosok alumínium másai, az Afrika Korps[25] egyenruhái, gyűjtik a náci érdemrendeket, fényképeket és fegyvereket, azokat a híres és hírhedt relikviákat, amelyekkel egy-egy évforduló kapcsán új filmmel állhatnak elő. (Szinte természetes, hogy ama évfordulók sorából a Führer 80. születésnapja sem hiányozhatott, a „Hitler utolsó tíz napja" című Fox–MGM produkció, amelyben a címszereplő Alec Guinnes nem épp saját elhatározásából vette a figurát oly kedélyesen nosztalgikusra.)

Csaknem ezzel egy időben jelent meg a londoni könyvpiac új szenzációja, az „Ultra-akció" is. Szerzője, őfelsége nyugállományú ezredese, Frederick Winterbotham nem kevesebbre vállalkozik, mint annak bizonyítására, hogy a második világháború nem a harctereken, nem is a jól párnázott vezérkari dolgozószobák térképei előtt dőlt el, hanem egy rejtjelező, pontosabban kódfejtő egység körletében. Ez a Cod-command figyelt fel néhány titkosügynök jelzése nyomán egy írógépszerű német készülékre, amelynek elnevezése, az Enigma szócska, ógörögül „rejtély"-t jelent. Azonnal mozgósították minden tartalékukat, és szereztek is egy példányt ebből a gépből. Miért ne? Hiszen akkor már tudták, hogy az Enigma lesz a legfőbb náci hadvezetés nagyüzemesített rejtjelező gépe, amelyre nekik feltétlenül szükségük lesz. Ez volt az Ultra-akció, amely – a könyv szerint – mindannyiszor a legpontosabb hírek, utasítások és előerejelzések birtokába segítette az angolokat. Winterbotham személyesen referálta a megfejtett rádióüzeneteket Churchillnek, aki így könnyűszerrel tehetett ellenintézkedéseket. Akad drámai fordulat is. Nem, a titokra nem derült fény, de hogy a gyanú leghalványabb árnya se boruljon a Downing Streetre, a háborús kabinet feje a támadás idejének tudatában sem rendeli el Coventry kiürítését, bombázza csak szét a Luftwaffe, egy városnál is többet ér a rejtjel titka.

És hogy mindez így történt, azt nem kisebb személyiség igazolta a könyvben, mint Albert Speer. Elvégre Hitler volt fegyverkezési minisztere is – aki letöltötte büntetését a span-

daui börtönben – nagy szériában jelentette meg memoárjait, és neki is elkelt egy kis bizonyítás egykori lovagias ellenfelétől.

Hogy létezett-e valóban Winterbotham ezredes híres Codcommandja, nem lehet tudni, bár hitelt érdemlő forrásból harminc év óta alig hallatott magáról. Ha létezett és megszerezte a szupertitkos német híradásokat, vajon miért nem adta tovább a rá vonatkozókat legalább Amerikának? És egyáltalán, ha mindent tudtak, hogyan következhetett be Narvik elözönlése, Párizs bukása, a dunkerque-i veszteség, Singapore, Tobruk, csaknem Kairó eleste, London és 40 angol nagyváros bombázása, a sivatagi és olaszországi több éves állóharc, a véres arnheimi közjáték, a gót-vonal előtti vereség, hogy csak néhányat említsünk a tragédiák közül.

Külön tanulmány témája lehetne ezeket az adatokat, elemzéseket szembesíteni egymással, mert érdemleges adalékul szolgálhatna ahhoz a több évtizedes vitához, hogy miként fedi egymást, pontosabban, hogyan válik el egymástól a történelem eseménysora a megélők emlékei, szubjektív élményei nyomán? Hogyan színezi át azt a feledés, hogyan teremt új fényt, értéket, „pozitív magatartásformát" olyan epizodisták számára is, akik az ideig talán más rekeszéhez tartoztak a megszokás és beidegződés memóriaegységeinek. Az indulatoktól és érdekektől vezetett mikrotörténelmi nézőpont kialakulása és megcsontosodása, mások deheroizálási igyekezete is megérdemelné egyszer az olyan tudományos elemzést, melyre dokumentumregény helyett csak a pszichológia vállalkozhat.

Korábbi írásaim kapcsán jó néhány olvasó tollat fogott, hogy egyéni véleményét kifejezésre juttassa. Voltak ebben csodálkozók, csalódottak, felháborodottak, csöndes szemtanúk és átélők. Úgy vélem, nem sértem egyiküket sem, ha talán okulásként felemlítem néhányukat.

Bár az a levél, amellyel elsőként foglalkozom, inkább a kriminálpszichológia tárgykörébe tartoznék (jólelkűen idesorolva a legocsmányabb perverziót), persze nem közlőjét, hanem magát a közleményt illetően. Egyéni kutatásaira hagyatkozva írja nekem dr. G. Elemér m. kir. szkv. (szolgálaton kívüli!) ezredorvos, hogy a dél-ázsiai japán előretörésnek is volt egy fejezete, amely később egy kódolási hiba kapcsán került bele a brit hadtörténelembe. „Még a háború utáni

katonapszichológiai tanulmányok is foglalkoztak vele – így a levél –, hogy miként hívta életre a tommik látens bosszúvágyát egy kitudódott és minősíthetetlen közjáték, sőt vált a visszavágást éltető szellem egyik mozgatórugójává. Az ugyanis, hogy akadtak a singapore-i harcok során olyan császári tábornokok, akik kivágatták a halott, épp csak kihűlő foglyok máját. És tették ezt nem elsősorban kísérleti, sokkal inkább kannibáli céloktól vezetetten. S egy elvetemült generális nem átallotta ebbeli gyönyöreit rádiótávírón hadiszállásának is megüzenni. Nem hivatalosan persze, hanem feltehetően egy hasonlóan aberrált tiszttársának. De a kód olyan gyatra volt, hogy egy, az evakuálást biztosító angol őrnaszádon is fogták, sőt rögvest meg is fejtették a telegrammot..."

Ez a dantei, mégis evilági pokoljárás csakugyan ismeretlen fejezetei közé tartozik a második világháborúnak. Közreadásának, minden szörnyűsége mellett mégis örültem, mert megtörténtén négy évtizedes titka ma már mit sem változtat, viszont hitelesíti azt a közlést, melyről ugyancsak a japán kannibalizmus kapcsán volt szó előző fejezetünkben.

Megszólal egy másik antivilágbeli főtiszt, D. Géza m. kir. ny. méneskari felügyelő is: „... Ne legyünk kérem cinikusak. Tartozunk ennyivel a kezükben fegyverrel elesettek emlékének. Lakásom ablakába odalátszik az Üllői úti klinikák előtti híres szobor. Egy összeeső katonaorvos, egy golyó ütötte diplomás, akit keresztesvitézi meggyőződés vezetett az arcvonalba. És íme kérem, legyőzetett. Talán nem szentséggyalázás, hogy akkor is figyelem az orvos kőarcát, míg mindennap többszöri kutyasétáltató utamat járom. Kérdem én, van-e nagyobb hőse egy háborúnak, mint a fegyvertelenül odamerészkedő hadiorvos? Ezért hát óvakodjon, hogy bármi lelki defektussal vádolja őket, vagy azokat a diplomásokat, akik mint jómagam, megmaradhattunk volna a békés hátország biztonságot nyújtó sáncai mögött, de mi kimerészkedtünk a végekre, a halálközelbe..."

És írja véget nem érőn személyes emlékfoszlányaiból, egykori hadijelentések és jelszavak kincstári maradványmondataiból merítve a senkinek semmit se mondó, jelentőségét és jelentését rég elvesztett zagyvaságokat, amelyeket azért idéztem ide rövid részleteiben, mert példa. Példa arra többek közt, hogy lett légyen szó bármilyen összefüggésben a had-

viselésről, az agg főtiszt ritkuló agytekervényeiben rögvest zár egy áramkört és impulzusokat ad az emlékezésnek. Mint ama trombitát halló katonaló a szolgálaton kívüli felügyelő úr rég kimúlt ménesében.

Írt több hajdani titkosírás- és chiffre-szakértő, katonai, rendőri, követségi tapasztalatokból mérlegelve a Cod-command létezhetőségét, és bár feltehetően egymást sem ismerik, sőt talán épp egymás elől is titkosítottak valamikor üzeneteket, közös a megítélésük, mely nagyrabecsülni és föltétlen hitelesíteni látszik a kódfejtő egységről cikkben közölteket.

Figyelmet érdemel egy londoni keltezésű levél annak ellenére, hogy írója megmaradt a Temze-parti köd homályában és csak G. Y. B. betűkkel helyettesítette aláírását. Írása viszont érdemleges, ezért Mr. G. Y. B. utólagos engedelmével idézek belőle pár mondatot: „Ha mond Önnek valamit az, hogy »Sikorsky tábornok köré csoportosult brit tisztek csoportja«, úgy közölhetem, hogy jómagam is csatlakoztam ehhez nem sokkal a lengyel emigráns kormány megalakulása után. Ismerek minden jó- és rosszhiszemű legendát, mely az említett és általam mindig nagyrabecsült, jól képzett katonát és halálát mindmáig körüllengi. Erről talán máskor, de talán érdemleges ez abból a szempontból, hogy Sikorsky sosem mulasztott el hivatkozni bizonyos nagy szolgálatokra, amelyekkel Lengyelország visszafizeti Angliának háborús erőfeszítéseit, azt mindenekelőtt, hogy harcba szállt érte. Csak gyanítani lehetett, hogy a titkosszolgálat dekódoló műveleteire vonatkoztak a tábornok utalásai, mert nem keveset foglalkozott maga is a valószínűségszámítás s a matematika több olyan feladványával, melyet ma a Soho pár fontos zsebkomputerei pillanatok alatt elvégeznek. Arra is volt egy példabeszéde, hogy csak idő kérdése, és logikai alapon minden rendszer megfejthető, baj csak akkor van, ha a jelkulcsot mindössze két ember ismeri és ugyane kettő vállalkozik alkalmanként a megfejtésre is. Ha ugyanis nem adják tovább harmadik személynek, hogy megállapodásuk szerint például az Ótestamentum tizedik fejezetének betűrendjével helyettesítik saját szövegeiket, az azonos betűk helyett azok számbeli helyértékét közölve, úgy valóban kicsi a valószínűsége a titok kitudódásának. S ezt még tovább lehet fokozni bonyolítani a hetek sorrendje szerint alkalmazva a fejezetek

számát, vagy akár a világirodalom bármilyen termékét kaparni elő üzenetháttérnek."

Egy másik londoni levél – hiába, honfitársról van szó – szintén igazolja Winterbotham ezredes hadifurfangját, de azért a régi honfitárs felé is van egy gesztusszámba menő mellékinformációja. Mr. P. Simányi a Welbeck street 43-ból arról tudósít levelében: „Írtam már jómagam is többször a Magyarországnak Winterbotham ezredes szovjetellenes beállítottságáról..." Mintha csak azt sugallná: az ilyen elvakult hadastyánok nem teljesen mérvadóak, de azért közli azt is, milyen nagy tömegben jelent meg pár hónap alatt a legkülönfélébb egyéni indíttatású vallomás, emlékezés, szembesítés e rég lezárt fejezetről.

Csakugyan. Vannak-e, lehetnek-e teljességel lezárt fejezetek? Nemcsak a jog oldaláról lehet ezt cáfolni, melyben rég elporladt áldozat és vélt gyilkos teteme fölött is hozott megmásító ítéletet perújrafelvétel és bizonyító eljárás a tudomány legfejlettebb eszközeivel. De szót kér itt szociológia, pszichológia és történetírás is, mely ha nem is műszeresen, de tapasztalati tényekre építve állíthatja: nincs olyan jelenkori történés, cselekedet, mozgás, sőt indíték, mely ne gyökerezne a tegnapban, miközben kiszámított és kiszámíthatatlan lépteinkkel már benne járunk a holnapokban is. Gondoljunk csak az űrhajózásra, az idegen égitestek felé száguldó távközlési bolygókra, melyek, ha úgy programozzák be, talán még az Afrika fehér foltjai közt 1979-ben felfedezett kőbaltás ősemberekről is vihetnek információkat a kozmikus végtelenbe. A valóság sci-fije, karnyújtásra az ezredfordulótól.

Nem minden levél utal szorosan az említett angol Winterbotham ezredesre. Éppen csak annyi történt, hogy a háborús múltidézés megérintett kóboráramával néhány nyugvó memóriatartományt, azok meg élénk reagensként bekapcsolták az egyszemélyi történelem vetítőgépét. Ezekből születtek aztán a válaszok, melyek szerzői hitték is, nem is a Cod-command históriáját, mindenesetre végszónak tekintették a közfigyelem színpadán, melyhez hozzákapcsolva felmondhatták mindazt, mely a korszakról, annak hadtörténelméről agysejtjeikben egykor lerakódott. És közben úgy tűnik, az adatok-adalékok, helyszínek és személyiségek felidézésének ellenőrizhetetlen tömegű áradása önjelölt tudós-szakemberré

tette a háborús korszak sok egyszerű túlélőjét. Olyanok ők, mint a lelátók törzsszurkolói, akik igényt tartanak a sportszakértői titulusra.

Egyszóval, megszólaltak avatott és avatatlan tudorai e hadviselés korának, és bár több kérdésben kiegészítették közléseimet, fájó volt tapasztalni, hogy sokukban nem érdemi vitakészség munkálkodik, sokkal inkább mindenkit helyreigazítani kívánó tudálékos szereplési vágy. Az mozgatta meg a közlésinger zsigereit. Miért ne? Egyesek még emlékeztek rá, hogy a két háború közt hány neves-névtelen „katonai szakírót" vett szárnyaira a hír, pontosabban az a szükség, hogy kellettek olyan írástudók, akik (csöndes tollbamondás után) „megzenésítették" a múltbéli tapasztalatokat. Mert csodák csodájára mindig akadtak ilyenek. Idézetek és programköltők egyaránt. Akkor is, mikor a húszas évek végén, harmincas évek elején a világháborús irodalmi konjunktúra alábbszállt, hogy helyet adjon a feltörekvő revíziós gondolatkörnek.

A magát akkor már teljességgel szalonképesnek tekintő Horthy újabb támadásra is elérkezettnek látta az időt. Ő diktálta a vezéreszmét is, a „nemzetvédelmi öntudatteremtő akarati tényezők felindítását" Trianonnal és hitbuzgalmi lelkesedéssel párosítva. Később ez egyre szövevényesebb keresztkötéseket igényelt, hiszen Hitler-barátnak kellett mutatkozni, miközben látták Weimart és Bécset kiszenvedni, területgyarapítónak, miközben rettegték a szomszédállamok katonai erejét, angol- és plutokrataellenesnek, miközben politikai alamizsnáért előszobáztak Lord Rothermere-nél, meg kellett hirdetni a fajvédelmet, sőt törvényerőre emelni az antiszemitizmust, miközben Csepeli-Weiss, Chorin és Budai-Goldberger Leó kezében volt a Gyáriparok Országos Szövetsége. Meghittre akarták hangszerelni ezt a propagandaszonátát, kakofónia lett. Diszharmónia. Egyetlen fix pontja maradt, a déli harangszó. Erre építették azt a fohászt, amelynek 12 órakor való szavalókórusszerű elmondására utasítottak minden tanintézetet. „Delet harangoznak szerte Magyarországon. Ez a harangszó a nándorfehérvári hősökre emlékeztet. Emlékezzünk élő hőseinkre is, hiszen ismét harcol a magyar. Az önvédelem adta kezébe a fegyvert és ő bátran elfogadta..." A szavakból kiderül, ez már 1941 nyara. „S a szavakból az is kiderül – mondta tört magyarsággal

MacCartney professzor a BBC-ben –, hogy az egész fohászkodásból mindössze két dolog igaz tényszerűen. Az egyik a nándorfehérvári csata, a másik, hogy 12 óra van, feltéve, ha jól jár az óra a budapesti stúdióban. A többi mind hazugság...” Mert a fohász még hosszú volt, szerzői megdolgoztak a bizalomért és a kiemelt tiszteletdíjért.

És ha már eljutottunk 1941-hez, ne hagyjuk ki látóterünkből azokat a profi szakírókat, akik akaratuktól függetlenül döbbenhettek rá bizonyos összefüggésekre. Ők azok, akik sóhajtva s ugyanakkor legyintve idézik az első háborús éveket, melyek a hadra kelt Kárpát-csoport kerékpárosait is Gyorshadtestnek nevezték, s amelyek enyhén szólva híján voltak még az alapvető és kisegítő technika hadihasználhatóságának is.

A sóhajtás annak a kényszerű felismerésnek szólt, hogy azután nekirugaszkodott a kutatás, az ipar és a hadiszállítás, felkapaszkodva a konjunktúra árhullámaira. Sietve létrehozta mindazt, amit a vezérkar rendelt. A legyintés oka beletörődés a megváltoztathatatlanba, hogy kényszerű szorításában végül is a háborús szükség termi meg mindazt, amire békeidőben hiába áhítozik a lakosság.

Háborúban állnak starthoz a gyorsjáratú repülők, készülnek nagy teljesítményű rádiók, hosszú élettartamú elemek, bakancsok, vízhatlan kabátok, speciális konzervek, életmentő gyógyszerek, elvérzést akadályozó tapaszok és annyi más, később fölöslegessé váló kelléke győztes vagy szétvert hadaknak, melyek tárolásáról azon túl már a volt ellenfél raktárai gondoskodnak. Igaz, ezek elkészültük után sem kerülnek közfogyasztásra, hanem a GH–ELO-kba, a frontraktárakba, legfeljebb a szabadalom marad fenn a békeidőkre.

Sajnos közel járt morbid humorával az igazsághoz a MASH című amerikai film – erre szintén történik utalás egy levélben –, amely a frontkörülményeket okosan hasznosító katonaorvosokról szól. Olyanokról, akik szabadon, ellenőrzés nélkül végezhetik végletes és sokszor végzetes kísérleteiket a trópus buja zöldjét is átfestő vérözönben. Való igaz, korszakos fejlődést hozott a sebészet számára minden hadviselés Solferinótól My Lai-ig. Ám volt a kettő között egy korszak, melyre építeniök lehetett, s amely második világháború néven vonult be a frontsebészet év- és szakkönyveibe. Ebből csak egy náció hiányzott, talán mert ennek

katonaorvosait nem annyira az életmentés és rehabilitáció gondolatköre foglalkoztatta, sokkal inkább a tömeghalál mechanizmusa. Igaz, e náció orvosai nem vöröskeresztes, hanem horogkeresztes karszalagot viseltek.

Azt írja dr. Szörényi Imre docens: „... Kitudódhatott-e a titok? Melyek és mekkorák voltak a biztonsági, illetve bizonytalansági tényezők? Matematika ez maga is. Vajon érdekében állt-e Churchillnek ekkorát kockáztatni, midőn jól tudta, hogy „gyanús munkáspártiaktól" kezdve Mosley-hívőkön[26] és pacifistákon át a csak önvédelmi harcra berendezkedők táboráig többen figyelték őt magát, mint a Dover felé tartó Messer-eket. Ha az említett Coventry-ügy még Churchill életében kitudódott volna, pontosabban fogalmazva: hitelt érdemlően bizonyítást nyert volna, nincs az a főrendi kiváltság, amely a városlakók haragjától megvédte volna. Hiszen nem lehet évtizedekkel a békekötés után az egykori szenvedést átélteket a korabeli fegyelem kötőfékjén tartani. A másodgenerációk, melyeknek emlékük sincs Anglia harcáról, nem mondhatni, hogy éppoly tisztelettudó alattvalók lennének, mint atyáik. Végül a kérdések kérdése. Winterbotham ezredes vajon nem addig várt leleplezésével, míg a Sir Winston jelenség élő, válaszolni képes realitásából elhagyja az árnyékvilágot?"

„Hadd ne mutatkozzam be – így kezdi egy székesfehérvári levélíró (a postabélyegzőről olvastam le) –, kérem beérni annyival, hogy értek a rejtjelzéshez... Azt ugye indokolnom is fölösleges, hogy hosszú távon ugyanazt a kódot használni kockázatos és ésszerűtlen. Változtatni kell. Sőt magát a jelkulcsrendszert is. Szabályozandó, hogy mikor melyik érvényes. A számjeltáviratokban is van egy séma, egy szisztéma, egy levélforma. Ugye ez is természetes? Nyilván címzéssel, dátummal, kézbesítési, megfejtési utasítással kezdődik. És van aláírás, mely maga is fedőnév általában. Ezeket békeviszonylatban is körülményes és rendkívüli figyelmet-fegyelmet követelő betartani. Ámbár köztudott, hogy sem a parancsnokságok, sem a követségek rejtjelző részlegei nem tartoznak az átjáróházak közé. De háborús körülmények közt ezt a rendet fenntartani mind nehezebb. Talán a táviratok is sűrűbben kergetik egymást az éterben, nagyobb apparátus foglalkozik megfejtésükkel, hisz elképzelhető, hogy ilyenkor a felső matematika kutatói is egyenruhát ölte-

nek. És megkezdődik a rendszerezés. Az ugyanis, hogy visszakövetkeztetve egy időben-térben már elhelyezett vak szövegre, némi útbaigazítást adhat az egykor ellenőrzött, de azóta nyilvánvalóvá lett esemény. Például Dien Bien Phunál, midőn kifüstölték a franciákat, köztudott lett, hogy miben szenvedett legnagyobb hiányt a védősereg, illetve, hogy kihez hányszor fordult segítségért, és mit kérdezett, sürgetett periodikusan?

Az ismétlődéseket aztán össze lehet vetni az üzenetek mind visszatérő számsoraival és máris van egy támpont. Tegyük fel, megoldotta ezt Winterbotham ezredes is. De hát miért tételeznénk fel a precizitásukról és ügyességükről híres németekről, hogy egyazon szisztémát használták öt éven át? Az említett rejtjelező gép pedig csak a legegyszerűbb behelyettesítő masina, alig jobb, mint a PA-LE-RI-NO-FU-KÖ-TÉ-SŰ. Üdvözli 7422."

Az aláírás stílszerű volt, csak azzal a Palerino-val nem tudtam mit kezdeni. Megszállottan cserélgettem a betűket, míg egyre kevesebb értelme lett az egésznek. Egyedül azt állapíthattam meg, hogy minden betű csak egyszer szerepel, sőt egész ábécénknek is durván csak a fele van jelen. Végül kislányom oldotta meg a rejtélyt.

– Ez kérlek a primitív titkosírás, tanultam az úttörőknél. Minden betű helyett a párját kell írni. S ami nem szerepel, azt eredetiben kell használni. Így lesz például – és mereven nézte a japán fantázianevet – PFÉN az AUTÓ-ból, és ZÜLBATOZ a ZSEBPÉNZ-ből.

Míg ezt megfejtettem, már nem is volt a szobában.

Egyébként 7422-nek teljesen igaza volt. Legalábbis abban, hogy a németek jelentőségénél is többre értékelték a siffrét, mely maga is tilalmas szó volt, és az Abwehr egyik legfontosabb feladata volt őrködni fölötte, miközben maga sem tudta, hogy mit őriz ládába zárt készülékben, papírban, huzalban, s ezekhez értő szakemberállományban.

Talán nem tűnik túlzónak az a megállapítás, hogy a hadműveleti lépések szoros kapcsolatban voltak – sikerhányadosukat tekintve – mindattól, ami előkészítésükben rejlett. Ki ne ismerné a Bismarck-korabeli háborúk azon csatáinak történetét, amelyek szántszándékkal kiszivárogtatott (már-már ismert vagy könnyen megfejthető kódban íródott) hírekkel, akkor még nem létezett vagy sohasem volt csapatmozdula-

tok jelentéseivel kényszerítették az ellenfelet támadásra, ép védővonalai megváltoztatására.

A későbbiekben lesz szó Pfeffer von Wildenbruch SS tábornokról, akivel ugyan Budapest ostromáról folytattam beszélgetést, de stratégiai és hadtörténelmi kvalitásait bizonyítandó, egyszer csak a következő általánosabb érvényű megállapítással lepett meg:

„Korántsem csak a csapatok felfegyverzettsége, üzembiztos szállítása s a terepszakaszok felderítettsége adta kezünkbe az eszkaláció gyorsíthatóságát, hanem azok a tapasztalatok, melyeket egyik frontszakaszon szereztünk, s amelyek azon nyomban útra keltek a másikra. Rádión, Siemens géptávírón, de gyakran távbeszélő üzemmódban. Így történhetett meg, hogy a megszállásra fordítható napok csökkenő tendenciát mutattak. Ha jól emlékszem, így ment az sorjában: Franciaország – 44, Görögország – 27, Norvégia – 24, Belgium – 19, Lengyelország – 18, Jugoszlávia – 17, Hollandia – 6."

A tábornok nem szól róla, mert magától értetődőnek tartotta, hogy ezeknél a harci tapasztalatokat sommázó közléseknél mindennél gondosabban és többszörös biztosítással végezték el a titkosítást.

És ha már úgy adódott, hogy beszüremlett e halálosan komoly kérdések közé némi privát szféra is, hadd beszéljem el végezetül bécsi tartózkodásom egy olyan epizódját, mely érintőlegesen kapcsolódik a rejtjelzéshez. Volt nekem ott egy állandó vendégem, nevezzük most Andrénak, ugyanis francia lapokat tudósított Ausztriából. Mint ilyen, ő is nagy figyelemmel és érdeklődéssel foglalkozott az „Ostblock" vagyis a „keleti országok" sajtójával. A Nyugat számára ugyanis Ausztria megmaradt az az előretolt figyelőállás, ahonnan – épp a sokrétű szocialista jelenlét miatt – méregethette viszonyainkat, tanulmányozhatta kiadványainkat, hírbulletinjeinket. Emlékszem, bizony nem kis tülekedés támadt, valahányszor egy pár napos turistaútra vitték a Bécsben akkreditált tudósítókat Sopron vagy a Balaton környékére a panorámás Ikaruszok. Ez mindig parádés vendéglátást, ízes falatokat, jó borokat jelentett, műemléklátogatást, népviseletes menyegzőt vagy orgonakoncertet. Voltak persze, akik cikkeikben mindezekről egyetlen szót sem írtak, viszont

tollukat köszörülték azon, ha egy útlevélkezelő határőr nem jól használta a der-die-das-t.

André nem tartozott ezek közé, egyébként ő is hadilábon állt a némettel. Ő megírta mindannyiszor obligát kis dolgozatát a Duna menti népek összetartozásáról, a határról, ahol nem látszik már a vasfüggöny, és apró „betartásai" csak azért illeszkedtek minden cikk végkövetkeztetéséhez, nehogy párizsi főnökei fellazulásban elmarasztalják. Egyébként a jóindulatú barát szerepében tetszelgett, valahányszor irodámban némi konyak reményében meglátogatott. Hosszan áradozott Budapestről, a lányok üde bájáról, majd elmerengve tanulmányozta a falnagyságú térképet s arról mindig valami háborús élmény jutott eszébe. Ilyenkor beidegződött mozdulattal simította meg a gomblyukába tűzött becsületrend kis piros rozettáját, mintha azt nézné, megvan-e még?

Azon tettek részletezésére, amelyekkel ezt kiérdemelte, már azért sem vállalkozhatom, mert Monsieur André ezeket sosem mondta el egyformán. Befolyásolta ebben az odaérkeztéig elfogyasztott alkoholmennyiség, de főként az, amelyet irodámban, már otthonossá válva, saját kezűleg rátöltött. Mesélt a verduni Bajonettárokról, nem érezve magát feszélyezve amiatt, hogy az egy másik háborúhoz kötődik, amelyben ő legfeljebb ötéves lehetett, aztán, mintha csak a nyelv dallamára lenne figyelemmel az e és ö betűk fordítottja egy másik város összefüggésében következett, Dunkerque, ahol természetesen szintén jelen volt.

– Hátamon a rádió, övemben a pisztoly és néhány gránát, de mindezeknél élesebb fegyver volt a zubbonyzsebemben hordott kódtáblázat, a Máté evangélium. Igen, ott a La Manche partján, ahol angol jachtok szedték fedélzetükre a szétszóródott franciákat, mi letáboroztunk, és hallgattuk a mind erősebb, mind jobban kivehetőbb német adásokat. Más sem volt akkor az éterben. De Gaulle harckocsijai már elviharzottak, a Wehrmacht meg értette a módját, hogy ebben a különleges fronthelyzetben is csak számjelekkel operáljon, sőt, csak később lettem bizonyos abban, hogy azok a nem éppen jó franciasággal közölt számsorok is tőlük eredtek. Jól tudva, hogy a visszavonulás, a teljes felbomlás stádiumában vagyunk, s hogy mellettünk és előttünk egy egész brit expedíciós hadtest fut a part felé. Még akkor is telt önuralmukból és megtévesztő praktikájukból arra, hogy

francia számsorokat diktáljanak azokon a hullámsávokon, amelyek bizony gyanús közelségben voltak a mieinkkel. Máig sem tudom, a fejetlenséget akarták-e fokozni, vagy került a kezükbe csakugyan a Maginot-erődrendszerből egy rejtjeltáblázat? Tény, hogy én is hallgattam, jegyeztem őket, de azt rögvest megérezni, ha egy német raccsol franciául. Az kérem más. És hiába forgattam az evangéliumot, ezt a pótpótkulcsot, amelyet a hadtest az én javaslatomra vezetett be...

– Átkerült Ön is Londonba akkor?

Köhög, fejét ingatja.

– Nem kérem, én Kairóba kerültem. Ott is szerveződtek a szabad franciák.

Néztem a posterszerű nagy világtérképet, rajta Európa nyugati végeit, amelyen akkor csak a vénkisasszony formájú Albion dacolt a német ármádiával. Néztem és nem értettem, hogyan-miként kerülhetett ekkor a Csatorna partjára szorított kis francia ennek megkerülésével a Közel-Keletre? Tán csak nem német segédlettel? Nyilván nem, ha tetteit később becsületrenddel ismerték el. Feltéve, ha valódi az a rozetta.

– Szóval Kairó. Csendes sziget a háborús tengerben.

– Nagyon téved, uram. Ne feledje, hogy nemsokára már odahallik a sivatagi háború. Rommel páncélosai egy napi járásra kerülnek Alexandriától.

– Járt El-Alameinben is vagy Tobruknál?

– A dolgok után, többször is. De addig engem ott lefoglaltak rádiós ügyeim. Volt kapcsolatom egy valamikori magyarral is. Almássy gróf, nem hallott róla?

– Valami dereng. Mintha lenne róla elnevezve ott valami...

– Pontos az információ, uram, a Domestic Airport, azaz a helyi légikikötő őrzi az ALMASYA nevet.

– Mi lett ezzel az emberrel?

– Nem tudom él-e még? Akkor ott, nagy érdemeket szerzett, csak később derült ki, hogy nem annyira meggyőződés, mint inkább pénz irányította tetteit ahhoz a kis svájci bankszámlához, amelyre aztán kétfelől is futottak be a csekkek, Berlinből és Londonból is, merthogy kettős ügynök volt a gróf úr. Valaki azt mesélte, látta 1944 végén Budapesten német egynruhában, ma pedig valahol a Szövetségi Köztársaságban él. Ha meg nem halt.

Felemeli az üres Lánchíd-brandy üvegét, és megpróbálja elolvasni a címkét.

– Lánhid – kezdi németesen, a ch-t egy betűnek olvasva, majd franciásan kísérli meg – Lansed, nagyon jó, kár hogy már üres.

Feláll és miközben búcsúzkodni kezd, odakint felberreg a közvetlen vonal és engem kihívnak, André pedig egyedül marad dolgozószobámban. Az egész nem tart tovább két percnél. Mikor visszatérek, orrát az ablaknak nyomva méregeti a Teinfaltstrasse forgalmát egy emelet magasból. Bal kezét zakózsebébe süllyeszti, és csak a vak nem látja, hogy egy könyvecske szögletes kidomborodásait akarja leplezni.

– Viszontlátásra szerkesztő úr, legyen máskor is szerencsém.

– Mein Compliment – keveri újra a németet anyanyelvéhez, s a „tiszteletem"-hez derékból meg is hajtja magát. Már amennyire az a könyv engedi.

Még a lépcsőn kopogtak magas sarkú cipői, amikor riadóztattam valamennyi munkatársamat.

– Mi történt? – kérdezte ijedt szemű helyettesem. – André hadat üzent?

– Nem. Más történt. Ellopott egy könyvet. Nagy érték nem lehet, és hát nem csak azért mert itt leltári tárgy minden, de kíváncsi vagyok, mi kellett neki?

A könyvek közti hézagok nem árulkodtak, mert elég nagy volt ott a forgalom, előkerült hát egy regiszteres füzet és megkezdődött a leltározás. Este 9-re lett eredmény. Karsai Elek dr. könyve hiányzott, úgy méghozzá, hogy külső borítója gondosan vissza lett dugva: Csak maga a könyv került új gazdához. „Számjeltávirat minden m. kir. követséghez" ez volt a könyv címe, de bordázatán csak ennyi állt: „Számjeltávirat". 1969-ben jelent meg, 500 oldalon, a Táncsics Kiadó gondozásában. Pont ez kellett neki. Azt hitte, valami érvényes táblázatra lel? Talán. De egy bizonyossá vált, az, amire az Almássy-story felemlítésénél csak gyanakodtam. André tudott magyarul. Vajon miért titkolta?

9

HÁBORÚ A SIVATAGBAN

Ez az André úgy látszik most már végérvényesen megmarad számomra a rejtélyes dolgok sorában, már azért is, mert nem kerestem vele a kapcsolatot azóta sem. Ha nem maradnának ilyenek, s ha csakugyan elintézhetnénk a történelem egyes fejezeteit a „lezáratott" bélyegzővel, és köznapi gondjaink elől a szürke állomány irattárába fektethetnénk őket, nem lenne sok értelme az emlékezést szolgáló dokumentumműfajnak.

Múltkor, hogy tüzetesebben újra átvizsgáltam azt a futártáskát, egy oldalrekesz varrása közt apró homokszemcsékre leltem. Hát persze, épp a sivatagi fronton ne járt volna ez a táska, épp oda ne vitte volna Berlin, London, Róma vagy épp Washington hadparancsait? Igen, Washingtonét, hiszen a finálé előtt az amerikai csapatok is megjelentek ott, sőt megelőzte őket egy egészségügyi különszállítmány is. Talán épp ebben a futártáskában repült Bizertába velük a haditechnika akkori legfrissebb vívmánya, a villámzáras műanyag koporsó, mely használat előtti 35 dekájával oly kicsire összehajtogatható, hogy akár minden katona magával is vihetné a sivatagba. Így legalább nem lenne több fertőzés a forró homok-baktériumokat terráriumként magába foglaló és szaporító birodalmában. De az ötlet kissé morbidra sikerült, a hadtáposok ódzkodtak tőle, nem vették át még azzal a legendával sem, hogy ez voltaképpen hálózsák, mely megvéd a cecelegyektől, skorpióktól, hangyáktól és bogaraktól.

Maradt a raktárakban. Nem lett belőle semmi.

A katonák előnyben részesítették élénkítő és andalító hatásával együtt a gyömbérsört, mely több-kevesebb rendszerességgel követte őket. Jöttek a konvojok az El-Seila völgy gyér homokkal befújt sziklás útvesztői közt is, mert a kanadai és ausztrál egységeknél ez szerződési tétel volt, s a zsoldoscsapatok egyébként legendás harcai között épp egy pár napos sörmizéria okozta a támadás beszüntetését. Hátra

nem vonultak igaz, de bevárták, míg a skót dudások újra rohamra fújnak egy dombtetőről (azok is várták a sört) s csak aztán tűzték fel újra a szuronyokat.

Csaknem 40 év után olyan ez a sivatag (a Western Desert), mintha csak most ért volna véget a harc. Van Egyiptomban, Líbiában is nyersanyagínség, de a tankroncsokat nem vitték el a baggerek, s a Hamszin, ez az 50 napos, tenger felé fújó sirokkószerű szél még mindig hordja-hordja a sivatag belsejéből a valamikori háború örök foglyainak apróbb felszerelési tárgyait. Hol egy kulacsot görget a parti sziklákhoz, hol egy marmonkannát, melyen mindmáig olvasható a belenyomott és sokatmondó felírás: WEHRMACHT, ACHTUNG, LEBENSGEFAHR (VIGYÁZAT, ÉLETVESZÉLY), de kígyóznak elő derékszíjak, gördülnek sisakok, csizmák, csajkák is.

Mikor jó pár éve felvevőgéppel erre jártam, persze hogy nem tudtam kivonni magam az azóta megváltozott táj ezer színének bűvköréből. De aki látta már azt a sivatagi frontot, s a százezer – ki tudja hány nemzetiséghez tartozó – katona közös temetőjét, fölötte a felirattal: „A halál nem ismer országhatárokat", az hatása alá kerül e katartikus élménynek, s a buján nyíló szanzavériák és örökzöld pálmák között keresés nélkül is megleli azokat a tárgyi bizonyosságokat, melyekből – mint díszletekből és kellékekből – összeáll a drámai helyszín véres valósága.

Tehát a tankroncsok ott vannak a történelmi színpadot keretezve, kezdődhetne az előadás, de ezúttal a szerző arra korlátozza magát, hogy szövegkönyv helyett mindössze jegyzeteit olvassa fel. Régi lapokra, ismert képekre és filmekre hagyatkozva próbálja ide idézni a genius loci-t, a hely szellemét, megteremteni a hangulati hatást ehhez a képzeletbeli filmszínházi dokumentumjátékhoz.

A függönyt felszálló porfelhő helyettesíti, fényt és keretet a Nílusból felkelő napkorong ad a történelmi őrjáratnak. Ott a kopott futártáska a dzsipben, mely rizs- és cukornádtáblák közt kanyarog. Rég elmaradt a nyíló virágkehely alakú deltavidék. Rőtszínű pusztaság sótól kiszikkadt útja visz a Földközi-tenger végtelen kékje és a Nyugati Sivatag végtelen sárgája közt. Csenevész datolyapálmák viaskodnak tájjal és idővel. Alexandria 100 km-re marad mögöttünk, Port Szaid 300-ra.

Foltozott vitorlájú halászbárkák. Eresztékei úgy nyikorognak, mint a rég használt, korhadt padlásfeljáró. Négy évtizede hatalmas csapatszállító gőzösök úsztak erre. 1940 nyara volt. Franciaország már kiterítve feküdt, Anglia utolsó erejével készült a náci invázióra. A hadiszolgálatra behívott luxushajók olaszok voltak. Róma már évek óta csak jogcímre várt, hogy tovább mérkőzzön Angliával Afrika birtokáért. Hailé Szelasszié már Londonban volt, az olasz hadsereg pedig Abesszíniában, ott várta a további jelszót.

Róma. A Duce a rádió mikrofonja előtt. „Nyolcmilliós bajonetterdő áll készen. Minden élesre fent fegyvert rettenthetetlen szívű fiatalok tartanak..." (Filmtrükk: Fényes a térkép olasz csizmája, masírozna is tovább, de még nem mozdul. Egy nápolyi hadifogoly később az angolok fogságában derűsen és mezítlábosan: Hagyjanak nekünk békét, mi sosem akartunk mást, mint énekelni. O-sole-mioooooo!)

Újra a Duce: „Amikor a németek angol földre lépnek, akkor induljon a támadás." Kész már az induló is, a Pacetta Nera. Kicsit karneválszerűre sikerült, de azért megteszi. Graziani tábornok (akit a pesti köznyelv Gráci Janinak hívott) kicsit elfogódottnak látszik a régi képen. Még nem tudja, hogyan mérkőzik majd meg ő, Líbia oroszlánja a brit oroszlánnal. Márványpalotájában naponta háromszor beretválkozik. Egy tigrisbőrre kirakott zsákmánykollekció közt válogat. Fitymálva nézi a szegletes whiskysüvegeket és a kerek tárú pisztolyokat. Aztán mindkettőt kipróbálja.

Régi újság. Sárga, töredezett. De betűi főként a címoldalon még jól olvashatóak. Pesti Hírlap, 1940. szeptember 17. „Német légitámadás Anglia ellen." (S egy hírmagyarázó csak a sorok közt latolgatja, lesz-e, lehet-e egyáltalán angliai invázió? Aztán egy Duce-idézet ugyanebből a lapból: „Líbia, a Mare Nostrum fölött teljes hegemóniára törekszem." Magyar Nemzet ugyane napon: „Az Egyiptomban állomásozó brit ármádia nem ijeszti meg az olaszokat."

Az angliai invázió csakugyan elmarad, a Pesti Hírlap aggályai beigazolódnak, de a Duce már nem vár. Szeptemberben megindul az olasz támadás. A hadrend különös és parádés. Az élén triciklihez hasonló motorosok (mint Spanyolországban, a próbahadszíntéren), majd könnyű páncélozott járművek, végül nehéz harckocsik. A trombitás, kakastollas, futó díszlépéshez szoktatott vadász elitcsapatok, a

bersaglierik még kivárnak. Rájuk marad a tűzerővel lekötött terepszakaszok megtisztítása.

Mint egy fénykép. Szájszegletében szarkasztikus mosollyal néz a kamerába G. B. Shaw. Mintha tőlünk kérdezné: „Tudják Önök, mi a világ fölösleges intézményeinek listavezetője? Megmondom. A királyi olasz hadsereg!"

Egy másik kép. Graziani tábornok, a marcona vitéz. Ezúttal maga is kakastollas csákóban. „3 nap alatt 100 km-t tettünk meg. Nekünk olaszoknak van a világ legkiválóbb gyarmati hadserege. Elérjük Alexandriát s kikapcsoljuk az angol forgalomból. Mi leszünk Észak-Afrika urai."

Egy filmrészlet anakronisztikusan előrevetítve. 1943. Angol MP-őrjárat Alexandriában. Parancsnok a kamerába: „Emlékeznek G. B. Shaw szavaira? És még valami. Nem is tudtam, hogy a sivatag és a szökevény (angolban: desert és deserteur) rokonszavak. Ha valaki keresné Önök közül az Arieté tengerészdandárt, megleli Alexandriában. Felszívódott a régi olasz kolóniák közé."

De egyelőre még a Duce diktál. „Mare Nostrum után Africa Nostrum kell", és az olasz légierő lecsap Máltára.

La Valletta. Az Arany Horgonyhoz címzett csapszék tulajdonosa: „Ez a vendéglő is óvóhely volt, meg a város alatti kazamaták. Mindennap megkaptuk a magunkét. Óraműpontossággal jöttek az olasz Capronik és Savoyák. Pontosan 8 és 9 óra közt. A szigetet mindössze tíz angol vadászgép őrizte.

London. Downing Street. Churchill rendelkezik: „A 7. páncéloshadosztály azonnal induljon Egyiptomba. Wawell parancsnoksága alatt álljon a közel-keleti brit haderő rendelkezésére. Aztán ellentámadás, de azonnal. A különféle nehézségek jelzését kérem mellőzni."

Graziani fedezékének tetején golyósorozat, alján morzekészülék kopog. A hason fekvő tábornok diktál: „Visszavonultam a líbiai határig... egyelőre minden kilátástalan. Most az anyaországon a sor, hogy megteremtse kellő feltételeit egy új támadásnak. Ha majd újra megindulhatunk, mi a helyünkön leszünk, de egyelőre be kell érnem azzal, hogy Tripolit, ezt a végső erődöt megtartom. Ez minden!"

Vége hát a három évszázados olasz álomnak. Ez a brit ellentámadás legkijózanítóbb következtetése. És annyi legfeljebb, hogy mégis kell az a német segítség, melyet a Duce

egykor oly hetykén visszautasított. Bár Hitler étvágyának most a Szovjet jelenti a legkívánatosabb falatot (Japán hadba lépte előtt az afrikai térségnek nincs számára jelentősége), de azért megszervezteti Rommellel az Afrika-hadtestet. (Néhány év múlva, mikor bekövetkezik Magyarország megszállása, sárga színű Adlerek tűnnek fel Pest utcáin és horpadt testű páncélkocsik. Az Afrika Korps maradványai.) Pár hét csupán, és a sivataghoz alkalmazkodó, homokszínű járműveket kihajózzák Észak-Afrikában. A katonák parafasisakot viselnek, rövidnadrágot és egy horogkereszttel ékesített pálmafás-jelvényt. Rundstedt tábornagy – aki épp a nyugati front főparancsnokságát készül átvenni – megnyugtatja a Führert: „Erwin Rommel tehetséges stratéga. Ahol ő van, ott az erő taktikával párosul. Montgomery most emberére talál..."

Front a sivatagban. A világítólövedékektől felizzó éjben drótsövények és spanyollovasok, tankcsapdák és kókadt, kiszáradt, esőt áhító növények. Itt nincs tagolt terep, nincsenek folyók, vízmosások; még hegyek se, csak homok, homok és homok. A harcmodor itt állandó mozgást követel. És még valamit. Blöffölést. Mindkét részről. A németek azzal kezdik, hogy már berendezkedésüknél s az első portyautaknál ötszörös csapatlétszámot jeleznek szövetségeseiknek. De az angoloknak is. Egy minden rejtjelzést nélkülöző, szántszándékkal kapkodóra hangszerelt rádiózásban, amely nem is létező, fiktív egységek és törzsek között folyik. Gondolják, Itália majd észreveszi, hogy nem intakt hadosztályok keltek át a tengeren, Anglia meg higgye csak, amíg tudja. Kis változással tehát az a módszer ismétlődik meg, amelyet André mesélt.

Kitalál valamit a 8. hadsereg is. Hiszen élénkül a német légi felderítés. Törmelékdombok, gerendalécek és kocsironcsok tetejére kerül több tucat rejtőháló, mintha páncélosok sorakoznának alattuk. A német légierő aztán ezeket vereti, bombázza, míg a valódi készlet gondosan beásva várja az offenzíva idejét.

De egyelőre védekezésre kényszerül Monty is. Egészen az egyiptomi határ mögé. 1942 közepe ez, s ez az időpont sok mindent megmagyaráz. A Wehrmacht még erős. Elesik Tobruk is, Rommel talán ugyanabban a parancsnoki fedezékben ül, amiben nemrégen Graziani. Ő is jelentést diktál.

Csak épp a stílus más. „25 ezer brit katona van fogságomban, közte 5 tábornok, a kezünkbe került utánpótlás 3 hónapra önellátóvá tesz minket élelmiszer, ivóvíz, lőszer dolgában, zsákmányoltunk továbbá tízezer liter benzint is. Viszont a front megnyúlt, újabb csapatok küldése válik időszerűvé..." Hitler elismeréseként kitüntetést és vezértábornagyi előléptetést küld Rommelnek, csapatokat nem. Időközben ugyanis térképére került a moszkvai csatavesztés, és a führeri főhadiszálláson Montgomery helyett most Rokosszovszkijra összpontosítanak.

Goebbels doktor is beleszól a stratégák vitájába. „A világ minden hónapban elvárja tőlünk az újabb győzelmi híradásokat. Ha nem tudunk produkálni Keletről, tudunk Közel-Keletről..." S miután Rommel beveszi a mersa-matruhi erődöt, táviratot kap a főhadiszállásról: „Egyiptom elérkezett arra a pontra, amikor teljesen elvehetjük Angliától. Megparancsolom a 8. hadsereg folyamatos üldözését. Irány Alexandria, majd Kairó!"

Különös fricskája a történelemnek, de egyenes következménye a modernkori egyiptomi sötétségnek, hogy a tudatlan helyi tömegek csak az „ellenségem ellensége a barátom" ősi praktika érvényre jutását látták a közelgő német harckocsikban. Hiszen a több mint fél évszázados angol uralmat valami más készült felváltani, s a gyarmatosításról nekik olyan emlékeik voltak, mint egy északi város például, ahol kartácstűz vetett véget egy rebelliónak, nevében őrizve azt máig is. Damanhur vérözönt jelent.

Kairóban bevezetik az elsötétítést. Éjszakánként fénypászták kutatják a Nílus ezüst csíkja fölé úszó bombázókat. A város szinte nyüzsög az erősítésként érkezett katonáktól, akik napbarnítottan, jókedvűen és kissé kapatosan töltik feltehetően hosszú ideig majd elmaradó kimenőiket. Széles karimájú kalapot viselnek, töltényheveder-övükben rohamkést, ingükön vállmagasságba hímezve az ANZAC betűk[27], azaz a híres kisegítő hadtest a tengerentúli koronagyarmatokról. Az, amely már az első világháborúban is kihúzta Őfelsége hadiszekerét az európai vereséghadszínterekről, több ezer fejfára és egy öbölre hagyatékolva az ANZAC nevet, a legöldöklőbb csata színterén, a Dardanellák mentén.

Fehér karszalagos rendőrök és piros sapkás MP-járőrök cirkálnak a városban. Az Intelligence Service is berendezke-

dik, hiszen idetelepül most a visszavágást előkészítő közelkeleti szövetséges főparancsnokság.

Gyűrött aszkétaarc. Piros fez és napszemüveg.

Az Alexandriát Líbiával összekötő autóúton két irányból kerülgetik egymást a konvojok. Gazdag arab kereskedők, zsidó és angol családok tartanak kelet felé. Szembe velük a katonai erősítés kocsisora. „Slowly, slowly!" kiáltják egymásnak minduntalan, lassabban az istenért, mert a felvert porfelhő eltakarja a kilátást, viszont odacsalja a német gépeket.

A Qattara völgy Siva oázisában egy datolyát termelő néptörzs áldozati tüzeket gyújt. Autót sem láttak még életükben, nemhogy tűznyilakat lövellő páncélosokat, repülőket, egymás ellen küzdő fehér embereket. Alighanem ilyen jelekkel adja tudtukra a próféta a közeli világvégét.

Alexandria olasz lakossága titokban varrja a győzelmi zászlókat a Duce fogadására. De a brit katonai rendőrség előbb érkezik és 60 ezer embert zár koncentrációs táborba. Mussolini tajtékzik és telefonon hívja a Führert: „A szerencse istennője csak egyetlenegyszer szegődik a győztesek oldalára. Indulok magam is Líbiába, kérem Önt, Führer, küldjön Rommelnek új csapatokat."

Hitler szkeptikus. És minden tartalék erejét elindítja – a szovjet frontra. Rommel mindössze 4 német és 8 olasz hadosztállyal rendelkezik. A tengeri szállítmányok 52%-át küldik hullámsírba a szövetséges vadászgépek.

Goebbels megint érvel: „Meg kell adni Afrikának az új erőt, méghozzá kellő légi biztosítással, Rommellel pedig meg kell értetnünk, hogy teljességgel csak akkor kaphat meg mindent, ha már magunkénak tudhatjuk a kaukázusi olajat."

Hitler: „Igen, bizony. Az olaj. Ez a döntő – és toporzékol –, mert az, hogy a világ legnagyobb olajlelőhelyének küszöbén megvetettük a lábunkat, az, hogy a földkerekség leggazdagabb gabonaföldjein járunk, az az angoloknak semmi. De ha egy szakasz kanadainak sikerül három lépést előrejutni a sivatagban, ezt már az angol impérium világraszóló diadalaként könyvelik el. A Szuezi-csatornához Bakun át vezet az út!"

Csöndben és a legnagyobb titokban ment végbe a 8. brit hadsereg átszervezése, feltöltése. A tüzérség jó részét a

Földközi-tengeren át vitték a kikötésre alkalmassá tett alameini partszakaszhoz. A tenger fölött Anglia maradt az úr.

1942. október 23-ának éjszakáján egy 70 kilométer széles arcvonalon ezer ágyú össztüze volt a nyitány. Megkezdődött a második világháború egyik legnagyobb méretű támadása. Még ott ült a vöröslő sivatag fölött a hajnali füstfelhő, amikor egy kétfedelű gép landolt az elhagyott tábori repülőtéren. Rommel érkezett vissza berlini betegszabadságáról. Már a levegőből felmérte az esélyeket. Mikor nagy nehezen egyik helyettese előkerült, leintette a jelentéstételt. „Mindent láttam, ezt a harcot elvesztettük!"

És most hadd szakítsam meg a Rommel-monológot a kronológiával együtt, és iktassam ide azt a kései hírmagyarázatot, amelyet a csata negyedszázados évfordulóján készítettem a helyszínen a Magyar Rádió számára.

„A dunkerque-i átkelés után elhallgattak Anglia harangjai, hogy csak akkor szólaljanak meg újra, végveszélyt jelezve, ha német partra szálló egységek közelítenék meg a szigetországot.

1942 október végén, most negyedszázada, mégis megkondult a Big Ben, de nem veszélyt, hanem győzelmet hirdetett, a szövetségesek első győzelmét a náci hadsereg fölött.

A rádióállomások szűkszavúak voltak, a »Tengely«-től való távolságuk mértékeként ecsetelték más és más jelszóval a »megélénkült észak-afrikai front« eseményeit, meg azt, hogy »El-'Alamein térségében Rommel csapatai kedvezőbb állásokba települtek«, magyarán azt, hogy Montgomery 8. hadserege áttörte a német–olasz frontot, és több hónapos állóharc után megindult végre nyugat felé.

El-'Alamein. Kicsiny település a végtelennek tűnő sivatag szélén. A képzeletbeli nagy német ostromgyűrű, mely a Kaukázuson átnyúlva már-már Moszkva kapuit zörgette, erre nyújtotta másik karját, hogy halálos öleléssel itt zárja össze Alexandria és Port Said között.

Kilátásaik kedvezőek voltak. A náci hadigépezetnek termelt fél Európa, és a rablóháború egyre újabb zsákmányokat ígért. De az a bizonyos porszem már 1941 végén belekerült a blitzkrieg addig gondosan olajozott szerkezetébe és a díszmenet megállt Moszkva alatt. A harapófogó nemhogy bezárulni nem tudott, de a szárait képező hadosztályok nem sokkal később már fejvesztve keresték a visszautat Jeremenko

csapataitól üldözve a volokalamszki országúton és El-'Alamein tankokkal kitaposott ösvényein az utolsó afrikai garnizon, Tripoli, majd a tenger felé.

Hadtörténeti szempontból különös érdekességgel bír a szövetségesek észak-afrikai hadviselése, s az igazság ellen tennénk, ha csorbítani akarnánk az egyszerű tommyk hősiességét, harcuk igazságos voltát, mely a fasizmus világfrontja ellen folyt. Érdekes eredményre vezet azonban a több helyütt, egy időben folyó csatározások földrajzi és katonapolitikai szemszögből való összemérése. Ukrajna, a Volgamellék s a Krím önmagukért beszélő nevek, fogalmak, ahol saját jogos tulajdonukat, kezük munkájának eredményeit védték a szovjet emberek.

De itt más volt a helyzet. Az El-'Alameinnél bömbölő ágyúk hangja Szuezig ért, és nem volt a Krétáról felszállt náci gépeknek sem fontosabb célpontjuk, mint éppen a csatorna, mely az idő tájt, épp úgy mint ma, a világkereskedelem kulcspontja volt.

Hiszen megépülése előtt az angol hajók csak Afrika megkerülésével juthattak el a másik fontos gyarmatbirodalomba, Indiába, és ugyanezt jelenthette a csatorna németek által való kikapcsolása is. Megérdemel egy-két szót maga a gránátvájta egyiptomi föld is, melyet a biblia is »húsosfazék«-nak nevezett egykor. A folyóvölgy ugyanis a Nílus áradásaikor a világ legjobb termőföldjévé vált, dúsra növesztette a gyapotültetvényeket, Anglia textilgyárainak nélkülözhetetlen alapanyagát. A terméketlen sivatagban pedig egyre-másra szaporodtak a fúrótornyok, hogy az ősidők óta ott leledző olajkincs felszínre törhessen.

És mindez a gazdaság – a fehér és fekete arany e kiapadhatatlan forrása – éppen kontinensek érintkezési pontján, azon a vidéken, melyet jellemző mód perzsa, macedon és római hódítók sem neveztek másnak, mint a világuralom ugródeszkájának.

Elmarad Alexandria messze látszó olajfinomítóinak sora, s a térképen kis vörös kör »közeledik«. El-'Alamein. A helységnév mellett három aprócska kereszt.

Vártuk a házakat, lakóhelyek élettől duzzadó zaját, de csak hullámverés hallatszott és a sivatagi szél zúgása.

– Amit a térkép mond, színtiszta igazság, ne ott keresd a várost, jó uram...

Alacsony, görnyedt hátú, burnuszos arab lépett elénk.

– Az írás sohasem hazudik, s ha te most El-'Alameint keresed, jöjj, legyen kívánságod szerint.

Csodálatos angolsággal beszélt, persze ki tudja, napjában hányszor mondta el a baedecker szövegét. Megkapta baksisát és kitárta előttünk a város kapuját.

– S ha majd újra megnézed a térképet, szidi, megértheted, mit jelent rajta a három kereszt. A német, angol és olasz temetőt jelenti, s talán minket is, a három temetőőrt, százezer halott városának egyedül élő őrzőit.

Százezer halott. Ez ma El-'Alamein lélekszáma. Vagy tán ennél is több, mert ugyan ki tudná azokat számba venni, akik sohasem tértek meg a sivatag örökké tartó fogolytáborából.

Jártunk a város sírkővé dermedt lakói közt. A legtöbbjének névtáblája sincs, csak a mindig visszatérő szöveg: »Unknown soldier of the war.« A háború egy ismeretlen katonája. S ahol vannak is nevek, rövidek, egyszerűek, köznapiak. Brownok, Smithek, Robertsek végtelen sorokban akár egy londoni telefonkönyvben. Lengyel és cseh nevek egy önálló divízió jelvényével, aztán egy parcella-út szélén »Corporal M. Kovács«. Talán amerikás, talán antifasiszta magyar. Senki sem tudja már. Abdul is vállát vonogatta. Ezt még sohasem kérdezték tőle, de készséggel elismeri, ez csakugyan nem »original« angol név.[28]

Az olaszok külön kis hadimúzeumot telepítettek az Arieté tengerészhadosztály roppant síremléke elé. Az NSZK minden szövetségi államából gyűjtött adományokat, hogy itt, a Földközi-tenger valószínűtlenül kék vize mentén öntse fehér gránitba a mitikus Walhallát.

Az el-'alameini vereség napján Berlinben gyásznapot rendeltek el, de a Rommel-féle egykori Afrika Korps veteránjai azóta is elzarándokolnak ide, megállnak szemben az angolokkal, akiket éppenséggel más emlékek vezérelnek a Nyugati Sivatagba. Megállnak és tisztelegnek, aztán az ünnepre felvert stilizált tábori kantinsátorban azon morfondíroznak pipa és gyömbérsör mellett, hogy minek is harcoltak ők akkor, ott, egymás ellen, mikor olyan hasonlóak voltak és maradtak terveik mindmáig is. Siratják, hogy nem találták meg akkor egymás kezét a közös ellenséggel szemben. Jöttek az olaszok, jött a Wehrmacht, aztán szállhatott hajóra, mint nem sokkal később maga az akkori győző is. Mert alig egy

évtizeddel az el-'alameini diadal után őfelsége lobogóját is be kellett vonni és meg sem állni vele a londoni Royal War Museumig, ahol táblát akasztottak fölé ezzel a szöveggel: Ez lengett Egyiptom fölött háromnegyed évszázadon át. A Fokvárostól Kairóig tervezett egységes brit gyarmatbirodalom vágyálmait ezzel kezdte végleg szétszaggatni a forró afrikai szél.

A sivatagi hadimúzeumban ott áll a harc utolsó gránátja egy obeliszkre emelve, mint roppant felkiáltójel.

De mégsem ez volt az utolsó gránát. A közel-keleti hadijelentések újra címszereplői a világsajtónak. El-'Alamein homokja alatt százezer halott, és 25 évvel a világháború nagy csatája után még mindig »nincs béke az olajfák alatt«!"

Eddig a tudósítás, amelynek mindössze utolsó mondata igényelhet korrekciót. A 25-ös számot, sajnos kijavíthatnánk némi időszerűsítéssel 40-re is.

Talán éppen annyi ideje használja Achmed, a temetőőr, szárítókötélnek a homokban talált antennahuzalt, tárgyi emlékét régi-régi hadijelentéseknek. 1942. november 2-ra virradó éjszaka a BBC közvetlen kapcsolatot létesített helyszínre küldött munkatársával, Gottfried Tallwerggel. A szintén nem épp originális angol nevű tudósítónak az lett volna a feladata, hogy a támadási felkészülésekről készítsen elemző riportokat és interjúkat, egyrészt a hazai közönség megnyugtatására, másrészt a gyarmatok felé jelezve, hogy roppant erők állnak itt bevetésre készen. A germanista tanulmányokat is végzett Tallwerg (valaha talán: Talberg) bizonyára azt is feladatul kapta, hogy fogságba esett német tisztekkel is beszélgessen el egy ábránd szétfoszlásáról, hogy ha a nagy áttörés bekövetkezik, London sorozatban közvetíthesse az egész világnak afrikai diadalának eseménykrónikáját.

Churchill oly nagy jelentőséget tulajdonított ennek a hadviselésnek, hogy minden idegszálával csüngött Monty jelentésein, hiszen az 1939–40-es csatavesztések és diplomáciai kudarcok után, lelkierőt is feltöltendő, létfontosságúnak ítélte az első nagy visszavágás sikerét. Meg is tett mindent az érdekében. Később Montgomerynek az Alamein lordja címet adományoztatta György királlyal, s amíg csak élt Sir Winston, soha el nem mulasztotta, hogy úgy beszéljen erről a csatáról, mint a második világháború fordulópontjáról.

Világhírű emlékirataiban sem teszi meg olvasóinak azt a szívességet, hogy a „nagyságrendeket" odaírja legalább lábjegyzetbe, amely kimutatná már a hadosztályok számából is, hogy csakugyan döntő csata volt ez, de Afrika mégiscsak mellékhadszíntere volt a nagy háborúnak. (Sajnos akadnak mindmáig polgári történetírók, akik makacsul ragaszkodnak a churchilli koncepcióhoz, és nem akarják tudomásul venni, hogy – ha már a matematikát is belekevertük a történelembe – ennek tízszerese volt a hadosztályok, területek és foglyok száma is Sztálingrádnál.)

De ezen a forró éjszakán Kairón és Törökországon át győzelmi híradás szállt a rádióhullámok hátán. Több mint egy hét eltelt már a nagy áttörés óta, de a front még ingadozott. Rommel visszatérte kedvezőtlenül befolyásolta az angol előrenyomulást, mert ha az olaszok sorait már nem is, az Afrika Korpsét újra meg újra ki lehetett egyenesíteni, betömni a réseket és visszavonulva bár, de megerősíteni a védővonalakat. Már november elsejét írtak, mire a brit tűzhenger végérvényesen beindult, s a német visszavonulás mértéke töröltette jelentéseikből az „alkalmi, ideiglenes térvesztés" s a „kedvezőbb állások felvételének" fogalmait.

Tallwerg nevén nevezte a csatában részt vevő erőket, elmondta, hogy a 30. hadtest magába foglalja azokat az ausztrálokat, akik „Tobruki patkányok" néven lettek ismertté a hosszú lövészárok-állóharc során, egy dél-afrikai dandárt, az 51. skóciai Highlander hadosztályt, ezen kívül több indiai, kanadai és új-zélandi hadosztályt. Elmondta, hogy Kairó és El-'Alamein között félúton, Wadi Natronnál várakozott két napon és éjszakán át csendben elrejtőzve a 10. hadtest, hogy kellő időben a nyitott résen át meginduljon a mélységi övezetek felé.

Eddig a november elejei éjszakáig ezek a tervek már mind megvalósultak, azért is lehettek elmondhatóak. Stumme tábornokot, Rommel helyettesét az áttörés első perceiben megölte egy aknagránát, a másik helyettesnek, von Thoma tábornoknak pedig nem voltak helyi tapasztalatai. Hosszú ideig azt sem tudta eldönteni, hogy déli vagy északi-e az ellenük indult támadás fő iránya?

Tallwerg szólott a terepet megszokó Shermanokról, Crusaderekről is, amelyek éppoly sárga rejtőszínt öltöttek, mint a túloldali Tigrisek. Ma a hajdani olasz állások előtt

egyetlen harckocsi áll. Betonba öntve. Száma: R. I. 3700. Őrzi a 42 ezer sírhantot s a Duce–Hitler-portréval kiegészült emlékművet, a Banco di Napoli adományát. Lefényképezek egy bejegyzést a hadimúzeum naplójából. Nem hivatalos, „csak" egy valamikori katona tollából ered, most már zarándoki minőségében: „A németek visszavonulásuk fedezését az Arieté tengerészhadosztályra bízták. De úgy, hogy előbb megszabadították felszerelése legjavától, főként a legérzékenyebbtől, az édesvízkészlettől. Nem maradt más hátra, mint letenni a fegyvert, és felemelni a kezeket!"

Pereg a korabeli naptár: 1942. november 8. Amerikai csapatok szállnak partra Casablancában, Algírban, Oránban. Perdül az oráni Hotel Aletti forgó üvegajtaja is. A portás mélyen meghajtja magát az amerikai tábornokok előtt és rutinmozdulattal nyújtja át a királyi lakosztály kulcsait. Itt lakott egykor az Idegenlégiót megszemlélő Weygand tábornok, később Hitler katonai missziója, a Vichy-kormány nagykövete, a Morgan bankház elnökigazgatója; itt vert tanyát az angol főparancsnokság és most az amerikai. (Sajtóhírek szerint épp 20 év múlva egy ugyancsak Aletti nevű OAS-vezérrel perdült utolsót az üvegajtó, aztán felrobbant egy plasztikbomba nyomán.)

Volt azonban még egy robbanásveszély, de ez 1943. január 14-re vonatkozott és Casablancára. Ekkor kezdődött itt a nagy konferencia Churchill, Roosevelt, de Gaulle és Gireaud tábornok részvételével. S az a bizonyos kódrendszer – melyről az előző fejezetben nem kevés szó esett – most itt támasztott zavarokat az előkészületekben és csaknem a sikeres lebonyolításban is. Egy kiszolgált német rejtjelző specialista, bizonyos Hans D. Schellemann (feltehetően álnév, mert ugyanez a story később angol nyelven H. Dittmar Shell néven is megjelent) azt írja visszaemlékezésében, hogy a hagyományos London–New York közti tenger alatti kábel helyett rádióteletype rendszeren folyt a szervezési konzultáció, melyben a német megfejtők több spanyol eredetű szót tudtak beazonosítani. Így vált gyanússá a többször visszatért Casablanca, vagyis eredetiben: casa bianca, ami spanyolul fehér ház-at jelent. Nos, ha Fehér Ház, akkor nincs reális valószínűsége a mikrofonos behatolásnak. Így történt aztán, hogy letettek a megzavarási előkészületekről. Nem tűnt valószerűnek, hogy egy katonailag alig pár hete megszállt, afrikai

városba vinnék a nyugati hatalmak legfőbb vezetőiket. Mire a hír bebizonyosodott, s a náci hírszerzés helyi emberei jelentették, hogy csakugyan erről van szó, nem Washingtonról, már elkéstek. Elindult ugyan sebtiben, de egy kommandó, úgy tudni már a kikötőben lefülelték őket. A veszély tehát elmúlt. De a sivatagi fronton hatalmas méretű aknamezők formájában még jelen volt.

Marokkón és Algérián át sikerült ugyan az angol–amerikai csapatoknak eljutniuk a nyugati partokig, de döntő győzelmet februárig sem tudtak kicsikarni, és Tallwergnek is vissza kellett fojtania eddig győzelemittas hangját és csak annyit közölni: „Mindaz amire a 8. hadsereg most vállalkozhat, alig több, mint tapogatózó manőverek, járőrtevékenység és pár mérföldnyi széles harcérintkezés kikényszerítése az utánpótlástól elvágott Rommel-divízióból."

A világ hozzászokott ezekben a hetekben ahhoz, hogy lassan érlelődik az afrikai győzelem, talán újra sor kerül még pár hónapos lövészárokharcra is, s közben a figyelem fokozatosan visszapártolt az európai Kelet arcvonalára. Itt ugyanis felgyorsultak az események.

1943. február 3-án jelenti a moszkvai rádió: „A doni front csapatai bevégezték a Sztálingrád körzetében körülzárt csapatok ellenállásának megtörését. Elfoglalták az utolsó tűzfészket is. Paulus tábornagy megadta magát. A történelmi csata véget ért!"

Tizenegy nappal később Rommelnek még van annyi ereje, hogy ellentámadást indítson. Május 7-e van, mire az egyesített angol–amerikai csapatok felmentik Tuniszt és Bizertát. Még öt nap telik el, és az 1. olasz hadsereg leteszi a fegyvert. Ezzel ér véget gyakorlatilag a nagy csata Afrikáért.

BBC-kommentátor helyett a neves angol történész a mikrofonnál. Történelmi jegyzetének felidézésével zárhatjuk mi is sivatagi kalandozásunkat.

Dr. Philip Guedalla, öné a szó:

„Rommel sikertelenül kísérelte meg, hogy nyugat felé özönlő csapatait megállítsa, kísérletei Tobruknál, Derdánál és Bengázinál egyaránt kudarcot vallottak. A Földközi-tenger vizén Máltától keletre sehol sincs többé ellenséges tengeri haderő. A 8. hadsereg mögött messze keletre húzódó rőtesbarna, homokos és sziklás partok biztonságban vannak minden ellenséges támadástól. Tripoli környékén az olaszok által

épített és Mussoliniról elnevezett Castell Benito repülőtér tele van szétlőtt ellenséges géproncsokkal. A kikötőben egymás mellett hevernek az elsüllyedt hajók. Épp csak orruk vagy faruk áll ki a vízből. Tripoliba január 23-án vonultak be Montgomery csapatai. Pontosan három hónappal azután, hogy a nagy csata El-'Alameinnél megkezdődött. A sivatagi háború véget ért, és a Földközi-tenger észak-afrikai partvidékén csaknem 4000 kilométer hosszúságban csendes békességben csillog a víz tükre 1943 telének langyos napsütésében."

Előző nap esett az angolok fogságába von Armin vezérőrnagy, a német erők főparancsnoka. Rommelt még március 9-én visszarendelték Berlinbe. Amikor a Storch futárgép felemelkedett, még visszanézett az angol állások felé. Talán Montgomery is szeméhez illesztette távcsövét a gépzúgásra, arra gondolva, hogy 15 hónap múlva újra szembetalálkoznak egymással. Akkor majd az Atlanti Falnál.

10

CHURCHILL KONTRA COVENTRY?

Ilyen a sors. A könyvkéziraton már szedők dolgoznak, amikor csörög a telefon, és egy berlini szerkesztő barátom, később egy lengyel hadtörténész üzeni, majd levél érkezik egy agg francia tábornoktól, aki Magyarországon volt hadifogoly, és a drága öreg Hirsch bácsi elküldi Bécsből egy most készülő könyv néhány ívének levonatát, mely olyan friss, hogy több napos utazás után is árasztja a nyomdafesték semmihez sem hasonlítható savanykás szagát. Valamennyien ismerik kutatásaim tárgyát, és ők szolgálatkészen, minden kérés nélkül friss adatokkal kedveskednek. Most is, mint már annyiszor.

Vannak hát új adalékok, bár némelyük, egymással szembeállítva nem állja ki az „emlékpróbát" s kiderül, hogy elismert szaktekintélyek között is akadnak pontatlanságoknak hitelt adó, legendákat igazoló törekvések. De azért szó nélkül elmenni e kor- és kórtünet mellett mégsem lehet. Nem illesztem hozzá ezeket azonban az előző fejezethez, amely épp eléggé beleásta magát a Cod-command históriájába. Újragondolom inkább az egészet, mivel a Coventry védelmét megkontrázó Churchillről más, érdemlegesebb dolgok is előkerülnek.

Tehát Coventry. Város Londontól 140 km-re. Térképét szinte egy időben vizsgálták a német és angol vezérkaroknál és nem minden aggodalom nélkül hozták meg határozataikat vele kapcsolatban. Az egyik oldalon a föltétlen és totális elpusztításra, nem tudván, milyen erőkkel védi majd a Royal Air Force, a másikon pedig a védekezők elfogódottságával, amikor a vezérkari tisztek valószínűségszámításai a várható veszteségeket kalkulálják.

Igaza van-e fejezetünk címének, csakugyan Coventry elpusztítására szavazott-e Churchill? Menjünk közelebb az eseményekhez.

1940. november 15-re virradó éjszaka történt a támadás,

amelyet ma lélektani hadviselésnek minősítünk. Hiszen a Luftwaffe nagyon is jól tudta, hogy stratégiai célpontot Coventryben aligha talál, legfeljebb népfelkelők golfpályából átalakított kiképzőbázisát, néhány javítóüzemet, hadi kórházat. Sűrűn lakottságával viszont kedvező pánikterepnek ígérkezett számukra a város, mely hetek óta fogadta falai közé a Londonból kitelepítetteket. Valami számítási hiba keletkezhetett az angoloknál az evakuáció mértékeit, vagy tán épp mértéktelenségét illetően, és ezen túl a náci hírszerzés is jól működhetett, hogy éppen erre a városra esett a választás, mikor a partvidék, kikötőivel (őrnaszád-csomópontjaival) közelebbi és biztosabb célpontokat nyújthatott volna. De ez a túlzsúfoltság jelentős eredményt ígért a voltaképp már szovjet célpontokra készülő zuhanóbombázóknak.

„Olyan a city, mintha Bulakban járnánk – írta a támadás előtt pár nappal a helyi újság, s ezzel Kairó azon lakónegyedére célzott, mely a brit gyarmatbirodalom sokszor megírt, legsűrűbben lakott városrésze volt, egy emberre alig több mint 3 négyzetmétert juttató életterével –, annyian lettünk, hogy beszámítva a kenyér-, hús-, tej- és bunkerférőhely gondokat, már a lélegzetvétel sem volt egyszerű. A »megtelt« táblát, akár egy brightoni penzióra, a városkapura is ki lehetne tenni."

A támadásban négyszáznegyvenkilenc német gép vett részt és egyetlenegy veszett oda. (Egy későbbi angol gúnyirat szerint ez is csak eltévedt.) A többiek bombaterhüket kioldva csodálatos épségben és zárt hadrendben tértek vissza a kontinensre. Annál is különösebb a légvédelem e gyatra találati statisztikája, mert addig, július és november között, 1733 gépet lőttek le a szigetország fölött.

Anthony C. Brown angol publicistát is izgatta ez a különös egyenleg, hiszen azt senki sem gondolta, hogy a meglévő légvédelmi eszközöket is szántszándékkal elnémították volna. Jól működött a figyelőszolgálat, létezett már kísérleti stádiumban a radar. Egyszóval gyanúsnak tűnt ez az önkéntes kapituláció, amelyre a helyi hatóságok már annyi év után sem voltak hajlandók őszinte válaszokat adni. Úgy tűnt, egy kicsit tetszelegnek is a kialakult mártírszerepben, hallgatnak cinkosan, hogy valami ősi titok lengje körül azt

az éjszakai apokalipszist, akár a regénybeli skót szellemkastélyokat.

„Hazugságok függönye" című könyvében A. C. Brown végül is igazolni látszik a kódfejtő részleg létezését és tevékenységét, sőt azt is, hogy annak előtörténete már a lengyel–brit együttműködés harmincas éveiben is ért el sikereket, megfejtve a náci Németország jó pár diplomáciai táviratát, amelyeket „ultrák"-nak neveztek el. Inkább vállalták egy tucat ellenséges ország kémelhárításának felélénkítését „hírszerző adatok szerint..." bekezdésű jelentések kiszivárogtatásával, minthogy rádiótáviratok megfejtésének a lehetőségére a leghalványabb sejtéseket sugalmazták volna.

Churchillt nem állították gyors döntés elé az események Coventry ügyében, ugyanis 60 órával azelőtt, hogy az első bombázószázad magasba emelkedett volna, már tudta a támadási tervek adatait. Ebben az esetben pedig már meggondolandó – legalábbis az utókor számára –, hogy nem lehetett-e volna mégis elrendelni záróvonalat, megelőző csapást vagy bármi más akciót? Olyat, amely térben és időben ugyan másutt megy végbe, de nem árulkodik az adott körzet és dátum ismeretéről. És ha még ettől is félt volna – mint ahogy félt is Churchill –, vajon miért nem értesítette legalább a helyi védelmi szervezeteket, tűzoltóságot és kórházakat egy lehetséges támadásról? De a miniszterelnök, aki a hadügyi tárcát is magának tartotta fenn, mindennél fontosabb stratégiai értéket látott a titoktartásban és nem volt hajlandó kockáztatni. Elrendelhette volna még a város kiürítését, de attól tartott, hogy ettől, épp a túlzsúfoltság következtében, nagyobb pánik keletkezik, mint ami magától a támadástól várható.

A „légi hadi sikert" másnap szalagcímekkel, első oldalon hozta a Völkischer Beobachter, a központi náci pártlap:

„Minden pillanatban villámlás volt észlelhető, az égbolt vérvörösre színeződött, a föld pedig égett. Vulkán vulkán hátán, ez Coventry. Pontosabban: ez volt Coventry! Csodálatos légierőnk tudományos precizitással csapott le. 50 000 kiló bomba a célpontokon, ezt az angol várost teljesen szétzúztuk."

Azok a jelentések, amelyek a honi lakosság tájékoztatására készültek volna, a helyi védelmi erők összegyűjtött adataiból és tapasztalataiból előbb a Downing Streetre kerültek.

„... Az első támadóegység feladata az volt, hogy nagy tüzeket okozzon a városban, és ezáltal a következő támadó bombázóezred számára megvilágítsa a célt. Összesen 10 224 gyújtóbombát dobtak le, amelyek 8 nagyobb és számtalan kisebb tüzet okoztak. Éjfélkor érkeztek a támadók fő egységei Coventry fölé. Gondosan megtervezett hullámokban közepes és nagyméretű robbanóbombákat dobtak le, amelyek romba döntötték a házakat. Ezek után gyújtóbombák következtek, amelyek a szétrombolt házakat rögtön felgyújtották. Az első repülőezred személyzete, amely 3 óra 30 perckor támadta Coventryt, a következőt jelentette: »Coventry városa olyan, mint egy lángtenger«. Az akció utolsó óráiban óriási méretű (1800 kilogrammos) bombák következtek, majd 50 kilós robbanóbombák hulltak a városra, amelyek a fasiszta felfogás szerint Coventry utolsó óráját vezették be."

Churchill miniszterelnök együttérzéséről biztosította Coventry lakóit, s azok hittek is neki. Hittek, mert nem tudták, hogy az a levél talán már a támadás előtt készen volt.

Akadt még egy komoly szemtanúja a bombázásnak, egy filmstáb, amely rögtön dolgozni kezdett, mihelyt a szirénák megszólaltak. Világítottak nekik a légvédelem fényszórói és később maga az égő város is. S a filmen jól kivehetően látszottak később az üres, elhagyatott ütegek, a vakon és bénán égre meredő ikergépágyúk, amelyek talán túl nagy kárt okozhattak volna a bombázók közt. Úgy tűnik, más parancsot kaptak ezen az éjszakán.

Churchill döntése tragikusan hatott az angol nagyváros életére. Coventryben az 1940. november 15-re virradó éjszaka 50 749 épület dőlt össze, a város gázhálózata 2000 helyen sérült meg – nem beszélve az elektromos vezetékekről, a vízszolgáltatás, a csatornák és a telefonhálózat káráról. A város egyes pontjain a tüzeket csak egy hét múlva sikerült eloltani. A legtragikusabb azonban az, hogy több száz ember meghalt. Közülük 150-et tömegsírban temettek el, mert a holttesteket nem lehetett azonosítani. 865 ember súlyos sérüléseket szenvedett, 4000 volt a könnyebb sérültek száma.

Folytassuk a kései tanúvallomásokat.

Volt a churchilli tervnek egy rangos ellenzője, akiről az afrikai csata kapcsán csak úgy esik szó, hogy elindul Afrikába egy harckocsizó hadosztállyal, amelyet átad Montgomerynek, annak ellenére, hogy mint rangidős, ő a paracsnokló

tábornok nemcsak az afrikai térségben, de az ő illetékességébe tartozik az egész Földközi-tenger-mellék, a Közel-Kelet, sőt Görögország is. Wavell táborszernagyról van szó, aki nem volt Churchillnek éppen a legjobb barátja. Sőt! Azokhoz a nagyon képzett ellenlábasokhoz tartozott, akiket a miniszterelnök szeretett igen messze tudni a legfőbb döntések színhelyétől.

Wavell fényes katonai karrierje még az első világháborúban kezdődött, amikor nemcsak kiváló stratégiai tudása révén emelkedett ki a nagy létszámú tábornoki karból, hanem azzal is, hogy olyan intellektuális irodalmi és művészeti ismeretekkel rendelkezett koráról, mint kevesek. Jellemző egyébként, hogy néhány korabeli lexikon íróként, fordítóként és költőként is jegyzi. Churchill-lel való, olykor a viszálykodás fokát is meghaladó gyűlölködésein is az első világháború idejére vezetnek vissza. Wavell sosem mulasztotta el, hogy Churchill ott véghezvitt baklövéseit és „kalandorkodásait" nagydobra verje.

Főként a gallipoli hadművelet volt az idézett példa, ahol őfelsége kapitányai ugyancsak nehéz helyzetbe kerültek, és nem utolsósorban azért, mert az angol Vickers gyár legújabb ágyúi már török oldalról áraszthatták a hegyre kapaszkodó angolokra a kartácstüzet. (S a korszerű tüzérségi lövegek nem éppen hadizsákmányként kerültek török kézre, hanem a semleges országok közvetítette multinacionális hadikereskedelem révén.) Ez a tengermelléki „Mohács" valóban hadvezetési és más olyan hibák sorozatából állt össze, amelyet csak azok a csapattisztek követhetnek el – így a kor csaknem egybehangzó hadtörténelmi ítélete –, akik a felbukkanó váratlan helyzeteknél nem képesek elvonatkoztatni gondolkodási rendszerüket akadémiai tanulmányaiktól, és csak az olvasott példatárra hagyatkoznak, szem elől tévesztve azt az elvet, hogy nem lehetséges két teljesen azonos harci helyzet.

Amikor Wavellt kinevezték a második világháború első éveiben a Balkánon operáló brit csapatok legfőbb parancsnokának, mindenben igyekezett önállóan fellépni és függetleníteni magát a számára örök nyűgnek tartott churchilli koncepciótól. Mert Wavell szerint „Churchillben öltött testet a konzervatív hadvezetés minden avítt rögeszméje. Ezekből alakította ki stratégiáját, amelyet olykor meglepően koc-

kázatos, és sikerhányadosát tekintve teljesen reménytelen cselfogásokkal próbált kiegészíteni". Ezek aztán érthető megrökönyödést váltottak ki az évszázados fegyelemhez szokott tábornokok részéről is.

A központi utasításokat, amikor csak tehette, elodázta, vagy csak nagyon ímmel-ámmal teljesítette, de azonnal megválaszolta azok haditechnikai oldalról való tarthatatlanságát. „Voltaképpen két nagy képességű, de önhitt, konok öregember állt itt egymással szemben – írta róluk jó ismerőjük, John O'Connel –, s egymástól eltérő gondolkodásmódjuk minden lehető kérdésben megütközött. Így volt ez akkor is például, amikor Wavellt 1941 augusztusában Londonba rendelték, hogy megbeszéljék vele az egyiptomi utánpótlások rendjét, amelyeket Churchill tengeri konvojokkal kívánt biztosítani. Wavell meghallgatta, aztán félrehívta és közölte vele, hogy ő, mármint Churchill, képtelen bizonyos katonai-műszaki és igazgatási kérdésekben logikusan gondolkodni, és a csak hősiességre épített katonai tervei a század eleji angol–búr háború idejéből valók..."

Míg ők Londonban civakodtak, az olaszok betörtek Szomáliába. Érdekes itt is Churchill reflexiója, aki nem állt térkép elé az esélyeket mérlegelni, hanem azonnal a szomáliai angol főparancsnok elcsapását követelte, azonban ezt Wavell már helyben megtagadta. Churchill ettől kezdve szinte különös kéjjel várta, hogy mikor tudja Wavellt személyesen rajtakapni, elmarasztalni valami kudarcért. El is jött erre az alkalom. 1941. április elején, amikor a Wehrmacht Jugoszlávia lerohanása után betört Görögországba, az angol expedíciós erők a legkisebb ellenállás helyett csak a visszavonulás lehetőségeire gondoltak.

A Wavell környezetéhez tartozó történész, Francis Guignand is ír erről „Tábornok a háborúban" című könyvében. Kiderül ebből, hogy a hangulati elemek túlontúl befolyásolták ezt a rangos stratégát. Guignand szerint a görögországi visszavonulás „alulmúlt minden átlagos intelligenciával bíró tiszti megnyilatkozást. Ilyen helyzetet teremteni úgy látszik csak az elfogultság tud, hogy valaki inkább vállalja látszatát műveletlenségnek, tájékozatlanságnak, csak ne kelljen azonosulnia a hivatalos londoni értékítéletekkel".

Amikor Afrika ügyében is időszerűtlennek ítélt egy churchilli intézkedési tervet, és azt válaszolta rá, hogy „efö-

lött már rég eljárt az idő", Churchill tajtékozni kezdett, defetistának nevezte őt és ezt kiabálta: „Legfőbb ideje hozzákezdeni a tábornokok kivégzéséhez!". Ezúttal volt is alapja Churchill haragjának, mert túl a kötelező alattvalói hűségen – mely a háborús időkben mindkettőjükre fokozottan vonatkozott volna –, személyi ambíciók motiválták intézkedéseiket, főként egymás kárára. És mivel Wavell állandóan terjesztette is Churchill állítólagos kapkodásának hírét, rögtönzésnek nevezve minden utasítást, ez a többi tábornokban is felébresztette a gyanút arra nézve, hogy egy sarlatán kezében van a kormányrúd, ez az oka a visszavonulásoknak.

A tábornoki elégedetlenségnek aztán mind kitapinthatóbb következményei lettek, amelyek csaknem egy összeesküvésbe torkolltak. Egy háború idején a miniszterelnök-főparancsnok ellen konspiráló katonai pártütés minden társadalmi rendszernél a legnagyobb, legkeményebb ellenintézkedéseket válthatja ki. És joggal. De itt még ezt sem vették komolyan. „Wavell, az csak egy vén szószátyár" mondták Churchill környezetében a tőle hallott kifejezéssel, egyedül Smuts tábornok, egykori dél-afrikai miniszterelnök látott benne államférfiúi kvalitásokat. És még egy tábornok, akinek nem közli nevét O'Connel, csak azt írja meg róla, hogy ezekben a vészterhes időkben több társa nevében levéllel fordult Wavellhez, kérve, „jöjjön azonnal Londonba és vegye át a diktátori hatalmat".

Csaknem negyedszázadnak kellett eltelnie, míg ebben a személyeskedő kihívásban és következményeiben is tisztábban láthat a kutató. 1964. december 8-án jelent meg az Observerben I. P. Taylor történész cikke, amely többek között a következőket tartalmazta: „Churchill a saját helyzetét ezekben a napokban oly veszélyesnek ítélte, hogy táviratban megtiltotta Wavellnek a londoni utazást." Úgy látszik, kitudódott a nagy konspiráció. Eredménye az lett, hogy Wavell végleg kegyvesztett lett, bár ügyében nyomozást nem indítottak, inkább teljességgel eltussolták az ügyet, és a háború derekán elküldték őt Indiába.

Azóta mindketten megírták már emlékirataikat, mindketten diszkréten elhallgatva nézeteltéréseiket. És mivel ma már egyikük sem él, volt egy nagy lehetőség rá, hogy velük együtt a titok is sírba szálljon. Máshogy történt. A felejtésből és levéltárak homályából új meg új események kerülnek elő

Sir Winston Churchill miniszterelnök életútjával kapcsolatban, olyanok, amelyek némi árnyékot vetnek a nagy politikai karrierre. Ugyanis akadnak mindmáig, akik készek foszlatni a Churchill-legendát. És ezek sorában nem az első az egykori titkárnő. Naplója gyorsan lett bestseller, de csodák csodájára nagy tételben került felvásárlásra és eltüntetésre mindhárom kiadás. Nem érne meglepetés, ha azt hallanánk egyszer, hogy találtak egy raktárt valahol a kenti grófság egy kastélyának mélyén, ahol több tízezerszám hevernének az év könyvsikerének felvágatlan példányai.

Aztán megjelent a háziorvos az emlékiratával. Tőle mintha nem tartott volna soha Winston Churchill, beavatta őt minden titkába. Az orvos pedig meghallgatta őt, olykor órákon át, valahányszor okkal vagy ok nélkül a Downing Streetre hívatták. Lord Charles Moran inkább egy vérnyomásméréshez értő jóbarátnak tekintette magát, mint háziorvosnak, hiszen a hipochonder miniszterelnök minden reggel konzultált vele, megbeszélve étrendjét, gyomorműködését. Még álmait is. Jelen kellett lennie nemcsak a vidéki és külföldi szemléknél, a frontokon, nagy nemzetközi tárgyalásokon, hanem még akkor is, mikor pár napos lazításra Churchill eltűnt egy tengerparti kis házban, hogy széles karimájú kalapjával és frottírköpenyével kiüljön egy sziklára festegetni.

Negyedszázadon át kísérte Lord Moran Churchill minden lépését, és ennek tudatában az olvasó joggal várhatta volna, hogy egy nagy ember színes portréjával ismerkedik meg, azoknak a hangulatos kandalló melletti beszélgetéseknek felelevenítésével, amelyek közreadása nem jelent orvosi titoksértést. Ehelyett nem kis megdöbbenést keltett, hogy kicsinyes, csakugyan intim szférába tartozó belső dolgokat fecseg ki a jó doktor bácsi, olyanokat, amelyek nem éppen azért lettek hajdanán rábízva, hogy 84 éves korában tisztes nyugdíja és vagyona mellé egy könyvsiker reményében világgá kürtölje. Mert a könyv szövevényes mondatai közül nem az erős akaratú, színes egyéniség bomlik elő, hanem egy köznapi gondokkal, hiúsággal bíbelődő klimaxos öregúr, aki fél a haláltól, és legnagyobb hőstettét abban látja, hogy ha a whiskyt nem is, de napi szivarfejadagját képes eggyel csökkenteni egy-egy súlyos szívroham után.

Az első attak 1941. december 27-én érte Anglia miniszterelnökét, amikor Roosevelttel tárgyalt. Éjszaka riasztották

Moran doktort a Washington szállóból, Churchillt addigra már ágyba fektették a Fehér Ház legszebb vendégszobájában. Így szól erről az emlékirat:

„Amerika éppen akkor lépett be a háborúba, és Winstonon kívül Amerikát senki sem befolyásolhatta volna ekkor jobban. Éreztem, ha közlöm, hogy a miniszterelnököt szívroham érte, ennek katasztrofális következményei lehetnek. Ismertem azt az érzést is, milyen hatással lehet a szívbetegség a beteg képzelőerejére. Munkája sínylette volna meg a következményeket..." És Churchill meg lett nyugtatva, hogy nincs különösebb baj, csak pihennie kell és „fenébe végre azokkal a büdös Havanna szivarokkal". Pihent is valamit, de a szivarok megmaradtak, és a whisky is, amelyet személyesen ellenőrzött adjutánsánál minden utazás előtt. Ezekhez éppúgy ragaszkodott, mint első világháborús forgópisztolyához, amelyet szintén mindig betétetett úticsomagjába.

Megtudjuk, hogy döntéseiben sokszor befolyásolták az aznapi orvosi látleletek, amelyeket naplószerűen kellett elkészíteni, s amelyeket mindig hosszan tanulmányozott. Lord Moran szerint a háború végére Churchillből észrevétlenül lett aggastyán. Szellemi és testi kimerültsége úgy vett erőt rajta, hogy azt már leplezni sem lehetett. „Jaltában, a Három Nagy tanácskozásán a Livádia kastélyban már egy beteg, fáradt, rezignált öregember ült asztalhoz. Előfordult, hogy kihagyott az emlékezete. Egy alkalommal nagy fontosságú jegyzeteit vesztette el, amikor meglett, szemüvegét nem találta és nem tudta felolvasni hozzászólását, amelyből így aztán csak rögtönzés lett. Máskor az ágymelegítő gumipalackot követelte szálláshelyén az inastól, miközben kiderült, hogy rajta ül."

Amikor 80. születésnapjára mindenféle beszéd- és cikkgyűjteménnyel lepték meg hívei Winston Churchillt, a háziorvos is elkészítette 1. számú páciense egészségügyi mérlegét. Eszerint a szívroham három tüdőgyulladással is kiegészül – amelyek közül az egyik életveszélyes volt –, történt két gutaütés, két műtét és két bőrgyulladás, valamint egy agyvérzés. „Mindezt többé-kevésbé sikerült eltitkolnom a nyilvánosság elől, éppúgy mint azt is, hogy erős altató nélkül nem volt képes aludni..."

Figyelemre tarthat számot az a kritika, mely nem annyira Lord Moran vallomásaira, diagnózisaira, emlékeire és anek-

dotáira hagyatkozik, hanem az ezek mögül előlépő politikai elképzelések, kiállások és félelmek mértékviszonyait taglalja. „A szerző mindenütt a háttérbe húzódik, de mindenütt jelen van. Feljegyzéseit enyhítő körülményeknek szánta Churchill politikai hibáinak és fogyatékosságainak megítélésében. Szól ugyan a betegségeiről, de nagymértékben okolja a miniszterelnököt azért, hogy kevéssé értette meg a győzelem küszöbén azokat a nagy társadalmi erőket, melyek az újjászülető világot formálták. A testi bajoknak tulajdonítja azt is, hogy Roosevelt és Churchill kapcsolata ebben az időben rendkívül megromlott, amiben lehet igazság, de nem változtat a tényen, hogy amíg az amerikai elnök a haladás és a szociális igazságosság polgári eszméit vallotta élete alkonyán, az angol államférfi a hagyományos brit hatalmi politika képviselőjeként lépett fel, és ebből a szempontból ítélte meg az eseményeket..."

Úgy vélem, nem ez utolsó tényből, mármint a konzervatív politika állhatatos védelméből, inkább a publikált félmillió dolláros bestseller-jövedelemből fakadt a Times szemrehányása a szerzőt illetően, akinél az orvosi titoktartást kéri számon, és elmarasztalja őt ellenőrizhetetlen dolgok kifecsegésétől kezdve az olyan kórtünetek közzétételéig, amelyre semmiféle felhatalmazása nem volt. „Egy halottal szembeni titoktartás kétszeres hallgatásra kellett volna kötelezniе a szerzőt" moralizál a The Lancet című orvosi szaklap, amelyhez hozzáteszi családi és etikai felháborodását Randolph Churchill is, akit fiúi mivoltában is arculcsapásként ér, hogy több, előtte is elhallgatott tényt tudott meg a memoárból. Ezt írta a Timesba: „Lord Moran nemcsak megszegte a hallgatási tilalmat egy halottal szemben – megfosztva egykori betegét a válaszadás lehetőségétől –, de közölhetem: se nekem, se anyámnak nincs tudomásunk arról, hogy apám valaha is beleegyezett volna egy olyan róla szóló emlékirat kiadásába, amelynek levonatait ő ne látta volna előzően. Ezt minden cikkíró betartotta, csak épp Lord Moran nem. Az idő, a halál nem ad felmentést ez alól..."

Az irodalmi indíttatású vihar kezdett etikai és közéleti hullámokat kavarni. A Times pedig akarva-akaratlan helyet kellett adjon a vitának. Közölte Churchill egykori jogtanácsosa, Anthony Forbes Moir hozzászólását is. „A Lord többször kikérte véleményemet, de a kérdéseket mindig úgy

tette fel, hogy lehetséges-e megítélésem szerint az irodalmi-politikai adaptáció a Downing Streeten történt évekkel kapcsolatban? A könyv megírásának és kiadásának konkrétumai soha nem képezték beszélgetéseink tárgyát." A jogász okosan fogalmaz, tudja, a szavak hangzásának még leírt formájában is hangulatteremtő jelentősége van.

Kevésbé értett ehhez az egykori személyi titkár, Lord Normanbrook: „Lord Moran csakugyan többször kérdezte tőlem, hogy megítélésem szerint képes-e még Churchill ellátni a miniszterelnöki teendőket. Én ezeket a kérdéseket természetesen bizalmas jellegűnek tekintettem, és válaszaimat ilyen értelemben fogalmaztam. Szeretném leszögezni, hogy Lord Moran az én egykori kijelentéseimet a beleegyezésem nélkül hozta nyilvánosságra a könyvében."

A szavakból kiderül, hogy a „jóságos" lord-titkár feltehetően nem épp dicsérő jelzőkkel nyilatkozott főnökéről, különben most nem kellene mosakodnia azok kitudódása fölött. Tény, hogy intimpistáskodó történeteivel Moran doktor szétfoszlatott egy legendát, azét a férfiúét, akinek dicsfényében élt, méghozzá igen jól, és végül könyve sem az lett, amire vitazáró cikkében hivatkozott: „Elkerülhetetlen, hogy az idők folyamán mindent megtudjunk erről az emberről. Tudatni kell róla a teljes igazságot!"

Felelőtlenül adta felelősségteljes dologra fejét az agg orvos, annak ellenére, hogy sűrűn emlegeti művében, hogy „nem a történelemről kívánok szólni, csak azokról az eseményekről, amelyeket megértem Winston Churchill közvetlen környezetében". Ott véti el Lord Moran, hogy páciensén keresztül mégiscsak a történelmet láttatja, a vesztes, majd győztes csatákat, legvégén pedig egy világbirodalom szétesését. De mivel ezek csak az orvosi látleletei kapcsán jelentkező motívumok, az események menetét pontosan nem ismerő olvasó hajlandó arra a leegyszerűsítésre, hogy mindezekre az eseményekre túlzott hatást gyakorolhattak Churchill álmatlansági vagy épp emésztési zavarai. Ez pedig talán mégiscsak túlzás. Talán az egyetlen meghitt jóbarát, Birkenhead grófjának véleménye jár legközelebb az igazsághoz: „A napló nagy fontosságú és kétségkívül lebilincselő történeti dokumentum. Tragédia lett volna, ha a jövő történészei elől elzárjuk. Lord Moran mégis jobban tette volna, ha egyelőre nem hozza nyilvánosságra, legalábbis addig, amíg

sir Winston testi betegségének a befolyása politikai tevékenységére, s ennek józan megítélése nem okoz fájdalmakat rokonainak, barátainak..."

Lady Clementine, az özvegy, jogorvoslási keresetében hivatkozott az angol orvosegyesület véleményére is, mely nem tartja korrekt, etikus orvosi magatartásnak a páciens elhunytával automatikusan feloldott titoktartást, és idézi Evan Davies komornyikot is, akitől Churchill többször is megkérdezte, fog-e könyvet írni róla halála után? De Davies minden alkalommal kijelentette, hogy katonai titokként kezel élete végéig mindent, amit abban a házban valaha is hallott-látott.

Egy svájci lap is felkutatta Daviest, hogy szóra bírja, de a hűséges komornyik csak egyetlen esetet mondott el, amely egyébként szerepelt az orvos „Harc az élet meghosszabbításáért" című emlékiratában is. Azt, hogy ama fehér házbeli szívrohamnál Churchill ráförmedt Moran doktorra, „ördögöt fogom hat hétig az ágyat nyomni, hogyan képzeli ezt, most, amikor Amerika is hadba száll? Az nélkülem nem megy", és folytatta a tanácskozásokat. Azt azonban megerősítette Davies, hogy a két embert meghitt barátság fűzte össze. Több se kellett a svájci lapnak, és cikkét a régi aforizmával fejezte be: Akinek ilyen barátai vannak, nincs szüksége ellenségekre!

Megindító és költői vélemény, amit Moran doktorról – nyilván saját sugallatára – a kiadó közöl, „a történelem ütőerén tartotta a kezét", de hát a valóság úgy festett, hogy a katonai események Wavell és Coventry esetében is végbementek, és nem feltétlenül azért történtek úgy, ahogy történtek – felesleges veszteségeket okozva –, mert Churchill bél- vagy szívműködése azokban a napokban eltért a normálistól. Ne essünk a fölösleges leegyszerűsítéseknek, az ötvenes évek „csak azért is" imperializmust ostorozó politikájának hibájába, hiszen egy olyan nagy formátumú egyéniségről van szó, aki kibújni a bőréből éppúgy sosem akart, mint „statisztálni a brit világbirodalom felszámolásához", ahogy többször is kinyilatkoztatta. És végül is, azt is ő mondta, méghozzá 1945. május 8-án: „Sose felejtsük el, hogy a győzelem kivívásának legfőbb érdeme szovjet bajtársainkat illeti!" Ha követői (például Thatcher asszony) ezt már el is felejtették, a világ még emlékszik.

És ha már orvosok is tollat ragadnak, hogyan lehetne megtagadni íróktól, hogy történészkedjenek. S amíg akadnak részletepizódokat a maguk folyamatából kiemelő – és csak azt vizsgáló – történészek (ez főként egy mai, nyugatnémet vonulat), addig szerencsére olyan dokumentumdráma-szerzők is hallatnak magukról, akik a történelem menetét általánosító törvényszerűségekkel próbálják színpadra állítani. Úgy méghozzá, hogy egy valóságos cselekményt beszéljen el a megjelenített párbeszéd, ám emellett maradjon egy olyan másodlagos jelzésrendszerbe foglalt mondandó, mely tovább szélesíti a kört, és minden gyűlölködés, kártevés, uszítás, fajelmélet és háborús nyerészkedés ellen szól. Tértől és időtől függetlenül.

Érdemes felidézni, hogyan tört ki a botrány pár évvel ezelőtt a Katonák, illetve egy gyilkoskeresés krimiizgalmú történelmi szellemidézése körül.

A háborús angol kormány tudományos tanácsadója, C. P. Snow, az ötvenes évek derekán szenzációs leleplezéssel szolgált. Egy ősi egyetem pulpitusáról mesélte el a kitűnő fizikus és regényíró a második világháború bombázásainak történetét. Ijesztő hatalmi villongásokat tárt fel a tudományos haditanácsadók között. A fizikusok egy része a polgári lakások, s főként munkásnegyedek ötvenszázalékos megsemmisítését javasolta. A másik csoport – köztük olyan kutatók, mint a radar tökéletesítője, Tizard – pontos számokkal mutatták ki, hogy a célpont és a bombamennyiség számítása hamis. A hitleri Németország legyőzéséhez, az ellenfél gazdasági és katonai potenciáljának megsemmisítéséhez kisebb anyagáldozat és kevesebb emberáldozat is elegendő. Tizardot azonban félreállították. Csak a háború után bizonyosodott be, hogy hatalmas számítási hiba történt. A bombázás eszkalációját tízszeresen túlméretezték. Ennek a „számítási hibának" lett áldozata polgári lakosság és tekintélyes számú angol–amerikai pilóta.

Ki volt a felelős? A tudósok vagy a politikusok? A választ várók egy része Winston Churchill személyében keresi a bűnöst. S azon a héten, amikor Churchill hatalmas szobrát Brüsszelben leleplezték, a színpadon is megjelenítette személyét egy bátor és kutató elme. A „Helytartó" írója, az akkor csak harminchat esztendős Rolf Hochhut. De a függöny nehezen gördült fel.

A darabot eredetileg Angliában akarták bemutatni, de a tanácsadó testület nem engedélyezte a német író Churchillt bíráló drámájának színrevitelét. Hiába harcolt érte Lawrence Olivier, hiába dolgozott a darabon a fiatal szerzővel. A premier elmaradt.

A későbbi bemutatót, a nyugat-berlinit is, különös rendszabályokkal óvták. A „Katonákat" úgy próbálták a Freies Volksbühnén, mint egy katonai titkot. A szöveget nem adták oda betekintésre senkinek, a próbákra belépni tilos volt. A színház nem nyilatkozott a sajtónak – csupán Hochhut kezdte meg október másodikán Churchillre és a második világháború bombázásaira vonatkozó kutatásainak közreadását a hamburgi Spiegel magazinban.

Hochhutból a sajtó csakhamar vádlottat csinált. A kormánylapok követelték: tegye közzé bizonyítékait, amivel igazolni tudja, hogy Churchill adott parancsot Sikorski[29] meggyilkolására?

Hochhut válasza egy titkos bizonyítékra utal. Véletlenül bukkant rá arra a személyre, aki a gyilkosságról tud. Informátora azonban Angliában él. Tanúvallomását egy svájci bank széfjében helyezte letétbe ötven esztendőre. Hochhut a Die Zeitnek három nappal a bemutató előtt úgy nyilatkozott: inkább az íróasztalfiókba süllyeszti a drámát, de informátora nevét nem adja ki.

Október kilencedikén mégis sor kerül a bemutatóra. Amíg a Helytartóban XII. Pius pápát a nácik cinkosának ábrázolta Hochhut, a Katonákban Churchill tetteit kérdőjelezi meg, és végső mondandójában a polgári lakosság háborús bombázásának nemzetközi elítélését követeli. A célzás világos. Hochhut még nyíltabbá teszi. Vietnamra gondol. S a Katonákkal csaknem egyidőben az amerikai Playboy című lapban a tengerentúl repülőit szólítja fel a pusztítás abbahagyására. Meztelen nők fényképei között egy komoly cikk: az emberélet védelmében.

Hochhut a nemzetközi jog szempontjai szerint is végiggondolta érveit. Az 1864-es genfi konvenciók tengeren és szárazföldön nemre és korra való tekintet nélkül előírják a fegyvertelen polgári lakosság sérthetetlenségét. A levegőből érkező támadásra 1864-ben nem gondolhattak. Hochhut első célja így praktikus: az egyezmény kiterjesztése a légi háborúra.

S a bűnügy valamennyi csomópontja ebben a tézisben találkozik. Az angol tudósok hamis számításai, Churchill, a vietnami pilóták és ama különrepülőgép tragédiája, mely 1943. július 4-én Sikorski tábornokkal a fedélzetén lezuhant. A bizonyíték jóllehet ötven évig rejtezik még, de az összefüggések feltárása így is meggyőző Rolf Hochhut drámájában.

A darab címe – Katonák – egy német irodalmi hagyományra is utal. Ez a fiatalon elhunyt, s immár klasszikus író, Lenz egyik művének címe (1979-ben a hazai tévé is bemutatta). Ez a finom célzás az elmúlt századra a mai mű keretjátékában felerősödik és visszatér. A polgári lakosságot védő genfi egyezmény százéves évfordulójának esztendejében játszódik a keret, 1964-ben. Színhelye a Coventry katedrális. A forma pedig misztériumjáték.

A második világháborúban a bombázás stratégái ötvenhatezer brit pilótát áldoztak. Negyvennégyezer amerikai pilóta pusztult el lángban, füstben, iszonyú zuhanásban.

Mégsem tévesztjük össze az antifasiszta hadviselést mindazzal, ami utána következett, talán épp Churchill fultoni beszédéhez kapcsolódva, amely már 1946-ban jelt adott a hidegháborúnak. Budaörsre és Solymárra, a napnyugatról jött hadipilóták hősi temetőibe minden április 4-én eljut az emlékezés virágkoszorúja. Eljutott akkor is, amikor a méltatlan utódok újra éles bombateherrel szálltak fel Koreától Vietnamig.

11

HÖLGYEIM, ITT HÁBORÚ LESZ!

– Hol vannak a katonák? – kérdi édesbús sanzonjában Marlene Dietrich –, hol vannak oly sok év után, akik harcoltak, elestek és elfelejtődtek?

A kérdés, mely kicsit oktalan és nagyon rezignált, zavarba, sőt csapdába ejtő. Úgy tesz, mintha a hőstettekkel és értelmetlen halálokkal együtt az érdeklődés és az emlékezés szikrái is kihunytak volna korunk robogásában. Mert hol vannak csakugyan az elesettek? Elporladtak rég a tömegsírok mésztakarója alatt, és nemzeti ünnepek idejére felvirágozott díszparcellák ölén álmodják tovább a harcot, a szabadulást vagy épp a megbékélést. De el nem felejtődtek. Ha feltámadásra éppenséggel nem is szólnak a harsonák, némely évfordulóra feltétlenül. Főként a győzteseknél. De megteszik a magukét a volt legyőzöttek is, kiknek házuk táján kultusszá emelkedett a hiábavalóság, vértanúsággá a kiszolgáltatottság. Emlékeiből kiveszni csak azokat hagyja az utókor, akik az igaz ügy elhagyása, az árulás átszínezhetetlen érdemtelensége után múltak ki az árnyékvilágból. Ha létezne túlvilági interjú, alighanem ők sem tartanának igényt mások emlékezetére, „ne sirasson engem senki" üzennék a régi bakanótával, vagy tán fennköltebben a rulettkaszinó öngyilkosának főúri gesztusával: „más színre kellett volna játszani, nem baj, majd legközelebb!".

A többiek – a volt harcosok, a megpróbáltatásokat túlélők, köszönik megvannak. Megvan Marlene Dietrich is, kivel e sorok írója egy filmfesztiválon ismerkedett meg, és láthatott képeket is a derék, antifasiszta művésznő katonamúltjáról. A német származású színésznő ugyanis áthajózott Hitler elől az óceánon, s amikor új hazája hadba lépett elüldözőjével, ő is egyenruhát húzott. Mondják, lelke lett annak a hadseregnek. Érzelmek széles regiszterén vitte búgó mély hangja a felüdülést, mosolyt, pár órás felejtést, egy vén földrész kultúrájának üzeneteit azoknak, akik az Újvilágból

indultak harcolni és meghalni. Képek mutatják, hogy maga vezette az olívzöld terepjárót, mely sokszor került pergőtűzbe és hordott sebesülteket is. Így hát az ő története is beleolvadt az Angyalok a tűzvonalban Claudette Colbert figurájába. Mesélt, énekelt is a háborúról Marlene Dietrich a Radio Monte-Carlo különprogramjában, csak épp kamera elé állni nem kívánt. De azért a kritika feldicsérte és igazán nem bántó célzattal írta róla, hogy „tovatűnt ifjúkorát keresve ült fel a háborús nosztalgia-expresszre, mivel az volt az ő nagy korszaka..."

A példázat nem egyedülálló. Jelentkezett egy magyar asszony is sofőrnek egy egészségügyi alakulathoz. Csakhogy ez a jelentkezés Londonban történt a Royal Air Force-nál, mely már veszteséglistájára könyvelte az asszony fiát, a második világháború talán első önkéntes hadipilótáját. A fiút Károlyi Ádámnak hívták, anyját Andrássy Katinkának, a családfőt pedig, aki könnyek nélkül, csak két hét hallgatással gyászolta meg gyermekét, Károlyi Mihálynak. Apa és fia ma közös díszsírban nyugszik Budapesten. Az 1918-as év végi nagy napok egyik színhelyén, a Károlyi palotában pedig ott él az az asszony, az első magyar népköztársaság elnökének özvegye, és fényképei közt nemcsak az első földosztás, a magyar kommün, a franciaországi, szovjetunióbeli nagy utazások emlékei, hanem ott vannak a háborúé is. Leszakadó londoni háztetők, égő belváros, romhalmaz, V–1 és V–2-esek pusztításai, és újságfotók egy overallos, ellenzős sapkás finomarcú ladyről, aki tízkerekű Studebackerével odahajt egész a lángtengerig és segít a sebesültek hordásában.

A negyvenes évek eleje ez. A szovjet Távol-Kelet egy hadikórházában fehér hajú ápolónő zongorázik esténként a sebesülteknek. Nemcsak Csajkovszkijt játszik, hanem Chopint és Bartókot is. A katonák pedig elfogódottan hallgatják az érzelmes, fájdalmas melódiákat. Irén nővért személyi igazolványa szerint Kun Bélánénak hívják.

Egy kitört ablakú moszkvai műteremlakásban egy másik magyar asszony frontplakátokat tervez. „Minden segítséget az arcvonalnak" hirdeti az egyik, kemény arcélű harcost ábrázol egy másik, amint szuronyával széthasítja a sötét fasiszta égboltot. Ma ezek már mind a történelmet jelentik, de nemcsak hadi, hanem művészeti vonatkozásban is. A festőművésznőt Szilágyi Jolánnak hívták. Hivatalosan

Szamuely Tibornénak. (Húsz évvel később egy interjú során ezt kérdezte vissza: Tudja mennyit éltem én együtt Tiborral? Azt a 133 napot.)

Élt egy neves művésznő a háborús Budapesten. Neve Karády Katalin. Úgy tűnik, dalai, szerepei csak színleg kötötték őt ahhoz a rendhez, mely felfedezte és sztárt csinált belőle. A német megszállást követő napon letartóztatják és elhurcolják. Ma New York-i lakásán szemben ül a kamerával és emlékezik. Nem volt ő sem harcos ellenálló, igaz, nem lett belőle mártír sem. És ma, távol az óhazától, a hetedik X határán, búgó, nikotinmarta hangján olykor még énekel. Halálos tavaszról, külvárosi őrszobáról, és egy valaha volt háborúról. És tízezreket mozgat meg egy régi fogalom máig is, az izgató-izzító időkről. Van aki hűségről, hazaszeretetről, forradalmiságról beszélne, napjaink talán kelleténél is sűrűbben emlegetett érzésvilágáról, pedig csak a szenvedélyről van szó.

„Olyan célszerűen élünk, hogy érzelmeink is ehhez mérten visszafogottak – olvasom népszerű képeslapunk interjúsorozatában épp az új Karády-lemez kapcsán. Ugyanakkor szüleink emlékeiből, élményeiből tudjuk, hogy igenis létezett halálos szerelem, zsidó lányt bújtató keresztény fiú, barátját az aknamezőről kivonszoló katona... mi már csak filmekben, másodlagosan éljük újra mások lobbanását. Vagy nem is biztos! Csak rácsodálkozunk: Jé! Ilyen is volt?"

Egy másik megkérdezett csak disco-szenvedélyről beszél, de társának más a véleménye. „Már az is kihűl, monotonná lesz, mert miről van szó? Egy mesterséges tempógyorsításról, érverésünket meghaladó ritmusdübörgésről. Elgépiesedünk magunk is, én kortársaimnak bevallani sem merem: régi melódiákról álmodom. Olyanokról, amiket tán sose hallottam még, amelyekben érzések, hangulatok, szenvedélyek is vannak..."

Mintha meghallotta volna ezt a disco-világsztár Amanda Lear is. Miután elcsitultak a neméről, koráról szóló parázs viták, megint dalai felé fordult a rajongók tábora. 1979. zárómeglepetéseként megjelent az új szám, a Lili Marleen.

Új szám? Kiderül, hogy nagyon is régi, és behízelgő dallama ellenére a háborúval rokon. De a történet messze kezdődik. Röviden most csak annyit róla, születésekor maga volt a teljes ártatlanság, bárgyú szövegével, a kaszárnya előtt

őrtálló katona és szerelmese egymás iránti ömlengésével, híján volt minden politikának, még hazafiság sem rejtőzött benne, csak vágyak netovábbja ölelésekről, s egy öreg lámpásról, mely „kívül a kaszárnyán" oly sok mindent és mindenkit bevont már sugarába. Azt is csak a történet jó ismerői tudták, hogy a bohém dalszerzőt még egy régi-régi német hadsereg hívta be, méghozzá oly gyorsan, hogy el sem tudott köszönni két kedvesétől, Lilitől és Marleentől. Mit tesz ilyenkor a praktikus szövegíró, nem osztja meg, összegyúrja emlékeiben inkább a kettőt, és egyetlen képzeletbeli szeretőhöz szól azontúl vágyai üzenetével. Csakhogy! Csakhogy egy katonakarmester egyszer felismeri, hogy a melankolikus, szívfacsaró dal, ha kicsit felgyorsítják igen-igen alkalmas menetnótának is. Nosza, énekeljék csak a fiúk, ezt legalább mindenki kedvelni fogja, hisz mindenkire vár egy kislány, mindenki állt már őrségben a kaszárnya előtti lámpásnál.

Eltelik 15 év (mi az egy melódia történetében?!), és már Hitler Adolf katonái adnak vészjósló nyomatékot, csizmadübörgő ritmust a valaha szolidra komponált dalocskának. Ezt visszhangozzák nemsokára az Alpok és az Appenninek, a Kárpátok és a tengerek körös-körül a vén kontinensen, sőt azon túl, a Mediterráneum túloldalán is. Egy korszak muzsikája lett, olyannyira, hogy előadója, Lale Andersen is általa lett híres, sőt, lett kikiáltva férfias hangja ellenére német nőideálnak. Pedig norvég volt.

Ezt fújta hadibuzgalomból a negyveres években, a nagy marsok idején, ám később már csak megélhetése, emlékek ébresztője, bajtársi találkozók díszvendége gyanánt. Igaz, mély orgonahangja addigra úgy megfakult, hogy csak tátogott a mikrofonba, a régi dalt meg magnószalag és erősítő csempészte vissza a díszes, lampionos szalonokba, az érdemrendes érdemtelen társaságnak.

Így érte utol az infarktus is, mely négy perc alatt végzett a négy évtizedes karrierrel. Drámába illő lehetett, amint már holtan feküdt a színpadon, de odakintről a hangszórók még közvetítették a hangját. A főpincér kapcsolt először. És kapcsolt a magnón is, kiemelve belőle a kazettát. Nem azért, hogy megőrizze a titkot, hanem hogy később busás haszonnal átadja egy hanglemezkiadónak. Talán erről kapott kedvet Amanda Lear is, akinek éppoly mély a hangja, mint a dalt sikerre vivő Andersené. A hagyománytisztelő zenei szer-

kesztő pedig csak a háttérmuzsikát gyorsíttatta fel discoütemre, az énekritmus érzelgősen és szenvedélyesen visszaigazodott a dalhoz, ahhoz a hajdani változathoz, amikor még nem meneteltek rá.

Itt a lemez előttünk. Nem az új sikerverzió, hanem a legrégebbi. Kopog, ugrál a tű a közel 40 éve viaszba öntött, de azóta keresztkarcossá lett barázdák közt. Amíg az első magyar változat szövegét hallgatom, csak az ártatlanul ábrándozó, mundérba öltöztetett költő képe jelenik meg előttem, amint drótkeretes szemüvegén át a kőkaszárnya ablakából az utcán andalgókat nézi. „Kívül a kaszárnyán, kinn a kapunál / Lámpa lángolt árván, még most is ottan áll. / Szívembe zárna két karom, / Be kellett volna vallanom, / Én édes angyalom, én édes angyalom..."

De van itt egy másik lemez is. A cím, a szerző, a dallam látszólag azonos az előzővel (a gyártási év is alig jelez valami késedelmet), de a szöveg és az előadásmód már megváltozott. Mintha rezesbanda játszana vonóskarra írt angolkeringőt. A bevezető lágy kürtszó, mely a rég elhagyott takarodójelre kívánt emlékeztetni, most sorakozóra, veszélyhelyzetre riad, magát a dalt pedig egyszerre dobbanó lábak zaja festi alá, nem éppen tánclépésben. Megváltozott a szöveg is. Még nem teljesen, csak éppen időszerűsítve, megpróbál hozzáilleszkedni az új viszonyokhoz. Figyeljünk csak: „Csendes az éjjel, sehol semmi fény / Őrszem áll a vártán, derék magyar legény, / Nagy muszka-földről gondol rám / A sóhajtása száll hozzám / Szeretlek Márikám, én édes Márikám!"

S ahogy telik-múlik az idő, úgy lesz mind feszesebb, keményebb, célratörőbb ez a szöveg. Új meg új verziójában már bömbölnek az ágyúk, sípolnak a gránátok, vérzik a magyar, az orosz tél szedi áldozatait. Ám ők mégis ott állnak a vártán, és nem arra gondolnak természetesen, hogy miért állnak ott, hanem arra, hogy az az angyali Márika így is hazavárja őket.

Az az itthon, a hadigépezet propaganda-szócsöve pedig azt igyekszik elhitetni a hátramaradottakkal, szülőkkel, hogy kedélyesen, jól megvannak a fiúk ott a távoli fronton, ilyesmiket énekelnek, s az ellenség oly elszánt gyűlölete hevíti őket, hogy lám, így formálják, hangolják át a bárgyúcska dalokat is hevesebben dobogó vérmérsékletük szerint. A dalt aztán le sem lehet venni a kívánsághangversenyek műsorá-

ról, ezt sugározza a rádió is férfikórusra átdolgozva, napjában többször, még akkor is, midőn egy „légiveszély" vagy „zavaró repülés" rádiójelzésére kikapcsolják a rendes műsort.

Az idős szülőket, úgy tűnik, már megdolgozták. A sebesültek, elesettek családjaihoz Pehm József püspök úr küldi nagy példányszámban nyomtatott megnyugtató levélüzeneteit. (Később Mindszentyre magyarítja nevét, de a gyászolókat az hidegen hagyja.)

Van azonban egy réteg, amelyre az egyesített katonai és egyházi vezetés (kereszt és kard hagyományos szövetsége) még nem elég intenzíven vett célba. A nótabeli Márikák köre ez, a pártában maradt honleányoké, akiktől több áldozatot kívánnak, mint a sóhajtozást, imát, vagy a kormányzóné karácsonyi felhívásai nyomán felbuzduló érmelegítő és „pulauer"-kötő akciókat. (Horthyné így mondta, a pulóver nem volt neki elég angolos.)

Mi legyen hát a lányokkal? Be kell vonni őket a kiképzésbe. Meg kell szüntetni köztük a fegyvertől való idegenkedést. Megkezdődik hát toborzásuk. A gyárak, iskolák, közintézmények ifjú amazonjaié a Leventelányok szervezetébe. De ez is kevés. A magánzó asszonyok és háztartásbeliek számára létrehozzák a lövészszázadokat. Nem egyesület az új intézmény neve, hanem század. Katonai formáció. Az első lépésnek mégis az önkéntesség jegyeit kell hordoznia. Aztán majd meglátják mit hoz a holnap.

Szóval az első lépések. Idézzük erről a Horthy-Magyarország egyik félhivatalos hírharsonájának, a Képes Vasárnapnak tudósítását:

„Mialatt a kötelező női munkaszolgálat elrendelését vitató tárgyalások, cikkek és szónoklatok visszhangja morajlik, az alatt önkéntes jelentkezőkből egy egész női századot verbuvált össze és képzett ki vitéz Bayor Ferenc ny. tábornok, a Társadalmi Egyesületek Szövetségének társelnöke, aki a tettek embere s jelszava: Cselekedjünk, míg nem késő.

Nem hiszem, hogy a nagyközönség soraiban sokan tudnának róla, hogy Budapesten október 18-a óta kitartó szívósággal és lelkesedéssel tanul egy 119 tagból álló női gárda, mely rövid időn belül szabad szárnyra bocsátva, a főváros összes kerületeiben tovább szervezi és oktatja a katonás kiképzésre önként jelentkező nőket.

Az első magyar női lövészszázad parancsnokát, vitéz Bayor Ferenc tábornokot, épp munka közben leptük meg, amikor a Vármegyeház fenyőgallyakkal díszített lövészcsarnokában éppen lövészgyakorlatra vezényelte a „magyar jeanne d'arcokat". A létszámuk rég megnőtt volna, de helyszűke miatt nem szaporíthatták a századot. Szigorúság, példás rend, katonás fegyelem uralkodik itt. A csapat tagjainak 90 százaléka érettségizett, sokan viselnek doktori címet s túlnyomóan kenyérkereső tanárok, tanítónők, tisztviselők, iparművészek s a középosztálybeli úri társaság tagjai. De képviselve vannak a gazda- és iparos-társadalom leányai is. Koruk a 17 és 52 év között váltakozik. Rajongó szeretettel lesik parancsnokuk minden mozdulatát.

De nem csodáljuk ezt, hisz az önkéntes jelentkezők nagy száma, a közéleti vezéregyéniségek, egyletek, női csoportok, sőt amint hírlik, szó van róla, hogy a legmagasabb katonai fórumok is Bayor Ferencet szemelték ki a női önkéntes honvédelmi munkaszervezet országos felügyeletére.

Vitéz Bayor Ferenc tábornok az igazi magyar katona egyik legeszményibb képviselője. Hazafias lelkesedéstől izzó önkéntes vállalkozása nagy áldozatkészséget követel.

– Nehéz feladatra vállalkozott tábornok úr – szólítjuk meg a munka közbeni szünet alatt.

A fiatal tábornok ruganyos jókedvvel válaszolgat:

– Megkönnyítik helyzetemet a hölgyek. A munka élvezetté válik, hogyha célkitűzéseinket ily lelkesedéssel és komolysággal támogatják a következő női önkénteseink is. Ha nem is célunk, hogy a magyar nők szuronyra induljanak és közelharcot vívjanak, mégis igen fontos, hogy engedelmességre és fegyelemre nevelve őket, megtanítsuk a fegyverek kezelésére, mely alkalmassá tesz az önvédelemre.

– Hogy képzeli tábornok úr megoldani a vidéki szervezkedést?

– Az országos központból irányítva, városok és községek arra hivatott férfiai helybeli tekintélyes nők bevonásával indítanák el az önkéntes női táborok szervezését.

– De tábornok úr, mit szól ehhez a női emancipáció? Férfiak álljanak mindenütt az élen?

– Csak egyelőre – szól vidáman a tábornok. – Addig, amíg a nők belejönnek a munkába. Igaz, hogy a finn és lengyel szervezeteket nők vezették és vezetik, de Angliában a kötele-

ző munkaszolgálatosok parancsnokai is férfiak. Ám én leszek a legboldogabb, ha az én századomban a nők ellesik titkainkat, módszereinket és felváltanak bennünket. Ez lesz a mi legszebb diadalunk, mert ez a célunk.

Itt van például az én helyettesem és utódom, egy bájos fiatal tanárnő. Figyeljék csak meg, mennyire átérzi hivatása komolyságát.

Csakugyan „strammul" vezényel s példásan tartja kihallgatását, amikor az ügyeletes napos tiszt és altiszt jelentkezik előtte. Helyettese egy kereskedelmi iskolai tanárnő, aki szintén nem marad mögötte. Gyönyörűség nézni, amikor vállához tett fegyverrel a jövendő zrínyi ilonáit, rozgonyi gizelláit és dobó katicáit látjuk magunk előtt.

De megismerkedünk az első női lövészszázad, illetve az egész önkéntes alakulat célkitűzéseivel is, melyet Bayor tábornok szabatosan sorol fel, és azok egy részét a lövészgyakorlaton szemlélteti is:

– Mindenekelőtt legfontosabb engedelmeskedni tudni és parancsot adni, vagyis célunk a zárt rendszerű katonás kiképzés. Tantárgyaink: 1. Tereptan és térképolvasás, elsősorban természetesen a honi légvédelemmel kapcsolatban. 2. Gépkocsivezetés: a modern motortechnika világába tartozó autót, traktort és motorbiciklit is beleértve. 3. Lövészet, melynek a keretébe tartozik a kispuska-, pisztoly-, hadipuska-kezelés, íjazás, tőr- és kardvívás. Ez fontos, mert a női segédrendőri szolgálat keretében is szükség van a fegyver ismeretére és használatára. 4. Rádió- és híradókiképzés, a légoltalom, a rendőri és katonai rádió kezelése szempontjából. 5. Elsősegélynyújtás, különösen a légoltalommal kapcsolatban s végül 6. Kémvédelem s ezzel kapcsolatos propagandisztikus kiképzés.

– Mennyiben van vonatkozása a tábornok úr női szervezetének és a TESZ női alakulatainak az Egységes Női Táborral?

– Egymás munkáját természetesen kiegészítjük, párhuzamosan haladunk s nagy várakozással tekintünk Keresztes-Fischer Ferencné kegyelmes asszony nagy jelentőségű munkája elé.

Közben megtekintjük a Lázár Kornélia iparművésznő által tervezett tábori barna színű s a katonatiszti egyenruhához hasonló formaruha tervét, a vászonzubbonyt nadrág-

szoknyával és derékszíjjal, melyen a katonai kenyérzsákot pótló kis táskában még a mindennapi »rúzs« is helyet kaphat.

A föveg Bocskai-sapkához hasonlít. A »katona-hölgyek« csillogó szemmel sürgetik, mert nagyon kíváncsiak, »hogyan festenek benne«, – hiába – mégiscsak nők.

Mint hírlik, igen sok tényleges katonatiszt jelentkezett önkéntes áldozatból a női csapatok kiképző szolgálatára.

Azt, hogy az első női lövészszázad tagjai olyan nagyszerű eredményeket tudnak felmutatni, azt egyik tanáruknak, dr. Márk Lajosnak, a MOVE[30] ismert nevű főlövészmesterének is köszönhetik, aki szintén hatalmas áldozatot hoz önkéntesen és lelkesedésből vállalt oktatásával. A céllövősport fanatikusa ragyogó szemmel jegyzi meg:

– A bajtársnők jól bánnak a kispuskával és hadipuskával. Pisztolylövésben úgy egyenként, mint általánosságban váratlanul szép eredményeket mutatnak fel."

Az állami rendezvények szertartásmesterei néhányszor még elő-elővették a lövész honleányok kis csapatát, és valamifajta koreográfia szerint besorozták egy-egy ünnepség rendjébe. Mint megannyi védőszent, ők hozták be négyszögmenetalakzatban a zászlót a tüzér fegyvernem Borbála-napi parádéjára, osztogattak röpcédulát a Nemzetközi Vásár Légópavilonja előtt, ott voltak fekete karszalaggal Teleki Pál temetésén, és ők szolgáltatták a zümmögő kórust azon a vigadóbeli hangversenyen, amelyen a Hitlerjugend-ruhába öltöztetett Wienersängerknaben azt a bizonyos dalt elénekelte, egyhelyben masírozva, a kaszárnya előtti lámpásról. Ha a lőtéren nem is jeleskedtek, az állami ünnepségeken sokat szerepeltek a lövésznők, igazi mindenessé váltak. Csak éppen mindig ugyanaz a néhány. Ahogy a régi híradóképek peregnek, úgy tűnik, csak a háttér és az esemény változik, ők kéttucatnyian immár főállásban alakítják ezt a szerepkört.

Ott voltak akkor is, amikor új csapatokat követelve Keitel vezértábornagy Budapestre érkezett. Egy újságíró szerint jelenlétük okozta ennek a szomorúan emlékezetes eseménynek egyetlen derűs epizódját. A Keleti pályaudvar peronján felsorakozott zsinórkötéses hölgyeket ugyanis nemes, főúri hitveseknek vélte a magas vendég, ezért hát az elsőnek kezet csókolt, a következővel már csak udvariasan kezelt, s midőn

meglátta, hogy még jó páran állnak ott, ezek felé már csak marsallbotját emelte. Igaz, tagadhatatlanul kedves mosoly kíséretében.

A korszak híradófilmjeinek jó ismerői sem ez előtt, sem utána nem látták Wilhelm Keitelt mosolyogni. Igaz, egyre kevesebb oka volt rá. Leolvasható a filmről továbbá az is, hogy ellépve a kivezényelt katonák arcéle előtt még mindig a lövésznőkről érdeklődhetett a náci vezéreket mindenüvé elkísérő hoppmestertől, mert a 2 méter magas Dörnberg báró felemelt karja mögött újra visszasandított rájuk és felvonta vállait. Nem tudta, mi ez a kis csapat. Pedig a berlini udvar mindentudó protokollfőnökét méltán tartották akkor számon Európa legjobban tájékozott személyiségei között.

Aztán már csak egyetlenegyszer tűnnek fel a lövésznők. Cserkész hadijáték zajlik a budai hegyek közt, és őket is beosztják a döntnökök közé. Feltűnnek, de mindinkább eltűnnek az őszi erdők mélyén, s a korabeli Repülőújság tudósítója, aki a földi élet dolgaiban is meglepő jártassággal bír, közli, hogy „a derék hon- és zászlóanyák kényelmes figyelőállásokból szemlélhették végig a számháborút, de a legnagyobb élmény úgy látszik mégsem a cserkészfiúk háborús megkeményedésének tapasztalása volt számukra, hanem azon törzstisztek megnyugtató közelsége, akik háborús tapasztalataik és különféle frontélményeik közé is be tudták avatni a harcias amazonokat". Az ifjonti felháborodástól csepegő gúnyirat célhoz is ért, ha annak lehet nevezni Ullein-Reviczky sajtófőnök zúzómalmait, amelyekből csak egyetlen házipéldány érte meg a jobb időket. Pedig e szolgálaton kívüli törzstisztek már-már kezdték megszokni, hogy hátországi hárijánoskodásukat Bocskai-ruhás hostessek ámuldozása és kényeztetése kíséri.

De lassan felszívódtak maguk, e régről örökölt hadastyánok is. Kisebb hányadukat visszahívták a nyugállományból és velük töltötték fel a hadbiztosi hivatalok aktagyártó és felülbíráló apparátusát, de a többség szétszóródott a vidéki birtokok vélt nyugalmába, hogy kisvárosi kaszinók bridzspartijai közül menesszék szidalmaikat a fiatalabb, törtető tisztek felé. Ennek a történésnek akkor már a front volt az iránya, melyről ők sem tudtak többet, mint amit a haditudósító alakulatok eléjük vetítettek. Aztán szép sorjában jött: csodálkozás, tétovázás, kiábrándulás.

– Hol vannak a katonák – kérdi Marlene Dietrich. Voltak lám itt is. Dunántúli álmos hangulatú helységek kis barokk palotáiban, uradalmi gazdaházaiban, karddal végigcsörtetve a vasárnapi promenádokon, ahol kötelező udvariassággal kaptak helyet a sok kitüntetéses uniformisok. Jól tudom, az emlékezést számonkérő dal inkább azokat kereste, akik ha éltek is még egyáltalán, bénán és csonkoltan, a véres élményeket lidércálmokban újra végigvergődve vártak hazatérést, tolókocsit és végre csöndet a fronton túl, de a halálon még innen. Megvoltak ők is, az eltékozolt ifjúságot ébren visszaálmodók, kilőtt tankokért juttatott nadrágszíjparcelláikkal, amivel nyomorékon épp annyira mentek, mint a trafikengedéllyel alaptőke nélkül...

Így zárult be a bűvös kör, lecsökkentve, elsorvasztva mindazt a kezdeti nekibuzdulást, amely olykor azért érezhető volt a frontcsapatok között. Legyünk igazságosak. Az ellenforradalmi propaganda magvai termékeny földbe is hullottak.

Amikor a szakasznyira zsugorodott lövészszázadot belvárosi körletében meglátogatta a frontról épp hazatérő Jány Gusztáv – az elvesztett keleti hadjárat vezénylő tábornoka –, a „magyar jeanne d'arcok" nem mutatták harcias külsejüket. Aprósütemények, pancsolt likőrök és kávéscsészék megejtő társaságában, negédes, nőegyleti mosolygással fogadták a vezérezredest, aki harcos mivoltának kiemelésére közönséges posztóruhát viselt. Felsorakozás, létszámjelentés helyett, csak a háttérzene kívánta jelezni, hogy ez voltaképp egy körlet. De valahogy ez sem járt átütő sikerrel, mert Lili Marleen helyett a lemez másik oldala sikeredett a tű alá. S a korszak nagy vívmánya, a rádióba épített villanygramofon ezt játszotta a magas tábornoki vendég üdvözlésére: „Viszontlátásra hadnagy úr..."

Ha nem nőkről lett volna szó, nyilván kihallgatásra rendeléssel folytatódott volna a szemle, de Jány vezérezredes most beérte egy rövid beszéddel.

„Bajtársnők – kezdte –, köszöntöm Önöket azok nevében, akik most odakünn véreznek a Don-kanyarban, és azok nevében, akik csak most indulnak ki előretolt védőállásainkba, hogy megmérkőzzenek a bolsevista rémmel. Legyenek hívek e nagy családhoz, amelybe Önök is beletartoznak, hiszen Önök is katonák, ha nem is úgy néznek ki, legyenek is

azzá, mert... mert (nem jutott eszébe a kigondolt befejezés) harc folyik körülöttünk, s ha nem készülünk fel rá, nos, akkor itt is lesz harc, lövöldözés, pusztítás, miegymás, akkor hölgyeim itt háború lesz, mármint megszentelt hazánk földjén, s ezt ugye nem akarjuk..."

A század utolsó mohikánja, Fábri Elza, a Meinl cég titkárnője gyorsírta a mini szónoklatot, mely általa maradt fenn és lett később becsatolva a Jány-per népbírósági vádindítványához. A bírák derültek rajta és félretették. Nem múlott ezen semmi. A lelkesítő tósztnál beszédesebb volt a százezer néma fakereszt, „Valahol Oroszországban".

Az idézőjel arra vonatkozik, hogy volt Karády Katalinnak egy ilyen című dala is. Könnyed volt és behízelgő ez is, operettesen melodikus, melyet most hazavágyón már „Valahol Magyarországon"-ra változtatva énekelt New York-i lakásán a kamerába. De mégsem kelhetett versenyre az a dal népszerűségben a „Kívül a kaszárnyán"-nal, melyet még szignáljául is választott a belgrádi német adó.

Már rég nem a dallamról és a szövegről volt szó, melyet jó párszor időszerűsítettek és átpolitizáltak, ez már a pavlovi reflexek azon sorába tartozott, melyekben a jelhang nem egyszerűen az életösztön megnyilvánulásaival rokon, hanem egy magatartásforma észlelője.

– Varázsa volt annak a dallamnak – mondja Jennings-angol rendező, aki 1944-ben filmet készített róla „The True Story of Lili Marleen" címmel. – Amíg csak a berlini éjszaka világához tartozott, alig lépte át a mulatók küszöbét. Legfeljebb nyáron, amikor kiszűrődött az utcákra. Aztán jött a háború, és hirtelen igény támadt a szentimentalizmusra. Arra, amit ez a dal is sugallt. Ez töltötte ki a „lelki szakadékot", legalábbis egy időre, ami a hátország és a front között húzódott.

A filmen eredeti felvételek mutatják az első rohamcsapattal Belgrádba érkező német propagandakülönítményt. Ott vannak minden változások és zavargások neuralgikus pontja, a rádióállomás ostrománál, ám a hanglemezes ládát találat éri, és egyedül a Lili Marleen marad sértetlen. A felvétel parádés, hiszen a berlini operaház valamilyen díszelőadásán készült a Birodalom 1. számú művésznőjével, Emmi Göringgel. Erre az alkalomra készült a legújabb szövegváltozat. Hol volt már a szegény hamburgi költő az ő Lilijével és

Marleenjével, a padlás- és laktanyaszobából való sóvárgással? „Mindig várom a boldogságot, s az mindig elmegy mellettem". Ehelyett elszánt gondolatok és kemény szavak töltötték be a feldíszített operaszínpadot. „Visszajönnek ezek a kemény fickók. Csak egy kis dolguk van még a fronton. Retteg tőlük az ellenség, öklük kemény, a vérük perzsel, szemük a sólyomé, mennydörög a hanguk, lábdobbanásukra azt hinnéd, hegyek robajlanak..."

A film Sztálingrádot is mutatta, a rongyokba burkolózó százezer német fogoly vánszorgását. Közben egy pillanatra megint feltűnik Emmi Göring: „Lábdobbanásukra azt hinnéd, hegyek robajlanak." Pedig ez már a katyusák hangja volt.

Elmondja Jennings azt is, hogy a belgrádi propagandaadó sugározta tovább Berlin Afrika-programját, s a hónapokig tartó állóharcban, ott Tobruk környékén, a német állások felől hangszórók és a sivatagi szél is átvitte hozzájuk azt a dalt. Megkedvelték és megírták rá saját angol szövegüket. Amikor pedig a sztálingrádi vereség kapcsán a Német Birodalomban háromnapos nemzeti gyászt rendeltek el, a londoni rádióban felhangzott a dal, talán épp Tallwerg felvétele nyomán. S a refrén még sokáig ott vibrált azon az éjszakán az elsötétített Európa légkörében „...És ne buzdíts te már semmire, hanem sirasd őket, Lili Marleen."

A fejezetünkben kétszer is felidézett dal története megér egy záróstoryt. 1977. augusztus 23-án értetlenségének és felháborodásának adva hangot jelentette a bécsi Kurier, hogy 2000 dináros pénzbírsággal sújtottak kilenc lenzi lakost, akik egy jugoszláviai campingben néhány kanadaival összeszövetkezve alkalmi kórust alakítva egész nap a Lili Marleent énekelték.

Felhívtam egy barátomat a lapnál és megkérdeztem, nincs-e véletlenül értesülésük arról, hogy melyik szövegverziót énekelték, mert ugyanis ha a kanadai vitte a prímet, más az eset elbírálása, mintha az osztrákok. A vonalban döbbent csend volt, úgy éreztem el sem jutott a kérdés a tudatáig. – Hát nem tökéletesen mindegy? – kérdezte. – A jugoszlávoknak a megszállást juttatta eszébe, hiszen hallgathatták eleget azt a gyilkos dallamot!

Ilyen azért mégsincs. Hiszen John Brown dallamát is meglovagolták George Washington katonái, búr telepesek,

német pacifisták, a Duce balilla-ifjai, Horthy ejtőernyősei, sőt van egy cserkész és egy munkásmozgalmi változat is. Igaz, lassan visszatért mindenki az eredetihez.

Mint egy régről ittmaradt elrozsdásodott repülőbomba, úgy múlt ki, vált veszélytelenné Lili Marleen is. Az évek hatástalanították gyújtószerkezetét. Maradt a nosztalgia. Milyen szépen is írja Vas István: „...Az elsötétítéskor egy résnyi ragyogás volt az ifjúság."

12

FRANCIA ÖRJÁRAT

A pontosság kedvéért: ez egy kései portyaút, így hát nem életveszélyes. Az aknák helyén virágok nőnek, zöld, sárga, sötétbarna – békés táj. Egy mirrador[31] kémlelőnyílásán nem inváziós járművek közeledtét látni, mindössze hullámlovasokét, akik vasalódeszkához hasonló lélekvesztőiken siklanak a tajtékok hátán. Franciaország a hetvenes évek végén. Csaknem negyven éve, hogy az elbukás szégyene itt megesett.

Tegnap este oly békés és megnyugtató volt őszi esőivel a párizsi utca, hogy mesének, álomnak tűnt minden nyugtalanító gondolat arról, hogy voltak ott utcakő-barikádok, muskéták és géppuskák, felkelők és megszálló hadseregek közt dúló kegyetlen és egyenlőtlen utcai harcok. Nem is egy, de tucatnyi legalább, ha belekalandozunk a történelmi útvesztőbe.

A Boulevard Saint Germainről menekültek az árusok, amikor a szeptember végi jégeső hirtelen a nyakukba zúdult. A Rue de Petite Boucherie sarkán, a Chicago modellház árkádjai alá futottak, meg a közeli Drugstore-ba,[32] mely csak utánzata az amerikainak, épp ezért ez a szó nem annyira rendeltetésszerűséget, mint inkább hangulatos, csalogató cégért jelent. Ittam egy doboz sört és végignéztem a memoárdömping legújabb kínálatait. Saint-Simon, Mendès-France, Liv Ullman, Ionesco, Yves Montand, Arthur Coube, aki még egy szalagcímet is írt a fedőlapra: 1940. január 1. Nem tudtam hamarjában mire vonatkozhat a dátum, hacsak nem magának a vereség évének baljós kezdetére. Amikor ágyúk helyett még pezsgők durrogtak francia földön, de Európa túlféléről már odahallatszott valami egészen más zörej.

Másnapi utam a tegnapba vezet. A kocsiban ceruzák és noteszok, egy fotógép és egy apró, telepes magnó, amellyel mindig baj van. Alighanem rozsdásodik egy érintkező. De azért még megteszi. Társam, a neves író-műfordító Örvös Lajos, aki úgy ismeri a tájat, mint Szentendre környékét,

ahová a nagyváros zaja elől kiköltözött, s ahová annyiszor idézi meg egyetemi éveinek Párizsát, sötét és dicső napok Franciaországának eseménysorát.

– Hogy is hívják azt a helységet?

– Pourrain.

– És hol lakik a barátod, valami gazdaházban vagy csirkefarmon, mert ahogy nézem, ez már falu a javából.

– Falu, de van egy kastélya is.

– Kastélya? Kastélyban lakik a barátod?

Örvös csak mosolyog, bólint, mintha mondaná: mesebeli kastélyban. Pedig a kastély valódi, és az őspark is, melyből termésköveivel kiemelkedik. Előtte zászlórúd, csúcsán trikolor. Kiszállhatunk, ez már a Nontou-ház. Ott a tábla. Azon felirat: „Volt hadviseltek, partizánok és Franciaországért elesettek családtagjainak otthona."

Kertészféle, szalmakalapos férfi kerül elő.

– Jó napot, uraim, valami baj van a kocsival?

– Nem, semmi különös, ide jöttünk.

Gyanúsan nézi a rendszámot, főként a H betűt.

– Kihez, ha szabad kérdeznem?

Örvös kihúzza magát:

– René Hergué úrhoz, a barátom.

A kertész arca elkomorul.

– Elkéstek az urak. René úr a múlt héten meghalt.

Döbbenten álltunk. A halálhír mindig megdöbbentő. Ha ismeretlenről van szó, akkor is. Örvös táskát kotor elő, abból fényképet, odatartja a kertésznek. Az megnézi, rövidlátósan, kinyújtott karral és rábólint. Ő az. Nincs tévedés.

Csikordul a salakút, termetes ősz férfi lépked, hóna alatt újságokkal, a kertész kifordított tenyerét kalapjához emeli.

– Jó napot, ezredes – és fontoskodva hozzáteszi –, ezek itt magyarok, Hergué úr barátai.

– Akkor az enyémek is – mondja az ezredes és befelé invitál. A falépcső végén, ahol az üvegveranda kezdődik, most már ő jelenti be – barátaim, két magyar, Renéhez jöttek volna, ha még van a beaujaulais-ből, hozzák ide hamar, meg három poharat hozzá.

Megkezdődik egy beszélgetés. Amit megtudunk René Herguéről nem kevés, de nem is sok. Tudja az ezredes is, úgy mondja el, mint típustörténetet, mintha azt mondaná nálunk valaki: Kovács István SAS-behívót kapott, kikerült

a frontra, Voronyezsnél megsebesül, visszavonulás a Kárpátokig. De ugyanez „franciául" így hangzik:

– Ő is bevonult, mint a többi. Német fogság, szökés, bujkálás, kapcsolatba kerül az FFI-vel[33], az ellenállás legnagyobb szervezetével, és nemsokára már hamis iratokkal és miniatűr fényképezőgéppel járja a La Manche partvidékét. A németek elfogják és a hírhedt frèsnes-i börtönbe zárják. Foglyok onnan csak koporsóban kerültek ki. Őt is abban lopták ki bajtársai, csak éppen élve. Párizsba viszik, ahol különféle vállalkozások részese. 1944-ben már a XI. kerület katonai parancsnoka, szervezi a felkelést, pedig a Bastille környéke nem veszélytelen hely akkoriban.

Mindezt egy levegővétellel mondja el, kezében félúton megállított pohárral. Csak ezután húzza meg ezt a sopronihoz hasonlító fanyar vörösbort, de előbb megemeli a poharat. Talán kicsit magasabbra, mint szokásos. Mintha az lenne mozdulatában, „az Ő emlékére".

Mégsem típustörténet. Mégiscsak több, mint egy doni vesszőfutás. Az ezredes elmosolyodik.

– Nem tudták róla?

Örvös a fejét rázza.

– Nem volt beszédes, tudja ezredes úr, önmagáról beszélt mindig a legkevesebbet. Csak gyanítottuk, hogy valami katonai múlt is meghúzódik az irodalmár életút mezsgyéjén, láttam egyszer egy képet a szobájában, de Gaulle tábornokkal ábrázolta...

– Nekem is van egy fényképem, az engem ábrázol egy marsallal.

– Talán Foch-sal?

Az ezredes nevet, a vicce bejött. Fejét rázza.

– Dehogyis, egy magyarral. Laszlo Marschall-lal.

– Ja úgy, Marschall László, ismerte őt?

– Őt mindenki ismerte, a magyar csoport parancsnoka volt, fenegyerek, enfant terrible, a lehető legjobb értelemben.

Az idős tiszt feláll, pihenni tér és átad minket a többieknek, kik ezalatt csöndben ülték körül asztalunkat. Aztán, hogy magunkra maradunk, megkezdődik egy csöndes, monoton beszélgetés. A háború számukra örökzöld témájáról. Közben elfelejtik, hogy ott vagyunk, elfelejtik lassan azt is, hogy ők hol vannak, ijedten figyeljük az orvosságos üvegek közül kiemelkedő reszketeg kezeket, a keresztrejtvényt, dominót

félresöprő valaha kardot forgatókat, a szemekben felizzó lángot, a tolókocsijával közelebb kerekező láb nélküli veteránt, aki gyorsan bekapcsolja hallókészülékét, nehogy valamit elmulasszon. A tempó felgyorsul, az álmok és emlékek vonata ott zakatol, robog már körülöttünk az üvegverandán, melynek eltűnnek falai, ablakai, eltűnik a virágállvány és a fali képsor. Újra felkelepel a százszor kilőtt emlékgéppuska, s az állólámpa is úgy pislog, mint víziónk híres erődbejárata.

Az első sorozatok után bejön, bekúszik közéjük a kimerültség. A pillanatnyi csendben megpróbálom felhívni magunkra a figyelmet.

– Csakugyan uraim, mi lett aztán a Maginot-vonallal?

Rám néznek egykedvűen és értetlenül. Minek jön ide háborús veteránok közé, aki ezt sem tudja. Valaki tölt, iszik, aztán rákezd a furcsa háború egyik nagyon is köznapi történetére, amelyben persze ő a főszereplő. Tehát így van ez itt is, bárhol, bárkit kérdezzen meg az ember, mintha a fronton járt katona a messziről jött ember behozhatatlan kalandelőnyével indulna a vitába. Hiszen elég egy név, egy dátum és már robban is az ellenvélemény bombája. Legalább ötféle dialektust beszélnek, fogatlanul selypítve, hadarva vagy épp akadozva. Feladom. Nem értették meg, hogy nem a hajdani történet nyomába szegődtem, tudom én azt jól. Engem az érdekelt, hogy aztán mi lett? Az erőddel? Frankhon büszkeségével? De leintenek, figyeljek csak, ha már eljöttem közéjük Párizstól oly messzire, mert ők is messziről jöttek, sokuk a sír széléről. És röpködnek a mondatok:

– Mert hiába intett az első világháború óvatosságra...

– Mit első... már a porosz–francia háború bebizonyította...

– A boch-ok (így mondja a németet, nem éppen udvariasan) igen, a bochok közeledtére, az elzász-lotaringiai hegyvidéken...

– Illetve a hegy gyomrába...

– Egyszóval valami párját ritkító méretekben...

– Ez volt kérem a világ akkori legnagyobbja...

– A Maginot...

– Négy emelet mély betonváros...

– Nem négy, öt...

– Maga ott volt? Én mindennap végig...

– Persze, hogy ott volt, Maurice volt a telefonközpontos...

S a különös dialógus egyre keményebb formában folytatódik. Nem tisztelik egymás véleményét, tapasztalatát, hajtja mindenki a magáét. Nem is dialógus, tízen beszélnek egyszerre.

– Négy vagy öt, szart ért az egész...

– De az a másik, odaát, már Belgiumban.

– Melyik, az Albert-erőd?

– Frászt Albert, az Albert-csatorna mentén, az Eben Emael-erőd...

– Kisöccse volt csak a Maginot-nak.

– Nem uraim, az mindkettő kitűnő volt. Pompás fegyverzettel, belső kisvasúttal.

– Sokra mentünk vele.

– Na igen, hát ki gondolta, hogy a németek stratégiájából csak ennyire telik?

– Épp ez volt a trükk, erre senki se számított.

– Ördögi... annyi évvel később megismételni a Schlieffen-tervet.

– És Belgium–Hollandia felől jönni...

– Megkerülve az egész erődrendszert.

– Mit megkerülve? Szépen ott is hagyták, hogy fulladjunk csak meg.

– Az Emaelt, azt kifüstölték.

– Hát persze, a belgák nem is jó katonák. Olvastam, hogy már jöttek a lángszórók és azok még vitatkoztak.

– A taktikáról?

– Dehogy, arról, hogy milyen nyelven fogadjanak el rádióparancsot.

– A németek aztán adtak nekik flamandul is, meg vallonul is.

– Azt hiszem. De főleg dinamitul. Repült minden.

– Gumicsónakon, szürkületben, fél tucat SS átevezett a csatornán.

– A La Manche-on nem lehet gumicsónakozni.

– Ki beszél itt a La Manche-ról, az Albert-csatornán...

– Hagyja már azokat a nyúlfejű belgákat, a La Manche-hoz mikor értek?

– Megmondom pontosan, április 21-én.

– Úgy van, szerdai nap volt.

– Lehet, 24-én vették be Boulogne-t.

– 27-én Calais-t.
– És 28-án az a fattyú Lipót meg kapitulál és ajtót nyit Hitlernek.
– Rundstedtnek. Hitler csak később jött...
– Tudom, tudom, ezt csak úgy képletesen...
– Aztán a gyorscsapatok átkeltek a Somme folyón...
– Igen, igen, otthagytam a lábamat.
– Én meg a fél karomat a Marne-nál.
– Azt hittük, a Maginot mögött van még egy vonal.
– Volt is.
– A Daladier.
– Annyit ért, mint az egész Loire menti ellenállás.
– Volt csata a Marne-nál...
– Persze, hogy volt.
– És győztünk is...
– Győztünk hát, de az az első háború volt.
– Vienne la Ville, igen ott történt...
– A németek énekeltek, éjszakánként hallottuk...
– Vagy talán mégsem Vienne la Ville-ben?
– Azt fújták, hogy Jetzt geht's ins Heimatland.
– Azt bizony... ins schöne Schwabenland.
– Volt egy híres plakát, azt láttam utoljára Párizsban..
– Én meg Jeannette-et, amint sír.
– Charlotte az ablakban állt, a gyereket emelgette.
– Vienna le Ville-ben, igen az ablakban állt.
– Azon a plakáton egy zászló volt...
– A trikolor.
– Meg egy másik, egy vörös.
– És rajta a KP címere a PCF betűkkel...
– Át kellett volna hozni a légiót.
– A légiót törvény tiltja hazahozni...
– És Algéria nem a hazánk?
– Már nem Maurice, már nem...
– A légió már sehol sincs.
– Uram, én láttam, július 14-én még megvolt...
– A plakáton a kiürítést hirdették...
– Én arról beszélek, amely...
– Amely?
– Amely a mozgósítást. Mobilizáció... Fegyverbe...
– Mi már fegyverben voltunk...
– Későn jött az a plakát.

- Leon Blum már Hispániát is elárulta...
- Igen, igen, jól mondja...
- A be nem avatkozás!
- Vienna le Ville-ben volt egy öreg postás...
- Hagyja már azt a rohadt falut.
- Hogyhogy rohadt, ott nagy emberek születtek.
- De többen haraptak a fűbe.
- Trambeau tüzéreit ott csalták lépre.
- Egy frászt, kihagy az emlékezete, öregem.
- Ez azért túlzás.
- Nem túlzás Robert, tényleg kihagy...
- Uraim, ez kész röhej, én írnok voltam...
- Tintamalac, helye se lenne harcosok közt.
- Tudják Önök hol volt a századiroda?
- Hol lehetett, hátul!
- Valami jó mély bunkerben.
- Vagy a Maginot-ban.
- Tévednek, egy kriptában... két rézkoporsó volt az íróasztal...
- Hagyják abba, hányingerem van... Pierre, szóljon a Madame-nak.
- Noël, kérem jelezzen, mégiscsak maga volt a kürtös.
- Nincs már kürtöm, kapitány, meghalt!
- Mindenki meghalt, a puskák meg a szuronyok is...
- Megkerülték Párizst, a németek masíroztak...
- És énekeltek...
- Később azt, hogy wir fahren, wir fahren...
- Gegen Engelland...
- Oda sóvárogtak, mindig is.
- A Saar-föld? Csak semmi felejtés...
- Angliáért véreztünk...
- Paul, ne légy igazságtalan.
- Nem véreztünk? Álmomban én még mindig vérzek.
- De az angolok is véreztek, és értünk is...
- Francia földön.
- Idegenben, az még rosszabb.
- Mi nem vagyunk idegenek, az angolok mindig idejönnek...
- Minden háborúban.
- Megszokott hadszíntér. Csak előveszik a régi térképet.
- Vienne la Ville-ben égett a föld, egy álló hétig.

– Egész Párizst megkerülték...
– Bretagne-ban törtek előre, SS-ek mutatták az utat.
– SS-ek... Francia SS-ek. Örök szégyen.
– A Loire-on át mentek Nantes felé...
– A kormány meg szépen lelépett...
– Csúnya szó, evakuált...
– Igen, emlékszem, Tours-ba, majd Bordeaux-ba.
– Reichenau tábornok meg kergette őket...
– Az már később volt...
– Minden alá volt aknázva...
– Fészkes fenét, hiszen ha úgy lett volna...
– Csak az, amerre minket vezettek...
– A trén is aknára futott.
– A miénkre...
– A mi trénünk.
– Gamelin helyett új fiúk kellettek.
– A kormányba. Ilyen mindig akad.
– A jó öreg Weygand és Pétain.
– Hogy legyen aki aláírjon...
– Én láttam azt a vagont...
– Én is, de még az első háború végén...
– Compiègne... légy átkozott!
– Mit akar maga? Compiègne mindnyájunk szégyene.
– Nem a mienk, nyomorult invalidusoké, a tábornokoké...
– Állítólag a lengyelek tovább védekeztek.
– Állítólag...
– Kivont karddal mentek a tankoknak.
– Ha van irányítás, van hősiesség.
– Minden alá volt aknázva...
– Gamelin szerint defetizmussal. Egész Franciaország.
– Mi maradt a reményen kívül?
– Az angol bárkák, a kegyelemkenyér...
– De Gaulle elcseszte azt a dolgot.
– Minek politizált egy páncélosezredes? Maradt volna...
– Úgy van, a harckocsijában.
– Maga ott volt?
– Én nem, de hallottam...
– Itt mindenki csak hallott valamit.
– Ha csak hallottunk volna, most nem lennénk itt. Rokkantan.
– De Gaulle nélkül nem lett volna ellenállás.

– Azért Leclerc is volt olyan stratéga.
– Ő mondta, hogy van még egy alternatíva.
– Hogy Anglia csak tranzitállomás...
– Stopover, ahogy az angol mondja.
– Aztán irány Afrika... Mi ott is otthon vagyunk.
– És onnan vissza Európába...
– A légióval...
– Igen a légióval.
– De hát az tilalmas.
– Akkor már nem, akkor az német megszállás volt... front...
– Most már bevallom, én voltam a légióban.
– No és?
– Gaston is volt, meg Charles is.
– De én saját néven...
– Éppenséggel én sem bujdokolni mentem.
– Tudjátok hány baloldali volt ott akkor?
– Tudjuk... 39 után... Spanyolország után...
– Jean ott is volt.
– Jean mindenhova elment, csak hogy otthonról leléphessen.
– Ön most nagyon fog csodálkozni, mert Jean...
– Mert Jean, én is tudom, az első feleségével együtt ment.
– És Lister mellett szolgált.
– Az asszony meg Bilbaóban, hadikórházat szervezett.
– Ha az interbrigád akkor együtt marad...
– Ha... csupa ha...
– Ha Hitlert sikerül eltenni láb alól...
– A bochok nem tudták, milyen veszélyes az az út...
– „Európa vigyázz!", ezt is egy boch mondta.
– Azért ez túlzás...
– Micsoda?
– Thomas Mannt bochnak nevezni.
– Voltak rendes németek.
– Tudom, az a Freddy vagy hogy hívták, azt szokta ilyenkor emlegetni.
– Aki megadta magát a Maginot-nál?
– Az, de az nem volt valódi német.
– Meg valódi katona sem, az csak zenész volt.
– Német egyenruhában volt.
– De tudott franciául, egészen jól.

– Franciául minden kultúrember tud.
– Mi a fene? Ez a Freddy...
– Friedrich az istenért, a Freddy angol név.
– Ezek nagyon hasonlóak.
– Ez a Fre... szóval éjszaka jelentkezett az őrnél...
– A Maginot-nál az a balfék tervező megfeledkezett a légelhárításról.
– Az Eben Emael kupoláit olajkompresszió működtette.
– Úgy ám, mint a színházi vasfüggönyt.
– És mi lett a némettel?
– A kémelhárító tiszt lecsukatta.
– Nem vitték Párizsba?
– Nem, ott maradt, állítólag aztán a németek kezébe került.
– Akkor rövid életű volt.
– Azt hiszem.
– Teli voltak az utak....
– Hartman az elzászi hentes mellettem futott, azt kérdezte: itt az útleveled pajtás, mert most külföldre kerülünk...
– Dunkerque-ben hajójegy se kellett...
– A miniszteréknek volt egy különgépük...
– Elmentek...
– De miért? Miért mentek el?
– Nem volt már erő...
– Volt. A harckocsizók még megvoltak...
– Csupa ócskaság.
– És a lovasok meg a tüzérek?
– A légiót mégiscsak át lehetett volna...
– Nem volt mivel.
– Nem a fenét. Fej nem volt.
– Erős kéz, az nem volt.
– 16, az más volt...
– Volt egy taxihadsereg.
– És időben érkezett...
– Most is lett volna párszáz bérkocsi.
– Most pánik volt, éreztük, hogy minden elveszett.
– Főként a hit veszett el...
– Az erkölcsi hit, a győzelemben...
– Kialudt a reménysugár...
– Amerika nem jött, mint 18-ban.
– Amerika 40-ben sehova se ment...
– Pedig elmehetett volna a...

– Alain!
– Miért, Amerika még Pétainnel és Darlannal is kiegyezett...
– Miért nem hozták a légiót?
– Akkor még nem lehetett. Tilalmas volt.
– Futni nem volt az... Verdunnél egyszer megálltunk.
– Az rég volt...
– Roger már 39-ben figyelmeztetett.
– Ki az a Roger?
– Roger hazafi volt, tiszt és kommunista.
– Mi lett vele?
– Mi lett? Neve ott van a Mont Valérienre vésve.
– A kommunista katona megbízhatatlan volt.
– Elküldték őket, messze, nagyon messze.
– Oranba, Szidi bel Abbeszbe.
– Afrikába vitték őket... de miért?
– Megvédeni a gyarmatokat, taktika...
– Ez ocsmányság, az FFI-be jók voltak?
– Párizsnak akkor az orléans-i szűz se volt jó...
– Nem, az főleg nem.
– Pedig volt egy plakát róla.
– Meg egy mozihirdetés...
– Volt hát, csak azt már a megszállók csinálták.
– No persze, egy kis angolellenesség...
– Az invázió előtt, épp jókor.
– Johanna égett a máglyán.
– És körülötte a templomok...
– Angol ágyúk tüzében.
– És közben egy hang. Mit is mondott?
– Csakugyan, hogy is volt?
– Így: Vigyázzatok, vigyázzatok mert...
– ...mert a gyilkosok visszatérnek.
– A fél karom.
– Az egész családom, volt egy házam is, Cherbourg mellett...
– Az üteg belefordult a folyóba... a hídról...
– Lóhúst ettünk, parádés menü volt...
– Savanyú volt a lóhús.
– Kutyának való...
– Az angol Udvarban pedig tudják a módját...
– Nekem ne szidja az angolokat!

– Az olaszok, azok voltak csak...
– Mik voltak?
– Hullarablók, azok voltak.
– Kivárták, megvárták, míg a préda az ölükbe hull.
– Mindenesetre megpróbálták...
– Akkor kerekedtek fel, amikor a németek már elvégezték.
– A hóhérmunkát.
– Hadüzenet bukás után.
– A Duce biztosra akart menni.
– Ha már a gyarmatokkal nem boldogult.
– A gyarmatok...
– A miénket is kiárusították.
– Nem igaz, csak akarták...
– Végül is a Szabad Franciák Afrikából...
– De az olaszok jöttek volna, nekünk... akkor...
– Az Ansaldo tankok, Pavesi vontatók.
– De emlékszik rá...
– Isotta-Frascini csapatszállítók.
– A 37 milliméteres páncéltörők, a Capronik...
– Hagyja Armand, hagyja már abba.
– Nekem még megvan a kardom.
– Nekem még a dédapámé is...
– Lebel-puskához háromélű bajonett járt... klakk, így szólt, mikor rácsíptettem.
– A fegyverhez mindig jó zár kellett, meg biztosító...
– Az ablakok meg huzatosak...
– Mint itt...
– Én most is fázom, nem adná ide azt a takarót?
– Várjon, adom már, tessék mon cher ami.
– Merci!
– Denise kedvesem, nem csöngettek?
– Úgy hallom, telefon...
– Nem uraim, az edények a konyhán...
– Jól van, jól van, az ember azt hiszi...
– A Paris Soirban van egy sakkfeladvány...

Észrevétlenül lett csönd. Újra béke. Mikor kihátráltunk, oda sem figyeltek. Már zúgott a motor, mikor az ablakban megjelent egy fej. Baszk sapkát viselt és szemüveget. Kezét a barettához emelte. Katonásan, kifordított tenyérrel.

– Van egy Merle-regény – mondja Örvös –, abban is szerepel egy ilyen kisöreg, a reichshoffeni csata utolsó vértese.

Mintha az is ott ült volna ezen a beszélgetésen. Pedig az lehetetlen. Az már nem élhet. Voltaképpen mind egyformák. Az emlékek pótolják bennük az energiát. Olyan ez, mint mikor kimerül valaki, és serkentő gyógyszert vesz be, vagy két-három erős kávét iszik. Egy ideig felgyorsul a pumpa, de aztán kétszeresen jön a kifulladás. A szervezetet nem lehet becsapni.

Másnap újra Párizs. Saint-Michel útjának végéből, az Observatoir térről nyílik a Port Royal körút, a diáknegyed szélén. A 31. számú ház szürke, ódon bérház. Elfogódottan csengetünk és keressük Lefèbre doktort. A Normandia–Nyemen szovjet–francia repülőezred egykori orvosát.

Az orvos beteg. Magas lázzal fekszik az ágyban. Fel akar kelni, de felesége visszaparancsolja. Széttárja karjait. A falakat nézzük. A képeket. Az egyik fotográfián Albert Schweizerrel áll, egy másikon Mareszjev ezredessel, Polevoj hősével az Egy igaz emberrel. Van egy harmadik, amelyen a nagyon fiatal Frédéric Joliot-Curie áll íróasztala mellett és a negyediken André Malreaux-val látható, az íróval, és közéleti emberrel, az ellenállás híres Berger ezredesével. Végignézzük kitüntetéseit és a háború után róla írt cikkeket. Néma interjú. Egyoldalú párbeszéd, mégis sokatmondó. Helyette felesége mond egy-két dolgot. Nem túl érdekeseket. Közhelyeket, mert ma már az is közhely, hogy az OAS[34]-időkben fenyegető leveleket kapott, és a „svadron" évenkénti találkáján mindig robbant egy plasztikbomba.

A hallban ismeretlen férfi képe.

– Ez Jean-Richard Bloch, az író – mondja Marie-Claire asszony. – 1943 karácsonyán a moszkvai rádióban ő mondta el, hogy Sztálingrádnál a Vörös Hadsereg megsemmisítette azt a három német hadosztályt is, amely először érkezett Párizsba...

Jön újra a kávé és a gyümölcslikőr, s amikor búcsút veszünk a néma doktortól, egy cédulát ad át. Később a szállóban sikerrel dekódoljuk a paplanon írt üzenetét.

„Barátaim, majd írok Önöknek, címük megvan a lapon, amelyen már jelezték jöttüket. Mondják meg mindenkinek, hogy még élek, s amíg élek, nem felejtem el azokat, akikkel együtt harcoltam. A szovjet pilótákat, akik a Ladoga-tó jegéről is felszálltak gépeikkel, akiket a 20 milliós emberveszteség után sem a bosszúvágy űzött Berlinbe, hanem egy

emberibb élet reménysége. Üdvözlöm őket, pozdravljam – azt hiszem így mondták –, és Önöket is. Au revoir, és ne haragudjanak, öreg vagyok már és nagyon beteg. Környezetem azt hiszi, letagadhatja előlem... Gégerák. Ha meg is maradok, beszélni már nem fogok tudni. Ég önökkel..."

Még másnap is megüli kedélyünket a Lefèbre doktorral való szomorú megismerkedés. Az autóút is monoton, hangosan dübörgi vissza a néma szavakat.

Aix-en-Provence már a francia Dél, a déli városok özönlő napfényével, a táj élénk színeivel. Hallunk e városról minden esztendőben, mint a tv-világfesztivál színhelyéről, tudjuk, hogy itt él Victor Vasarely, Pécsnek, a magyar Délnek szülötte. De él itt még valaki. Negyed- és félsikeres interjúkörutunk most hozzá visz. Aurélien Sauvageot professzor nevét mindenki ismeri, aki a rangos francia–magyar szótárat már kezébe vette. Tőle ered az, melyet Benedek Marcell íróval, a hajdani Eötvös-kollégium tanárával közösen szerkesztett. Tudjuk továbbá azt is, hogy Veres Péter Próbatétel című könyvét is ő ültette át franciára, és idézte sokszor, még egyetemi katedráról is, a párizsi Keleti Nyelvek Akadémiájának magyar tanszékén.

– Szóval otthonról jöttek?!

Korrekt és szépen hangsúlyozott magyarsággal fogad. Baktatunk mellette a kertben, „otthonról", így mondta az aix-en-provence-i francia. Nemrég múlt 80 éves. Csendes nyugalomban dolgozgat. Felesége fél éve halt meg, s a csend, mely rámaradt, életre kelti a szavakat, a képeket, a gondolatokat, az emlékeket.

A tudós emlékei nem mindig megnyugtatóak. Sokkal többet élt ő a „nyugtalanság kontinensén", mint hogy életfogytiglan lehorgonyozna a literatúra-tartományban. Emlékezi a háborút és felháborodással beszél a mindent feledtetés elvtelen szándékáról. Elvtelen? Nagyon is jól tudja, milyen gyakorlati meggondolásokban gyökerezik az a szándék. Mint ahogy azt is tudja, hogy ott járt – mutatja is rögvest a Paris Match megőrzött címoldalát – Párizs egykori német városparancsnoka, Friedrich von Choltitz tábornok kedélyes turistaként az Eiffel-torony előtt. Talán épp ott, ahol a Führert fényképezte le Hoffman professzor, az udvari fényképész. S mivel aznap épp ködös volt a párizsi levegő – valamint SS testőreinek hadát is ki kellett retusálni a közeléből –

az Eiffel-tornyot hozzákopírozták. Így is került aztán az a kép több milliós sokszorosításra. Olyan rajta a náci vezérkar, a lábuknál gomolygó ködderl, mintha az Olymposzon állnának.

Egy német film kerül szóba, a „Gyilkosok köztünk vannak", s ennek kapcsán a krimibe illő téma köznapi változata: egy düsseldorfi építési vállalkozó, Heinz Bernhard Lammerding, akinek lakásán jó negyedszázada minden héten megszólal a telefon, és csak ennyit közöl egy hang németül és franciául: „Gyilkos úr, nincs elfelejtve. Lammerding SS-tábornok úr, Oradour sur Glane még emlékezik önre, hát csak vigyázzon...!" És hiába változtatja, titkosítja telefonszámát, a készülék rendre-módra riasztja lelkiismeretét.

A tábornok volt az oradouri tömegkivégzések egyik irányítója, akit 1951-ben egy francia bíróság háborús bűntettben elmarasztalt és halálra is ítélt. Csakhogy Lammerding urat másnap már hiába keresték cellájában. Eltűnt. Megszöktették. Néhány hónap múlva feltűnt az NSZK-ban. Nem változtatta meg sem az arcát, sem a nevét, nem költözött illegalitásba, tudta, hogy mint a Szövetségi Köztársaság állampolgára, ki nem adható senkinek, s az idegenben ellene hozott bírósági ítéletek érvénytelenek. Persze, mondhatjuk erre, akkor még dúlt a hidegháború, meg azt is, hogy a hivatalos Franciaországnak éppúgy a feledtetés volt az érdeke, mint az NSZK-nak. Közben kiderült, hogy az a francia bíróság még egy vádindítványt tartogat számára a Tulleben elkövetett hasonló vérengzések bűntette miatt. Így hát a nemzetközileg is elismert jogi formációk szerint még bíróság elé idézhető lenne. De nem lehet, mert nincs kedve jószántából Franciaországba utazni. Még valami inzultus érné. Különben is ügyvédjével közölte, hogy a kérdéses időben nem tartózkodott sem Tulle-ben, sem Oradourban.

Egy francia bűnügyi nyomozó, Jacques Delarue, a nálunk is ismert „A Gestapo története" című dokumentumgyűjtemény szerzője viszont utánajárt a dolognak, és épp az említett műben bizonyítja be, hogy annyira ottjárt, hogy azon a napon, amikor a német erők átmenetileg visszafoglalták a várost, az SS-tiszt 99 embert akasztatott fel az erkélyrácsokra. Pontosan 99-et.

– Megveszekedett idők – fejét rázza a professzor, mikor újra átvágunk a kerten. – Azt hittem, Bölöniről meg Adyról

fogunk beszélgetni. Mindegy, holnap is van nap, reggelizzünk együtt...

– Professzor úr, egyetlen kérdés még, mi lett aztán végül is a Maginot-vonallal?

– Mi lett? Több százezer francia hadifogoly dolgozott lebontásán. A németeknek hirtelen sürgős lett, hogy jelképeitől is megfosszák az ellenállást.

– De teljesen lebontani nem sikerült?

– Persze hogy nem. Épp múltkor olvastam, hogy katakombáinak egy részében gombatenyészet van, egy másikban pezsgőraktár, továbbiak vevőre várnak...

– Nem rossz, egy erőd kiadó, vevőre vár a Maginot!

– Igen, elvesztette minden hadi jelentőségét. Én igazán nem vagyok stratéga, de azt hiszem, ha – ne adja az ég! – lesznek még háborúk a Földön, akkor alaposan lerövidítik azok idejét a rakéták.

– Múltkor arra utazva óriási rendőri készültséget láttam a Maginot körül.

– Igen, alighanem a Schleyer-ügy kapcsán. Valaki elterjesztette, hogy ott őrzik az erőd mélyén. Így aztán a rendőrségnek ki kellett takarítania. De nem találtak semmi érdemlegeset, mindössze pár csavargót.

Pár csavargó a világhíres erőd mélyén. Meg camembert érlelő penészfalak. A hagyományos hadviselés epilógusa.

13

MEDITÁCIÓ PARTRASZÁLLÁS-ÜGYBEN

Könyvei jól ismertek Budapesten. De azt már kevesebben tudják, hogy 23 regénye összesen 13 millió példányban jelent meg 1945 óta. Mert Hans Habe valójában akkor kezdett könyvet írni. Békési János néven született Budapesten 1911-ben, tanulmányait Bécsben és Heidelbergben végezte, követte mindenüvé lapszerkesztő apját, sőt ő maga is oly korán megismerkedett az újságírással, hogy a harmincas években, 21 évesen ő volt Bécs legfiatalabb főszerkesztője. Látta a fasizmus megszületését, de azok közé tartozott, akik ezt nem istencsapásnak, megváltozhatatlan világvégének tekintettek. És mivel a háború már francia földön érte, a világ legtermészetesebb dolgának tekintette, hogy belépett önkéntesnek.

Könyveinek tekintélyes része szól ezekről az évekről, melyekben a Németországból elüldözött fiatal újságíró 1944 végén amerikai őrnagyként kerül vissza és lesz a szövetséges megszállási övezet sajtókomisszárja. Aztán leszerel, és Svájcban telepedik le. Megírja mindazt, amit a háborúban megélt, s amiről addig csak jegyzeteket készített. Noteszba, de főleg emlékezetbe. Azt mondja, „a lényegest a lényegtelentől amúgy is az különbözteti meg, hogy mire emlékezünk. A többi nem érdekes."

A Casa Acacia Ascona legcsendesebb övezete. A Via Muraccio fenyősora megszűri a hegyi út motorzúgását. Egyedül él, lánya, Ilona Amerikában, s akkor még egyikük sem gondolja, milyen életveszélyes kalandba sodródik a „vidám Manson-family" révén, mely Sharon Tate után vele is végez. (És talán a bánat öli meg később és lassan az apát is, ezt a kimért és mindig mosolygós, önmagát kényeztető, selyemsálas, teniszcipős úriembert, akiben a kiábrándultság indítja meg utolsó éveiben az önpusztító mechanizmust.)

De Hans Habe ezen a délutánon még derűs világlátásának teljében él, és nem módosította még tapasztalatait, még azonosak azok mindazzal, amiről addig írt, s amit a megszállt

Németországban egy Henry Kissinger nevű kapitánnyal együtt szerez a német nyelvű antifasiszta sajtó létrehozása közben.

A beszélgetés csöndesen indul. Arról faggatom, hogy ő, aki voltaképpen magyar származású, miért nem ír magyarul? Hiszen 1966 őszén hallottam előadását a budapesti FÉSZEK-klubban a francia új regényről, amelyről szabadon és oly szépen beszélt anyanyelvén, mintha soha el sem ment volna innen. Elmondja, attól tart, nem érti a jövevényszavakat, és mivel egész életében német és angol nyelven írt, megszokta azt a szórendet, már a franciában is bizonytalan. Van is egy novellája arról, hogy német hadifogságban miként juttatta egész táborát előnyökhöz azzal, hogy elvállalta a tolmács szerepét. Életveszélyes vállalkozás volt ez, mert fogvatartóinak nem volt szabad tudnia, hogy jobban beszéli az ő nyelvüket, mint a franciát, hiszen a „nemzetközi önkéntesek" gyalogezrede volt a leggyanúsabb a németek számára, ezeket rögtön el is különítették. (Ez volt a híres 21. Régiment de Marche des Volontaires Étrangers.)

Megcsodálom a virágvázaként használatos félméteres rézhüvelyt, mely valaha összelapított nyílásával olajmécsesként szolgált egy normandiai bunkerben. – Hogy meg voltam hatódva – mondja –, mikor ezt elhozták nekem – kezével végigsimítja –, Bradley küldte. Ezek a belekarcolt nevek monogramok és rajzok, az első francia földre lépő katonáktól erednek. Ugye szép?

Megdicsérem, de látva bizalmatlanságomat, siet hozzátenni: – Nos, ami a hitelét illeti, hát istenem, „így volt-e vagy sem, a tűnődés gondja érte azért megadatott"... tudja miből van ez? – közben körmével megpöccintette a fényesre csiszolt rézhüvelyt, amely csaknem üveghangot adott.

Sűrűn bólogattam, de a mai napig sem tudom. Vigasztal, hogy kitűnő műfordító barátom, Ungvári Tamás sem tudta, mikor itthon félénken megkérdeztem. Lehet, hogy tréfát űzött velem Habe, és maga találta ki a Shakespeare-szerű, archaikus mondatot.

Azt viszont már tudom, hogy jó pár száz darab van forgalomban ezekből. Alighanem egy élelmes hadtápszolgálati tiszt gyártatta szériában. De aki nem tudja a titkot, hagyja rászedni magát éppúgy, mint az, aki 500 márkáért egy német város bolhapiacán megveszi Hitler sofőrjének sapkáját vagy

Göring vadászkését. Azokban is ott a monogram... Kortársaink hozzászoktak a hamisításhoz, olyan lett Európa, mint a zsibvásár, mindenki árul valamit... amije van... ha más nincs, az emlékeit.

– Meghamisítva?

– Ilyen is akad, de a nagy többség utat engedve inkább a konjunktúrának, úgy válogat emlékei közt, hogy már tudja, melyiket várja tőle a kiadó.

– Ön is tudja, Habe úr?

– Tudom, azért nem válogatok.

– Vagy talán több kiadóval áll kapcsolatban?

– Természetesen, de ez nem érdekes. Azt hiszem, nem lehetek olyan szegény, hogy gazdag élménytárházamból csak a jól értékesíthető cikkeket válogassam elő.

– Szívesen ír a háborúról?

– Igen, mert a kortársi nemzedék azonosulni kíván azokkal az eseményekkel pro vagy kontra, amelyekről annak idején csak párszavas jelentésekben hallott. Mind többet kíván megtudni a háttérről, arról ami történt, és ahogy történt.

– A hogyan mellé a miértekre nem keres magyarázatot?

– Ez benne van a históriában. Az én nemzedékem Európa közös emlőin nevelkedett.

– És a későbbiek?

– Nekik már úgyis legenda minden. Egybefolyik az Overlord és Mohi-puszta, Jakab Fülöp és Bethlen István...

– Hallott az UNESCO történelemtankönyv-egységesítő terveiről?

– Nem lesz belőle semmi.

– Megkísérelni sem?

– Nem érdemes. Megosztott világban élünk. A fegyverek árnyékában megosztott a kultúra is. Aki diktál az egyikben, nem engedhet kompromisszumot a másikban. Luxus lenne. Ezek összefüggnek. Én hivatkozzam a dialektikára?

– Nem pragmatizmus ez?

– Dehogynem. Nem vette észre, hogy a nyugati politikusok mind pragmatisták? Épp tegnap este láttam a tévében Willy Brandtot is, amint annak nevezte magát. Akkor épp én ne lehessek az?

– De az antifasiszta elvek nyilván felerősödtek mindenkiben Párizs bukása után?

– Willy Brandtnál nagyobb antifasisztát ne keressen. Ami-

kor hazatért a háború után, mint a norvég hadsereg őrnagya, hosszú ideig még a német állampolgárságot is megtagadták tőle...

– Tehát az elvek túlélése?

– Elvek? Istenem, megszokás, megrögződés, beidegződés, inkább így mondanám.

Feláll, kávét főz, törökösen, rövidlátósan kavargatja.

– Van Önben, Habe úr, egy jó adag szkepszis. Nem befolyásolja ez némiképp közlendőit? Itt van rögtön ez az előbb említett Overlord művelet. Vajon amikor ír róla, egyedül csak a hadtörténelem példátlan vállalkozásának mutatja, vagy próbál némi összefüggésekre is utalni?

– Én nem írok történelmet, nem veszem el más kenyerét. Regényeket írok. Nem csatolok névmutatót, időrendi tabellát hozzájuk, sőt ha netán lábjegyzetet talál bennük, kijelenthetem, azt is a szerkesztő írta bele. Nem írok disszertációt, de nem játszadozom el a „ha" változatokkal sem, hogy miként lett volna ilyen-olyan körülmények között? Én csak emberekről írok, akik egy mondernkori vérözönben keresik a gázlót, s ha rátalálnak, hát boldogok. Boldogok, pedig elesnek mellettük százezren.

– Van egy novellája, amely a partraszállást megelőző...

– Ne is mondja. Több tábornok tiltakozott és fenyegetett bepereléssel, még olyan is, akit eszembe se jutott megírni, de egy félresikerült katonai karrier a költött nevet is magára vonatkoztatta.

– Volt a tábornokoknál is magatartásbeli különbség a csatorna felé és a visszaúton?

– Óriási. Bár senki nem kapott Dunkerque-nél retúrjegyet, és nem tudta, hol fog kikötni a végén, de a partraszállás után ezek mind talpra álltak. Készek lettek volna egymással versenyt futni a Párizsba érkezésért. De hát ezzel nem lehetett semmit se leírni a presztízsszámláról. A mundér becsülete, ugye így mondják, addigra elszenvedett már némi szégyenfoltot.

Belejön. Zsebre tett kézzel járkál a szalonban, egy rézkarcú lámpa a falra vetíti árnyékát.

– Hát itt ez a partraszállás. Persze most ne a filmre gondoljon a Longest Day-re, hanem a valóságra. A filmek szépítenek, ugye hallott már erről? Nos, én azt hiszem, ha szakértő hadtörténész szánna 4–5 évet arra, hogy ennek a tagad-

hatatlanul egyedülálló és sikeres műveletnek a nyomába szegődve a teljes és valódi történetet megírná... hát azt hiszem, nem lenne annál izgalmasabb, de ugyanakkor ellentmondásosabb és minden mai kétségünknél nagyobbakat ébresztő írásmű. Mert voltak példátlan hőstettek és voltak példátlan aljasságok. Az előbbieket megírták és publikálták, az utóbbiakat is megírták és rögvest elsüllyesztették a vezérkari páncélszekrényekben, de úgy, hogy kutató legyen, aki azt megtalálja. Itt nincs elévülés, nincs valamikor lejáró kutatási tilalom. Ez tabu. Itt az egyetemes nemzeti érdek diktál, az, amelyik az örökkévalóság pecsétjét ráüti a történelemkönyvekre, megtiltva minden módosítást. És nagyon kérem, ne mondja, hogy nem érti.

Nem mondtam, de nem jegyeztem ide az egyébként különös hangulatú este beszélgetéseinek, vitáinak egészét. Azért sem, mert szentségtörésnek tekintettem volna az egyébként magammal vitt magnó bekapcsolását. Azt hiszem, ő is. Szétrebbent volna azonnal az őszinteség varázsa, hiszen a mikrofonláz akkor is erőt vesz mindenkin, ha csak „kettesben" van vele. Mindössze annyit tettem a rögzítés érdekében, hogy hazafelé a kocsiban már szalagra mondtam emlékezetes mondatait, addig pedig úgy memorizáltam, mint diákkoromban a latin prepozíciókat felelés előtt.

Másnap újra találkoztunk. Megcsodáltam japán gyártmányú (azt hiszem AKAY) képmagnóját, amely nem volt nagyobb, mint egy irattáska. Egy amerikai barátja hozta, ő is akkor próbálgatta. Két technikai antitalentum kísérletezett fél órán át azzal, hogy a kivezetést összeillessze a tv-készülékével. Azok a japán csatlakozódugaszok sehogy sem illeszkedtek a nyugat-európai szabványhoz. Azóta a piactörvény már összeigazította őket.

A figyelmes házigazda azzal a meglepetéssel szolgált, hogy egy készülő regényéhez (Apokalipszis címmel tervezte, végül is nem készült el, hanem novellák formájában osztotta szét más kötetei közé) beszerzett és saját szalagjára átjátszott inváziós filmrészleteket mutatott be. A forrás több fajta volt, a képek minősége is. Sőt, olykor megdöbbentő volt az egyidejűség varázsát előidéző „vágás" a Csatorna két oldalán. Azokon a végeken, melyeken tehát újra szembetalálkozott Rommel és Montgomery. Csakhogy a vállalkozás most már sokkal nagyobb volt, sokkal nagyobb feltűnést és sikert

ígérőbb, mint hogy egyedül a kedélyes öreg Monty kezében hagyták volna. És mégiscsak az USA adta csapatlétszámban, légierőben, hajótérben és fegyverzetben azt az erőt, ami a győzelem biztosítéka lehetett. Így lett aztán Eisenhower tábornok, „Ike" a főparancsnok.

Olyan mértékben kezdte a technikai szövevényhálózat keresztülfonni a tegnap még meghitt hangulatú szalont, hogy a dzsungelbeli indákként kígyózó kábelrengetegben már én is bekapcsoltam a magnómat. Később még hetekig töprengtem az amerikai szleng és a katonai műszavak értelmén. Végül is az időrendiség és a kortársi emlékezet partjai, gátjai közé lassan összecsörgedezett a több forrásból táplálkozó Overlord folyam. Bekapcsolom újra a magnót, hallgassuk meg együtt a második világháború sokszor elhalasztott, végül 1944 nyarán megindított, normandiai partraszállás néven jegyzett műveletének nem éppen így közismert epizódjait.

„Teherán 1943. Ülésezik a Három Nagy. A háború megkezdése óta először. Irán területének garantálása után Japánról tárgyalnak. Megegyezés születik: minthogy a császár nem tartotta be az 1941. április 13-i semlegességi szerződést, sőt csapatai azt sorozatosan megszegték, Sztálin bejelenti, hogy a német fasizmus leverése után a Szovjetunió hadat üzen Japánnak.

Még tart a konferencia, amikor a hitleri főhadiszálláson rendkívüli értekezlet kezdődik. Egymás után érkeznek: Ribbentrop külügyminiszter, Steengracht államtitkár, Abetz, a párizsi német követ, Kaltenbrunner, a biztonsági szolgálat főnöke, megérkezik Oberg, a franciaországi SS, Kossmann vezérkari ezredes pedig a franciaországi megszálló erők képviseletében. Ismertetik előttük a Führer parancsát:

„A partraszállás eshetőségével számolva elvárom, hogy Franciaországnak az illetékesek az eddiginél nagyobb figyelmet szenteljenek. Az ellenséges erők további növekedése nem tűrhető. Ehhez képest minden szolgálatunk körültekintő munkára kötelezendő... Partraszállás esetén a velünk együttműködni nem akaró nevesebb személyiségek fokozott veszélyt jelentenek. Megtalálhatók üzleti és bizonyos katonai-politikai körökben, egyetemeken és minden társadalmi osztályban, amely ezekkel a körökkel érintkezik. Ehhez képest elengedhetetlennek tartom lecsapni rájuk. Számuk mintegy kétezerre tehető. (Itt Habe közbeszólt: Kétezer... jó, ha nem

a tízszerese... a Gestapo itt alaposan elszámította magát...) E pillanatban, amikor Európát kell megvédeni az ellenség elől, nem látom okát, miért ne foganatosíthatnánk Franciaországban bizonyos megelőző intézkedéseket..."

Ribbentrop 1946. április 2-án Nürnbergben: – Igen, emlékszem erre az összejövetelre... A Führer parancsot adott az azonnali cselekvésre, azoknak az elemeknek a letartóztatására, akik invázió esetén veszélyesek lehettek volna.

1939-ben Hitler rávetette magát Lengyelországra, vezérkara véleménye ellenére, arra számítva, hogy a száztíz francia–angol hadosztály nem fogja megtámadni a Rajnánál hagyott huszonhárom német hadosztályt. Ő nyert.

1943-ban Keleten azonban öt hónap alatt elvesztette mindazt, amit a totális háború a számára biztosított. Most mindent egy kártyára tett fel: a szövetségesek vereségére Nyugaton.

Ugyanezen a március 20-án Zsukov átkel a Dnyeszteren, és megkezdi Románia felszabadítását. Konyev Csehszlovákia felé közeledik. A német visszavonulás olyan fejvesztett, hogy az oroszok Umanban ötszáz harcképes tankot és 1200 gépkocsit zsákmányolnak. Az orosz fronton minden német katonára három, minden repülőgépre, ágyúra és páncélkocsira öt szovjet jut. A halálveszély ellenére, melyet a szörnyű nyári szovjet offenzíva jelentett, s melyről a német tábornokok tudják, hogy ki fog terjedni a keleti front teljes hosszára, most a nyugati front az, amelynek Hitler az abszolút elsőbbséget tulajdonítja. Nem várja, hanem sürgeti a partraszállást.

A La Manche másik oldalán, ahol a döntésre készülődnek, félnek. Roosevelt – aki ezúttal negyedszer áll elnökválasztás előtt – arról beszél Churchillnek, hogy nem élné túl a politikai fiaskót. Churchill maga is fél. Nem szívesen fogadja el az Overlord tervet. Neki változatlanul a Balkánnal vannak hátsó gondolatai, azt képtelenségnek tartotta, hogy a La Manche-on át támadjanak, egyenesen neki a Falnak. Dupla vagy semmi játék ez a Dunkerque óta keservesen megszerzett sikerekkel, és Churchill, a vereségek kalandora, bölcsé válik a győzelemben. Eisenhower írja majd: Hányszor hallottam ezt mondani az Overlord tervről: Óvakodjunk attól, hogy amerikai és angol fiatalok vére fesse vörösre a hullámokat, és katonáink holtteste borítsa a partokat.

Bedell Smith, Eisenhower vezérkari főnöke is csak ötvenszázalékos esélyt lát az Overlord sikerében. Az angolok pesszimizmusba esnek, Montgomery kivételével.

Az alakulatok félnek. Az angol Tájékoztató Szolgálat bizalmas jelentése szerint a fiatal csapattisztek döntő százaléka biztos benne, hogy az első roham alkalmával elesik, és hasonlóan rossz a legénység hangulata is.

A nyugtalanság oly nagy, hogy Montgomery összeszedi kártyáit, zarándokbotot fog, új keresztes hadjáratot hirdet az ügyért. „Mi vagyunk a legjobb harcosok, győzni fogunk Isten segítségével." Hat-hét beszédet tart naponta, összesen mintegy 30 000 emberének. Az 1. amerikai hadosztály, a „Nagy Vörös Egyes" fegyelme fellazul, hazaszállításukat követelik. Ez a legkeményebb, legharcedzettebb amerikai hadosztály Európában. Ez már megért két partraszállást, Észak-Afrikában és Szicíliában. A szicíliai partokon, a Hermann Göring páncélos elit hadosztály ellentámadásakor hagyták a páncélosokat elrobogni a fejük fölött, majd elhagyva fedezéküket, megfutamították a német rohamtüzérséget. De az 1. hadosztály most mégis az óceán felé követeli behajózását. Leromlott a 29. hadosztály szelleme is, amelyet az „Omaha Beach"-i támadásra szemeltek ki. Ez sosem volt még tűzben, és 90 százalékos veszteséget kalkulál. Eisenhower ide küldi Bradley tábornokot, aki nem nevezhető nagy szónoknak. Bradley kijelenti: „Ezek a történetek a szörnyű veszteségekről rémmesék. Csak néhányan nem térnek vissza." A Stars and Stripes[35] haditudósítói és a szövetséges hadseregek más sajtószervei parancsot kapnak, hogy lelkesítő cikkeket írjanak a katonai orvostudomány rohamos fejlődéséről. A derűlátó jóslatok így szólnak: minden lehetséges sérülésből ki fognak gyógyítani titeket ezek a kitűnő orvosok.

A La Manche mindkét partjáról a partraszállásra irányulnak a propaganda szócsövei. Goebbels kijelenti: „Megerősítettük Európa partjait Cap Nordtól a Földközi-tengerig, és felszereltük a XX. század leghatásosabb fegyvereivel. Ezért minden ellenséges támadás, még a leghatalmasabb és legádázabb is, amit csak el lehet képzelni, kudarcba fullad. Dieppe-nél kilenc órán át vetették meg lábukat, pedig itt nem volt Fal. A legközelebbi alkalommal szép lesz, ha kilenc órán át tartani tudják magukat. Goebbels fáradhatat-

lanul szajkózza a jelszót: „A végső döntés a Nyugati Fronton történik."

A Fal mítosz. Von Rundstedt ezt írja róla: Előtte semmi, mögötte semmi, egyszerű szemfényvesztés. Acél hiányában hajóágyúkat építettek a betonba ágyazott kupolákba, mely korlátozza a kilövés szögét. Az itt felszerelt ágyúkat tíz legyőzött nemzettől szedték össze, kaliberük 28-féle. A cserealkatrészek többnyire hiányoznak. Hiányoznak a lőelemképző műszerek, pedig csak ezek tennék lehetővé a hajók elleni hatásos harcot. A tüzérek átlagéletkora 45 év. Besorozták közéjük a „Marine Helfer"-eket és „Marine Helferinnen"-eket, gimnazista fiúkat és lányokat, akik tanulmányaikat levelezéssel folytatják. A 7. hadsereget, mely majd a szövetséges támadás minden súlyát viseli, 92 különböző típusú fegyverrel látták el, amelyekhez 252-fajta lőszert használnak, s amelyek közül 47-et már nem is gyártottak. Ezekkel aztán tilos volt lőgyakorlatokat tartani. A zászlóaljparancsnokoknak nincsen gépkocsijuk, feltehetően lóháton indulnak majd a csatába. Az 5. ejtőernyős-hadosztálynak, ennek az elit alakulatnak átlagéletkora 17 és fél év, hetven ágyúja van, ötven eltérő fajtából. Amikor parancsnoka, von der Heydte ezredes az elengedhetetlenül szükséges fegyvereket követeli, ezt mondják neki: Ugyan már, Heydte, az ejtőernyősöknek elég, ha öklük van.

A legjobb embereket és csoportokat bevetették az orosz kemencébe. Nyugat csak a nagyon öregeket, a nagyon fiatalokat, a rokkantakat, a betegeket kapja: olyan katonákat például, akik az orosz fronton harmadfokú fagyást szenvedtek.

A „fehérkenyér-hadosztálynak" nevezett 70. hadosztály teljes egészében gyomorbetegekből áll, akik szigorú diétás étkezést kapnak. De minthogy ennek a létszáma sem teljes, a hiányt vöröskeresztes zászló alatt a külföldiek közül toborozták. A Wehrmacht, egy „fajtisztaságára" büszke nép kardja, 1944-ben magába fogad feketéket, indusokat, kozákokat, örményeket, tatárokat, kalmüköket, szlovákokat, franciákat, lengyeleket, horvátokat, üzbégeket, belgákat, kazahokat, kirgizeket stb. A régi hadifoglyok ugyanis választhattak az éhhalál és a spenótzöld egyenruha között. Inkább az utóbbi után nyúltak, hiszen ez szökéssel, a szö-

vetségesekkel való találkozással, egyszóval a túlélés és egy igazságos harc lehetőségével kecsegtetett.

És minthogy még ez sem volt elegendő, mozgósították a német gyerekeket is. De Maupertuis grófnő, Bayeux mellett elrekvirált kastélyában, 1943 novemberében egy új katonacsoport érkezését látta: 14 éves gyerekekét. A parkban közelharcot gyakorolnak, a pihenőidőben pedig fogócskáznak.

De azért vannak még páncélos-, ejtőernyős- és SS-hadosztályok.

Egyedül a Sztálin-harckocsi múlja felül a német tankokat. A Shermanek lövedékei nem tudják átütni a Tigris 18 milliméteres páncélzatát, és visszapattannak a Párducok páncélzatáról. Hogy megsebesítsék ezeket a monstrumokat, úgy kell manőverezni, hogy oldalba kapják, de azok 88 vagy 75 milliméteres ágyúinak egyetlen lövése elég, hogy megsemmisítse a szövetségesek addig ismert bármelyik tankját.

Hitler a szárazföldi csapatok főparancsnokává Rommelt nevezi ki, de az invázió megindulásakor a Führer maga szándékozik a hadműveleteket irányítani. Rommel a berlini tárgyalás után az Atlanti Fal ellenőrzésére indul. Tudja, hogy az Atlanti Falat a legkiválóbb védelmi vonalnak tartják Nyugat-Európában. A tábornokot viszont cseppet sem nyugtatják meg a látottak. Osztozik társai aggodalmában. Kevés az erődítmény, több helyen egyszerűen nincsenek védelmi állások. A tábornok papírmaséhoz hasonlítja a híres betonrendszert, és biztosra veszi, hogy a szövetséges csapatoknak nem okozna különösebb nehézséget a több lépcsős védelmi vonalak elfoglalása.

A nyugati front másik parancsnoka, Gerd von Rundstedt tábornagy azonban más véleményen van. Rommellel ellentétben haditerve a következő: Nem szükséges mindaddig a beavatkozás, amíg a szövetséges haderők partra nem szálltak. A partraszálláskor azonban olyan ellentámadást kell indítani, amely a nehéztüzérséggel az élen biztosítja az inváziós erők visszavetését, belefojtását a csatornába. Rommel tábornok figyelmezteti Rundstedtet, hogy ha a harc megkezdésének első 24 órájában nem sikerül a szövetségeseket a part szélén megállítani, Németország csak vesztesként kerülhet ki a háborúból.

Mivel a partraszállás a Norvégia és Spanyolország közötti 4800 km-es partvonal bármelyik pontján bekövetkez-

het, véglegesen kidolgozzák a part menti erődítmények rendszerét.

Hitler azonban biztosra veszi, hogy a támadás a francia partvidéken a legvalószínűbb, mivel Anglia és a kontinens között itt a legrövidebb az átkelési vonal. Az invázió tehát vagy Normandiában – közel Cherbourghoz és Le Havrehoz – történhet, vagy pedig Calais-nál, ahol mindössze 32 km a távolság Angliától.

Eisenhower megváltoztatja a támadás eredeti időpontját, mivel az inváziához szükséges partraszállító hajók még nem érkeztek meg, s az ellenséges légi haderő megsemmisítéséhez a szövetséges repülőgépeknek még időre van szükségük. A támadást elhalasztják. Megállapodnak az új időpontban: június első hetében. Londonból és a brit szigetek valamennyi kiképzőtáborából szinte végeláthatatlan sorokban özönlenek a katonák és teherautók a dél-angliai kikötőkbe.

Az ország valamennyi italmérésében kedélyesen tárgyalják a gépek és emberek ilyen roppant összpontosítását. Ha nem lennének a légvédelmi ballonok, mondják viccesen, Anglia az óriási hadigépezet súlya alatt a tengerbe süllyedne.

1944. április 30-án egyik percről a másikra egész Dél-Angliát lezárják a polgári forgalom elől. A második világháború legfontosabb tervét, az invázió megkezdésének pontos helyét és idejét titokban kell tartani. A katonai rendőrség és a kémelhárítás több ezer emberét vezénylik e könnyűnek éppen nem mondható feladat elvégzésére. A szövetséges haderők két magas rangú tisztjét, akik meggondolatlanul a támadás időpontjáról beszélgettek, azonnal felmentik beosztásuk alól.

Egy május 2-án megjelent londoni magazin keresztrejtvényében a vízszintes 17. megfejtése: Utah, az inváziós partszakasz egyik pontjának fedőneve. Ugyanebben a hónapban a 22-i keresztrejtvény függőleges 3. megfejtése viszont: Omaha, egy másik stratégiai pont titkos neve. A legmegdöbbentőbbet azonban a május 27-i keresztrejtvény szolgáltatja: a vízszintes 11. megfejtése ugyanis Overlord, az inváziós terv fedőneve. A Scotland Yard azonnal megkezdi a nyomozást. Az ügy kivizsgálása folyamán kiderül, hogy a keresztrejtvényeket két idős tanító készítette, és a megfejtések egészen véletlenül eredményezték a titkos neveket. Az Overlord tehát továbbra is a legnagyobb titokban marad. (De ez

csak a háború végén derül ki, a pedagógusokat addig is kivonják a forgalomból.)

Anglia egyetlen pontján, Doverben, George Patton tábornok főhadiszállásán a biztonsági intézkedéseket szándékosan elhanyagolják. Calais-tól 32 km-re Patton egy képzeletbeli hadseregnek parancsnokol, miközben hatalmas tömegű harcászati és hadműveleti eszköz jól látható műanyag modelljével végeztet gyakorlatokat.

Patton feladata: elhitetni a németekkel, hogy a partraszállás Calais-nál következik be!

A szövetséges légierő teljesen ura ugyan a helyzetnek, de szándékosan nem akadályozza meg a német felderítőgépek behatolását Dover fölé. A légi fényképek hitelét kiegészítik a náci kémszolgálat emberei, akik rádiókon jelentik, hogy Dovernél nagyfokú a hadkészültség és a csapatösszevonások száma. A megfigyelésről Hitlert is tájékoztatják.

Június közeledtével Erwin Rommel tábornok – tartva az invázió megkezdésétől – sürgeti az Atlanti Fal befejezését. Calais-nál és a partvidék más stratégiai pontjánál a védelmi munkálatok most már állandó riadókészültségben folynak.

Minden éjjel 30 német gyorsnaszád, úgynevezett E hajó cirkál a La Manche-csatornán, hogy az inváziós flotta megindulásáról azonnal jelentést tegyen a főhadiszállásnak.

A védelmi vonal megerősítése érdekében Rommel parancsára százezer aknát helyeznek el a tengerben és további 4 milliót a part mentén. A sekély víz is temérdek robbanóanyagot, szögesdrótot rejt.

A szárazföld belsejében, a védőgátakon túl, a gyalogság özönli el a vidéket, hogy az esetleges ejtőernyős támadásokat visszaverje.

Május elsejére Eisenhower és vezérkara befejezi az inváziós részlettervek elkészítését. Ha az időjárás nem szól közbe, június 5., 6. vagy 7. lesz a D-day, azaz a partraszállás napja. Az invázió megindítására ez a három júniusi nap a legalkalmasabb: a telihold ugyanis a légierő hadműveleteit, a reggeli apály viszont a partra szálló egységeket támogatja.

1944. május 15-én a londoni St. Paul kerület egyik iskolájában találkoznak a szövetségesek legfőbb parancsnokai. Első ízben fordul elő, hogy akik eddig csak saját feladatukról tudtak, most betekintést nyernek az Overlord gondosan fel-

épített tervébe, és tudomást szereznek a végső, részletes tervekről.

A katonák május 26-tól kezdve fokozatosan elhagyják a táborokat. A kikötő melletti gyülekezőhelyre vezetik őket, amelyet hosszúkás alakja miatt „virslinek" neveznek. Még gyülekezés közben sem tudják biztosan, mi lesz a végcél. A térképeik sem árulnak el semmit, hiszen Caen helyett például Varsót, a normandiai pataknevek helyett pedig orosz folyókét jelzik. Az amerikai ejtőernyősök térképein több mocsár jelzése azt a hiedelmet kelti, mintha Dániába tartanának.

Amíg a harci egységek elhelyezkednek a „virsliben", a biztonsági szolgálat őrködik, nehogy valamiféle kapcsolatba léphessenek a hátországgal. Francia pénzt osztanak szét a katonák között, az angolok pedig vékonyka füzetet kapnak, amely a következő szavakkal kezdődik: „Egy új expedíciós hadtest – amelynek ön is tagja – indul most Franciaország felé. Személyesen fognak részt venni a németek Franciaországból való kiűzésében és megsemmisítésében."

A felkészülés utolsó előtti állomásaként a tisztek közt végre kiosztják a „beszélő" térképeket, a katonáknak pedig a parti terepszakaszok fényképeit. A felvételek olyannak mutatják a partokat, amilyennek azok a hajókról látszanak. Később megkapják a fotókat azokról a megerősített helyekről is, amelyeket támadniok kell. Örömmel állapítják meg, hogy azok a kiképző objektumok, amelyek ellen hónapokon keresztül gyakorolták a támadást, pontos másai a valódiaknak.

Rommel találkozik Krämer tábornokkal. Egy fogolycsere révén szabadult az angolok fogságából. Jelenti megfigyeléseit a tábornagynak: a szövetségesek a Pas de Calais-nál fognak támadni.

Június 3-a, 21 óra 30 perc.

Az első amerikai konvojok már a nyílt vízen vannak.

A meteorológiai állomások jelentéseiből bizonytalanság érződik. Eisenhower végül úgy dönt, hogy 6 órával később újabb megbeszélésen határoz véglegesen. A konvojok folytatják útjukat.

Londonban az Associated Press egyik távírásza elhatározza, hogy felfokozza egy kicsit a tempót, és hozzákezd egy szigorúan embargós hír kopogásához. Hadd mondják majd

a jó hírre áhítozó újságírók, hogy az ő ügynöksége volt az első. „Urgent Flash Associated Press Nyk Qg Eisenhower bejelenti a szövetségesek partraszállását Franciaországban". A figyelmetlenségből továbbított hírt 23 perccel később az Associated Press helyesbíti. De addigra már fogta azt Berlin és Moszkva is.

Június 4-e, 45 órával a nagy nap előtt.

Hajnali 4 órakor kezdődött az Eisenhower által kijelölt megbeszélés. Az éjszaka világos. Szélcsend van. Eisenhower elhatározza, hogy egy nappal eltolja a partraszállás időpontját: június 5-e helyett 6-ra. Kiadják a parancsot a szövetséges armadának a visszavonulásra.

A portsmouthi kikötő közelében, egy falusi birtokon most drámai percek következnek. Az új főhadiszálláson Eisenhower és a fegyvernemi főparancsnokok a másnapi, június 6-i támadás lehetőségét fontolgatják. Leigh-Mallory és Tedder légimarsall kétségbe vonja, hogy kedvezőtlen időjárás esetén a légierő hathatós támogatást nyújthat. Ramsay admirális ugyanakkor a támadás mellett dönt. Montgomery pedig, mint mindig, most is hajlik a támadásra. A vélemények tehát megoszlanak. Az utolsó szó, a sorsdöntő elhatározás Eisenhowerra vár. Egy pillanatig csend van, majd megszólal: Oké, indulunk! A támadás napja tehát június 6. kedd!

Az első meglepetésből felocsúdva mindössze 35 perc áll a hajóágyúk és a part menti ütegek rendelkezésére. Idő hiányában a felkészülés nem a legjobb, s feltehető, hogy az ágyúzás a német erődítményeknek csak az ötven százalékát tudja megsemmisíteni.

Az erősen hullámzó tengeren „Omaha" felé közelednek a szövetségesek első egységei. A zsúfolt hajókon a katonák át vannak fázva, nedves a zubbonyuk, s lelkiállapotuk sem a legjobb. Bennük van a ki nem mondott félelem. Félelem a köd és füstfelhők mögül rájuk leselkedő titkos fegyverektől és mérges gáztól. De bíznak a sikerben! A már több sikeres partraszállásban részt vett veteránok bizakodnak és lassan úgy érzik, hogy a szerencse visszapártol az ő oldalukra. Hiszik, hogy a légierő és a hadiflotta leterítette azt a szőnyeget, amelyen száraz lábbal és épségben partot érhetnek. Túl kell jutni a megadott körzeten, és ebédre talán már a Párizs felé vezető úton lesznek.

Június 6-án közép-európai idő szerint nem sokkal hajnali

4 óra előtt tűnnek fel az első hajóegységek, fölöttük az oltalmazásukra és az Atlanti Fal megpuhítására rendelt repülőezredek. Dübörgött az ég, a víz és nemsokára a föld is, Franciaország földje.

Maga a partralépés már korántsem olyan izgalmas, mint az addig eltelt idő, az előtörténet. Szenved, kattogva ugrál a pergőtűztől megrészegült hangerőmutató. Az egymást váltó francia, német és amerikai filmszövegek hamisítatlan háborús csatazaj kíséretében szinte ijedten kúsznak át magnótekercseimre.

Aztán mikor az utolsó ampexszalag is kifut, Habe hátradől a nádfonatú karszékben, amelyből ez ideig előredőlve figyelte, újra átélve azt a nagy csatát. Elfogadom a konyakot, „a nagy ijedtségre" inni kell. S amikor egy óra múlva kikísér, még elmondja, hogy volt az Atlanti Fal legveszélyesebb szakaszán az FFI-nek egy kitűnő rádiósa. Ma kevés szó esik róla – emlékezik –, pedig igen nagy szolgálatokat tett adásaival. A sorsa az lett, mint annyi más társának, bemérték az adóját, őt pedig elfogták és kivégezték a németek. A spanyolországi harcokból érkezett. A híres magyar származású amerikai rendező, Steve Székely öccse volt. Székely Lászlónak hívták. A neve, úgy tudom, ott áll az Etoile-on. A Diadalív árnyékában.

14

IDŐEGYEZTETÉS

Chamberlain 1939. decemberi nyilatkozata szerint a Brit Birodalom 5 éves háborúra készül fel. 1944 derekán a harcok változatlan hevessége igazolta számításait. Bár néhány meglepetés és súlyos összecsapás még hátravolt, a levegőben már érződött, hogy ez nem a kezdet vége, hanem Churchill szavaival: a vég kezdete.

Keleten a kezdeményezés végleg szovjet kézbe került. Az egykor nagy parádéval meghódított városok, Rosztov, Kurszk, Orel, Harkov, most utat nyitnak a Vörös Hadseregnek, mely 300 kiválóan felszerelt és nagy harci tapasztalatokkal rendelkező hadosztályt mozgat a „keleti fronton", – szovjet szóhasználatban: a „nyugati előnyomulásban".

Az OKW hírmagyarázója, aki annyi nehéz helyzetre talált már „megfelelő" kifejezést, most zavarban van. 1944 szeptemberében így kezdi géptávíró-jelentését: „A német hadművészek alig tudnak megbarátkozni a szovjet szabályellenes taktikájával." Ehhez Von Wülmitz hozzáteszi: „A tömegtámadásokkal szemben nincs más lehetősége a védekezésnek, mint meglepetésszerűen, gyorsan szabad utat engedni". Megnyugtatják a német közvéleményt, hogy ez hathatós hadicsel mindössze, a szovjetek egyébként is úgy takarékoskodnak a lőszerrel, hogy Orel ostrománál már csak napi 200 ezer lövést tudtak leadni.

A Biztonsági Szolgálat közvetlenül Himmlernek címezi havi frontjelentéseit, amelyekben egyre őszintébben sejlik fel értékelésük a vazallusállamok gyenge tákolmányáról, mely recseg-ropog, ahol egyre csappan, veszít hajdani hevületéből az antibolsevista ellenállás szelleme, mert a minden ellenőrzés dacára működő és nem kellőképp zavart nyugati és moszkvai rádiók a háború utáni időkre próbálják a lakosságot áthangolni. Így a kemény rendszabályok ellenére is bizonytalan-bizalmatlan ez a hátországi klíma. A miniszteriális ígéretek – a fokozatosabb nemzeti hadviselési terhek vállalását ille-

tően – igen-igen lecsendesülve és elapadva érnek az arcvonalban harcoló, de még inkább a hadtápterületeken pacifikáló csapatokhoz. Román és magyar vezérkari tisztektől szerzett értesülésekre és hírszerző anyagokra hagyatkozva jelzik azt a meggondolást, miszerint mindketten egy háború utáni, egymás közti leszámolásra készülnek és erre tartogatnak intakt katonai erőket. Kedvezőtlenül hat a hátország és a frontcsapatok harckészségének növelésére az a defetizmus, amelyet a nyugati rádiók az olaszországi eseményekkel kapcsolatban sugároznak. Az északi területekre visszatért Duce leszámolási kedvének állítólag veje, Ciano külügyminiszter is áldozatul esett, s ez bizony riasztóan hat, míg a déli területeken meginduló békés átalakulás a kiugrás áldozatokkal járó, de mégis megvalósítható tervét sugallja. Ezerszám akadnak francia önkéntesek a csapattesteknél, a Waffen SS kötelékeibe sorolva, akik között szintén mérhető bizonyos nyugtalanság azon röplapközlések hatására, amelyek Giraud és de Gaulle új szövetségét közölték és az úgynevezett szabad franciák fegyveres bevetését a normandiai frontszakaszon. A Luftwaffénak – javasolja az SD – nagyobb rugalmasságot kellene tanúsítania a röpcédulákat szóró ellenséges gépek kiválasztása és lelövése tekintetében, s amennyiben a sok hullámhosszon forgalmazó ellenséges adások zavarása megnyugtatóan nem biztosítható, elengedhetetlenül szükséges az adók felkutatása és lerombolása.

Berlin jogos idegességét az éterháborúban való lemaradásában jól illusztrálja egy fennmaradt jelentéstöredék:

„A frontcsapatokat is elérő, feltehetően dezinformáló, nyugati eredetű propagandaadások tényszerű cáfolata, a hangulat további süllyedésének elkerülése szempontjából »birodalmi ügy« (Reichsache) minősítéssel mindent megelőzve küldendő. A BBC hadműveleti hullámsávjaink közvetlen tartományhatárára hangolva, a csapatkommunikációt is zavarva, átszűrődéssel is érthetően sugározza híreit Köln, Hamburg, Lipcse, Berlin és Kessel rommá bombázásáról és arról, hogy az angolszász légierő tizenkétszeresen múlja felül bombaűrméretben a Luftwaffét. Azt állítják továbbá, hogy a német hadiipar 25–30%-os potenciálcsökkenést szenved el a légitámadások következtében. A BBC gúnyosan emlékeztet Göring légimarsall egy 1940-beli mondására, amely szerint legyen neve Meyer, ha egyetlen angolszász bombázó eléri

a német városok légterét. A katonák most gúnyosan és fennhangon szidalmaznak egy Meyer nevű gazembert. Ez ellen fellépni nehéz, mert a rendreutasítóról is kiderül, hogy hallgatta a szóban forgó adást..."

Eltelik még egy esztendő, és a Német Birodalom megtanul egy kényszerstratégiát, mely visszaállíttatja vele hagyományos hadrendi mérlegét, megerősítve a keleti területeken a hadosztályok túlsúlyát. Hiszen az Atlanti Fal, minden vélt és elriasztó, külső szemlélődésre csakugyan impozáns és bevehetetlennek tűnő erődrendszere akkorra már romokban hever. (Lausch térképésztiszt írja 20 év múlva: „... Nem tudom emlékeznek-e a 30-as évek híres légiós filmjére, a Kék csillag-ra? Volt abban egy jelenet, amelyben a megostromlott és legyilkolt szaharai kőerőd lőréseibe hullákat és egyenruhacafatokat dugdos Gary Cooper, az egyetlen túlélő. Az Atlanti Falnál is legfeljebb késleltetni lehetett a műveleteket, de visszájára fordítani már nem. A térképésznek pedig hozzá kellett szoknia, hogy ne a terepvázlatokat és szelvényeket figyelje, inkább az ellenséges rádióállomásokat. Úristen, ha belegondolok, milyen torzításokat kívánt az OKW a legközönségesebb rajzvázlatok készítésében. Még a városok egymástól való távolságát is meg kellett változtatni, nehogy a lakosság kilátástalannak érezze helyzetét...")

De csavarjuk most az emlékrádió keresőjét hazai állomásra. A légkör egyelőre zavaros. Német és orosz szavakat sodor egymásba a fading.[36]

Olyan események kezdődnek a magyar határon – egyelőre még a hadműveleti túloldalon –, amelyek később az új magyar időszámítás előjátékát fogják jelenteni. Ma már csaknem banalitás, hogy Battonyán érik el a szovjet csapatok a magyar területet szeptember 23-án. Film is készült róla, pár méter csupán, később a szinte mikroszkopikus nagyításból, egy háttérben álló tisztről valószínűsíteni lehetett, hogy azonos Butyenko alezredessel, Szeged első városparancsnokával, aki Pálffy tanácsnokkal és Valentini polgármesterrel az első plakátokat és rendeleteket aláírta.

Amikor Afonyin tábornok, a budapesti harcokban részt vett haderők parancsnoka Pesten járt, s a Hadtörténelmi Múzeum ereklyéinek megnézése közben hirtelen ezt mondta: – Önök nem is tudják, hogy az az első szovjet felderítő, aki az ország földjére tette a lábát, valójában magyar volt. –

Előbb elcsodálkoztunk, később üldözni kezdtük nyomát az egykori felderítőnek. Mert a tábornok névre már nem emlékezett, s mielőtt a szovjet hadilevéltárban ennek utánanézhetett volna, meghalt. Most már rögeszmésen kezdtünk nyomozni. Volt ebben izgalom, csalódás és az elégedettség szívmelengető érzése is. Főként azzal kapcsolatban, hogy él köztünk valaki, aki történelmi személyiség lett, mégis csend van körülötte. Magának él, emlékeinek. Mert azt elmondták Battonyán, hogy fel-feltűnik ott néhányszor gyerekeivel egy „Laci bácsi" és magyarázza nekik a hajdanvolt háborút, az akácerdő mögött meghúzódott tábori repülőteret, a lankák közé vájt lövegállásokat, de nemigen tudnak többet róla. Ismerték a páncélos felderítő Brjuhov hadnagy nevét, de a háromtagú járőr magyar tagjára csak pár év múlva, Fjodor Gyenyiszovics Kiva nyugalmazott gárdaőrnagy emlékei nyomán derült fény. Ő volt az első szovjet parancsnok, aki egysége élén ideérkezett.

Harckocsija ma emlékműként áll a nagyközség határában, az út mentén, amelyen valaha végiggördült, aztán hónapokkal később visszatért és ott is maradt, betonba ágyazva vigyázva a békehatárt.

Az ősz hajú, díszruhás Kiva őrnagy egy szeptember 23-i ünnepségen elébe állt, végignézte unokái nemzedékét, a virágot hozó úttörőket, majd a hely szellemétől való elfogódottsággal ezt mondta mikrofonunkba: „Milyen nehezen birkóztunk nevével... Battonya. Még az is megfordult a fejemben, nem valami Batthyány név- vagy szótővel van-e dolgunk? Battonya... Istenem, de rég volt. Naptárilag hivatalosan már 2 napja benne jártunk az őszben, itt mégis akkor tavaszodott ki. Emlékszem arra a vöröskatonára, aki minden áron az első felderítő járőr tagja akart lenni. Kérdezték, miért? Azt mondta, azért, mert én most érkeztem haza. A neve... igen a neve. Rögtön eszembe jut. Laszlo... Laszlo, igen Laszlo Sós volt. Krasznojarmec Laszlo Sos..."

A folytatás már ismert. Korom Mihály történeti tanulmányából, Puja Frigyes könyvéből sok mindent megtud az érdeklődő. Néha úgy tűnik, mindent. S akkor hirtelen, ha nem is történelmi eseményeket befolyásoló „nagyságrendjével", de a nemzeti büszkeséget joggal felingerlő, felhevítő tartalmával mégiscsak egy új, hiteles forrásértékű információ közelébe kerül.

– Sós László. Hol lehet Sós László?

Ismertem egy kedves, öreg borbélymestert a Népköztársaság útjának első fodrászszalonjában. Szakácsinak hívták. Csöndes ember volt. Mindenről tudott és mindenről beszélt, de csak ha kérdezték. Magától, főként magáról soha. Még színész fiáról, Sándorról is csak nagyon ritkán.

Szakácsi, akinél a borbélyötperc is csak három volt, egyszer megváratott. Kollégáitól tudtam meg, hogy kapott egy táviratot a Csehszlovák Nagykövetségtől, ő meg elment, csak úgy fehér köpenyesen, azt hitte, beretválni kell. Így aztán nagyon csodálkozott, amikor a követ a mellére tűzte az egyik legmagasabb hadi kitüntetést. Merthogy a besztercei áttörésnél páratlan hősiességgel harcolt, mint a partizánokhoz átállt magyar katona. És 30 évig keresték, mert azt már nem tartotta fontosnak, hogy valami listára is feliratkozzon.

Így élt csöndes, visszahúzódott magányában Sós László is. Ember legyen, aki felkutatja. A rendőrségi nyilvántartó főnöke felvonja a vállát. Legalább megközelítő születési évet, anyja nevét... Ugyan már! Semmit sem tudunk! Végre egy battonyai kofa, virágárus a piacon, arra talál emlékezni, hogy egyszer, jó pár éve, egy hosszú árnyékú őszi délután valamilyen egyenruhában látta azt a férfit.

Egyenruha? Szűkül a kör. A Honvédelmi Minisztérium Személyügyi Csoportfőnökségén kiemelik dossziéját egy tucat Sós Lászlónak. Nézzük az életrajzokat. Egyik sem illik rá. A virágárusnő kisfiának később eszébe jut, hogy kapott tőle egy jelvényt, igaz már nincs meg. Valaki viszont úgy emlékszik, hogy a Dózsa sportklub pajzs alakú címere volt a jelvényen, legalábbis ahhoz hasonló.

Dózsa sportklub? Talán rendőrtiszt lett Sós László? A Belügyminisztérium Személyügyi Főosztályán Varga Mihály alezredes megértően bólogat, aztán mondja: – Akárhogy is számolunk, mindehhez 1944-ben legalább 25 évesnek kellett lennie. Magyar hadiszolgálat, front, fogság, iskola, új kiképzés, bevetés... – és odaszól egy diáklány formájú törzsőrmesternek – a nyugdíjas tiszti állományt Ancsikám, S betű...

Figyelem, amint elmélyülten lapozza, pergeti a kemény kartonokat. Tizedikre húzza ki. – Ő az? – kérdi, de aztán rájön, hogy mi sem tudjuk, hogyan néz ki. A kartoték sarkában fénykép. Rajta ritkuló szőke vagy inkább őszes haj,

telt arc, kreol bőrszín, világos szemek. Ez az első találkozás. Mi tehát már ismerjük Sós Lászlót. Varga alezredes nagyítón is megnézi, és halkan mondja – négy sor kitüntetés, nem mondom, és a partizánjelvény... hm, igaz, felhívhattuk volna a Szövetséget is.

Csak másnap délután bukkanunk rá. Pesttől jó félóránvira, amint parányi házát reparálja. Két kis szoba, konyha, veranda, az udvarban öreg Skoda. CB betűs, ami jó 20 éves életkort jelent. Leteszi a bádogvágó ollót meg az ereszdarabkát. Beinvitál. Egy pillanatra a rendőr átható pillantását érzem tarkómon. Meghallgatja jövetelünk célját, és rögvest lehűti lelkesedésünket. Ugyanaz a pillantása, mint Szakácsié a borbélyé, „tettem amit kellett", és ugyanaz az érdektelenségből eredő vállrándítás a hivatalos történelem hiányosságaira. „Nem bujkáltam én, tudtak rólam, hogy vagyok, hogy hol vagyok. Aki akart, megtalált. Még akkor is, ha pár évtizeden át nekem volt hivatásom, hogy másokat megtaláljak..."

Fél óra telik el mindenfajta magyarázkodással, vélt és jogos sérelmek méregetésével, de amint a régi fényképeket, újságcikkeket és térképeket előveszi, kezdenek elúszni-letisztulni a haragos ködfelhők, s a zöldernyős íróasztallámpa fénykörében már a nagy napokra, emberöltőnyi messziről is jól emlékező frontkatona mesél. Beszél és mutatja a térképet. Amerre a hadak jártak, amerre ő járt. Abban a történelmi pillanatban – előttük.

Szavai precízek, fogalmazása pontos. Ilyenre mondják, hogy nyomdakész.

– Arad előtt, Világos magasságában volt a kapunyitási nagy csata. Itt vívta meg a 2. Ukrán Front 243. hadosztálya a döntő ütközetet. Főként az egység mellé besorolt páncélosoknak volt köszönhető, hogy gyorsan szét lehetett verni az ott állomásozó, sőt erődállásokból védekező német és magyar csapatokat. Nomármost – és bütykös ujjaival mutatja a térképen – erre van észak... a szovjet csapatok két irányból törtek előre, és itt, errefelé épp a szögfelezőben, a középirányban volt Battonya. A páncélosok a magyar határ magasságában szétbontakoztak és megálltak, frontot nyitottak a gyalogságnak. Csönd volt, teljes csönd, csak odaátról dübörgött egy Hofher traktor. Megismertem a hangját, hiszen szolgáltam én uradalomban. Később megtudtam, hogy az

ágyúkat vontatták hátsóbb állásokba a védők. A traktor elárulta, merre járnak. A Hofhernek olyan hangja volt, hogy a fronton hazaárulónak nevezték a katonák. Mondtam a hadnagynak, hogy csak erről lehet szó és hát ha engem küldene, bizony szívesen nézném meg elsőként az egységből, hogy mi újság magyar földön. Adott még két legényt mellém, ő is szorosabbra húzta derékszíját és azt mondta: „Fél óra múlva felhő úszik a Hold elé, akkor nekivágunk."

– Hány óra lehetett ekkor?

– Tíz óra múlt valamivel.

– Szóval nem volt még éjfél?

– Nem, de miért fontos ez?

– Engedje meg, hogy újra kérdezzem, amikor végül is elindultak, még pontosabban, amikor átértek, még nem volt éjfél?

– Nem hát. Fél tizenegy volt.

– És 22-e.

– Igen.

– Akkor rendben van.

– Mi van rendben?

– Semmi. Azazhogy minden. Pontosítjuk a történelmet.

– Értem. Vagyis nem értem.

– Kérem szépen, ha Önök 22-én este lépték át a határt, akkor voltaképpen a Vörös Hadsereg nem szeptember 23-án ért magyar földre, hanem 22-én. Éppen az a másfél óra bizonyítja.

– Másfél óra...

– Ha szabad kérdeznem, biztosan jól járt az órája?

– Az enyém? Nekem nem is volt órám.

– Már megbocsásson, de akkor honnan tudta?

– Visszaszámolásból, ahogy ma mondják az űrhajózásnál.

– Honnan számolt vissza?

– Honnan? A Beliczay uradalom gazdaházából. Épp 11 óra volt, amikor benyitottunk. Két szarvasagancs közt lógott a díszes óra.

– És 11-et mutatott?

– Igen, még kakukkolt is hozzá. A Beliczay uradalom volt az első magyar vonatkozási pont, amelyet elértünk, egyébként itt beszéltünk először magyar emberekkel.

– Csodálkoztak, hogy magyarul szólt hozzájuk?

– Azt meghiszem, egyikük rögtön hátrakiáltott, hogy:

„Gyerökök gyüjjetek mán elő, ez a muszka magyarul böszél!".

– A hadnagy is megnézte az óráját, bólintott hozzá és elindult, ki az udvarba.

– Várjunk egy pillanatra, eszerint a hadnagy órája is jól járt, csak az a kérdés, hogy milyen időszámítás szerint?

– Ez látja igaz, mert a hadműveleti tervezés egységes időszámítást kívánt.

– Vagyis moszkvai időt?

– Igen, és aszerint az a 11 óra már hajnali 1 volt.

– Ha pedig hajnali 1, akkor már 23-a.

– Csakugyan... az úristenit neki, de hát a mi időszámításunk még 22-ét jelzett... És hát a magyar történelemről van szó.

– Igen, ez így rendben is van, tehát szeptember 22-én éjszaka, még éjfél előtt történt, de a krónika 23-ának délelőttjéről beszél.

Bólogat és elmosolyodik.

– Igen, persze, hogy délelőtt, azt hiszem 10 óra 30 perc volt, amikor a derékhad átvonult, az első zászlóaljak, és némi harc is kerekedett. Úgy látszik, a felderítői vállalkozást nem minősíti a történelem...

– Azt hiszem, tudom miért.

– Igen?

– Talán mert nem részletezik elég pontosan, hogy a felderítő álruhás, civil hírszerző volt-e, aki bármikor jöhetmehet, ez a történelmi mértéken nem változtat, de ha katonai felderítésről van szó, egy reguláris haderő szabályos egyenruhájában végzett vállalkozásról, az már...

– Úgy bizony, az már olyan, mint amikor a hegymászó kitűzi nemzete zászlaját a csúcsra.

– Tehát nyertünk egy napot?

– Előbb jött a szabadulás?

– Azt hiszem, ezen most már semmi sem múlik. Bölcseleti, elméleti kérdéssé vált.

– Ezt nevezik hát történelmi időszámításnak.

– Vagy épp korrekciójának.

És elkezdődik egy jó kis beszélgetés, hideg kocsisbortól hevülve, átengedve elméleti sorsára a filozofikus méregetést, az abszolút és részidőről, az egésznek az emberélet töredékére eső mikronnyi hányadából. Közben a magunk állította tila-

lomfák közül kisiklik a beszélgetés és ormótlan gyakorlatisággal belegázol a legszentebb elvi kategóriákba. S amint újra a história mezsgyéjére kalandozunk, kezünkben még mindig a történelmi kronométerrel, kiderül, hogy Battonyáról szólva olyan az időszámítás elcsúszása, hogy inkább kalendáriummal kellene mérni.

Igaz, a 25 év előtti dolgokat. Mert mi is történt? Nem kevesebb, mint hogy az a történelmi 133 nap, amely az első magyar tanácshatalmat időben behatárolta, Battonyának nem adatott meg. Helyette csak 45. Itt még vörös május sem volt, mert április 29-én már bent voltak a faluban a királyi román és szerb hadak. A vad lovaskatonák célba lőttek a már felállított májusfák díszflaskóira, karddal vágták le a színes pántlikákat és statáriummal vettek el minden felvonulási jókedvet.

Ám amit 1919-ben elvett, megtagadott az idő Battonyától, azt visszaadta negyedszázad múlva, megkímélve a Viharsarkot a nyilasvilágtól, elsőnek tárva ki a Csillagbörtön kapuját Góz Jóska előtt. A történelem fricskája, vagy ha tetszik: igazságszolgáltatása.

De a történelem nem mér azonos léptékkel.

Volt az ötvenes években egy olyan meggondolása a személyi kultusz történelmet is egyenirányító akaratának, amely az antifasiszta ellenállás s a magyar fegyvertények számát is csökkenteni kívánta azért, hogy ezzel is hódoljon a valóban hihetetlen áldozatokat hozó szabadító emlékének. Ezt senki sem kívánta. Ők sem. Mégis így volt. Voltak évek, amikor a 19-esek még oly hősi tettei is csaknem hátrányt jelentettek, aki pedig nyugat felé vette emigrációs útját, eleve gyanús volt, összehúzott szemek kísérték még a spanyol Interbrigádok tagjait is. Már 1961-et írtunk, negyedszázados fordulóját a polgárháborúnak, midőn egy új morál a régi tettek előtti tisztelgésre szólított. Mindenekelőtt azok emléke előtt, akiket Dolores Ibarruri siratott el híres beszédében a Pirenneusok tövében.

Ők is 600-an voltak, akár a Variházy-ezred halottai. De Spanyolországba csak 1200 magyar jutott el, a frontok budai túlpartjára ennek több mint kétszerese.

1944 karácsonyán, másfél nappal az ostromgyűrű budapesti bezárulása előtt Malinovszkij marsall elhagyta hevesi hadiszállását, s a gyorsan mozgó arcvonal követelményeihez

igazodva egy csukott teherautóba költözött. A gördülő harcálláspont lassan indult a főváros felé. De mielőtt beszállt volna a frontparancsnok, visszamaradt törzskara felé fordult, és csak ennyit szólt: – Időegyeztetés.

Olykor bajban vagyunk az idővel. A történelmivel is. Csak úgy hozzávetőlegesen emlékezünk, s ha már megtanultunk valamit, kőbe vagy agytekervényeinkbe vésték, ragaszkodunk hozzá. Pedig az a battonyai átkelés is megkívánja még a történelmi időegyeztetést.

15

BUDAPEST „NYÍLT VÁROS"?

Rot Sándor professzorral, az angol nyelv kitűnő ismerőjével beszélgetünk. Olyan esetről mesél, amelyben az időtényező, illetve annak szem elől tévesztése okozott életveszélyes helyzetet. Iván Bojkov főhadnagynak, a Vörös Hadsereg 6. osztálya fontos beosztású tisztjének sokszor kellett át-átmennie az ellenséges állásokba. Ilyenkor a hadifoglyok felszereléséből és ruházatából állították össze számára azt a kollekciót, amely ideig-óráig odatartozását jelezte. Járt cseh, román, magyar, német, olasz, még usztasa köpenyben is, testalkata, fekete haja, arcberendezése, csillogó szeme semmit nem árult el arról, hogy valójában orosz, aki még gyerekfejjel szerezte sokféle nyelvtudását. A moszkvai filológiai fakultás csak finomította mindazt, amelyek alapjául Európa sok iskolája szolgált, ahová apját, a diplomatát kísérgette oly sok éven át.

A 6. osztály irányítása alá tartozott az úgynevezett támadólagos frontpropaganda intézmény, aminek feladatai közé a a háború második felében már nemcsak hangszóró, röpirat és rövidhullámú adásrendszer működtetése tartozott, hanem egyre inkább a közvetlen kommunikáció is. Ezért jártak a felderítők híreket, sőt nemegyszer „nyelvet" is szerezni az ellenséges állásokba. Műszakiak nyitottak kaput Bojkov számára is a drótakadályon, persze csak épp akkorát, hogy kúszva átférjen, aztán az ellenséges járőr már sajátjaként fogadhassa. S hogy ne lássanak benne sem hivatalos hadi követet, sem álruhás hírszerzőt, erre kellettek a különleges iratok, de gyakran még különlegesebb képességek.

Ez még valahol Ploeşti környékén történt. A németek felügyelte román tüzérségi állások között jelent meg egy éjszaka, román tiszti köpenyben, széles tányérsapkában, enyhén kölnisen, ahogy a hamisítatlan román tisztek körében ez még az arcvonalban is divat volt, és szóba elegyedett a katonákkal. A német őrparancsnokot elragadtatta német tu-

dásával, amint a Téli regét – Heine megkapó költeményét – idézgette egy tájkép kapcsán, sőt a beszélgetés során lassan átvette annak dialektusát is, s ugyanezt képes volt megtenni a katonákkal is, most már románul. Úgy tűnt, minden rendben van, meggyőződött róla, hogy a német nem érti a román szót, s arról is, hogy a katonák alig várják a biztatást, a pontos és igaz híreket a front állásáról. Beszélt nekik arról, hogy a gyors hazatérés útja-módja a gyors cselekvés, a szervezett frontnyitás a szovjetek előtt.

Beszéd közben újra magán érezte a német tiszt figyelő pillantását. Az óráján. Végigszaladt az agyán, hogy nem lehet abban semmi rendkívüli, hiszen ehhez a szerephez Corona típusú román óra járt, amelyet Bukarestben gyártottak. Pedig a német egyre csak figyelte azt, és felemelte hozzá a sajátját. Ezt a pillanatot használta fel a gyors távozásra. A katonák mintha megérezték volna a közelgő vihart, utat nyitottak neki a messze kígyózó földárkokba s a sor aztán újra összezárult. Mire a német felocsúdott, ő már eltűnt. Csakugyan a föld nyelte el. Persze csak addig, amíg egy apró fényjel meg nem mutatta a „senki földjén" túli drótakadálynál a rá váró felderítőcsoportot. Egy óra múlva visszavette szovjet egyenruháját, s csak amikor egy tiszthelyettes összehajtogatta a román felszerelést, akkor mondta neki, alig emeltebb hangon, mint máskor: „Legközelebb legyen gondja rá, hogy a román óra ne moszkvai időt mutasson, majdnem lebuktam!"

Pár hét múlva hosszú sorokban vezették a német hadifoglyokat Bukarest utcáin. A sor mellett megállt egy dzsip, szovjet tisztek kászálódtak le róla. Egy német tágra meredt szemmel nézte a mellette elhaladó kapitányt. Úgy elmaradt, hogy a mögötte levők lökték hátba. „Mit bámulsz te, nem láttál még ruszkit?" „Láttam én – válaszolta –, de olyat, amelyik román ruhában jár és Heinét idéz württembergi akcentussal, csak nagyon ritkán."

A fiatal Rot Sándor esetében hasonlóan ámuldoztak az amerikai tábornokok, amikor a szövetségesek konferenciáin fordított, vagy a békeévek polgári tudósai, amikor oxfordi előadókörútján az óangol mondatszerkesztés különlegességeiről tartott előadást. És senki se gondolja, hogy a több mint 20 nyelv, amelyen beszél, mind egymáshoz hasonlító lenne. A legkülönfélébb és a legjelentősebb világnyelveken

kívül finn, arab, japán, spanyol, dán, portugál nyelvekben egyaránt járatos.

Ha már a neves Rot professzorról van szó, ugorjunk pár hónapot a históriában, és kísérjük el őt az ostromlott Budapestre, ahová Malinovszkij törzskarával érkezik. A frontparancsnok nem tartja maga mellett, hanem előreküldi az első vonalakba. Ott kell most igazán a nyelvtudás.

Harminc évvel később együtt nézzük az elmosódó filmképek szalagját. Olykor döccenve meg-megindul a vágóasztalon, a képernyőn feltűnik egy régi arc, de legtöbbször sercenve-kattogva széttörik a kiszáradt celluloid, s akkor jön a nagyítólencse, esetleg egy gyorsított fotóeljárás, mely a finomszemcsés előhívó s a gondosan megválasztott papír kölcsönhatásaként újra láthatóvá varázsolja a raszterben már-már szétesőő vonásokat.

– Ez itt a Levasov-csoport – mondja. Ez meg Bojkov... Vremenko... Itt meg Tánya, a szanitéclány...

Hátradől a széken. Tudom, őket látja most maga előtt, nem pillanatképre rögződve, hanem élve, mozogva, lőporfüstösen, olykor mégis mosolygósan, úgy, ahogy utoljára találkoztak itt a pesti utcákon.

A történet Budapesthez kötődik, de aki figyelmesen hallgatja, annak többről mesél időben, térben egyaránt.

1945. január 17. A 2. Ukrán Front élcsoportjai már a Dunánál járnak. Hídfőállást foglalnak a felrobbantott, valamikori karcsú ívek mellett. De a Liszt Ferenc téren áll a front. Egy szürke épület, a Zeneakadémia állja útjukat. Meglazított tetőcserepei, homokzsákokkal bélelt ablaknyílásai megannyi fegyvert rejtenek. A harccsoport parancsnoka, Levasov őrnagy szája szélét harapdálja. Hatodik órája folyik a tűzpárbaj, mely földhöz tapasztja őket. A parancsnok küldöncöt meneszt az Almási térre, ott állomásozik a tüzérség. Nem telik bele fél óra, már gördülnek is át a Körúton a vékony csövű páncéltörők, s a nagy kaliberű lövegek. És akkor, mintha földből nőtt volna ki, egy idős férfi terem előttük. Szemüvege is leesik nagy igyekezetében, ahogy német–szlovák–magyar keveréknyelven azt próbálja elmondani, hogy ne lőjék ágyúval ezt az épületet, amely a magyar zenekultúra oly sok értékét őrzi, és ott van az ő kedvence is, egy Petrow hangversenyzongora. Horváth Géza zenetanárnak ugyancsak megnyúlt az ábrázata, amikor a füstös arcú

kapitány magyarul kezdte kérdezgetni. Hívta őt vitéz úrnak, tábornok elvtársnak, polgártársnak, mindennek, ami eszébe jutott, a lényeg az volt, hogy ne adjanak tűzparancsot az időközben már elhelyezkedett ütegeknek.

Rot kapitány félrevonta Levasovot, de az legyintett – értem jól, szólhatott volna előbb is ez az ember –, odakiáltott a tüzéreknek:

– Kettő vigyáz a lövegekre, a többi meg ide hozzám, szuronyt fel, rohamra!

Ő indult elsőnek. Kezében pisztoly, övében gránátok. Fentről látták mi készül, megélénkült a tűz. Szürkületkor bemásztak egy ablakon, s ettől kezdve hat órán át tombolt a belső harc. Folyosóról folyosóra, szobáról szobára. A nagyterem, amelynek akusztikájára méltán volt büszke Bartók és Kodály, most fegyverdörgést visszhangzott.

Harmincnégy szovjet katona vesztette itt életét és csaknem kétszer ennyien sebesültek meg, köztük a parancsnok és az öreg zenetanár is, aki megszállott dühvel, egy botra akasztott fehér zsebkendővel próbált közvetíteni egészen addig, míg egy fentről jött sorozat földre nem terítette.

Mindezt megtakarították volna, ha Levasov kiadja azt a tűzparancsot. Nyilván beleremegett volna a vén klasszicista zenepalota, de utat nyit a Dunához, az Oderához, az Elbához és lerövidíti a visszautat a Volgához is...

A zeneakadémiai csata hiteles története, míg azt Rot professzor elbeszélte, 30 éven át szunnyadt színtelenül az egykori ostromtérkép fehér foltjai közt. Mert fél esztendő múlva, mikor a Liszt Ferenc tér öreg fái alól az exhumálás megkezdődött, az akaratlan szemtanúk is csak annyit gondolhattak: katonák, akik idegenben pusztultak el, katonák, akiket hazavártak.

Az ostrom körülményei ismertek, a szomorú adatok is. De amiről ez ideig még nemigen esett szó, eredjünk annak nyomába. Nem lehetett volna Budapestet „nyílt várossá" nyilvánítani? Senkinek se jutott eszébe?

Mielőtt azonban még pár hónappal, esetleg évvel visszapergetnénk a történelem filmjét, üssük fel a lexikont. Mit értünk e fogalom alatt? „A nyílt város olyan nem védett, katonai célpontokkal nem rendelkező város, amely ellen a hadviselő felek hadműveleteik során szárazföldi, tengeri vagy légitámadást nem indítanak. A szárazföldi háború törvényei-

ről és szokásairól szóló 1907. évi hágai egyezmény tiltotta a nem védett városok megtámadását vagy bombázását. Nyílt városon eredetileg a meg nem erősített városokat értették, a hágai egyezmény óta a nem védelmezett városok szokásos elnevezése háború idején".

Csakhogy az ellenforradalmi kormányokat Magyarországon nem a békelehetőségek érdekelték, hanem a politikájukat konzerválni képes állandó fronthelyzetek.

Az eljövendő háborúra való felkészülést jól érzékelte a mélyre szálló politikai barométer, amikor 1938-ban Darányi Kálmán győri programja már ezermillió pengőt irányoz elő fegyverkezésre. Ebből azonban egyedül a lőszergyárak húznak hasznot, meg némi automatizálás, ám rögeszmeszerűen csak gyors támadásra készülnek, és semmi gondjuk a hátország megvédésére. 1914–18-as emlékek és Berlinből sugallt villámháborús tervek hallatán maguk is úgy gondolják, hogy az a hadviselés majd messze az országhatárokon túl fog lezajlani, akkor pedig elhanyagolható az országos légvédelmi rendszer kiépítése, ide számítva a légoltalmat is, ahogy ennek a polgári lakosságra vonatkozó intézményét nevezték.

Idézet a kormány 1940. július 12-i határozatából:

„A honvédelmi miniszter úr felveti a minisztertanács előtt azon kérdést, akarunk-e komoly légvédelmet csinálni, vagy nem? Varsóban csak 3 komolyabb óvóhely volt. Helsinkiben beváltak az óvóhelyek. Ha most jönne ellenünk komoly légitámadás, úgy ma már késő nekilátni nagyszabású és komoly óvóhelyek létesítéséhez. Feltéve, ha rendelkezésre állana szükséges ember és anyag, akkor is komoly légvédelem létesítésére 1 vagy másfél év volna szükséges. Négy héten belül praktikusan semmit sem lehet csinálni... A miniszterelnök úr (gr. Teleki Pál) ismételten rámutat arra, hogy egy sürgős terv végrehajtására 1 vagy másfél évre volna szükség, komolyabb légvédelmi, 5 évre előirányzott terv tudná csak megvalósítani azt, hogy 20-nál több lakóval bíró házakban is óvóhelyek létesíttessenek. A budapesti légvédelem megvalósítására 31 millió, a vidék légvédelmére 9 millió volna előirányzandó... Nézete szerint az egész kormány vállalja a felelősséget, hogy nem csinálja meg a légvédelmet, tekintettel arra is, hogy a mai körülmények között és helyzetben az ország anyagi forrásai a honvédelem más irányú szükségle-

tére (támadófegyverek beszerzésére) nagymértékben igénybe vannak véve. Szükségesnek tartaná a kórházak elsötítése tekintetében éjjeli légitámadások esetére a szükséges intézkedéseket. Próbaképpen először csak 1–2 kórháznál kellene ezt pénzügyileg is megpróbálni.

A minisztertanács egyhangúlag vállalja a felelősséget a tekintetben, hogy ma nem csinálja meg a légvédelmi létesítményeket."

Születik még egy rendelet, később ajánlássá szelídül, mely úgymond fontosnak ítéli, hogy az akkor kezdődő építkezéseknél „gond fordíttassék az óvóhely-térségek kialakítására". Vannak már szirénák, minden szombat délben 14 órakor ki is próbálják, az utcakereszteződések járdaszegélyeit pedig sárga festékkel rendeli el befesteni a polgármester. Kiderül azonban, hogy ez igen költséges, végül beérik a fehér mészszel is. A hatalmas ecseteket cserkészek húzogatják napi jótett gyanánt, több ügybuzgalommal, mint hozzáértéssel, így aztán egy hét múlva kezdhetik elölről. Kiderül azonban, hogy az elsötétítési rendeleteknek nincs kellő törvényes hatálya, mert vannak kivételezett személyek, járművek és alkalmak. Olyan ez, mint egy kórlap a gyógyíthatatlan „királyi" Magyarország betegágyánál.

Később a szovjet hadirepülők is megírták beszámolóikban, hogy mennyire elcsodálkoztak a Dunán úszó kivilágított, fellampionozott luxusjachtokat és sétahajókat látva. Ezek jelezték számukra kísérteties pontossággal a késő esti órákban is, hogy hol a főváros.

Szovjet bombázás alig tett kárt a fővárosban. Repüléseik célja inkább felderítés és zavarás volt. Tudták, ha egyetlen Sturmovik megjelenik, elrendelik a riadót (feltéve, ha éppen jó a hírhálózat), s ha óvóhelyek nincsenek is kellő mennyiségben, a gyárak leállnak és a munkásokat összevonják a legvédettebb területre. A kiesett munkaórák a termelés folyamatosságában éreztethetik hatásukat. A légvédelmi rendszer tökéletességéről hétről hétre jelentett a Honvéd Haditudósító alakulat az MFI Híradóban, igyekeztek a nagy botrányt elfeledtetni, ami 1942. szeptember 5-én történt. Ennek lett áldozata vitéz Fábry Dániel altábornagy országos légoltalmi parancsnok. Sem ő, sem a sorsában osztozó rangos társai nem tudtak magyarázattal szolgálni arról, hogy

miért csak akkor szólaltak meg a szirénák, amikor a Raták felségjelei már szabad szemmel is láthatók voltak a pesti háztetők felett. A gellérthegyi légvédelmi üteg pedig, mely észrevétlenül ékelődött a Citadella kövei közé, munícióhiány miatt nem tudott tüzelni.

Eljött 1943 januárja, a voronyezsi csatavesztés, s az ebből levonható tanulságok. Égő felkiáltójelként íródott fel a lőporfüstös téli égboltra a figyelmeztetés, hogy fordul a kocka. A kormányzat azonban csak arra tudja elszánni magát, hogy siralmas helyzetét a világ elé tárja. Nem nyíltan persze, a változást sürgető baloldali erők kezét keresve, sőt, őket is kijátszva, halkan suttogva, bukott kisdiákként, de még mindig antibolsevista küldetésnek nevezve a háborút, melybe ugyan belekényszerítettek minket a németek, de isten óvjon attól, hogy Anglia felé is kardot rántsunk. Nagyrabecsüléssel, iránt tuk táplált változatlan reménykedéssel keresi a kormányzat a hadüzenettel megszakadt kapcsolatok szálait. És külön csatornákon a székesfőváros vezetőitől is megy a suttogó üzenet Nyugat felé: Mi nem állítottuk át iparunkat a hadigazdálkodásra, Budapesten nincsenek a front szempontjából érdemleges közlekedési csomópontok, hadilétesítmények, így hát bombázásának mellőzése kéretik!

A londoni rádió 1943. augusztus 8-án pontosan felsorolja magyar adásában azokat az üzemeket, pályaudvarokat, katonai raktárakat, lőszergyárakat, repülőgép-összeszerelő üzemeket és más nem éppen mellékes intézményeket és termelő egységeket, amelyekben ha nem történik szervezetszerű szabotázs, nagyon hamarosan meg fognak ismerkedni a szövetséges légierővel.

A Karafiáth polgármestert felváltó Szendy Károly is követeli a kormánytól Budapest térségének kivonását a katonai gépezet parancsuralmi rendelkezései alól, de a kormány ezt sem meri megtenni, elvégre a Sándor-palota is a főváros területén van, s a demilitarizálás saját biztonságukat is csökkentené. A kormány soros ülésének napirendjére mindenesetre felveszik a javaslatot, s az 1943. augusztus 17-én meghozott határozat a következőket rögzíti:

„A belügyminiszter úr Budapest székesfőváros kiürítésének kérdésében tesz előterjesztést. Rámutat arra, hogy Róma nyílt várossá való kijelentésének kérdésén felbuzdulva a magyar közvélemény egyes tényezői részéről napirendén

szerepel ma az, hogy nem kellene-e lépéseket tenni a kormánynak oly irányban, hogy Budapest nyílt várossá proklamáltassék. Rámutat azon nehézségekre, amelyek már Róma esetében fennállanak. Egyes budapesti tényezők valósággal beleszuggerálják a közvéleménybe azt, hogy Budapest nyílt város. Budapesten vannak nagy ipartelepeink és közelében található a hadiiparunk is.

A miniszterelnök úr rámutat e kérdés nehézségeire. Be nem tartható deklarációk proklamálását nem tartaná helyesnek és célravezetőnek.

A belügyminiszter úr szerint Budapest kiürítésénél kényszerű kiürítésről nem lehet szó. Először is pánikot idézne elő, azután pedig igen nagy feladatok elé állítaná a kormányt, annál inkább, mert igen nagy igényekkel lépnének fel. Szó lehet tehát csak a publikum bizonyos óvatos megmozgatásáról, vagyis önkéntes távozásra és önkéntes kiürítésre való felhívásról. Egy része a lakosságnak így csendesen elmenne. Két irányba gondolná ezt elérni. Először a gyár- és iparvállalatok vezetősége figyelmeztetné az alkalmazottakat, hogy családtagjaikat, ha van erre lehetőség, küldjék el falusi hozzátartozóikhoz. Másik módja az önkéntes kiürítés megkezdésének az volna, ha figyelmeztetnék a lakókat, hogy a légiveszély fennáll és ezért tanácsolják, aki teheti, menjen vidékre, amennyiben nem áll fenn feltétlen szükségessége annak, hogy Budapesten maradjon..."

A döntésben kimondatlanul volt benne az elutasítás, elvégre a városatyáknak nem kellett tudniuk arról, hogy az isztambuli tapogatózó tárgyalásokon az angolokkal már fogalmazódik egy csendes megállapodás arról, hogy ha nem támadjuk a Németország felé tartó bombázókötelékeket, sőt kényszerleszálló személyzetüket nem szolgáltatjuk ki a németeknek, akkor számíthatunk a bombázási tervek elodázására. Valójában huzamosan senki sem tartotta be ezt a hallgatólagos megállapodást. Amikor tehették, a magyar gépek is igyekeztek zavarni, szétszórni az angol–amerikai bombázórajokat, elősegítve ezzel a Luftwaffe beavatkozását. Hiszen biztonságot sejtve, a szövetséges kötelékek nem repültek magasan, a német gépeknek is kellemesebb volt nem hazai légtérben, hanem még az előtt vívni meg a légi csatákat. Úgy tűnik, hogy már a német megszállás előtt is volt olyan légvédelmi rendszabály, amely a magyar és német vadász-

védelem együttműködését biztosította. Így aztán teljességgel érthető, ha a szövetséges bombázók szemmel tartották azokat az ipartelepeket, olajfinomítókat, benzinraktárakat és mindazokat a laktanyákat és iskolaépületeket, amelyekről már hírszerzésük révén is tudták, hogy átmeneti szállásul szolgálnak a front és a hátország között.

1943 szeptemberében új röplapok árasztották el a főváros utcáit. Akik felemelték, kiolvashatták belőle, hogy a Békepárt aláírása mögül is a kommunisták üzennek az illegalitásból:

„Budapest nyílt város... A légi háború borzalmas pusztulással fenyegeti Budapestet. Nem várhatunk tétlenül, amíg a gyárakból, házakból, egész Budapestből füstölgő romhalmaz, asszonyok, gyerekek és polgárok temetője lesz. A főváros törvényhatósági bizottsága és a pártközi értekezlet egységesen állást foglalt Budapest nyílt várossá nyilvánítása mellett. Miért nem közli ezt Kállay a nemzettel és az angolszász–orosz szövetségesekkel? Az összeomló tengelyerők – a Kállay-kormány – képtelenek megvédeni a várost, Budapest lakosságának kell küzdenie a város megmentéséért.

A német haderő és a katonai parancsnokságok eltávolítása, a haditermelés megszüntetése megmenti Budapestet!

Munkások a gyárakban, tisztviselők a hivatalokban, diákok az egyetemeken és otthonokban, kereskedők, iparosok, szabadfoglalkozásúak a szerkesztőségekben, kórházakban, áruházakban, anyák minden házban, tartsatok megbeszéléseket, gyűléseket, táviratozzatok, írjatok és vonuljatok együttesen a polgármesterhez, a miniszterelnökhöz, kérjétek, követeljétek: legyen Budapest nyílt város!

Budapest megmentése még nem a nemzet megmentése, csak egy lépés a béke felé. Minden magyar várost, minden falut, minden magyar életet meg kell mentenünk! Cselekedjetek, harcoljatok azonnal, küzdjetek a békéért a demokratikus front keretében: a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazda Párt, a Független Magyar Polgári Párt, a Nemzeti Demokrata Párt, a Legitimisták és a Békepárt vezetése alatt. Söpörjétek el a háború híveit, a béke és a szabadság belső ellenségeit, azokat, akik eladták önmagukat és Magyarországot a hitleristáknak: a Kállay-klikket, az Imrédy-pártot, Nyilaskeresztes Pártot és a Volksbundot. Éljen a füg-

getlen, szabad, demokratikus Magyarország, éljen a béke. Testvéri üdvözlettel: Békepárt, 1943. szeptember."

A Békepárt felszólítása a vártnál is nagyobb visszhangra lelt, és elsősorban a hadiüzemi munkások kezdték követelni az érdembeni döntést. Ám mind leplezetlenebbül vonult fel ellenük a katonai apparátus csendesnek indult terrorja. A hadiüzemi parancsnokok megpróbáltak a felmentések megszüntetésével zsarolni, internálást, hadbíróságot ígérve, kilátásba helyezve az éppen induló menetszázadokhoz való csatlakozás, a SAS-behívás lehetőségét. De a munkások, főként ahol a bizalmi hálózat jól dolgozott, nagyon is tudatában voltak pótolhatatlanságuknak, hiszen nyílt titok volt, hogy a német rendelők, megbízók és ellenőrök időről időre megjelennek a gyárakban és számon kérik a kikötött mennyiségű fegyvert, szállítóeszközt, harci járművet. (Ma már kevesen emlékeznek rá, hogy Csepelen is volt szerelőüzeme a Luftwaffe legfélelmetesebb vadászgépeinek, Balatonfüreden pedig a gyorsnaszádok készültek, amelyek tengelyen indultak német vizekre.)

Végül is a néha ijesztő méretűvé duzzadó mozgolódások hangerejét csak úgy lehetett lecsendesíteni, hogy kiszivárogtattak különféle hamis híreket arra vonatkozóan, hogy a kormány már mérlegeli és minden bizonnyal mihamarább meghozza döntését a nyílt város deklarálására. Hangsúlyozni is felesleges, hogy ezzel szemben semmi sem történt. Pontosabban „ezzel szemben" történt egy és más. Hitelesen mondja el mindezt egy nemrégiben előkerült ügydarab. A külügyminisztérium irattárának egy része őrzi még a Horthy-diplomácia és a hivatalos közélet vezetőinek különböző fórumain elhangzott bizalmas megállapodásait. Egy kormányülési jegyzőkönyv 1944. február 22-ről betekintést ad a vitába és sejtetni engedi, hogy a békepárti alátámasztással felgerjesztett – még legális – ellenzéki erők továbbra sem vették le napirendről a nyílt város követelését.

Részlet a gyorsírásos jegyzőkönyvből:

„...Szentmiklóssy Andor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter úr, a külügyminiszter úr állandó helyettese előadja, hogy Budapest főpolgármestere, mint a székesfőváros közigazgatási bizottsága elnöke, folyó hó 14-én a Miniszterelnök Úrhoz előterjesztette a bizottságnak egy tagja kivételével egyöntetűen elfogadott állásfoglalását és kérését

a főváros nyílt várossá való nyilvánítása iránt. Ezt az előterjesztését a főpolgármester egyidejűleg megküldötte a Belügyminiszter Úrnak és a Külügyminiszter Úrnak.

Kérését a főpolgármester azzal indokolja, hogy:

1. Meggyőződése szerint a polgárság kitelepítése a megfelelő előfeltételek hiányában nem valósítható meg és ezért minden ilyen irányú intézkedés csak pánikot kelthet.

2. A fővárosi hadiüzemek munkásságát már a nyár végén is csak azzal az ígérettel lehetett megnyugtatni, hogy nekik kilátásba helyeztetett a fővárosnak nyílt várossá nyilvánítása érdekében történő közbenjárás.

3. A főváros nyílt várossá való nyilvánítása sokkal kevesebb veszélyt jelent, mint a polgárság kiürítése.

4. A nyílt várossá nyilvánított főváros bombázása a közhangulatot inkább a támadó ellen fordítaná, ennek elmulasztása esetén a kormány ellen, amely ezt elmulasztotta megtenni.

5. Valószínű, hogy a bombázás is enyhébb lenne akkor, ha abban kevesebb katonai célpont volna.

A főpolgármester előterjesztésének elbírálása és kérésének teljesítése vagy nem teljesítése nem tartozik a külügyminiszterhez. Ez a Miniszterelnök Urat, illetve a kormányt illeti meg. A Külügyminiszter Úr a maga részéről azonban kötelességének tartotta hozzászólni és a kérdést a Külügyminiszter Úrra bízott ügyek szempontjából is megvilágítani.

Kifejezésre juttatta, hogy a maga részéről osztja a fővárosi autonómia egyes tagjainak azon nézetét, hogy veszedelmes volna abban reménykedni, hogy a bombázást elkerülhetjük, minthogy háborúban állunk a világ 3 leghatalmasabb államával. A bombázást diplomáciai eszközökkel nem áll módunkban elhárítani és alig tételezhető fel, hogy katonai elhárító eszközeink erre képesek volnának, miután a világ legjobban védett városa, Berlin, erre sem volt képes. Amit azonban tehetünk, az csak az lehet, hogy a bombázás valószínűségét tőlünk telhetőleg csökkentsük, vagyis csökkentsük azokat az okokat, amelyek az ellenség szemében a bombázást szükségessé teszik.

A bombázást az ellenfél két oknál fogva tarthatja szükségesnek.

1. Katonai értékek megsemmisítése végett,

2. A lakosság terrorizálása céljából, hogy anarchikus,

illetve forradalmi állapotokat teremtsen azért, hogy ezáltal a német hadsereg számára újabb megterhelést okozzon.

A második ok miatt történő bombázás ellen védekezni nem tudunk. Legfeljebb csökkenthetjük némiképp morális hatását, ha a polgárságot ilyen támadás nem pánikhangulatban, hanem nyugodtabb lelkiállapotban találja.

Az első ok miatt történő bombázás valószínűségét azonban módunkban áll csökkenteni, ha a fővárosban csökkentjük a katonai célpontokat, illetve azon tényezőket és körülményeket, amelyek a főváros bombázását katonai szempontból teszik szükségessé.

Ezek pedig elsősorban

a) a német katonai szállítások,

b) a német és saját katonai védelmi berendezések, és végül

c) a német hadfelszerelést kiszolgáló ipari berendezések.

Az a) ponthoz szeretné fűzni, hogy az ellenség előtt aligha maradhat teljesen titok, hogy Magyarországon keresztül irányulnak a németek balkáni csapat- és anyagszállításai, amelyek ma már naponként 40–50 száztengelyes vonatot tesznek ki. És ha igaz, hogy ez csak 6%-át teszi ki a Balkán felé irányuló német hadiszállításoknak, miért nem lehetne ezeket Magyarországon olyan más vasúti vonalakon átszállítani, amelyek Budapestet nem érintik.

Aligha maradhatnak titokban az első támadás után a főváros közvetlen közelében létesített német repülőterek és légvédelmi berendezéseink, amelyek effektív védelmet csak igen szerény méretekben, de horzsolási felületet mindenesetre sokkal nagyobb mértékben nyújtanak. Több védelmet nyújt egy városnak manapság, ha nincs védve, mint ha rosszul van védve, mert jól védeni egyáltalában nem lehet.

Elsősorban tehát szükségesnek tartaná ezeknek a tényezőknek kikapcsolását. Ennek keresztülvitele a honvédelmi és külügyminiszter együttes feladatát képezi, esetleg sikeres keresztülvitelének külföldön való ismertetése a diplomácia feladatát képezheti.

A főváros egyéb szempontból való demilitarizálása már belső ügyünk. Technikailag mindenesetre könnyebben vihető keresztül, mint a főváros 1,5 milliós lakosságának evakuálása. Propagálása kifelé szintén a mi hatáskörünkbe eshetne.

Legnehezebb kérdés a hadiüzemek kitelepítése. De ez is lehetséges. Lehetséges legalább megkezdése a főváros bel-

területén. Már ez is igen megnyugtatóan hatna a lakosságra, és ilyen irányú komoly szándékunkról tehetne bizonyságot az ellenség előtt is.

Tisztában van azzal, hogy a fővárosnak nyílt várossá nyilvánításához az orthodox értelemben nincs meg a lehetőségünk, de meri reményleni, hogy demilitarizálásával és annak kinyilvánításával, ha nem háríthatjuk el, de mindenesetre csökkenthetjük bombázásának valószínűségét.

A Külügyminiszter Úr állandó helyettese kéri a minisztertanácsot, hogy a főváros előterjesztésének elbírálásánál ezeket a szempontokat is venné tekintetbe.

Csatay Honvédelmi Miniszter Úr hozzászól és kifejezést ad annak, hogy ő maga is szívesen látná, ha innen a fővárosból ki lehetne telepíteni minden katonai hivatalt és hadiipari gyárat és üzemet.

Már tanulmányoztatta is e kérdést.

A minisztertanács akként határoz, hogy szükségesnek tartja a maga részéről is a kérdés alapos tanulmányozását az illetékes minisztériumok részéről...

Kállay-kettős a valóságban. A miniszterelnök még mindig abban bízik, hogy a nyugati hatalmakat olyannyira elragadtatja kiugrási kísérlete s a tárgyalások közben is fennen hangoztatott antikommunista hadicél, hogy ennek viszonzásaként megváltoztatják terveiket. Kállay Horthyval együtt kergeti még azokat a délibábokat, amelyek egy angol–amerikai deszanthadsereg leszállásában öltenének testet, megelőzve a határoktól ekkor már 500 km-re levő szovjet csapatokat. Így tehát, ha lesz is némi bombázás, nem kell komolyan venni, ezt csak porhintésnek szánják a világ szemébe, Berlint is elvakítani, nehogy gyanú ébredjen a Führer környezetében."

Hazug álmok, megcsalt remények.

Mert az angol csapatok nem éppen erre készülődnek, épp elég bajuk van Olaszországban, viszont a bombázók jönnek pontosan, 1944. április 3-tól szinte menetrendi pontossággal. És hogy miért jönnek az immár németek által megszállt Magyarországra, mely sem látványos, sem konspiratív módon nem tett semmi komolyat a németekkel való szembefordulása jeleként, ezt a miértet fogalmazza meg igen precízen az angol–amerikai közös parancsnokság, amely a törté-

nelmet kissé már előrevetítve magát Egyesült Nemzeteknek nevezi Budapest fölött nagy tömegben leszórt röplapjain:

„Budapest Népe!

Ti magatok már rég tudjátok, hogy ennek a légitámadásnak jönnie kellett. Wiener Neustadt, Ploesti, Szófia, Nis, Szkopje, Szarajevo és Fiume bombázásáról értesültetek. Mindezek a városok, mint ipari vagy forgalmi központok, életbevágóan fontosak Németország számára. Nem képzelhettétek, hogy Budapest marad egyedüli kivétel.

Budapest a szíve a magyar vasúti és hajózási forgalomnak és útrendszernek. Budapest a magyar ipari termelésnek a szíve. A vasutaitok csapatokat, hadianyagot és ellátást szállítanak az oroszországi és a balkáni német haderők számára. Ipari termeléstek a német haderő ellátását és felszerelését segíti, szolgálja. Ennél fogva Budapest város fontos célpont a Szövetségesek légiereje számára.

Berlin a szíve az egész német hadigépezetnek. Hogy mi lett a sorsa Berlinnek, jól tudjátok.

Berlint hatalmas koncentrált légvédelem védi, és mégis 8 nap alatt 6000 tonna bombát dobtunk Berlinre.

Budapestnek nincsen Berlinhez fogható légvédelme. Sem azok, akik kormányoznak benneteket, sem pedig Németország nem képesek megvédeni benneteket!

Budapest Népe!

Az Egyesült Nemzetek légiereje tovább fogja bombázni Berlint is, Budapestet is – és az összes többi fontos hadiipari és forgalmi központokat, hogy összetörjük a német hadigépezetet és megrövidítsük a háborút! Eszméljetek! Cselekedjetek!

Hogy hivatkozhassatok reá, hogy ti is segítettetek. Megrövidíteni a háborút.

Nemrég még azzal dicsekedtek azok, akik kormányoznak benneteket, hogy a háború Magyarország határaitól 1500 km-re folyik – mert ti Németország szövetségesei vagytok. Ma pedig bombák hullanak Budapestre – mert még ma is szövetségese vagytok Németországnak.

1941-ben, amikor Németország erősnek látszott, azok, akik kormányoznak benneteket, úgy képzelték, hogy a német szövetség biztonságot és profitot jelent majd.

1943-ban – ma, amikor az Egyesült Nemzetek légi had-

ereje elnyomó fölényben van, a német szövetség halálos veszedelembe sodorta Magyarországot.

Akik kormányoznak benneteket, vakon vezettek benneteket a rossz útra.

Ti pedig vakon hagytátok, hogy hadd menjenek tovább ezen az úton.

Ez az út vezetett Budapest bombázásához!

Magyarok! Gondoljatok csak vissza ennek az útnak mérföldköveire:

1941 nyarán – Magyarország csatlakozik a német támadó hadjárathoz Oroszország ellen.

1941 decemberében – Nagy Britannia hadat üzen Magyarországnak, mint Németország szövetségesének.

1942 nyarán – Kállay 200 000 magyar honvédet meneszt az orosz frontra.

1943 tavaszán – a magyar honvédség katasztrófája, a voronyezsi vész.

1943 őszén – Olaszországban a szövetségesek repülőterekhez jutnak, alig 700 kilométernyire Budapesttől. Keleten pedig az előnyomuló orosz haderők 500 kilométernyire vannak Magyarországtól.

1943. november 26-án a magyar külügyminiszter kijelenti: »Baráti viszonyunk Németországgal változatlan.« Ma pedig – bombák hullanak Budapestre.

Magyarok! Tőletek függ, hogy mit hoz a holnap!"

Csakugyan. Mit hoz a holnap? Hozhat-e egyáltalán valamit? Erre akarta rádöbbenteni a lakosságot a vecsési határban felállított szovjet fronthangszóró, mely az akkortájt népszerű sláger szövegével kérdezte Kelly Anna mélyen búgó hangján: Csak egy nap a világ... ki tudja, holnap mire ébredünk?

És másnap arra ébredt a város, hogy a németek megölték a szovjet békeköveteket. Ez volt az utolsó lehetőség, hogy ha már nyílt város nem is lehetett Budapestből, de az emberséges megadási feltételek teljesítésével megmeneküljön a szenvedésektől. Voroncov haditudósító így számol be a parlamentergyilkosság perceiről:

„...Az a fasiszta golyó, mely Madrid alatt elkerülte a magyar önkéntest, Steimetz Miklóst, most itt végzett vele szülővárosa kapujában. 1944. december 29-e volt, korán szürkült, de jó látási viszonyok voltak. Amikor Karpov

dzsipjével odaértünk, már nem tudott beszélni, de a fehér zászlót még akkor is szorongatta. Szemeit megpróbálta arra fordítani, ahol a nehéztüzérség állásait tudta. Azt leste, válaszolnak-e bajtársai a fegyverek nyelvén erre a merényletre, amelyhez hasonlót nem ismer a mondernkori történelem. De pillantásában féltés is volt a város iránt, mely ott lapult, szunnyadt a téli csend halálos dermedtségében..."

A nehéztüzérség hallgatott. Ha akkor tűzparancsot kap, Budapestből nem sok marad. Szakadjunk el azonban egy percre Budapesttől, mely nyílt helyett ostromgyűrűvel zárt város lett, vessünk egy pillantást Debrecenre, az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésére. Az időpont: 1944. december 21.

A terem sarkában fiatal szovjet tiszt, Oldner Vladimír főhadnagy áll. Magyar emigráns szülők gyermeke. Fronttudósító, az Új Szó munkatársa. Már kiürült a nagy oratórium, ő még mindig jegyzeteit rendezi és félhangosan olvassa vissza önmagának a szózatszerű zárszót: „...Szívünk reszket és elalél a nagy feladat előtt, mely most ránk bízatott. Körülöttünk még mindenütt vérnek tengere hömpölyög. Romot és romot látunk mindenfelé. Most, legnagyobb összetöretésünkben ragyog fel előttünk talán még sohasem ily bizonyos- reménnyel négyszáz év óta szabadságunk képe..."

A magas, fekete főhadnagy sokszor feltűnt még a felszabadított Budapesten. A mai Hungária-kávéház épületében volt az Új Szó szerkesztősége. Ott dolgozott Illés Béla, Kassai Géza oldalán. 1945 nyarán osztozott a parlamenterek sorsában. A Bécsi úton haladó gépkocsijára orvlövészek adtak sorozatot. Egy gyújtólövedék felrobbantotta a benzintartályt. Hátrahagyott papírjai közt találtak rá arra a novellarészletre, amely a lap megjelenése előtti egyik epizódról szólt. A novella nem fejeződött be, így hát megírt sorai ezúttal látnak először nyomdafestéket. „Hőse" mutatta meg nekem, akinek – mint illetékesnek – kegyeletből átadták.

„...Pesten a Dohány utcában, ahol eddig a Tolnai Világlapját nyomták, alacsony, mokány emberke javítja a gépet. Egy csavarhúzót keres, közben káromkodik. Sohasem látták, de mozdulatait figyelve megállapítják – príma szakember lehet. Mind többen jönnek közelébe és beállnak segíteni neki. Egyikük még határozatlan:

– Aztán mire ez a nagy sietség, papa? Ha visszajönnek a németek, majd kapunk tőlük.

– Ide, fiacskám, többet nem jönnek.

– De jól tudja, talán levelet kapott?

– Jól mondod, édes fiam, levelet, menetlevelet, egészen Berlinig szólót.

Néhány pillanatig csend van a gépteremben. Nézik a kisöreget, aki már olajos kezeit törölgeti, de igazi ámulatba csak akkor esnek, amikor egy székről zubbonyt vesz fel. Zsebe fölött két sor kitüntetésszalag, váll-lapján őrnagyi csillag.

– Na fiúk, holnap megkezdjük a munkát. Akit lehet, értesítsetek! Élelemről majd én gondoskodom. Ha valami bölcs dolog még eszetekbe jut, ide kvártélyoztam be magam szembe. Első emelet 3. Garasin Rudolfnak hívnak..."

Gyorsan érhetett Pestre Garasin Rudolf, a Vörös Hadsereg őrnagya, egykori polgárháborús lovasezred-parancsnok, ha nemrég még ott ült a moszkvai rádió mikrofonja előtt. De hát ezekben az időkben minden és mindenki örök mozgásban volt. S a kis bőröndöt, amelybe a legszükségesebb holmik beleférték, állandóan kezük ügyében tartották.

Budapest lakói is egy bőrönddel vonultak pincéikbe, átvirrasztani a fűtés, villanyáram, víz, élelem, gyógyszer és vigasz nélküli ostromot. Némi vigasz később mégiscsak akadt, február 13-án, a sikertelen német kitörési kísérlet során, az Ördögárok vízlevezető csatornájában feltartóztatják a szenvedések okozóit, az utolsó SS- és nyilas ezredeket, és letartóztatják Pfeffer von Wildenbruchot, a háborús bűnös tábornokot, „Budapest védőjét". Budapest nem lett nyílt város – de most végre szabad lett.

Ugyanezen a napon pontban 21 órakor Drezda fölött sötétült el az ég. Az angol–amerikai légierő összevont támadást intézett a város ellen. Drezda sem lett nyílt város, de nem tudott akkor már komoly segítségére lenni a német hadigazdálkodásnak. Egy megfáradt műemlékváros, egy világhírű képtár, egy Zeneakadémia (!) dacolt pár pillanatig kőfalaival a bombákkal, de csak pillanatokig. Aztán összeomlott. 135 ezer embert temetett maga alá egyetlen éjszakán. Kétszer annyit, mint Hirosima.

16

FEKETE DOBOZOK

Ne vegye rossz néven az olvasó, hogy meg-megszakítva az eseményeket, amelyeknek egyébként is már a végén járunk, új meg új szemtanúkat kapcsolok be a história áramkörébe. Nem azért teszem, hogy az ő szavaik, tetteik révén, azok halk tolmácsolásával saját következtetéseimet megtakarítsam, hanem mert részesei voltak ők valamennyien a História nagy, élő adásának.

Amit ők láttak és közvetítettek az értelem és érzelem egynyelvű hullámhosszán, nem került be mindig a futártáskákba, ám számukra megvolt a feladatkijelölés, még a háború utolsó pillanataiban is.

Egy szót még Hans Habéról, akit nem akarnék megbántani, már emlékeiben sem, hiszen sok segítséget adott, maga sem gondolva, még ehhez a kötethez is. Ám csak a vendég tapintata nem kérdeztette meg velem akkor, ott a csendes esti beszélgetések során, hogy miért is bújt ő egyáltalán bécsi élete első korszakában Stahrenberg herceg jobboldali milíciájának, a Heimwehrnek főhadnagyi uniformisába? Igaz, aztán változtak az idők az uniformisok ruhatárában is. Erre meg bizonyára sejtelmesen mosolyogva azt válaszolta volna: „Tudja, abban fenemód snájdig voltam, az a fűzős bőr bokavédő, dísztőr, aranypaszomány, bizony utánam perdültek a krinolinszoknyák egy-egy operabálon..." De végül is – a racionalizmus diadala – csiszolt elméje kiegyenesítette az ifjúkori tévelygések kacskaringóit, mert nem sokkal később már azzal a „Képzeletbeli riporttal" kever botrányt, mely nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy bebizonyítsa: Hitler Adolf nem árja származású. Elment a brünni zsidó temetőbe és összefotografált néhány Hütler, Hiedler, Hitteller sírkövet, pontos családfákat vezetve le a kinevezett szépszülőktől a fasizmus nem is olyan szép szülőjéig. Mondom, a botrány hatalmas volt, és Habe részére akkor szűnt

meg az a régi, levendulaszagú, elegáns Bécs, melynek lakásaiban agg tábornokok álmodták vissza a Habsburgokat.

Svájci magányában is azért érzett talán némi nosztalgiát a hajdani császárváros iránt, mert minden üldöztetés ellenére, ő akkor volt fiatal.

Így volt ez Andyvel is, akiről most írni szeretnék. Idős volt, mikor megismertem, pedig híre megelőzte jöttét vagy 30 esztendővel. Valaha a háborút követő években, amikor annyi szenzáció jelent meg a képeslapokban, a Kanadai Magyar Munkás, ez a tagadhatatlanul baloldali munkáslap is megmártózott az akkor még ugyancsak cseppfolyós históriák özönében, és sorozatot indított honi hadserege magyarjainak hőstetteiről. E széles kalapot és rövid nadrágot viselő fenegyerekek csakugyan keményen verekedték át magukat két háborún is, a balkáni hadszínterektől a jó negyedszázaddal későbbi szigetcsatákig, amikor, mint a trópusi éghajlatot jobban viselő ANZAC-csapatok előőrsei, ők szállhattak partra elsőként a Csendes-óceán szigetének Japánt övező dzsungelvilágában.

Itt szolgált Andy is, akinek változatos kalandjait csak azért nem tudta hajdan a kanadai lapszerkesztő oly pontos részletességgel közzétenni, mint szerette volna, mert Andy rátette vállára hatalmas tenyerét, és azt mondta: – Sir, ugye fölösleges figyelmeztetnem rá, hogy ezek a dolgok 30 évig még államtitkot képeznek.

A lapszerkesztő nyelt egyet, aztán azt mondta: – Eredj már, András, elvtársak közt nincs titok, a tisztelt olvasónak meg majd ködösítünk. Elvégre mi is hű alattvalók lennénk, nemde? – És azon nyomban megittak két doboz gyömbérsört.

Szóval a kanadai lap épp hogy csak meglebbentette fátylát a históriának, és amikor újra a kezembe került, rájöttem, eltelt már az a harminc év. Most már felbonthatnám Durovitz András képzeletbeli fekete dobozát. Főként, ha itt lenne.

Telt-múlt az idő, és egyszer csak beállított. Nem épp hozzám, hanem az országba, sőt arcát, amelyet akkor már sok fényképről ismertem, örömmel fedeztem fel az 1978-as felszabadulási díszünnepség elnökségében az Erkel Színházban. Nem volt ugyan dobozos gyömbérsöröm, de beérte a Kinizsivel is, amikor vasárnap végre találkoztunk. Vett egy mély lélegzetet, és beszélni kezdett.

– Ez az „Andy" természetesen álnév volt, olyan, ami an-

golosítva kapcsolódott az eredetihez, de „itt" csak ezt használhattam. Ezen jegyeztek be a titkosszolgálatba.

– Tehát nem is közönséges katonai műveletről volt szó?

Kibámul az ablakon, meglazítja a nyakkendőjét és rekedtes hangját letompítva folytatja:

– Ezek különös évek voltak Kanadában. Már több mint tíz éve éltünk kint. 29-ben csuktam be magam mögött utoljára a nyíregyházi gimnázium kapuját, gyűjtöttük a pénzt hajójegyre. Egy év múlva sikerült. Már ahogy ez akkor szokás volt, teherhajón, fedélközben. Horthy nem volt már, de mintha a munkanélküliséget utánunk küldte volna. Egyszóval tíz kemény év... Calligari, a magyar kolónia 160 acre[37] erdős-köves föld, amit fel kell törni a letelepedés áraként, mocsárláz, rendszabályok, óriási távok, a csendőrség túlzott figyelme... egyszóval nem épp paradicsomi állapotok. De mi akkor már szerveződtünk. A kanadai munkásmozgalom már élt, régóta felkarolta a hozzánk hasonló elesetteket. Apám 19-es volt, s ezek a mozgalmi emberek csodálatosképpen még nyelvtudás nélkül is egymásra találtak. Az alaszkai útépítéskor én már a „szocdem" ifiknél voltam, ők is megtették a magukét azért, hogy végül is kommunista lettem. Később hivatásos pártmunkás is, de ez egyelőre még messze volt. Azokban a vészterhes időkben, a tengeren túl, sokkal messzebbnek tűnt, mint manapság. A hírek is nehezebben érkeztek, nehéz volt képet formálni a világról. Emlékszem, amikor az első háborús szelek átfújtak az óceánon, mi elhatároltuk magunkat ettől. Nem a mi ügyünk, véltük, és elzárkóztunk.

– Ostobaság volt persze, és meg is lett a böjtje. A hivatalos kormányzat nemcsak a munkásmozgalomra kezdett ferde szemmel nézni, de a bevándoroltakra is. Így aztán kettős kontroll alá kerülve hetenként mehettünk jelentkezni a csendőrállomásra.

– Egyszer aztán változás állt be kezelésünkben. Időközben ugyanis Churchill és Roosevelt megegyezett, ahogy akkor mondták, a limitált közös teherviselésben, de mi már éreztük, hogy itt egy olyan fegyverbarátság kovácsolódik, amely a Szovjetunió megtámadásakor már koalíciót hozott, kapitalistákat és kommunistákat egy táborba, a legfőbb ellenség ellen.

– A párt továbbra is homályban maradt. A rendőri mecha-

nizmus egy ideig még folytatta ellenőrizgetésünket, a bekurblizott motort nem lehetett leállítani, vitte a maga tehetetlenségi nyomatéka is. Igazi változás csak akkor állt be, amikor 1942-ben Churchill úgy vélte, hogy Olaszországon át kell frontot nyitni, és „Európa lágy altestén" keresztül nyomulni fel Észak felé. Ebben az akkorra már minden realitást nélkülöző lázálomban aztán nekünk is szerepet osztottak. Olyan kommandóegységek szervezése került napirendre, amelyek az érdekelt országok elszármazott fiaiból állnak, szerbekből, olaszokból, magyarokból, románokból, még bolgárokat is toboroztak, és ami a legkülönösebb, azokat részesítették előnyben, akik kommunisták voltak.

– Lehet, hogy így akarták elvéreztetni ezt a számukra kellemetlen réteget, de lehet, hogy valóban az volt a kiválasztási elv, hogy olyan fickók legyenek, akik tudják, miért kerülnek bevetésre, és külön számadásuk is van azzal a szülőhazával, amelyben majdnem éhen haltak...

Újra tölt, mosolyog és fejét csóválja az emlékezés közben.

– A legérdekesebb, hogy amikor aztán a hadügyi kormányzat az illegális párt kutatására indult, csődöt mondott minden nyilvántartás és nyomozói praktika. Akkor már az angolszász haderőket, főként ilyen speciális vállalkozások tekintetében, összehangolt tervek koordinálták, így hát kénytelen-kelletlen jelenteni kellett a Pentagonnak, hogy nem áll még az egység, mert nem találják a kommunista párt sejtjeit. Egy nap Washingtonból különgép érkezett. Fedélzetén az OSS néhány különleges ügynöke, élén parancsnokuk, Bill Donovan ezredes, akiről később köteteket írtak a háború titkos hadműveletei kapcsán. Ő aztán értette a módját. A Kanadában már akkor is működő, de a kormányszervekkel nem egyeztető amerikai hírszerzés az úgynevezett mélyen beépített ágensek révén hamar megtalálta azt a nyomdát, ahol a kiadványaink készültek. Innen már rövid volt az út Tim Buck elvtárshoz, a párt főtitkárához, akivel gyorsan létre is jött az egyezség. Egy-két hét, és már „Camp X"-ben voltunk, ebben a Toronto környéki, a világtól mégis hermetikusan elzárt kiképzőtáborban, ahol egységeink szerveződtek.

Ez a „Camp X" olyasmi volt, mint Fort Bragg, meg a szintén nem éppen jó hírű Jackson erőd, ahol a háború után képezték az amerikaiak zöldsapkásaikat, a ranger-divíziókat,

meg a különféle diverziós egységeket. Megtanultunk számtalan fegyverfajtával bánni, rejtjelezni, rádiózni, robbantani, ejtőernyővel ugrani, voltak más speciális tantárgyak, amelyekre már emlékezni sem akarok. Viszont mindmáig jól emlékszem ágyszomszédomra, aki szintén csak álnéven szerepelt ott az Intelligence Service zsoldjegyzékén. Csak később tudtam meg, hogy Ian Flemminggel azonos, aki aztán a 007-es szuperügynök James Bond figuráját kitalálta és felszerelte mindazokkal a képzeletbeli tulajdonságokkal és szupereszközökkel, amelyekről mi ott a táborban csak álmodtunk.

– Mikor lett vége a kiképzésnek?

– Angliában volt még egy magasabb szintű szakasza. Már csak azért is magasabb szintű, mert leginkább a felhők fölött zajlott és az éjszakai célba ugrás volt a tárgya. A kanadai magyarok közül ide már csak kevesen kerültünk. Innen főhadnagyként indultam Kairóba, ahol az idő szerint a szövetségesek közel-keleti parancsnoksága székelt, és bármily érdekes, ott gyűjtötték össze a Magyarországra vonatkozó felderítési adatokat is. Ezek között merültünk el jó ideig. Volt egy olyan elképzelés, hogy egy nagyszabású kommandóvállalkozás keretében mi fogjuk megszállni a budapesti Duna-hidakat, utat nyitva a délről gyorsan előretörő harckocsiknak. De hát ezt az elképzelést elvitte az ördög, pontosabban ez a realitás, amely már egy magasabb terv egyeztetésen alapult. Hova lett ugyanis 1944-re a churchilli rögeszme? Ha más nem, hát az is ebek harmincadjára juttatta, hogy Casertánál és a többi olasz hegyi város közt hónapokat toporogtak. Az a lendület, ami az Anzio-Nettunói partraszállás után úgy megborzangatta a németeket, fél év alatt teljességgel elapadt.

– Végül is, hogyan történt a bevetés?

– Ez már 1944 ősze volt. A legenda szerint mi Titóhoz igyekvő összekötők lettünk volna, ha német fogságba kerülnénk, de valójában Szlovákiában ugrottunk le, Besztercebányától nyugatra, onnan kellett magunkat átverekedni Magyarországra.

– Ez már a felkelés után volt?

– Igen, már nemcsak partizán őrtüzek, hanem T alakban égő rőzsevonalak jelezték a leszállási helyeket. Szeptember 2-a volt, ködös, hűvös éjszaka. A pilóta addig-addig körözött

a tüzek közt, míg elvétette az irányt, pontosabban, nem számította be a szelet, ami azután szétszórta az egységet. Nem kevesebbet, mint negyven kilométert kellett gyalogolnom, míg célhoz értem. Célhoz? Az még messze volt. Mindenesetre abban a faluban már bent volt a partizánhadsereg, és rádiójuk kapcsolatba léphetett az olaszországi bázissal. „Andy barátok közt." Csak ennyi volt az üzenet. A barátok mindenekelőtt civil ruhát szereztek és eltüntették rangjelzés nélküli angol egyenruhámat.

– Hová kellett eljutniuk?

– Most, józan ésszel visszagondolva ez a feladat sem tartozott éppenséggel a legésszerűbbek közé. De hát a katona megtanulja, hogy ne mérlegeljen, bízzon azokban, akik odaküldték, akik jobban tudják nála az úgynevezett magasabb szempontokat és összefüggéseket. A feladatunk ugyanis nem volt kisebb, mint az Alföld kiszemelt pontjain szövetséges ejtőernyős-hadosztályok és szállítógépek landolásához terepet biztosítani. Ehhez pedig felhasználni a magyar katonai ellenállás embereit, és osztozni velük több más részletfeladatban is.

– Tehát ugyanaz, mint később Arnheimnél, deszantegységeket dobni le az ellenség mögött?

– Pontosan. És azt hiszem, itt sem lett volna sikeresebb, mint Hollandiában volt.

– Mindenesetre különös, egy angolszász légideszant-manőver tervezése, akkor és ott, amikor a Vörös Hadsereg már a Kárpátokban jár...

– Tudja, nekem már jó ideje az a véleményem, hogy dajkamese volt ez az egész. Teherán után jól tudta már a Downing Street, hogy nem kell Magyarországra pocsékolnia erejét. Viszont milyen szépen is fog hangzani, hogy a Nógrádi- és Uszta-csoportok mellett angol katonák is véreztek a magyar szabadságért. És az sem lenne baj éppenséggel, ha a katonai ellenállást ők vehetnék kézbe, de legalábbis befolyásolnák, míg megérkezik Moszkvából egy összekötő: afféle kis aduk lehettünk volna egy cinkelt kártyapakliban...

– Amikor a kibicek már súgtak valamit a partnerek anglomán hajlamairól.

– Hát igen – bólogatott –, a katonai felső vezetés Londonra kacsingatásával mindig is számolt az Intelligence Service.

– Mik voltak még a hazai bázisok?

– Emlékezetem szerint egy Békés megyei uradalom is bele volt keverve a dologba. Egy földbirtokos, akinek nagy angliai érdekeltségei voltak.

– Találkozott vele?

– Nem. Előbb a Tartsay–Nagy Jenő–Kiss János kapcsolatokat kellett megközelítenem.

– Ki volt az első kapcsolat?

– Már Budapesten jártam, a fényképek után könnyen felismertem a Reáltanoda utca 1. számot. Tihanyi Bélának hívták az összekötőt. Becsengettem. Kisvártatva egy fekete ruhás nő nyitott ajtót. Bemondtam a jelszót, ő válaszolt, aztán beengedett. Kérdeztem hol van Tihanyi, ő meg csak sírt, a férje ugyanis néhány nappal azelőtt meghalt. Még szerencse, hogy utolsó perceiben beavatta az asszonyt a konspirációba, nem vitte magával a titkot.

– Hogy mi minden történt aztán néhány héten át? Magam is csodálkoztam, mikor később fogságom idején végiggondoltam. Hogy is férhetett bele annyi minden röpke pár napba. Nem untatom a részletekkel, amelyeket ma minden amerikai kalandfércmű és kémhistória a „rettenthetetlen hősökről" elregél, elégedjen meg annyival, hogy valamit megpróbáltunk. Bár azt hiszem, mindössze annyi volt a feladatunk, hogy felmérjük ezt a földalatti hálózatot, megállapítsuk mire képes, és ha a központ úgy találja, akkor megpróbáljuk mi átvenni az irányítást. De minderre már nem került sor, mert közbejött az a végzetes október 15. Nem kellett ahhoz képzett katonának vagy felderítőnek lenni, hogy az ember felismerje: itt vége a dalnak, minden szétesett. Szaladtam telefonálni, hívtam a kapcsolatokat, de már senki sem válaszolt. Volt akit máris letartóztattak, volt aki eltűnt, a vonalakat figyelte a Gestapo...

– Hol bukott le végül is?

– Tizenöt méterre a határtól.

– Hogyan?

Most nagyot sóhajt, és egy megszenesedett gyufaszállal rajzolja szalvétára a történést.

– A Nyugatiban vonatra szálltam. Utaztam Ipolyságra. Az induló szerelvényből még láttam, hogy a pályaudvari őrségnek nyilas karszalagokat osztanak. Az egykori fűtőház végiben homokszínű SS páncélautó állt. Szinte láttam magam a négycsövű ikergéppuska fonálkeresztjében. Már szürkült,

amikor a határra értem. Gyalogoltam vagy másfél órát, és már kezdtem felismerni odaát azt a hegyi erdőt, amelyet a vén Dakota ablakából oly jól megfigyeltem. Csend volt, afféle vihar előtti. Már csak száz métert kellett megtennem, aztán már csak ötvenet. Végül elhagytam egy csőszkunyhót anélkül, hogy a mögüle figyelő két tábori csendőrt láttam volna.

– Voltak iratai?

– Voltak hát. Talán túl jók és túl újak. Akkor én 29 éves voltam, és eleve gyanús, hogy nem katona. Bár volt egy hadiüzemi igazolványom is. Bevették. Már-már elengedtek, amikor az egyik, csak úgy rutinmozdulattal végigtapogatott és megtalálta a pisztolyomat. Még az este a miskolci kémelhárító osztályon voltam, ahol cafatokra szedték a ruhámat, megtalálták vékony hernyóselyemre nyomott térképemet és az övembe varrt pénzt, ami annyi volt, hogy egész szülőfalumat megvehettem volna rajta.

– Visszahozták Pestre?

– Másnap. Egyenesen a Hadik laktanyába. A 4. számú cellába. Hiába vertek, semmit nem köptem, akkor én már mindennel leszámoltam. Kitartottam eredeti szövegemnél, angol tiszt vagyok és követelem a genfi konvenciók szerinti bánásmódot. Azt hiszem, ekkor verték ki két fogamat, de végül is kivittek a Zugligetbe, egy Németországba indítandó transzport gyűjtőhelyére.

– Az ellenállókkal többé nem találkozott?

Most felderül az arca, megszívja körmére égett cigarettáját.

– De igen. Úgy esett, hogy a hajnali sorakozónál vegyes nyilas KISKA járőr kezdte válogatni a deportálandókat. Még listájuk is volt. Név szerint kerestek. Ötödmagammal felraktak egy kis csukott teherkocsira és megindultunk visszafelé, a városba. Nem szóltak azok egy árva szót sem. Csak a viselkedésükről lehetett látni, hogy talán mégsem azok, akiknek látszanak. Mellettem egy szőke, tagbaszakadt fiú ült. Lába közt géppisztoly. Szinte kifejezéstelen arccal mondta: „Tegnap MacCartney beszélt a londoni rádióban, azt mondta, hogy ő már 43-ban tiltakozott Budapest bombázási terve ellen... múlt héten mégis kaptunk egy jó stószt a nyakunkba. Így van ez, Sir – ezt mondta –, ha netán a háború után találkozna az öreg Elemérrel, hát dobjanak be egy

whiskyt a túlélők egészségére..." Ez az Elemér is MacCartneyre vonatkozott persze, akinek Aylmer volt a keresztneve. De hát, mint hallottam, Pest mindenkit magyarosított. Az agyam lázasan kezdett lüktetni. Valahol felsejlett a remény, hogy aki így beszél, talán mégsem a Hadik laktanya felé vezényli alkalmi rabszállító kocsinkat. Aztán kapaszkodni kezdtünk felfelé a Kelenhegyi úton. A 18. szám előtt stoppolt a kocsi. Az egyik „nyilas" kiugrott, beterelt néhány embert a kapuk alá, minket pedig a Gellért kápolnába. Én maradtam utolsónak. Csodálkozva néztem a szőke útitársamra, az némán állt és intett, hogy igyekezzek be a rendházba. Mikor mindnyájan bent voltunk, odajött, és a kezembe nyomott egy szolgálati fegyvert. Rögtön ráismertem, az enyém volt. Még szüksége lehet rá – mondta. – Ég Önnel, főhadnagy.

– Ki lehetett vajon?

– Sose láttam többé. Csak a rendházban mondta egyszer az egyik álruhás „apát" az esetre célozva, hogy a Pistáról még hallani fogunk, biztos nagy ember lesz a háború után.

– Itt érte meg a szabadulást?

– Igen. Közben próbáltunk valami akciót kidolgozni a hidak megmentésére, hiszen emlékszik, mondtam már, hogy egy régi elgondolás szerint nekünk ez is a tervünkbe tartozott, ismertem hát valamennyi szerkezetét, olyan pontosan, hogy álmomban is lerajzoltam volna. De hát a németek gyorsabbak voltak, és némely híd felrobbanásának csak néma szemtanúi lehettünk.

A front hirtelen érkezett a jól védett budai utcák alá. Néhány napig a Sas-hegy felől dörögtek az ágyúk, de aztán mintha csak a hóesés miatt történt volna, tompa csend lett. Egyszerűen lehetetlen a történelmi pillanatot visszaidézni. Ezek a szerzetesek, mert nemcsak katonaszökevényeket rejtettek a kámzsák, csendben félrevonultak és imádkozni kezdtek. A belső udvaron néhány vattakabátos, kucsmás katona álldogált, egy latin betűs szöveget próbáltak elolvasni, aztán felhúzták a vállukat és odébbálltak. Ügyet sem vetettek ránk.

A klastrom szinte kiürült. Mentem én is, egyenesen a szovjet parancsnokságra. Nem volt nehéz megtalálni, mentem, egyenesen a tábori telefonok drótjai után. A bunkerban egy ezredes elé vezettek, akinek többfajta keveréknyelven elmagyaráztam, hogy ki vagyok. Megmosolygott, vállon

veregetett és lecsukatott. Ma már jól tudom, helyében én sem csináltam volna mást. Enyhén szólva zavaros és krimiszerű volt elbeszélésem, félig szerzetesnek is voltam öltözve, javarészt magyarul beszéltem és ráadásul ők is megtalálták nálam a browningot.

Két nap múlva hívattak. Kedélyes, tömzsi kapitány várt a parancsnoki szobában. Legnagyobb megdöbbenésemre angolul szólított meg, de nem ám olyan gyorstalpaló kurzus kiejtéssel, hanem oxfordival, mint McLoy tábornok Camp X-ben. Aztán még hozzátette, hogyha gondolom, beszélhetünk más nyelven is, és felsorolt még egy tucatot. Kikötöttünk a magyarnál. Valahogy akkor jobban állt rá a szájam. Amíg hallgatott, egyre idegesebb lett, aztán amikor látta, hogy komolyra fordul a dolog, mai szóval élve szinkrontolmácsolni kezdte mondókámat. A végén egyetlen dolgot kérdezett, milyen néven regisztráltak engem bevetés előtt? Megmondtam. Most már nem vittek vissza a fáskamrába, hanem egy külső őrszobában helyeztek el. Hallottam a különleges telefonok berregését, sőt azt is, amikor egy nagy teljesítményű rádióadó zümmögni kezdett.

Szerencsémre az olaszországi angol parancsnokságon túl voltak már a tea-time-on és vették az üzenetet, sőt megjött az ellenőrző kérdés is. Meg kellett mondanom, kikkel találkoztam első nap kairói küldetésem során. Ezután már gyorsan jött az „oké", és Andy főhadnagyból tovaris lett.

És most egy másik történet, mely olyan, akár egy legenda. Kerek, teljes, még izgalmas is. Nosztalgikusan múltba ringató, mint divathullámzása korszakunk ama filmjeinek, melyek szántszándékkal teszik néhány évtizeddel távolibb időbe cselekményüket, csak hogy kimenthessék a stíluskeveredés és anakronizmus vádja elől. Mármint a történést, mely korhű kellékeként zsabós blúzokat kíván, csipkés függönyöket, sárga lámpaernyőket, öreg Fordokat, léghajókat és gőzhajókat, keleti bazárokat, francia szalonokat, belga forgópisztolyokat, orosz hercegeket. Egyszóval mindazt, ami a nagy békeidők húszas-harmincas éveit oly jól elénk tudja varázsolni.

Robog az Orient expressz, de utasainak egyetlen gondja, hogy elkapják-e az étkezőkocsi zsebtolvaját és a vészféket meghúzó kalandort, a hamis útleveles mesterkémet, és a valódi útleveles hamiskártyást. Előkelő kalapdobozok kö-

zött lapul az igazán veszedelmes szállítmány. Nem robbanószer, Biatorbágynak nincs köze a világpolitikához, az magyar ügy – „rögtönítélhetőre" hangszerelve. De itt ez a szép, gömbölydedre hizlalt futártáska, amelyet sosem hagy őrizetlenül kísérőinek egyike. Ha hirtelen kinyílna és néhány kis irat napvilágot látna, bizony pillanatok alatt szétfoszlana a művi békevilág. Mert gyanús eszmék utaznak benne rangrejtve és rejtjelben, s talán azt súgnák-sugallnák a bárgyú, szalmakalapos gigerlinek: „egy-két év, és ugyanitt, ahol az expressz most elsuhan, lövészárok lesz, sőt, jeltelen sírod is..." S a nagyúri dámát megjátszó kisvárosi Júliának: „Ne törd magad a fiú után, elmegy egy nap, többé sose látod, majd csak lap érkezik róla, típusszöveggel, kincstári vigasszal..."

De egyelőre őrzi még a titkát mindenki. A két diplomatának álcázott SS-legény, s az egyikükkel éjszaka ágyba bújó hálókocsi-kalauz, a jegyvizsgáló, aki potyautas, s a postakezelő, aki aranyat rejteget. És őrzi titkát a futártáska is. Ezúttal nem vész el, eljut rendeltetési helyére, a „célállomásra", s a kamerádok a fél Balkánon át már csak egy apró igazolással utaznak visszafelé, Alles in Ordnung, a szállítmány átvéve.

Robogott az expressz a háború után is. A határok nem voltak véglegesek, többük még csak demarkációs vonalnak számított. A pályatesteket kijavították, több volt az útiokmány, a beutazási engedélyeket katonai megszálló hatóságok adták. Valóságos külleme valahol ott folytatódott ennek a csodák csodájára épen maradt monstre szellemvasútnak, ahol a háborús filmek kulcsjelenete abbamaradt. Búcsúzó amazonok, vágynak feszülő fiatal testek és viseletek, amelyek mindent uniformizálhattak, csak az indulatokat és a könnyeket nem. 1940 volt akkor, most öt évvel többet mutat a naptár. Akkor elválások, most egymásra találások. Még inkább csalódások, elakadó szerelmek, kiábrándulások, de új remények születése is. Az étkezőkocsi még nem működik. Európa nagyobb felén még jegyrendszer van. A vonat kivilágított ablakai átrebbennek a csendes tájon, melynek nem elsötétítési rendelet oltotta ki fényeit, hanem bomba, az lökte gödrébe a távvezetékek tartóoszlopait is, akár a tövében lakókat.

Megkopott az a hajdani futártáska is. Tán golyó is járta. Tulajdonosa angol őrmester. Belőle kosztol. Kolbászos

szendvics kerül elő mélyéből, sajt, alma és dobozos sör. Nemcsak a táska kopott, viseltes az őrmester zubbonya is. Bal zsebe fölött két sor kitüntetésszalag. Szemben öregember ül, fekete ruhában, fehér keménygallérral, egyik füléhez spárgával erősített szemüveg.

– Csokoládét sem, tiszteletes úr?

Amaz szégyelli a katonán felejtett tekintetét.

– Nem, köszönöm, legfeljebb egy cigarettát, ha szabad.

– Why not Sir? Már miért ne, az istenért... Camel, Chester, Bristol?

Egy perc ijedelem, mert a „jópofa" pisztoly-öngyújtóval ad tüzet, aztán hosszú csend.

Az őrmester jól beszél németül. Újságba burkolózik.

– Olvasta, atyám, lefújták a háborút?

A szent ember legszívesebben káromkodna. Legalábbis ez van gyűrött homlokára írva.

– Lefújták... hogyhogy lefújták, nem volt az futballmeccs.

– Le, ha mondom, hát nézze csak az újságot, megengedi, hogy fordítsam? Kisasszony, magának is tanulságos kis story lesz, egyszer még iskolában is hall felőle.

A fiatal lány, aki alvást színlelve figyelte bontakozó diskurzusukat, rögtön tágra nyitotta szemeit. Angolul szólalt meg.

– Kíméljen meg a társaságától, uram, én Lawrence ezredes lánya vagyok.

– Csak nem az öreg Lawrence bácsié? Egyenesen Arábiából, nemde, Lawrence of Arabia? Ahogy valaha tanultuk. Csakhogy annak nem volt még felesége sem, merthogy nem szerette a lányokat. Haha, most rajtakaptam. Ha szolgálatban volnék, még felelősségre is vonhatnám. Hagyja csak az öreg Lawrence-t Madame Tousseaud viaszbábui közt megrohadni. Vagy volna egy másik Lawrence is? Bánom is én. Akkor csak álmodozzon tovább, kislány, tiszteletem a kedves Daddynek.

Talán ez is a korszellemhez tartozott. A volt frontkatona, hát még ily gazdagon dekorálva, megtehette, hogy élcelődjön némely „hátországi patkánynak" vélt feljebbvaló kárára. Többé neki nem lehet semmiféle bántódása, ő már megjárt minden poklot. Tehetnek neki egy szívességet.

A tiszteletes, mintha pingpongversenyen ülne, úgy kapkodta öreg, fonnyadt kis madárfejét egyikről másikukra.

Végre történik valami ezen az örökkévalóságnak érződő úton. Sőt, az a katona még egy cikket is ígért, korszakos storyt, csak kezdené már, a végén még leszáll, mielőtt elmondaná.

Végre kiterül a lap, aztán komótosan négyrét hajtódik, nyolcrét és újfent félbe. Akkora már csak, mint egy fél itallap a West-End valamelyik pubjából.

– Lefújták a háborút – az őrmester olvasni kezd –, nem sokkal este tíz óra után, tegnap, 1945. június 6-án, a D-day, a normandiai invázió évfordulóján, a szövetséges nemzetek hadseregparancsnokainak egyeztetett terve szerint, Róma az örök város főterén egy...egy ilyen, hogyismondják, provizórikus zászlóárboc magaslatáról egy brit, egy orosz, egy amerikai meg egy francia katona lassan bevonta a hitleri Németország hadi lobogóját, amelyet persze, csak erre a célra húztak fel, néhány órácskára – ezt felnézve a lapból csak úgy magyarázólag tette hozzá –, közben egy kürtös a „tüzet szüntess", jelet fújta, aztán a „takarodót", amelyre hat éven át minden helyőrség elcsendesedett. A ceremónia után egy percre döbbent csend támadt, majd az Angyalvár és a Szent Péter-bazilika felől egyszerre harangzúgás támadt, és úgy szóltak Róma harangjai, mintha csak húsvét volna, egy igazi, hatalmas és megélt feltámadás.

A tiszteletes nagy üggyel-bajjal leoperálta szemüvegét, és törülgetni kezdte bepárásodott szemeit.

– Aztán mindenki a trombitást ünnepelte, ezt a harminc körüli, hullámos barna hajú fiatalembert, aki büszkén mutatta az e célra készített arany trombitáját. Gyártó cég helyett csak a dátum volt belegravírozva: „1945" és két szó: „Európa", „Béke". A BBC tudósítójának ismerősnek látszott az erkélyről kihajló fiatalember, akit száz meg száz csinos lány ölelő karja várt a téren, oda is furakodott, hogy meggyőződjék kilétéről. A szövetséges katonai híriroda munkatársai készek voltak a tájékoztatással. Két valamirevaló trombitást ismer ma a világ, mondották, az egyik Louis Armstrong, az öreg Satchmo, de hát az blackboy, a másik pedig Glenn Miller, aki itt áll önök előtt.

– Tegnap még Hollywoodban forgatott, de Ike tábornok ide kérette, külön gép ment érte, egy Halifax, vitte neki a világ legdrágább hangszerét. Az Atlantic fölött gyakorolt egy keveset, és most elfújta, hallotta, ugye, öregfiú, szebben ezt nála senki soha nem csinálta.

Ébredezett a sarokban a derék honleány, midőn tudomásul vette, hogy nem obszcén történet mondatik el, már pislogott néhányat. Nem volt erőssége a német nyelv, de azért megértette. Közben azt leste egyre, mi a lap címe, hogy ő is megszerezze majd és beragassza emlékkönyvébe, esetleg elküldje barátainak a skóciai college-ba, hogy lám, ilyen históriák történnek körülötte, itt a vén kontinensen. Egyszóval, most már nyíltan figyelte a felolvasást. Az őrmester ivott még egy sört, és folytatta.

– A rövid koncertet áldomás követte, kihozták a templomi zászlókat a San Pietróból, kijött a pápa is, de nem sokan törődtek vele, az ünnepség fő alakja és hőse most Miller volt. Egy ellátószakasz viponjaiból ingyen mérték a whiskyt és a pezsgőt, egy lajtos kocsiból rajnai bort csapoltak, az asszonyok tálcán hordták ki a finomnál finomabb süteményeket és közkívánatra Miller újra meg újra elfújta a „tüzet szüntess"-t, sőt hozzá rögtönözte a korabeli nagy slágert is, a Sentimental Johnnyt.

Később az eseménysorozat drámai fordulatot vett – az őrmester itt megköszörülte a torkát és áthajtogatta a lapokat, hogy folytathassa a közvetítést –, senki sem vette észre, hogy a visszaútra felkészült légierőd személyzete is belekóstolt a finom italokba, a B–29-esé, melyet Colibrynek kereszteltek el a normandiai bevetés idején. Még akkor sem vették észre, amikor az Air Force ügyeletes tisztje, egy bizonyos Allenby hadnagy, talán leszármazottja a neves brit tábornoknak, kocsijába szólította a személyzetet, és az időközben soron kívül kapitánnyá előléptetett örökcivil Millert, hogy visszainduljon velük a repülőtérre. Millert ugyanis csak huszonnégy órára adta kölcsön a Warner cég, melynek ez a kényszerpihenő a Kikapós Jacky forgatása közben amúgy is pár ezer dollárjába került. A crew, vagyis a Manschaft, szóval a személyzet virágos jókedvvel pörgette meg a négy propellert és a légierőd talán még sohasem vált el ily könnyedén, ilyen nagy hajlásszöggel a földtől, mint ezen a bámulatos ünnepi éjszakán.

Az őrmester most hatásszünetet tartott, úgy tetszett ismeri a történetet és tudja, most egy kis pihenőre, erőmerítésre van szükség. Fújt egy nagyot, eldobta a körmére égett cigarettát és belekezdett az utolsó hasábba.

– Egy ideig úgy látszott, minden rendben van, a négy

motor dübörögve reszkettette meg a házak ablakait, s még akkor is egyenletesen zúgott, amikor a jókedvű gépparancsnok a harmadik tiszteletkört írta le a Via Appia fölött. S akkor hirtelen kihagyott az egyik motor, majd a másik is, odafentről apró robbanások hallatszottak, a pilóta megpróbált vitorlázni. Valóban messze volt már a belváros látóterétől, valahol a folyóvölgyben történhetett, amikor lángolva lezuhant és felrobbant. Az eddig ünneplő tömeg kocsira kapva rohant abba az irányba, elöl az MP dzsipjei szirénázva és reflektorozva. Fél órába telt, míg a helyszínre értek. A roncsok már alig füstöltek, minden és mindenki szénné égett. Csak egyvalami maradt csodálatos épségben: az arany trombita. Ez hát a szomorú tudósítás Glenn Miller utolsó útjáról és szerepléséről, mikor már majdnem az égben járt. Ott is járt ő mindig, hisz csillag volt, az is marad.

Csend ült a fülkére, maguk elé bámultak, csak a kerekek csattogtak. Az öregember, ha nem szégyenlette volna, újra törölgetni kezdi a szemét. A lány csaknem pityergett. Az őrmester pedig szedelőzködni kezdett. – Rögtön Strasbourg, most se kérnek egy gyömbérsört? Utolsó alkalom. – Leszállt úgy, hogy csak egy ujját érintette sapkájához. – Ég Önökkel. – Azok ketten pedig egymást biztatva nyúltak az otthagyott újsághoz. – Nézze meg, kisasszony, a maga nyelvén íródott. A lány óvatosan húzta magához, úgy fogta a zizegő papírt, mintha kígyó volna. Fogta és forgatta, széthajtogatta, aztán újra össze, egyre idegesebben. Félt tőle. Úgy, mintha a bűvös papír arra ítélné olvasóit, hogy személyesen átéljék a hátborzongató repülőkalandot. Aztán a számozást vizsgálta, talán kiemelte az őrmester azt az oldalt? De nem, megvolt mind a tizenhat. – Tiszteletes úr – halkan, félénken szólalt meg –, ebben a lapban szó sincs Glenn Millerről. Ez a fickó találta ki az egészet.

Olyan, akár egy legenda. Mit sem változtat rajta, hogy Dorothy Lawrence, kivel jó tíz évvel később egy angol VIT-delegációban megismerkedtem (akiről elképzelhető, milyen vargabetűkkel jutott el az előkelő college-tól az ifjúkommunista szervezetig) tágra nyílt szemekkel kérdezte: „Ugye, nem is igaz, hogy lefújták a háborút?" Megnyugtattam, hogy az őrmester csakugyan lóvá tette őket, mégis megkapó és szívszorongató, hogy hetekkel, hónapokkal a nagy világégés után már mese köntösében jelentkezik mindaz az elfojtott

szomorúság és hirtelen kitört örömmámor, amelyre hat éven át várt a világ. S hogy a túlzás égszínkék és tűzpiros petárdái is beledurrognak a várakozásba, arról senki nem tehet. Sajátja ez minden legendának, mesének, hőskölteménynek.

„Ugye, nem igaz, hogy lefújták a háborút?" Dorothy erősködött és azt ajánlotta, lapozzunk fel egy Who is Who-t.[38] Arthur és Henry közt végre ráakadtunk Glenn Miller nevére. Mikor az apróbetűs szöveg utolsó mondatát olvastam, éreztem, kiver a verejték. „A második világháború végén rejtélyes repülőszerencsétlenség áldozata lett." Ennyi. Nem több, nem kevesebb. „Rejtélyes repülőszerencsétlenség..." Ez áll Leslie Howard adatai végén is, akiről csak nagysokára tudta meg a világ, hogy Hitler lövette le valahol Portugália vagy a nyílt tenger fölött azt az utasszállítót, amelyen a nagyszerű angol színész-rendező utazott. Bosszúként a Modern Pimpernelért.

Azt a háborút csakugyan nem fújták le. Akkor nem is lehetett volna. Az „atompilóta" még csak térképekről ismerkedett Hirosima nevével.

17

NÉGYSZEMKÖZT A TÁBORNOKKAL

A Metropol-szálló teraszán hűvös szél jelzi, hogy a bágyatag napsütés már csak ráadás, utolsó ajándéka a hosszú ősznek. „Indián nyár". Karpisev ismeri a kifejezést. A hajdani gátfutóbajnok és felderítőtiszt reumára panaszkodik és az eget kémleli. Csontjaiban érzi a közelgő esőt. Nyugdíjas éveit emlékiratai rendezésének szenteli, és most sorba utazza, bejárja a volt harctereket és frontvárosokat, amelyekbe a csapatok előtt egykor ő beosont, bekúszott, hogy később terepvázlattal legyen az előőrsök segítségére.

Tudja, hogy a Rákóczi úton melyik az átjáróház, hol van lejárat az utcák alatt patakká duzzadó szennyvízcsatornákhoz, amelyek parti járdáin egyszer a Széna térig elbandukolt. Ismeri a szűk utcák, grundok, a tabáni és óbudai sikátorok útvesztőit, s nagy-nagy bánatára ez utóbbiakat már nem láthatta. – Valamint hagyhattatok volna, csak úgy skanzenként – mondja. Válaszul pedig magyarázom neki, úgy változik a táj s az ország, hogy a filmgyárnak például meg kellett vásárolnia egy egész hegyi kis falut régi felvételek céljára. Még ez is kevesebbe került, mintha egy mait kellene régiesíteni, eltüntetni ostornyéllámpáit, hidroglóbuszait, háztetőiről leszerelni a tv-antennákat.

Táskájában jó néhány könyv, novella, egykori fronttudósítás a budapesti és dunántúli harcokról. Eljött pontosítani őket, ha már 30 évvel megismerésük után könyv lesz belőle.

Nem vették a tudósítók félvállról a dolgokat, nem közöltek szántszándékkal rossz adatokat – magyarázza –, csak épp nem tudtak lépést tartani a felgyorsuló eseményekkel. Nyilván volt, aki azt gondolta, teljesen mindegy, milyen utcanevet ír pár ezer kilométerrel odább, ennek nincs jelentősége... magam is láttam olyan fronthíradót – és mosolyog –, ahol a budai oldal harcai között hirtelen megjelent a Hősök tere, a Városmajornál meg a Rákospatak.

Előkotor egy öreg újságot, ahol hajtva volt, majdnem szét-

szakad már. – Most figyelj – ujját felemeli és olvassa az eredeti szöveget. Nem is olvassa – inkább tetteti csak, kívülről mondja – „1944. november 7-én abban a Szeged városban, ahonnan Horthy kormányzó egykor elindult, az emberek már szabadon énekelték az Internacionálét..." Ujját még magasabbra tartja, most jön a fontos rész – Két nappal később a Baja–Tiszafüred vonaltól Madocsáig történt előnyomulás során a rohamosztag felderítőtisztje a különös tehetségű Karpisev főhadnagy egy apró kis településre irányítja a stábot. A kis halászfalu, bizonyos Dunapentele magas partoldalával, álmos, kietlen vidékével eszményi pihenőhely harc után... – Pentele, nohát ez érdekes.

– Mit érdekes? Nem az az érdekes, hogy mi lett ott később, hanem az, hogy egy 19-es magyartól, bizonyos Andreász Vargától én már sokat tudtam akkor Penteléről. Tudtam, hogy a helybeliek Kozidernek hívják a partoldalt az öbölnél, és hogy a magyar vöröstengerészek ott vívták a kommün egyik legszebb csatáját a fehér monitorokkal.

– Hogy szép csata volt, azt mondod?

– Szép lehetett és hősies. Varga úgy mondta, majd mindenki odaveszett, csodálom is, hogy nincs erről film, könyv, emlékmű.

– És mi ebben a szép?

– Hogyhogy mi? Ha akarsz, elvitatkozhatunk a szépről, mint esztétikai kategóriáról, nem bánom, a katartikus élményről, de hát érted te ezt jól, én most olyan jelzőként használom, ami magasztos, példás, felemelő. Nem lehet azt mondani, hogy vívtunk egy győztes, csúnya csatát. Nem az volt szép, hogy két szakasz katona elvérzett a túlerőtől, hanem az, hogy felvették a harcot a rozzant bárkákról, amikor el is bújhattak volna. Azoknak a monitoroknak sürgős volt az útjuk a jugoszláv vizek felé, nem sok kedvük volt hadakozni, de ezek rájuk kényszerítették a harcot, és egyet el is süllyesztettek, az elbeszélés szerint.

– Értem én jól, Vologya, csak hát nagy baja a háborús irodalomnak világszerte a beszűkülő jelzőtár. Hovatovább csupa sztereotípia. Ha egy csapat katona felvonul, „keményen csattan a lábuk", ha páncélosok, „feldübörög a föld", az ágyúk „tűzesőt lövellnek", a golyók „záporoznak" és így tovább, és így tovább. Így vívnak aztán a „bátor" katonák „szép" csatákat. És még jó, ha túlélik. Néha olyan kényszer-

képzete támad az embernek, hogy a katonaregények és hadijelentések vázlatát akár egy számítógépbe is be lehetne táplálni, megjelölni a konfliktus és kimenetel típusszámát, terjedelmét, a gép aztán még neveket is adna memóriaegységeiből.

– Ilyesmi csakugyan létezik, de inkább a sajtónyelvben, a kommünikékben gyökeret verő kigyomlálhatatlan fogalmak egyszínűségéről lehet szó. Azt hiszem, akkor élő igazán ez a veszély, amikor valaki a hét első felében újságot ír, a másodikban könyvet. A lírát elszürkíti a híréhség.

– Pedig történhetne fordítva is. A novella és szépprózа lassan teljesen kivész a napilapokból.

– Van ellenpéldám – mondja és széttereget egy sárga újséglapot – azt hiszem, a Dovzsenko névhez nem kell magyarázat. Filmművész, író, újságíró. Az volt a háborúban is. Tán még költő is. Bár verset sosem olvastam tőle, háborús írásainak gyűjteménykötete Költő vagyok címmel jelent meg. Ő tudja miért. Ez az előzmény nélküli poézis mindenesetre akkor és ott jelentkezett, ahol és amikor senki sem várta. A kötetről szóló recenzió kiemel egy röplapрészletet, amelyet ő fogalmazott és írt alá, mint a Wehrmacht katonáinak szóló személyes üzenetet. – Figyelj és ne feledd, 1943-at írtunk akkor. – És olvasni kezd – „... és mégis, mindezek után mélyen meg vagyok győződve arról, hogy megérjük még azt a magasztos pillanatot, amikor fájdalmunk elcsitul, az önök iránt érzett gyűlöletünk és izzó haragunk elapad, és testvéreink holtteste fölött, a kiontott könnyek tengerén és az önök által felperzselt földeken át kezet nyújtunk egymásnak."

Tovább forgatja a töredező újságpapírt.

– Amikor sikonghatna és végigpengethetné a felkorbácsolt érzések és indulatok minden húrját, akkor szenvtelen hangú önvallomást állít kamerája elé. Figyelj, filminterjúrészlet egy évvel későbbről:

„Lev Petrovics Nyikolajev vagyok, a harkovi egyetem tanára, az orvostudományok doktora, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja. Huszonkét hónapig voltam a németek fogságában. Itt őrzök magamnál egy fényképet, kérem nézzék meg, ez vagyok én, itt állok az orvostudományi egyetem vegyészeti tanszéke előtt, ezt kérem a németek a földig rombolták, pedig nagyon szép épület volt. A Gestapo fogott el. Kiverték a fogaimat, kitépték a hajamat szálan-

ként...” Nem is teszem hozzá, hogy gyűlölete nem épp a hivatalos érvtárból gyarapodott, hiszen apját a megszállás első napján látványos módon koncolták fel a németek, ítélete néhány évvel később mégis tényszerű, egyéni, és fellebbezhetetlen.

– Az idézet, ha nem csalódom, az „Ukrajnától nyugatra” című filmből van?

– Abból, ami eredetiben így hangzik „Győzelem a jobbparti Ukrajnában”, de hát a filmcímek fordításkor mindig változnak, egyszerűsödnek...

Délután van. Hosszúra nyúlnak az árnyak. Budán sétálunk.

Romhalmaz a Varsányi Irén és Erőd utca sarkán. Nem érti... – ez a ház akkor, az ostrom utolsó napján, 1945. február 13-án még állt.

– Itt, ebben a kis házban, a 16-osban volt a kötözőhely. Itt kezelték vállsebemet, amelyet a Széna téren ütött egy aknaszilánk. Akkor ezt az utcát máshogy hívták. Hogy is? Gorgoj... vagy Gergoj valahogy így... (Megoldjuk a talányt. „Görgey Artúr” volt az utca neve, csak az ötvenes évek elején átkeresztelték.) ...emlékszem a verandára, meg a betört üvegű télikertre, amelyben elfagyott szanzavériák sorakoztak. A szanitécek előbb egy kerti nyugágyra fektettek, várni kellett a vércsoport-megállapításra, meg a kis üzbég doktorra is, akit egy társa, mint hallottam, épp koffeinnal injekciózott ébrenlétre.

Aztán, hogy túl voltam mindenen, nem is tudom mennyi idő telhetett el, egy szomszéd iskola tornatermében feküdtem hordágyon. Mellettem szabdalt arcú, szőke fickó, pufajkába csavarva, mozdulatlanul. Figyeltem, amint fel-felnyitja szemeit és kíváncsian körülnéz. A nevét kérdeztem. Sokáig váratott válaszra, aztán kibökte: Erich. Német volt, kicsit tudott oroszul. Sok vért vesztett, sokat volt eszméletlen. Amíg magához tért, csak nyögött, de amint visszahanyatlott fekhelyére és szemeit lecsukta, szája meg-megrándult, szavakat, félmondatokat sustorgott, s mivel csaknem egy hétig feküdt mellettem, szavaiból, melyeket az ébrenlét és a narkotikus álom mezsgyéjéről suttogott bele a világba, egy másik, két évvel ezelőtti február iszonyú krónikája bontakozott ki. Önkívületi állapotában csaknem eszelősen ismételgette minduntalan a megért frontdráma kulcsjelenetét.

„... Herr Oberleutnant... ez a gép már nem tud felszállni. Jó, tudom, parancs, az iratok nem maradhatnak Sztálingrádban... de ez már nem gép... a szárnyát végigverte egy sorozat... a huzalok mind lebegnek... a hómezőről csak szántalppal lehet startolni, a kerék farol... Hadd maradjak inkább... ez a katlan sem olyan pokol, mint elrepülni... az ostromgyűrű fölött... Tudom, kikészítenek..."

És ez az Erich mégis felszállt. Egy órával azelőtt, hogy Paulus tábornagy kitűzte a fehér zászlót. SS-ek vezették a géphez, azt mondták, ha nem kísérli meg a startot, szitává lövik. A halálfélelem űzte, és maga csodálkozott legjobban, hogy másfél óra múlva égő motorral, lógó szárnyakkal mégis sikerült landolnia egy német tábori repülőtéren.

Tehát már akkor találkozhattunk volna. Sztálingrádnál... A 200 napos ostrom, a Mannstein-páncélosdivízió elvetélt manővere után, amikor hatszázhatvanezer kéz emelkedett a magasba. Nem épp köszöntésre.

Eddig az emlékek.

Akkor ők nem találkozhattak, pedig ott voltak, tán harcoltak, lőttek is egymásra több hónapon át. S a sors szeszélye később egymás mellé fektette a német pilótát (ki a Vérmezőről már nem tudta megismételni a sztálingrádi felszálló bravúrt) meg őt, a rekorderből lett felderítőtisztet.

Hányszor is látta a Sztálingrádtól Budáig érő háborús országúton a magukat megadó németeket. Nemigen érzett szánalmat, mindig csak gyűlöletet. De fokozatosan feltámadtak a szívében az emberibb érzések. Nemsokára vége a háborúnak. Ez az Erich is túléli, visszamegy a gyárába, családja is lehet, mely hazavárja, esetleg új gépeket fog berepülni... Ej, rohadt dolog ez az egész, edzeni, futni, versenyezni kéne, meg menni haza, és elfelejteni mindazt, ami fiatalságukba beleszólt, elfelejteni, hogy volt egyszer egy háború...

Még másnap is a volt felderítő járt a fejemben. Csakugyan így van, kezdi már jótékony homályával körülfonni, mesévé szelídíteni a hajdani poklot a felejtés. Olykor valóban népmesei ihletésű a tegnapi história, ráborítja rejtőhálóját a kéklő hegyekre, a néhány órára vidám, de mégis szomorú sorsú katonákra.

A háború utáni filmes történetírás kutatta és dolgozta fel, a hatás és némi praktikum kedvéért a kitaláció mezébe öl-

töztetve annak az öt amerikai katonának a történetét, akik néhány meghitt karácsonyi óra kedvéért elhagyják jéggé fagyott hegyi állásaikat, és beszöknek a faluba. A katonai rendészet elfogja és egy befagyott tó jegén agyonlövi őket, miközben odahallatszik a távoli hangszórón át közvetített karácsonyi dalocska, pajkos gyerekkórussal és harangjátékkal. Jingle bell, jingle bell, jingle-jingle bell...

A „szentestén" egyébként csakugyan alábbhagy a fegyverdörgés. Mintha valami hallgatólagos megállapodás késztette volna a frontparancsnokokat erre. Pár órás tűzszünet amúgy sem változtat sokat a háború állásán. Csak a hírközpontokban állandó a nagyüzem. Különlegesen kódolt rádiótáviratok kergetik egymást a fekete karácsonyi éjszakában. A szövetséges hatalmak vezérei alighanem legfőbb tanácsadóikkal ültek a csillagszórós karácsonyfa mellett, ha volt nekik egyáltalán ilyen.

1944. december 24-én Roosevelt amerikai elnöktől az alábbi távirat érkezett Sztálin miniszterelnökhöz: „Annak érdekében, hogy valamennyien megkaphassuk az erőfeszítéseink egybehangolása szempontjából fontos értesüléseket, utasítani akarom Eisenhower tábornokot, hogy vezérkarából küldjön Moszkvába egy teljesen beavatott tisztet, aki megtárgyalná Önnel a nyugati fronton kialakult helyzetet és a keleti fronttal való együttműködés kérdését. Meg fogjuk őrizni a legteljesebb titkosságot. Remélem, Ön fogadja majd Eisenhower tábornoknak ezt a vezérkari tisztjét, és biztosítja az értesülések vele történő kicserélését, ami kölcsönösen hasznos lesz. Belgiumban nem rossz a helyzet, de most olyan időszakba léptünk, amikor beszélni kell a következő szakaszról. Kérem, hogy az ügy rendkívül sürgősségére való tekintettel, adjon mielőbb választ erre a javaslatra."

Az elnök megbeszélte ezt előzőleg Churchill-lel, az rábólintott, de ő is elküldte csaknem ugyanazt a szöveget. Nehogy Moszkva olyan következtetést vonjon le ebből, hogy Roosevelt nélküle cselekszik. „Sürgős, személyes és szigorúan titkos üzenet. Sztálin marsallnak: Nyugaton a helyzetet nem tartom rossznak, de egészen nyilvánvaló, hogy Eisenhower nem tudja megoldani feladatát, ha nem ismeri az Önök terveit. Roosevelt elnök, akivel már eszmecserét folytattam ebben az ügyben, azt javasolta, hogy küldjünk Önhöz egy teljesen beavatott vezérkari tisztet az Önök elgondolásainak meg-

ismerése céljából, amelyeket nekünk a hadvezetéshez feltétlenül ismernünk kell. Számunkra kétségtelenül igen fontos, hogy ismerjük az Önök hadműveleteinek vázlatos tervét és időpontjait. Mi annyira biztosak vagyunk az orosz hadsereg támadásaiban, hogy eddig sohasem tettünk fel Önnek egyetlen kérdést sem, és most is meg vagyunk győződve a megnyugtató válasz felől; egyszersmind a titoktartás követelményéből kiindulva úgy véljük, hogy Ön szívesebben fogja a tájékoztatást egy tökéletesen megbízható tisztnek megadni, mint valamilyen más úton közölni."

Sztálin „személyes és bizalmas" válasza Roosevelt elnöknek: „Megkaptam arra vonatkozó üzenetét, hogy Eisenhower tábornok egy beavatott tisztet küld Moszkvába. Magától értetődően egyetértek az Ön javaslatával, s kész vagyok találkozni és kicserélni az értesüléseket az Eisenhower tábornoktól érkező tiszttel."

A tárgyalási készségből a Fehér Házban és a Downing Streeten is kiérezték, hogy van értelme a további tervegyeztetésnek, a szovjet offenzíva időpontja előbbre hozható, s így ők is bátrabban kezdeményezhetnek támadásokat saját arcvonalukon, szabadabban tervezhetik a tartalékok bevetését is. Ez eredményezhette összességében, hogy a Wehrmacht ettől kezdve már csak ideig-óráig tudott, akkor is kisebb területeket visszahódítani. A demars[39] szó, mely annyiszor volt 1940-ben élcelődésének tárgya mások kárára, most nyomasztó, erkölcsromboló hatásával ott vibrált hevenyészett állásaik fölött a végtelennek tűnő frontéjszakában.

De szálljunk le a földre, a Balatontól délre, délnyugatra fekvő hadműveleti területekre. Igaz, a több hete megindult szovjet támadás vesztett valamit lüktető iramából, és csak jóval később tudta meg a világ, hogy miért volt ez, miért aggasztotta Hitlert talán mindennél jobban ez a hadművelet. Aki a térnyeréshez kész volt minden bevethető végtartalékát idevezényelni még az Ardennekből is.

Ma, az olajválságon, energiagondokon felnövő nemzedékek köznapi ismeretei birtokában nincs abban semmi különös. Ploești-tel a Vörös Hadsereg kikapcsolta a német hadigépezet egyik nagy olajbázisát. Az utolsó olajtartalék a zalai mező volt. Ennek megtartása és biztosítása mindennél többet ért, enélkül ugyanis megbénultak azok a páncélosseregek is,

amelyek Berlintől 150 km-re vívták ekkor már védekező csatáikat.

– Hogyan? – kérdezhetné bárki –, hát nem voltak még elpusztítva ezek az olajkutak, amelyek több emeletes fúrótornyaikkal, ezüstösen messze kígyózó csőhálózataikkal és tartályaikkal oly kitűnő célpontokat nyújthatnak az amerikai bombázóknak?

– Csakhogy – tehetjük hozzá válaszul – a légi erődök bombázási térképén ez a terület zöld négyszöggel volt bekeretezve, amely támadási tilalmat jelentett. Tilalmat a Wehrmachtot évek óta gazdagon ellátó olajtelep részére, mely akkor is amerikai tulajdon volt, s amelynek profitját egészen a német megszállás percéig élvezték a Magyar–Amerikai Olajipari RT részvényesei, megtalálva a „törvényes lehetőséget" erre svájci, svéd, portugál és más semleges országok tőkés fedőcégein át, előtanulmányokra adva lehetőséget a multinacionális vállalkozások természetrajzából.

Úgy tűnik, hogy 1945 előtt az amerikaiak még nem voltak biztosak benne, hogy a háború utáni rendezés kizárja érdekeltségüket a zalai olajból. Nem lehettek biztosak abban, hogy a Vörös Hadsereg nyomában nem „polgári köztársaság" lesz-e a Duna–Tisza közén, melyben ők megtalálják számításaikat.

Jöttek hát olaszországi repülőtereikről a bombázógépek, kedélyesen elhúzva Lovászi, Lenti, Bázakerettye fölött, s odalenn az olajmunkások nem futottak fedezékbe, nem tekintették ezeket a rutinrepüléseket többé ijesztő manővernek, már óráikat is hozzáigazíthatták, tudva, mikor jön a második hullám, és kiszámíthatták azt is, mint csökken a németországi vadászvédelem hatása egyre kevesebb kárt tudván okozni a zárt alakzatban hazatérő kötelékekben.

Amikor Budapest felszabadult, a németországi célpontok elleni bevetések felszállóbázisa már néhány jugoszláviai repülőtér is lehetett. Megillette az angolokat némi előjog a négyéves partizánháborúban kifejtett hadiszállításokért, de azért lassan szedelőzködtek. Nem éppen ilyen Jugoszláviában reménykedtek ők, amikor Titóhoz 1941-ben elküldték Alexander tábornokot. A Földközi-tenger-mellék brit expedíciós haderőinek parancsnoka egyeztette a marsallal, hogy hol, mikor, milyen utánpótlást van módja küldeni, és reményteljesen várta ezért a főparancsnok válaszát. „A se-

gítséget elfogadjuk – mondta Tito –, hiszen közös az ellenség, de nem szeretnék senkiben fölösleges illúziókat kelteni afelől, hogy a győzelem után ide még egyszer a király vagy a burzsoázia visszatérhet. Ők juttatták Jugoszláviát abba a defetista-demobilizált helyzetbe, hogy képtelen volt ellenállni, hogy még esélye sem lehetett ennek megkísérlésére..."

Alexander tábornok látta és belátta, hogy katonai missziójuknak most csomagolnia kell, hiszen a Belgrádba bevonult partizáncsoportokból szerveződött népfelszabadító hadsereg, együtt a szovjetekkel, nyilván nem a királyi restaurációs törekvések képviselője lesz, és Jugoszláviát a leendő béketárgyalásokon a győztesek oldalán illeti hely.

Alexander után egy másik tábornok került szóba. Történetét én mondom el Karpisevnek, ugyanis ott voltam Majna-Frankfurtban 1969 augusztusában, amikor a helyi törvényszéken a „magyar pör" befejeződött. Nyolc helyett tizenöt hónapba telt ugyan, amíg a vádhatóság nagy gonddal és magyar segédlettel összeválogatott bizonyítékok alapján rábizonyíthatta a bűnösséget Hermann Krumey és Otto Hunsche volt SS-tömeggyilkosokra, a magyarországi deportáció, ha nem is legfőbb, mégis vérgőzös parancsnokaira. Szerepelt itt tanúként Otto Winckelmann rendőrtábornok és több más hírhedten híres alakja a magyar történelem legsötétebb hónapjainak. Egyik nap már-már elhagyni készültem az ülésterem sajtópáholyát (az ügyész verejtékezve és fennhangon sem tudott válaszra bírni egy nagyothalló, paranoiás és teljes emlékezetkiesésben szenvedő öregasszonyt), amikor egy teremőr kezében megláttam a soron következő tanú szólítókartonját: Karl Pfeffer von Wildenbruch nyugalmazott tábornok.

– Vagyis Budapest német védője...

Karpisev felélénkült.

– Maga a kihallgatás rövid volt és érdektelen, inkább adatpontosítás volt ez arra vonatkozóan, hogy kinek volt alibije, illetve része az utolsó nagy deportációkban és a gettófelrobbantás előkészületeiben. Wildenbruch semmire sem emlékezett, de ezt legalább őszintén tette. Tudta, hogy nincs vesztenivalója, ő itt csak tanú. Ügyvédje kioktatta nyilván, hogy ha semmire sem emlékszik, abból nem lehet baj, míg ha elvét egy dátumot, viszályok forrását nyithatja meg esetleg újabb szembesítésekkel. A legjobb hallgatni. Egyébként még

1948-ban, a szovjet fogságban lefolytattak ellene egy eljárást, miként minden volt SS-parancsnokkal. Mint háborús bűnös 25 évet kapott, de éreztették vele, hogy nem lesz abból annyi. Tudta továbbá most már azt is, hogy az NSZK nem adja ki állampolgárait külföldi vádhatóságoknak, és végtére is, nem azért kapott ő még visszamenőlegesen is tisztességes nyugdíjat, hogy pillanatokra is aggódnia kelljen egy újabb felelősségre vonástól. Katona volt, parancsra cselekedett, mindent a Birodalomért tett. Legyenek hálásak és tisztelettudóak vele szemben ezek az azóta felcseperedett tintanyalók, akik az ő idejében a Hitlerjugendben is legfeljebb csak a dobot verhették. El lehetett hinni neki, hogy nem emlékszik dátumokra. Nem kellett, hogy emlékezzék apróságokra, hiszen pontosan vezették mellette a hadműveleti és a géptávíró Siemens-naplót. Ha azok megvannak, fellapozhatják. Kibővült az még egy sárga lapokra rögzített úgynevezett személyes feljegyzések dossziéval. Mást nem tud. Nézzenek utána...

– Az elfogásról nem beszélt?

– Mit mondhatott volna? Az ott már senkit nem érdekelt. Hiszen nem róla volt szó, őt senki nem akarta elmarasztalni, igaz rehabilitálni sem. Ez az NSZK-ban nem eljárási forma. A kollektív rehabilitációt már az államalapítással elvégezték a nyugati hatalmak.

– Egy felderítő társam, Szkripkin őrnagy mesélte, hogy ő fogta el közlegénynek öltözve egy Budakeszi úti ház előtt.

– Ezt látni lehetett a korabeli híradóban is. Ócska szürke köpeny, halálfejjelvényes tábori sapka volt rajta. Arca nyúzott volt. Pár perccel azelőtt lőtték ki mellőle Dörner ezredest és a személyes biztonságára rendelt SS-őrséget.

– Ismert volt a kitörés iránya, s a mieink előbb értek oda...

– Még annyit tudok, hogy precíz tolmácsot kért, mire Rot kapitány megkérdezte, hogy melyik nyelvjárást óhajtja, a platt-deutsch jó lesz-e. Nyelt egy nagyot és a genfi konvencióra kezdett hivatkozni, megkülönböztetett tábornoki bánásmódot követelve.

– Megkapta azt még a Ljubljankában is. Ott töltötte büntetését.

– Igen, ott, de 1952-ben átszállították Rigába, ahol jószerivel házi őrizetben lakott, s amikor Adenauer 1955-ben

elment Moszkvába, és helyreállt a diplomáciai kapcsolat az NSZK és a Szovjetunió között, egy baráti gesztusként elengedték hátralevő büntetését és hazabocsátották.

– Hallottam, Rigából még egyszer visszavitték Moszkvába, hogy a kellő papírokat kiállítsák neki, összecsomagolta négy bőröndjét, felvette prémgalléros bőrkabátját, és színpadiasan meghajtotta magát a fegyintézet parancsnoka előtt. Azt mondta: „Itt a búcsú órája, ezredes, remélem többet nem találkozunk. Egyelőre nincs szándékomban idelátogatni." Az ezredes felállt: „Nem marasztalom, Herr General, de ha megváltoztatná szándékát, ez a szerény hajlék mindig rendelkezésére áll."

– Egyébként hogy jött létre a találkozás?

– Nehezen. Bár Bielefeld nincs messze Frankfurttól, de rengeteg telefonálásba került, míg végül ráállt a randevúra. Igaz, meg kell vallanom, ködösítettem kissé, pontos hazai státuszom helyett mindössze annyit mondtam, hogy „én most itt vagyok egy ideje, és újságíró vagyok, aki mellesleg történész, és a második világháború korszakáról már többet publikált, szeretnék néhány dolgot pontosítani..."

– Aztán mi történt?

– Előjátékként még annyi, hogy ugyanezzel a féllegendával tudtam megszerezni, no és némi készpénzzel, címét is a szólító kartonokat kezelő bírósági teremőrtől. A tanúk és szabadlábon védekező vádlottak adatait ugyanis „biztonsági" okokból nem ismerteti a bíróság. És ha most nagyon érdekel, felolvasom azt a rövid riportot, amelyet erről a találkozóról írtam a Népszabadságnak hazatértem után.

– Hallgatlak.

„... Lombhullató ősz volt, a folyóparti zöldvendéglő teraszán alig akadt vendég. Mikor hajlott hátával, őszes-kopasz fejével a kerítés mögött feltűnt, két pincér is ugrott, hogy szélesre tárja előtte az ajtót. Épp csak a Sieg-Heil köszönés maradt el, de parádésabb fogadásban, udvariasabb kiszolgálásban nem lehetett része aktív fénykorában sem.

Nem nyújt kezet, azt mondja náthás. Leül, rágyújt. Hogy kapucinert kér szódavízzel, aztán vajas pogácsát egy pikoló sörrel, mondania sem kell. Már hozzák is.

– Snapszot? – kérdi bágyadt udvariassággal, és kézmozdulattal jelzi, rendeljek csak, vendége vagyok.

De a fogyasztáson akkor én már túl voltam, az interjú jobban izgatott. Felnyitottam a noteszt. De mielőtt kérdezhettem volna, megelőzött:

– Hát, hogy élnek most Budapesten? Jó kis hely, én szerettem ott lenni – aztán maga elé –, persze a befejezés nem volt valami rózsás. – Felnéz. – Apropos, nem akar oroszul beszélgetni?

– Köszönöm, megy az németül is. Egyébként a fővárosunk ma is szép. Szebb, mint valaha. A hidakat már mind felépítettük.

– No igen, a hidak – elrévedezik –, egy város hajlékony ékességei... mindig ezek sínylik meg legjobban a háborút. Tudja kérem, ez már stratégia. A folyó természetes akadály, de a hidak megbontják ezt a tulajdonságát.

– Egyszóval a hidakat fel kell robbantani?

Iszik, aztán mélyet szippant.

– Higgye el, doktor úr, mindannyiszor szomorú szívvel adtam rá parancsot...

– Ön, tábornok úr, eredetileg rendőri szakember volt. Hogyan kerülhetett stratégiai kulcspozícióba?

– Jól tudja – halvány mosollyal nyugtázza a kérdést. – A háború első éveiben én szerveztem a Kolonial-Polizeiamtot, amely a győzelem utáni gyarmati területek rendőri közigazgatását szervezte volna. Amikor azonban a Führer Friesner vezérezredest felmentette, Himmler és Winckelmann úgy gondolta, hogy nem árt, ha egy rendőri-karhatalmi tapasztalatokkal rendelkező katona lesz a parancsnok.

– Tartottak egy belső zendüléstől?

Keresi a szavakat.

– Mindenesetre érkeztek aggasztó jelzések. A kitelepítések megtagadása, a hatóságainkkal való szembeszegülések nemegyszer szabotázs, szervezkedés... résen kellett lenni.

Iszik, s amint poharát visszaereszti, észreveszem, hogy jobbja idegsokkosan rángatózik. Elkapja pillantásomat, és lágyan, bal keze fejével fogja vissza jobbját.

Képeket mutatok neki Budapestről. Az utolsó az Osztyapenko-emlékmű. Figyelem arca rezdüléseit.

– Mond Önnek valamit az Osztyapenko név, tábornok úr?

– Ez volt a jobb parti parlamenter, ugyebár? Vártam már, hogy megkérdezi. Nézze kérem, a hadikövetekkel való tár-

gyalást parancs tiltotta. Zehender tábornok 8. SS-lovashadosztálya is nagyon jól tudta ezt.

– A parancs az agyonlövetést is előírta?

– A magyar és német egyenruhát viselők esetében.

– De hát Steinmetz és Osztyapenko szovjet tisztek voltak.

Széttárja karját.

– Máig sem értem, hogyan történhetett? Zehender divíziója fegyelmezett, nagyszerű katonákból állt. Egyébként én is csak januárban, egy Wilhelmstrassei[40] telefonból hallottam először az ügyről. De hát a háború – háború.

– Hindy azt vallotta elfogásakor...

– Ezt a nevet kár volt említenie.

– Bocsánat, úgy tudtam, hogy Önnek feltehetően kapcsolata volt a nyilas városparancsnokkal.

– Mit ér, ha most az ellenkezőjéről győzöm meg?

– Szóval, Hindy tábornok említést tett bizonyos parancsok visszavonásáról, pontosabban írásos formában való bevonásáról.

– A hadikövetek lelövését előíró utasításra gondol?

Nem veszi észre, hogy elszólta magát.

– Ha már megtörtént, a parancs januári visszavonásával már nem lehetett meg nem történtté változtatni a Steinmetz–Osztyapenko-ügyet.

Fejét ingatja, nem akarja érteni, miről van szó valójában.

Kiissza a maradék italát, mely parányi habfoltot hagy beesett ajka szegletén. Rövidlátósan, összehúzott szemmel figyeli írásomat. Számára az audiencia véget ért. Feláll.

– Még egy szót, uram. Hála egykori precizitásának, örömmel tudathatom, hogy egykori harcparancsai mindmáig megvannak. Lehet, hogy némelyiket egy hadtörténeti kiadványban publikálni is fogják. Majd küldök egy példányt. Biztos örömét leli majd bennük. Auf wiedersehen, Herr General!"

Hát így esett a beszélgetés a tábornokkal, aki lekicsinylően nyilatkozva Hindy Iván vezérőrnagyról, a nyilas városparancsnokról, negyedszázad után is jogot formált a „Budapest védője" címre. Nagyságrendekre hivatkozott, hogy a százezres csapatkontingens nagyobbik felét képezték német erők, a kisebbet, kb. 40 ezer főt, magyar egységek, leventék és a fegyveres pártszolgálat. Ám rögtön változik a számarány, ha összevetjük, hogy egyedül a 30. szovjet hadtest arcvonalán 1944. december 18. és január 18. között 25 675 magyar

katona és tiszt áll át a Vörös Hadsereg oldalára. A többiek gyors és értelmetlen megfogyatkozása, feláldozása Wildenbruch műve. De ezt szülőhazájában – míg csak élt – már senki sem kérte számon tőle. Pedig az a „védelem" pusztítás volt, az „oltalmazás" pedig áldozat. A mi áldozatunk a horogkereszt oltárán.

18

HŐSÖK KERESTETTEK

Tallózzunk tovább az ismeretlen ismerősök jegyzékében. Információs forrásnak – az első esetre – az Intrepid kínálkozik. Persze nem az USA 6. Flotta anyahajója, hanem az a férfiú, akit ezen a néven jegyeztek be Őfelsége titkosszolgálatába, hogy később William Stevenson történeti gyűjteménye (A Man Called Intrepid) révén lépjen ki a csendes félhomályból. Már-már élni kell a gyanúperrel, hogy nem magát írja-e meg véletlenül a szerző, akit egyetlen betű különböztet meg hősétől.

Mit tud ez a Stephenson?

Ismer többek között egy történetet Korda Sándorról, a magyar származású világhírű rendezőről, az angol mozi- és filmszakma egyik nagy úttörőjéről. De itt a film csak másodlagos szerephez jut, olyannyira, hogy elképzelhető, a felvétel színhelyére kiszállított kamerákban még talán nyersanyag sem volt. Itt csak utánozták a filmgyártást. Mindenesetre igen hatásosan, mert az Angliában nyüzsgő náci kémek oda sem figyeltek, „ez csak egy ócska kémtörténet" jegyezhették meg, ha egyáltalán odapislantottak. Csakugyan nem volt abban semmi rendkívüli, hogy néhány összeesküvő lesben áll, kifigyeli a filmtörténetben mexikói egyenruhát viselő tábornokot és a megfelelő pillanatban lelövi. Ezt a jelenetet viszont unos-untalan gyakorolták, százszor, kétszázszor, precízen összeigazítva mozgásukat a szembejövő autó fordulásával, a hágcsón kapaszkodó testőrök figyelmének elterelésével.

A díszletek és más berendezési alakzatok egyértelmű európai jellegére már senki sem figyelt. Legfeljebb a szakértők, de ők is csak arra, hogy a fotóanyagokból jól és mértékhelyesen ültették-e át az építészek a prágai utcarészletet. Mert Prágáról volt szó, a Heydrich-féle merényletről, amelyet minden óvintézkedés híján, mindössze a filmkészítés leple alatt gyakoroltatott be az angol titkosszolgálat.

Nem tudni, hogy végül is a filmes gyakorlóterepen edzett gerillák oltották-e ki a náci helytartó életét, de az biztos, hogy Korda Sándor nem ettől függetlenül lett Sir Alexander.

Megannyi titok és rejtély. De maga az is idetartozik, hogy mennyit fejtett meg belőlük azóta az utókor, sőt: hogy csakugyan titkok voltak-e, avagy csak látszólag volt érintetlen a hétpecsétes futártáska? Egy-egy auschwitzi zarándokúton máig sem tud szabadulni annak gondolatától a túlélő, hogy tudta a világ, mi megy ott végbe, tudta és félrenézett.

Az Egyesült Államok Kongresszusi Levéltárának egy dossziéja erről szól. Olvasva világossá válik, miért indult meg a New Yorkban székelő Zsidó Világkongresszus elnöke és a Pentagon közötti levelezés. Az előzmény mindössze annyi, hogy 1943-ban két szlovákiai fogolynak sikerül megszöknie és drámai nyilatkozatot tennie a svájci sajtónak arról, hogy van evilági pokol is, s a mondai Stix folyót egy valóságos „Arbeit macht frei"[41] felirat jelzi Krakkótól alig egy óranyira.

Nem sokkal ezután Amerikában, az említett befolyásos testület átirattal fordult az USA hadügyminiszteréhez kérve, hogy vizsgáltassa meg, mit tehetne a légierő a halálgyár megsemmisítésére? A felderítőgépek, igaz nagy sokára szálltak fel, de sikerült tökéletesen végigfényképezniök a tábort. Méghozzá 'yan részletességgel, hogy az kikezdte a Vöröskereszt megnyugtató jelentéseit az „emberséges munkatáborról".

A légierő vezérkara most – már egy beavatott, szélesebb közvélemény nyomására – töprengeni kezdett, és azt a szakvéleményt hozta nyilvánosságra, hogy feltehetően 20 ezer áldozattal járna az auschwitzi láger bombázása.

A szörnyű valószínűségszámítás így is azzal az eredménnyel zárult, hogy meg kell kísérelni a támadást, hiszen ezzel milliók menthetők meg, mivel a gázkamrák és krematóriumok felépítése évekbe telik. Felvetődött, hogy a vasúti pályák tönkretétele még áldozatokat sem kíván, ugyanakkor jó időre megbénítaná a halálgyárak utánpótlását.

A légierő most újra hosszú ideig váratott a válaszra, majd közölte: „Az operáció – bomba és gépkapacitás hiányában – nem kerülhet fel a bevetési tervekre."

Ennyi és nem több.

Hogy kik lehettek a rossz szellemek az ügyben? Ma már

nehéz felderíteni. De talán szórt néhány homokszemet a fogaskerekek közé az a jeles személyiség is, akinek nevét egészen másfajta összefüggésben ismerte meg hajdan a világ. Előbb az óceánrepülés, később gyermeke elrablása révén. Charles Lindbergh ezredes szélsőséges jobboldali érzelmeit olyannyira nem tudta összeegyeztetni az antifasiszta hadviseléssel, hogy az amerikai hadüzenet után lemondott rangjáról. Ám csalódna, aki azt hinné, hogy teljesen félreállt. Vannak barátai a felső vezetésben, legfeljebb nem oly szókimondóak, mint ő. Ezek tanácsára aztán csendben visszatér. Szerződtetik a légierő törzskarába a kulturális nevelés és propaganda civil szakértőjeként. Tehát arra bízzák hivatalosan egy fontos fegyvernem katonáinak meggyőzését, aki ezen hadviselés ellen személyes meggyőződésből már „bedobta a törölközőt".

Volt-e köze az ügyhöz, vagy sem? Nehéz megítélni. Az viszont kézenfekvő, hogy akik évtizedeken és földrészeken át vadásztak Eichmannra és társaira, egy amerikai esetében nem kapcsolnak éppen „ötödik sebességre".

„Minden azon múlik – írja naplójában Goebbels –, hogy miként akarjuk látni és főleg: láttatni az eseményeket. Ha az elhatározás megtörtént, a többi a technikusokra tartozik..."

Megkérdeztem erről véleményét Frank Caprának[42], egy filmje kapcsán. Nem éppen egyértelmű, de szívélyes levélben válaszolt.

„Kedves Mr. Bokor! Őszinte sajnálatomra – mivel jelenleg Kaliforniában, a hegyek közt egy kéziraton dolgozom és nem vagyok könyvtáram közelében –, ezúttal nem tudok kérdéseire kimerítően válaszolni a Why we Fight (Amiért harcoltunk) című filmemről. Önnek aggályai vannak, hogy egy dokumentumfilm, amely igényt tart arra, hogy hiteles összképet adjon a 6 év háborújáról, beilleszthet-e képsorai közé fiktív anyagokat? Közölhetem, hogy amiket mi alkalmaztunk, kizárólag hiteles fotók, térképek és más tárgyi „kiegészítő bizonyítékok" voltak, amelyeket tucatnyi ország archívumából gyűjtöttünk össze. Tehát kétségei fölöslegesek. Azt mondhatnám Önnek, hogy ez az egész filmpublicisztika tábori zöldbe öltöztetve igen nehéz kenyér. Nem felejtem el a napot, amikor Pearl Harbort követően Marshall tábornok hívatott és azt mondta: – Nézze Frank, öregfiú, vágja be egy időre maga mögött Hollywood ajtaját, húzzon egyen-

ruhát és bizonyítsa be ezeknek a született civil fickóknak, hogy miért kell most egy időre katonának menniük. – 'Egy csapásra lettem a hadsereg és a haditengerészet legfőbb filmügyi parancsnoka, rendelkezve hirtelen mindazokkal a technikai és pénzügyi lehetőségekkel, ami producernek ezen a világon még meg nem adatott. Elhatároztam, hogy nem korlátozom tevékenységemet a katonai események történetére, és ha jó ideig haditudósításokat és katonatörténeteket kívánnak is a hátországi mozik, máris számolni kell egy későbbi elemző összeállítással. Ezért aztán kiszélesítettük kutatásainkat politikai, ideológiai, néprajzi, gazdasági, faji és sok más irányba, bizonyságot keresve arra, hogy miként következett be a háborús tragédia. Itt mellékelem Önnek kedves dr. Bokor mindazon filmek jegyzékmásolatát, amelyeket a 6 órás film létrehozására vállalkozott forgatócsoport megnézett és részlet-átvételre érdemesített. Akad benne néhány magyar eredetű anyag is. Jól mulattam, amint közös barátunk Vadnai László elmesélt néhány részletet arról, hogy miként készültek ezek a fronthíradók Magyarországon. Ön valószínűleg többet tud erről és hálás lennék, ha Dobozba zárt háború című kötetét – amelyről a recenziót módom volt olvasni – megküldené nekem. Legközelebb bővebben ír Önnek, őszinte híve: Frank Capra."

Eddig a levél, mely egy vitairat első válasza volt.

Az egyébként kulcsfontosságú filmben csakugyan úgy tűnt, volt néhány utólag „belerendezett" jelenet, amely megkérdőjelezhette az egész vállalkozás hitelét. Ezért ódzkodtam, berzenkedtem vele szemben. Valamikor 1946 táján, amikor a filmmel megismerkedtem, még nem gondoltam, hogy valaha is közelebbi kapcsolatba kerülök a filmszakmával. Az idő tájt még csak „civil" mozirajongóként ültem naphosszat a Városi Színház háború utáni években mozinak berendezett erkélyén, és néztem – megnéztem legalább ötször – Frank Capra háborús filmjét. Megnéztem és sehogy sem értettem, hogyan kerülhet bele olyan jelenet, amint a berlini rádió SS-ruhás bemondója Goebbelst idézve ezt kiáltja: „Ha ezt a szót hallom: kultúra, legszívesebben a pisztolyom után kapnék."

Önkéntelenül ébredt fel bennem a hitetlenség ördöge. Úgy gondoltam, hogy a kultúra-gyűlölet lehet egy barbár rendszer politikájába illő, de annyira ostoba sosem lehet, hogy ezt rögtön világgá is kiáltsa. És ráadásul, az a germán szép-

fiú, aki azt a szerepet eljátszotta, hamisítatlan vadnyugati mozdulattal rá is csapott szolgálati fegyverére. Akár egy cowboy. Ez volt, ami különösen derűt fakasztott a nézőtéren. Egy ezt követő kép inkább ámuldozást. Mert az még csak szégyenletes, hogy a kölni zsinagóga bibliai képekkel ékesített ablaküvegét egy kőzápor bezúzza, de az már csodálatraméltó, hogy a jelenetet rögzítő felvevőgép mindezt belülről fotografálja. Mintha csak tudták volna a filmesek, mikor, hova esik a tégla.

Abban viszont igaza volt Caprának (ha diszkrét finomsággal utalt is rá), hogy éppen mi magyarok ne kérjünk számon apróságokat, midőn éveken át egy dunántúli kamuflázs frontfaluban készítettünk arcvonalfelvételeket, statisztákkal és odavezényelt honvédruhás artisták mutatványaival próbálván élőnek mutatni a réges-rég kihunyt vitézséget.

Capra már a háború első napjaiban tudta, kell majd egy nagyobb lélegzetű elemző film, és gyűjtötte hozzá az anyagokat. Talán ebből erősödött fel az én bizonytalan érzésem is arról, hogy ha a valóság kellékei még rendelkezésre állnak, ha élnek még a tanúk, élnek és beszélnek, miért ne lehetne visszafelé is elindulni az úton, mai észjárással, és kiérlelt tapasztalattal villantani fel a nagy magyar éjszaka cseppnyi fényeit.

Írtam egyszer egy szinopszist. Gyorsan és hevenyészve. Lírait és játékfilmszerűt, mindössze egy hangulatnak engedve. Még őrzöm. Hadd mondom el sorsát, rövid tartalmát.

„Mindenre kíváncsi szemével járja kameránk a várost.

»Ő« is tud révedezni, el-elcsodálkozni valamin, hirtelen ráközelíteni, majd új támpontot keresni... Emlékek támpontját. Mert mesél ez a város, köveivel, falaival, fáival, csak érteni kell néma üzenetét. Egy működő boltív alatt a Népköztársaság útján, króm, márvány és zománc cégtáblák közt néhány betűs felirat: MIN NYET, cirillbetűkkel, vagyis: Nincs már aknaveszély.

A szigeten, nem messze a kolostor romjaitól ferdén nőtt egy roppant tölgyfa. Az idők során egybeforrt a szilánk ütötte lyuk, és úgy nézett ki mintha sírásra torzult száj kiáltana megálljt a háborúnak.

A Hegedűs Gyula utca egy házfaláról a MADISZ-ba hív egy felirat, másutt meg évszázados sgrafitto módjára, minden vakolás alól előugrik egy lobogó hajú nőalak, sablonnal

írt szövegével: Helyet a közéletben. Új tanonctörvényt! A kamera emlékezni is tud, régi képeket idéz a mai panoráma mellé. Népstadion. Nyolc nyírógép vágja a gyepet egyformára. Az ostrom vészterhes napjaiban itt alkalmi repülőtér volt, ide érkezett utolsó muníció-utánpótlása a gyűrűbe zárt náci garnizonnak. A Régi-Lóversenytér grundján át két építmény látszott csak messze az idő tájt. A Földtani Intézet, amelynek csúcsán a díszglóbuszt is repesz járta át – micsoda jelkép! –, meg a potrohos, vöröstéglás Víztorony, nem épp legelőkelőbb ékköve a valamikori Stefánia promenádnak.

Nehezen érkezett ide az új világ. Fronthíradó képei őrzik az utcai csatát, a csaknem egyhónapos állóharcot, s az ugyanennyi ideig tartó »járőrtevékenységet« meg azt, hogy amíg a vasúti töltéstől idáig újabb 500 métert »előremozgott a front«, megint eltelt pár nap. Kemény megpróbáltatások napjai. A pincében szorongók nem tudták, hogy egyszer még statisztikai adattá lesznek annak bizonyítására, hogy ennek a háborúnak több polgári lakos esett áldozatául, mint katona. Amit ők tudtak, egyedül az, hogy túl kell élni... hogy meg kell érni a szabadulást, hátha nem is olyanok azok az orosz katonák, mint Horthy propagandájában. A terrornak, mely pár száz lépésre tombolt innen a zuglói nyilasházban, sok keserves emléke maradt, de a mártíromságok kínkeservei között egy másfajta históriát is mesélnek a környékbeliek.

Dancsa Tóni bá' – a Dózsa György út 17. házfelügyelője – mutatja is a pincét, ahol a dolog megesett. Nem volt már élelem, víz helyett kezükben olvasztott hólével hűtötték lázverte cserepes ajkukat. Az egész ház a pincében szorongott. Egy várandós kismamát mégis befogadtak. Kibombázták valahonnan. Nevét sem kérdezték, csak szorítottak egy méternyi helyet neki. Méregették a jövevényt, nem mintha gyanús lett volna, csak azt figyelve, kibírja-e a törékeny asszonyka? Nem örvendeztek, hogy közéjük telepedett, hisz kevesebb lett érkeztével még a levegő is, és szörnyülködve gondoltak rá, hogy ott fog szülni vagy elvetélni közöttük. De azért maradt még annyi emberségük, hogy csendben tűrjék és reméljék, vége lesz addig az egésznek, míg a kicsi világra jön. De ugyan ki tudta volna ezt pontosan megjósolni, ilyen viszonyok között? S az éhség és félelem e sötét rejtekén, ezen a parányi Magyarországon, csakugyan előbb

kezdődött a vajúdás. Látszott, a fájdalmak pokoliak lehetnek. „Farfekvés", állapította meg néhány tapasztalt asszony. Segíteni itt csak orvos tud. Reménytelenül indultak vészátjárókon át a szomszéd pincékbe orvost keresni, de nem akadt. Két napig tartott az élethaláltusa. A harmadik hajnalán csoda történt. Csaknem azokban a percekben, amikor az iszonyú pergőtűz alábbhagyott, egy fura alak mászott le közéjük. Előbb csak a vöröskeresztet látták meg a karján, aztán tovább szemlélődtek soha nem látott egyenruháján, vörös csillagos svájcisapkáján. Beszélni nem tudtak vele, az is csak később derült ki, miféle jelbeszéddel menesztették ide a Víztorony mögötti kötözőhelyről. A házbeliek félrehúzódtak, ahogy csak tudtak. A szörnyű látványokba beleszokottak közönyével nézték a szenvedő asszonyt. De figyelmük, érdeklődésük inkább a szanitéclányé volt. Figyelték, amint műszeres táskájában matat és malíciával teli nyilván azt pusmogja maga mellé, hogy ilyen beavatkozásra bizony nem készült. Nézték, amint kezet mos, s amint a verejtékező asszony fölé hajol, nézték el-elszabaduló szőke tincseit és véreres szemeit. Nézték és emlékükbe vésődött az a halvány mosoly, mely akkor szökött fáradt tekintetére, amikor ott, a halálra vált emberek gyűrűjében a gyermeksírás felszakadt.

Ment a lány. Még valami kötszert meg fertőtlenítős üveget hátrahagyott, köpenyét hátrálva kapcsolta össze, s a törött ablakon át még azt is látták, amint egymásba kapaszkodó sebesültek vánszorgó menetéhez csatlakozik. A szanitéc-trén visszafelé tartott, de az emberek akkor már a csodára figyeltek, arra a parányi, még alig-alig lélegző kis életre, mely ott indult el a pokol tornácán."

Ennyi volt mindössze. Három gépelt oldal. A filmgyár fődramaturgja gyorsan átolvasta, sűrűn bólogatni kezdett, csak úgy magának, aztán visszaadta.

– És ez csakugyan megtörtént, azt mondod?

– Azt. Tanúk vannak, de az asszonyt felkutatni már nem vállalom, talán újsághirdetés...

– Nem, öregem. Ez így még nem komplett. Ez még nagyon vázlatos. Értem én jól, hogy ebben a pincében... a mindenfajta szorongásokkal te egy afféle mikro-Magyarországot akartál...

– Úgy érzed, nincs benne?

– Jó-jó, az a vajúdás, hogy valami megszületik – szembe-

nézett a Rákosi-képpel –, ez hasznos, fontos, szép, de még kevés. Érted? Kevés!

– Kevés? Hát mi kellene több? Egy szovjet katonalány a maga módján segíti világra hozni...

– Az új Hungáriát.

– Így van.

– Egy kopott köpenyű, hallgatag felcser. Hát ez óriási. Ezt nem gondolhatod komolyan.

– Nem lehet?

– Hát kérlek szépen. Eljön egy hadsereg Sztálingrádból T–34-esekkel, Katyusákkal, rohamlövegekkel, hatalmas véráldozatokkal, és mire a zuglói pincébe ér, a robusztus szibériai óriásból egy vézna kis egér lesz.

Felállt, odasétált az ablakhoz, és kibámult az utcára. Aztán hirtelen hátrafordult.

– Legalább ott pusztulna – megijedt saját ízetlenségétől – szóval, hogy esetleg... egy akna, vagy egy kóbor SS, aki visszamegy abba a pincébe – kezdett megtáltosodni, kiszólt az ajtón, hogy hozzanak neki egy triplát, fel-alá járkált, s közben rögtönözni kezdett –, esetleg elrejteni egy rablott holmit, szóval valamiért visszajön a német, ott látja a lányt és lelövi... lelövi, érted már, ez jelenti a teljes odaadást, hogy a sokszor megénekelt szemet-szemért helyett életet teremt, és saját életével fizet. Hát így valahogy...

– Akkor én most mit tegyek?

Megszégyenülten álltam a mester előtt, aki hivatalból mindent jobban tud, meg aztán ő élt odakint, ő jobban érzi az igényeket.

– Azt hiszem – mondta és kortyolgatni kezdte a kávét –, nem az a döntő, hogy mennyi az igazság a te történetedben, hanem hogy mi az eszmeisége, az üzenete, s így, lényegében, tükrözi-e a ragaszkodást, hálát... hálát, a felszabadítók iránt. Jövő hétre dolgozd át.

Hat évvel e diskurzus után a mester újra vizsgázott hálából a felszabadítók iránt. 1956. november 4-én ő állt azon a hajnalon Nagy Imre mellett a parlamenti „Szabad Kossuth Rádió" mikrofonjánál, és több nyelven üzent Amerikába azonnali beavatkozást, ellenőrző bizottságot, ENSZ-csapatokat követelve. Még szerencse, hogy odaát éppen Port Saiddal voltak elfoglalva. Később Svájcba emigrált, ott is halt meg.

Nem kotortam volna elő emlékeim nagyon is eleven tárházából mindezt, ha nem lenne folytatása. Annak idején az átdolgozási utasításnak ugyanis nem tettem eleget. Jöttek más feladatok, és lelkem mélyén arról voltam meggyőződve, hogy az a történet nem igényel semmiféle további dramatizálást. Lehet, hogy nem megfilmesíthető, talán le sem közölhető, de nem matematikai centizéssel készült. Egyszerűen így történt. Később ráakadtam a szemtanúkra, és ha nagyon igyekeztem volna, pár heti magánnyomozással azt az Ilonkát is meg lehetett volna találni, aki a felszabadulás után elsők közt vitte el a Pétervárad utcai elöljáróságra anyakönyveztetni kislányát, de hát mondom, félretettem az írást. Elő csak akkor vettem, amikor 1970-ben a felszabadulás negyedszázados évfordulóján a filmgyár novellapályázatot hirdetett.

Ugyanez a kissé megkopott példány került átadásra, ezzel is jelezni kívántam a méltatlan kezelést, mely akkor 1950-ben részéül, illetve részemül jutott. Általa. Pár keresetlen szóval jeleztem is a dramaturgnak az előtörténetet.

Oda sem figyelt. Kinyújtotta kezét egy újság mögül – no, add ide – vicceskedett –, pár nap múlva hívjál fel, na szia...

Pár nap múlva újra találkoztunk. A vázlat (jobb, ha így nevezem, hiszen jelzett szituációval, ki sem érdemli valójában a novella nevet) margóján piros és kék betűk, szavak, apró és nem apró széljegyzetek: nem épp a legjobb előjelek. Beletúr a hajába, szemüvegét tisztogatja és egykedvű mosollyal elkezdi.

– Szóval ezt komolyan gondolod... és az eszedbe sem jut, hogy egy ilyen százszázalékos históriával mi lebőgünk. Kitalálsz, vagy... jó, így történt, kiásol nekem valami régi-régi mesét a „legendás hőskorszakból", egy kulcsstoryt, egy alapszituációt, amibe úgy hiszed nem lehet belekötni. És azt hiszed ez jó. Jó? De kinek jó? Én nem mondom azt, öreg, hogy ma az a menő dolog, hogy... hogy, szóval érted, egy kicsit deheroizálni kell, már a hitelünk kedvéért, meg kell kavarni ezeket a legendákat, érted, ugye?

– Nem, de azért folytasd, nagyon tanulságos.

– Ne hülyéskedd el. Nem állunk valami jól a pályaművekkel, tehát semmit félre nem teszünk. De be kell látnod, ez... így... valahogy túl kompakt, nem emészthető. Bejön az a szerencsétlen kis fruska oda, beesik, és akkor ott ez a

még szerencsétlenebb a farfekvésével. Apa, hát ez kész nyomor... Persze még mindig jobb, mintha a Katyusák jönnének...

– Hát most nyomor vagy heroizmus? Mit kell megváltoztatni?

– Oké fiú, sínen vagyunk. Maradhatnak a szereplők, de más helyszín kell, ne legyen szovjet lány, jó nekünk egy ősz hajú doktor bácsi, valami derék öreg szocdem, vagy kiugrott katonaorvos, külvárosi angyalcsináló zugorvos, vagy mit tudom én... no és mondd, ha az a gyerek mégsem születik meg, mármint élve, vagy pár naposan... nincs tej... flamó van...

– Bocsáss meg, kérlek, én nem erre értettem a megváltoztatást. Amit most te egy perc alatt rögtönöztél, az egy más történet, és ezzel csak annyiban közös, hogy valakinek szülnie kell. Ha akad bármi érdem ebben a történetben, lehet, hogy ez kevés, de az az, hogy így igaz. Megtörtént. Az is valami. Nem?

– Nem. Az még semmi. Nem élünk 1950-ben, amikor minden jó volt, csak hogy meglobogtassunk egy vörös zászlót. Ma kételyek kellenek, töprengések egy kisiklás miatt. Mit tettünk? Hogyan tettük? Miért tettük? Kinek volt az jó? Mi, kérlek, bűnökért is felelősek vagyunk. Hagyd a fényes szeleket, azok már nem fújnak.

– Szóval nem kell az írás? Add vissza. Ez most már lassan múzeumi tárgy lesz. Lelet. Kor- és kórtünet. És még valamit. Egy mondat és már elmentem. A deheroizálás egy marhaság, de még nagyobb, ha az ötvenes évek fölötti moralizálásunkat visszavetítjük 1945-re. Ami szép volt, hagyjuk meg annak, ami nem, azt ne dicsérjük. De ne keverjük a dolgokat, mert ez igaztalan etikailag és történelmileg is.

– Ahogy óhajtod, de azt meg kell értened, hogy emlékfoszlányaid és megálmodott gyevuskáid előtt nem tudom felemelni a szemafort. Ez minden.

Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy heroizmusról és azt tagadó tünetekről, igyekezetekről szólva ne idézzek fel ugyancsak az egykori fődramaturggal kapcsolatban egy másik jellegzetes esetet. Hősökről lesz szó ebben is. „Csinált" hősökről, akik önakaratból kerültek a második világháború történetének filmes megörökítésébe.

Sok szóbeszéd tárgya volt ez akkori munkahelyemen, a

Hunnia Filmgyár, később: Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat dramaturgiáján, hogy miként lehetne néhány játékfilmmel megerősíteni az ellenállás másokhoz képest vérszegény históriáját.

Akkortájt fejeződött be a Gyarmat a föld alatt című film forgatása, és a fődramaturg szinte eszelősen követelte, hogy keressük meg a magyar vasúti ellenállás hősét, mivel ugyanakkor keltett méltán nagy visszhangot a magyar mozikban a franciák Harc a sínekért című krimiizgalmú játékfilmje.

Ilyen előzmények után ezen az 1950-es év végén pár hónapra áttelepültem az Államvasutak igazgatóságára, annak is a hadsereg mintájára szervezett politikai osztályára. Akkor minden jelentősebb csomóponton, állomáson feltűntek a bal karjukon ötágú csillagot viselő politikai tisztek, mint minden feladat megmagyarázói, ellenőrei, kicsit túlontúl teremtve analógiát a fegyveres erők igényeivel. A vonatok akkor állítólag pontosabban jártak, de azt hiszem, inkább az általánosan magasabb munkafegyelem, mint a politikai „alátámasztás" következtében volt ez így.

Egyszóval jelentkeztem a Népköztársaság útja (akkor Sztálin út) nemes veretű palotájában, miután a Népművelési Minisztérium egy jeles vezetője K-vonalon igazolta küldetésemet. Egy idős bácsi fogadott, akit nagy tisztelet övezett, mert Steinmetz Miklós apja vagy nagybátyja volt, erre már nem emlékszem, csak kék lampaszos vasutastábornoki uniformisára és arra, hogy már-már szóhoz jutottam, amikor leintett „várjál fiam az amerikai vonal cseng". Elképedésemre gyorsan megmagyarázták, hogy a vasútnál, még a politikai apparátusban is így hívták a közvetlen „forró drótot". Ki tudja miért?

Később egy József Imre nevű politikai főtiszt átkísért az irattár vezetőjéhez, és a következő eligazítást adta: „Ez az elvtárs végig fogja böngészni az 1940–45-ös balesetek és rendkívüli események jegyzőkönyveit. Segítsen neki. Úgy látszik a nagy vasutas szerénység mindmáig elrejti a nyilvánosság elől azokat a hőstetteket, amelyek egy-egy szerelvény vagy pályatest tönkretételével bénították a háborús szállításokat. Szóval nagy és nemes vállalkozás ez, és az elvtárs felhatalmazást kapott föntről is, hogy mindenbe bepillanthasson, jegyzeteket készíthessen, indokolt esetben le is fényképezhessen egy-egy aktát. Értettem, Tóth elvtárs?"

Tóth értette és megkezdődött a munka. Sosem szerettem a sok papírt, talán akkor gyűlöltem meg egy életre. Külön bosszantott, hogy amit egyetlen mondattal közölni lehetett volna, arra másfél-két oldalt pocsékoltak, és ráadásul a hivatkozások nem számmal és az irat jelzésével, dátumával, az eset kódszámával történtek, mert ilyen is akadt, hanem újra leírták a teljes történetet. És vigyázni kellett, hogy a gyakori kézírásos jegyzőkönyvekben hemzsegő magyartalanságok, kettős tagadások vagy más bürokrata formanyelvbeli érthetetlenségek el ne rejtsék a lényeget.

Mit részletezzem. A második héten a portás már igazolványt se kért. Bejáratos lettem a különféle segédhivatalokba, iktatókba, irattárakba, ahol nyomozót sejtve bennem, szorgalmasan rakták elém a rettentő és poros, olykor hiányos aktacsomókat, én meg szorgalmasan jegyezgettem, vizsgálódtam, néztem a falon levő vasúthálózati térképet, egyszóval elmélyültem az eseményekben. A harmadik hónap közepén hirtelen siker koronázta tevékenységemet. Szinte felordítottam, megvan!

„M. térségében a 314. számú felvigyázó őrhely előtti vonalszakaszon a 125-ös jelzőkő közvetlen szomszédságában 1944. június 13-án szerdán hajnal 2 óra 14 perckor egy, a keleti front felől érkező gőzvontatású szerelvény, kb. 60 km/óra sebességgel és 140 tengellyel – váltóállítási hiba folytán – nekiütközött az ellenirányú 1344/GB katonai jelű szállítószerelvénybe, mely megkülönböztető jelzéssel közlekedett, muníciószállítás céljából előre pontosan nem közölt pályatesten. Amíg az érkező szerelvény a Wermacht felváltott és sebesült 2 zászlóaljnyi katona-állományát hozta, az ellenirányú 1344/GB-nek mindössze 34 főnyi honvéd kísérő személyzete volt, valamint 14 fő rendszeresített MÁV-szakszemélyzet. A robbanás, amelyet az összeütközés idézett elő, összesen 140 (egyszáznegyven) halálos áldozatot kívánt, a súlyosan sebesültek száma 88 (nyolcvannyolc) a könnyebb sérültek száma 49 (negyvenkilenc). 23 (huszonhárom) fő, feltehetően honvédegyén eltűnt. A detonáció és a nyomában keletkezett tűz lehetetlenné tette az azonosítást. A halottak és sebesültek, valamint nemzetiségi hovatartozások a legkisebb kárt szenvedett lábbelikből és sisakformákból voltak megállapíthatóak több-kisebb sikerrel. A pályatest 130 méteres szelvényszakaszon leszakadt, a sínpárok elroncsolódva

14 szállítóvagonnal együtt lezuhantak a töltésről. (Műszaki részletjelentés csatolva.) A városi tűzoltóság, a honvédségi műszaki alakulatok és a helyszínre vezényelt munkaszolgálatosok rohamtempóban és azonnal hozzákezdtek az elhárító és helyreállító munkálatokhoz. Ezzel azonban 3 napig fel kellett hagyni, mert további robbanások történtek és a tűzszerész alakulatok lassan haladtak előre.

A csendőrkerületi nyomozó-osztály és a kikülönített DEF illetékesek letartóztatásba helyezték Varga József térfelvigyázót, aki első kihallgatásakor arra hivatkozott, hogy a váltószerkezet, melynek cseréjét már többször kérte a pályamestertől, hirtelen felmondta a szolgálatot. Ez okozta az összeütközést, amelyet ő elhárítani, szavai szerint, minden igyekezetével megkísérelt..."

Az utolsó szavakat már a vörös kárpittal bélelt főnöki szobában olvastam fel. És most már csak az volt a kérdés, mi lett Varga Józseffel, túlélte-e egyáltalán a csendőrök kihallgatását, hiszen a szabotázst könnyűszerrel rábizonyíthatták. Két nap várakozás következett, míg végre a személyügyi főosztály közölte – Varga él, jó egészségben van, mi több, még mindig szolgál.

– Nem lett belőle nagy ember, még forgalmi szolgálattevő sem – mondta a politikai főnök –, de tisztességes, jó helyen van, a Nyugati pályaudvar csomagmegőrzőjében.

Másnap, a korabeli Budapest nem kis ámuldozására autókaraván indult a Nyugatihoz. A bámészkodó külföldi államfő érkezését sejtették, bár gyanús volt, hogy az út sehol sincs lezárva, továbbá hogy nem állnak rendőrök az akkor még ugyancsak romos és lepusztult vaskapunál. Jöttek fényképészek és rádióriporterek, képviselői a Partizánszövetségnek, hogy frissiben kezet rázzanak egy tagságra rég rászolgált ellenállóval, ki eddig csendben félrehúzódott a dicsfénytől. Jöttek ügyészek, rendőri és más vizsgálati szervek, valamint számos keménytekintetű és kemény kézfogású úriember, akiket megszólítani sem mertem.

Az állomásfőnök hajdani és legújabb mintájú díszuniformisának keverékében parádézott, fehér glaszékesztyűsen tisztelgett a bejárónál, mi pedig végiglejtettünk az alkalomra felterített piros kókuszszőnyegen. A fődramaturg úszott a boldogságban. Úgy emlékszem, épp a pillanat túláradó ihletettségében kezdett keresztnevemen szólítani. Jobbra-balra

köszöngetett: Szabadság, elvtársak! Olykor még szalutált is ellenzős sportsapkájához emelve kezét. Persze csak úgy tábornoki módra, ahogy a moszkvai díszszemléken látta.

Varga csak ekkor tudta meg, hogy hívatják, hogy raportra várják a főnöki irodában. A helyi vezetők szigorú utasítást kaptak, hogy előre semmit se közöljenek vele, hadd legyen meglepve, hogy egykori hőstette nem merült feledésbe, a rangos publikum pedig élvezze csak a nem mindennapos jelenet kortársakra is átsugárzó dicsfényét.

Hogy miként ment végbe az audiencia első része, azt el tudja képzelni a kedves olvasó. Fantáziájára bízom, hogy maga elé képzelje Varga megkövült, minden ízében feszülten figyelő pillantását, amint a főnök melletti plüsszék sarkára ülve, összehúzott vállal, törzzsel és szemöldökkel megpróbál összpontosítani az újra felolvasott szövegre, és félénken felfelpislantott az őt vizsgálódó arcokra. Csak a folytatás történt másként. Másként, mint ahogy várható volt. Vagy: lehetett volna.

– És most itt van a mi hősünk, akit hamarabb, mint gondolná, elér az igazságszolgáltatás a lehető legszebb formában.

A főnök odalépett és kezét nyújtotta Vargának, aki talpra ugrott és katonásan tagolta:

– Tisz-te-lettel, és ny-oma-tékkal je-len-tem, hogy nekem semmi közöm ehhez a kriminális ügyhöz.

Döbbent csend ült a terem nagyságú főnöki irodára, csak a külső vágányról sípolt egy mozdony. Valaki odalépett hozzá, és megveregette a vállát.

– Varga elvtárs, az isten szerelmére, hát nem maga szolgált azon a pályaszakaszon?

– Bizony, sajnos hogy én voltam, jelentem alázatosan, csakhogy én megmondtam már a csendőröknek, meg a vizsgálóbíró úrnak is, hogy az egy szerencsétlen véletlen volt, amiről én kérem nem tehettem. Persze azok nem hitték és agyba-főbe vertek.

A rádióriporter csaknem szájába dugta a mikrofont és sűrűn bólogatott, ahogy a gyakorlatlan riportalanyok biztatására szoktak, meséljen csak...

– Megverték, agyba-főbe verték – a helyi politikai tiszt nagy nyomatékkal ismételte a szavakat, még nem érezte a baljós végkifejletet, még azt hitte, jön a glória. De valami egészen más jött.

A fődramaturg állt fel. Begombolta szürke zakóját, és mint egy ideggyógyász fürkésző tekintettel lépett Varga elé. Éppen csak mutatóujját nem tartotta ugráló szemei elé.

– Kérem, Varga elvtárs – kezdte nagyon szelíden –, ha Ön most körülnéz ebben a szobában, mind olyanok vannak jelen, akik így vagy úgy, de kivették részüket a fasizmus elleni hadviselésből. Nekünk nagy örömünk, hogy egy új elvtárssal szaporodik azok száma, akiről nem tud a közvélemény, aki csendben, szerényen, szívébe zárva őrizte tetteit, egy olyan cselekedetet, amely jelt adott az embertelenség sötétjében. Ez a jeladás...

– Igen, kérem jeladás, erről jut eszembe – Varga felugrott –, még a tartalék puffancsokat is kiraktam a vágányra, hogy jelt adjanak a szemafóron, a 319-esen már túl volt a gép... Jött kérem, mint a hajdermenkű, én meg integettem, de hiába... azok kérem összefutottak és puff.

– Kérem, Varga elvtárs – a fődramaturg felemelte hangját, – vannak bizonyos önvédelmi reflexek, beidegződések, amelyekkel az osztálybíróság előtt a legnagyobb hősök is megpróbálták tetteiket, az elviség fenntartásával természetesen...

– Tessenek engem békén hagyni! – Varga már majdnem sírt, látszott, felindult idegállapota már kezét-lábát remegteti. – Nem tudok mást mondani, én jót akartam... kérem én még évek múlva is azokkal a szegény vérző, meg halott katonákkal álmodtam... de én nem mondhattam mást, még akkor sem, amikor a német őrnagy a fülem mellett sütögette el a pisztolyát.

Ketten felálltak, odakísérték a sarokasztalhoz, vizespoharat nyomtak a kezébe, aztán egy kupicát, közben sugdosták neki, hogy térjen már észhez, neki is jól jön majd egy magasabb beosztás, jobb fizetés, kiemelt nyugdíj, szolgálati lakás, különböző előjogok a családnak, gyerekeknek, de ő megszállottan rázta a fejét.

– Nem vagyok én olyan ember, kérem, aki tegnap mást mond, mint ma. Megtörtént a baj, de végül is... végül is megúsztam kérem egy vizsgálattal. Fel akartak húzni, kérem tisztelettel, de a MÁV-kórházi főorvos úr igazolta, hogy ideggyenge vagyok, hogy ő kezel engem, mert egyszer leestem az indóház tetejéről.

– Jól van, Varga – mondta a főnök –, menjen vissza a gardróbba.

Varga meghajtotta magát, többfelé is, mint az öreg színész a jubileumi díszelőadáson, és kihátrált. Az ajtóban még egyszer kiegyenesedett: – Kérem tisztelettel, most már remélem végleg le tetszettek zárni azt az ügyet, mert én a végén még egy 424-es elé fekszem.

– Lelépni! – intett a politikai tiszt és olyan arcot vágott, mint akit tetten értek valami disznóságon. – Mégiscsak arcátlanság – morfondírozott, aztán a többiek felé fordult, épp mellettem állt –, vannak még emberek, elvtársak közöttünk, akik nem ébredtek tudatára annak, hogy egykori cselekedeteik voltaképp...

– Kornél, ne strapáld magad – egy magas rangú civil leintette a magyarázkodást, és az ünneplő gyülekezet gyorsan szétoszlott, nem akaródzott már kézbe venni a kikészített protokollpoharakat sem, amelyekből az akkor divatos kevertek illatoztak némi szilva kíséretében. Az állomásfőnök széttárta a karját – nem szállt fel a fehér füst kéremalássan. Szabadság!

Ez volt az epilógusa a vasutas-hős kutatásának, és bár több tucat jegyzőkönyv fotókópiáját kézbesítette ki még a következő héten is számomra a vasút politikai osztálya, de akkorra én már beleuntam. Szerencsére a fődramaturg is. A helyszínekre, nevekre, vonatszámokra és a szabotázsok minősítésére már nem emlékszem, csak arra, hogy nagynagy igyekezetében a hivatalnok többet is összevont, minek aztán az lett a következménye, hogy keleti frontvonatnak minősített egy szállítmányt 1940-ben, mikor köztudottan még nem is volt keleti front. De ezekre már csak homályosan emlékszem és jószerivel az idézett Varga József-ügyben is lehetnek pontatlanságok.

Nem volt azért hiábavaló az az elmélyülés heteken át a régi-régi iratok közt. A betűk sok titkot rejtenek még. És nem csak a papíron. Eszembe jut egy másik ügy. Ügy? Inkább lehetőség. Van egy mártíremlékműnek, áldozati kőnek és sok más néven is említett obeliszk Hajmáskér környékén a hajdani tüzérségi lőtéren. 18 főtiszt neve van felvésve rá. Meg egy dátum. A beavatottak tudni vélik, hogy frontra vonulása előtt egy tábori tüzérosztály tartott ott bemutató lövészetet igen magas elöljárók előtt. S a gyakorlat közepén

egy lövegcső egyszer csak elfordult, és nem a célra lövellte kartácstüzét, hanem a szemlélő elöljárók díszemelvényét találta telibe.

Ki tudja, annyi év után, csakugyan véletlen volt-e, aminek ugyanis sietve elkönyvelték, vagy rebellió a javából? Ki tudja? És ki tudja, hogy az a Varga József m. kir. honvéd tüzér megvan-e még?

EPILÓGUS

Nemrégiben, az ENSZ-közgyűlés leszerelési vitájában a hadviselés oly vészes paramétereivel állt elő a konfliktuskutató intézetek több nemzetiségű szakembergárdája, hogy az enyhén szólva megrázkódtatta az értekezletet. Az egybehangzó adatok szerint ama csendes, 1945-beli 14 nap után pontosan 133 háború zajlott le földünkön, s ezek résztvevőinek száma meghaladta a második világháborúban hadviseltekét. Akkor 72 állam állt harcban, azóta 80 került egy- vagy többszöri fegyveres konfliktusba, úgy méghozzá, hogy 25 millió halottat hagyott hátra a harcmezőkön. A koreai háború egymillió áldozatot követelt. És Vietnam vagy Közel-Kelet? Ki ismeri a pontos adatokat?

Jóllehet az ENSZ-beli vita számadatai még nem léphették át a történettudomány léptékrendszerét, de hihetővé teszi azokat a temérdek fennmaradt hadijelentés és a gépesített valószínűségszámítás nagyobb pontossága. Hihető, hogy több volt a fegyvert fogó ezekben a háborúkban, mint 1939 és 45 között, több volt a bevetett és kilőtt harckocsi, repülő, kilotonna-tolóerőben a ledobott bombateher, a vegyi fegyver, rakéta. Nagyobb üzleteket kötöttek a hadiipari konszernek, amelyek felhatalmazva érezvén magukat a de jure békeállapot lehetőségeitől, nyíltan léptek porondra multinacionális lehetőségeikkel.

Emlékezetes talán, hogy az első világháború csak (!) 400 milliárd dollárjába került az emberiségnek. A második világháború közvetlen kiadásai 1 billió és 100 milliárd dollárra rúgtak (és ki tudná számba venni a titkos alapokat, a másodlagos mozgósítási és hátországi extrabudgéket?). Így aztán önmagáért beszél az a riasztó szám, amely több száz milliárd dollárban jelezte az Egyesült Államok közvetlen hadikiadásait az 1982–83-as évekre.

Hová lettek az elmúlt háború tapasztalatai, a nagy fogadkozások, az amerikai Jackson főbíró nürnbergi intelmei

minden agresszor megfékezéséről? Nincs-e vajon az időtlen és állandó háborúzás gondolatkörében valami túlzottan mára összpontosító meggondolás, mely kikapcsolja tapasztalati áramkörét a tegnapoknak: Teheránnak, Jaltának, Potsdamnak és Nürnbergnek? Vagy „csak" arról lenne szó, hogy a nagy háborút tudatos fővel megélt nemzedék a temérdek új információ hatására próbálja kirekeszteni ama régit, amelyet megcsontosodó kérgébe zár az egyéni mikrotörténelem érzéketlen védőfala minden átrendeződési szándékkal szemben.

Öröknek vélt értéknormák méricskélik az ingerküszöböket, nem akarván tudomásul venni, hogy a művészeti-irodalmi sugallatokat és emlékfoszlányokat is meg-megtépázhatja a történelmi változások szele. Mert mást jelent Pinkerton Hiroshima, Bromfield Banglades és az Aida a közelkeleti háborúk után. Más értelmet kap Tamás bátya a harlemi zendülések, a Sorbonne 1968. „forró" májusa, George Washington eszméje Vietnam és a Watergate után!

Emlékek, jelképek, beidegződések kerülnek szembe a mával. Úgy tűnik, az ezredfordulón a pszichológusoknak és szociológusoknak is meglesz a maguk történelmi összképet színesítő tevékenységük.

Korunk emberének memóriaegységeit ugyanis gordiuszi csomócskákba gubancolták az örök érvényűnek, megváltozhatatlannak és csalhatatlannak vélt törvények, összefüggések. Nem lehet eszmei-etikai alap többé a gordiuszi csomók átvágására.

Ezeket lassan és szívósan bontogatni kell.

Ha csak néhány esetben sikerül ez a bontogatás, már nem volt hiábavaló sem az írás, sem az olvasás, és lezárhatjuk a táskát.

JEGYZET

1. *Robert Capa:* magyar származású, világhírű fotóművész
2. *Anschluss:* 1938. március. Ausztria Németországhoz csatolása
3. *dirndli:* puffos ujjú női ruha, osztrák népviselet
4. *Wehrmacht:* hitleri hadsereg
5. *Drang nach Osten:* a német imperializmus kelet felé terjeszkedni akaró politikája, illetve jelszava
6. *gauleiter:* náci körzetvezető, helytartó
7. *Schutzbund:* az osztrák alkotmány védelmére alakult fegyveres védőgárda
8. *Mein Kampf:* Adolf Hitler ideológiai műve – Az én háborúm
9. *jamboree:* nemzetközi cserkésztalálkozó
10. *Rapallo:* 1922. április 16. Egyezmény Szovjet-Oroszország és Németország között
11. *cordon sanitaire:* egészségügyi záróövezet, napjainkban politikai embargó
12. *„Oszd meg és uralkodj!":* „divide et impera", XI. Lajos – napjainkig alkalmazott – uralkodási elmélete
13. *KISKA:* önkéntes, félkatonai szervezet, melynek soraiban kommunisták is rejtőztek
14. *SA:* Sturmabteilung – fasiszta rohamosztag
15. *FBI:* Federal Bureau of Investigation – USA Szövetségi Nyomozó Iroda
16. *IS:* Intelligence Service – Angol Hírszerző Szervezet
17. *Abwehr:* német katonai kémelhárítás
18. *in contumaciam:* távollétében elítél
19. *Secret Service:* angol titkosszolgálat
20. *OSS:* Office of Strategic Service – Katonai Hírszerző és Elhárító Szervezet, a CIA elődje
21. *korridor:* folyosó
22. *OKW:* legfelső német hadvezetés
23. *Volksgericht:* Népbíróság
24. *wie einst Lili Marleen:* „Mint egykor Lili Marleen" német katonadal refrénje
25. *Afrika Korps:* Rommel afrikai divíziója
26. *Mosley:* angol náci vezér
27. *ANZAC:* Australian and New Zeeland Auxiliary Corps – Egyesített Ausztrál–Új-zélandi Hadsereg

28. *Corporal M. Kovács:* a palesztin zsidó brigád katonája (Nemes László, hajdani brit katona közlése szerint.)
29. *Sikorski:* a londoni lengyel emigráns kormány tábornok-elnöke
30. *MOVE:* Magyar Országos Véderő Egylet
31. *mirrador:* parti őrtorony
32. *Drugstore:* amerikai bevásárlóközpont
33. *FFI:* Forces Françaises Intérieures – Belső Francia Erők
34. *OAS:* Organisation de l'Armée Secrète – francia, titkos, szélsőséges fasiszta szervezet
35. *Stars and Stripes:* az USA hadseregének hivatalos lapja
36. *fading:* távoli rádióvételt zavaró hangerő-ingadozás
37. *acre:* angol földmérték, 1 acre=0,7 kat. hold
38. *Who is Who:* Életrajz adattár. Hazánkban Ki-kicsoda című könyvként került kiadásra
39. *demars:* erőteljes lépés, tiltakozás, visszavonulás
40. *Wilhelmstrasse:* a náci külügyminisztérium székhelye, közhasználatú neve
41. *„Arbeit macht frei":* „A munka felszabadít" – ez a cinikus felirat olvasható a haláltáborok bejárata fölött
42. *Frank Capra:* amerikai filmrendező, a második világháború idején a filmes „fegyvernem" parancsnoka

MELLÉKLET

A hajdani csatamezők fölött még sokáig ott vibrált a takarodó, az utolsó kürtjel. 1918 novemberében fújták le az első világháborút, és csak húsz évnek kellett eltelni ahhoz, hogy újra robbanásfeszültséggel teljen meg az európai légkör. Germánia oltotta tíz- és tízmilliók lelkébe a gyűlölködést, a bosszúvágyat, a revízió és a visszavágás szükségességét. A ránk maradt „futártáskában" minderről feledve beszélnek ezek a képek, de mi értjük üzenetüket

Az első világháborúban klórgázzal megvakított angol katonák egy csoportja. A világtiltakozásra csak a gázfegyvert kikísérletező német kémikus felesége figyelt fel, aki öngyilkos lett

Csákánnyal átlyukasztott, kupacba hordott német rohamsisakok

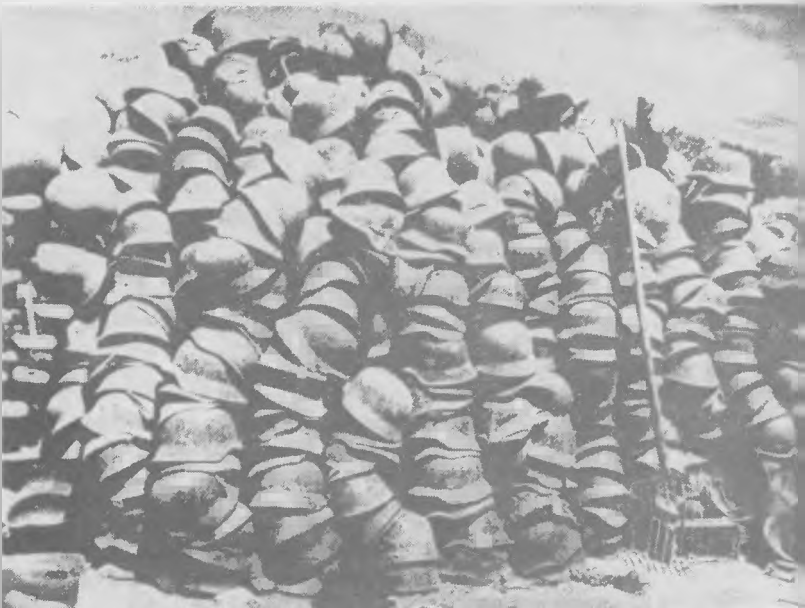

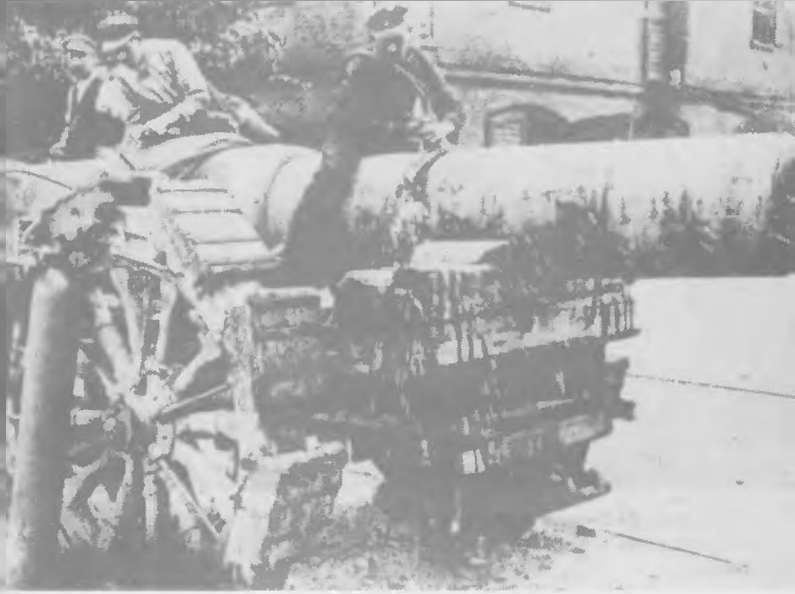

Várja az olvasztókemence a „Kövér Bertát" és az ágyúcsalád más kiérdemesült tagját. Kruppék mégsem csüggedtek. Ismerték a történelmet

1932-ben dr. Goebbels (a kép jobb szélén) még elfogódott szerénységgel lép be a Reichstagba az iparmágnások és tábornokok közt

A Német Kommunista Párt a 24. óra utolsó percéig kereste a válságból kivezető utat! Milliók figyelték Ernst Thälmann szavát.

Háttérben a DKP székháza békejelszavakkal, előtérben a bevetésre kész SA-alakulatok. Németország öt perccel a náci hatalomátvétel előtt

A berlini könyvmáglyákon együtt hamvadt el a világirodalom számtalan remeke. Csak néhány német szerzőnek kegyelmeztek meg

Benito Mussolini (a Duce) mindenkinél előbb hirdette meg a fasizmus programját

Elsőnek a Berlin–Róma-tengely kovácsolódik ki. Hitler és Mussolini első találkozásánál még Viktor Emánuel király is statisztál

Moszkva, a Komintern VII. kongresszusa: „Nemzetközi népfront-összefogást a készülő új háború ellen!"

Az 1936. évi berlini olimpián a fasizmus és a sport érdekszövetsége hidegen hagyta a világot

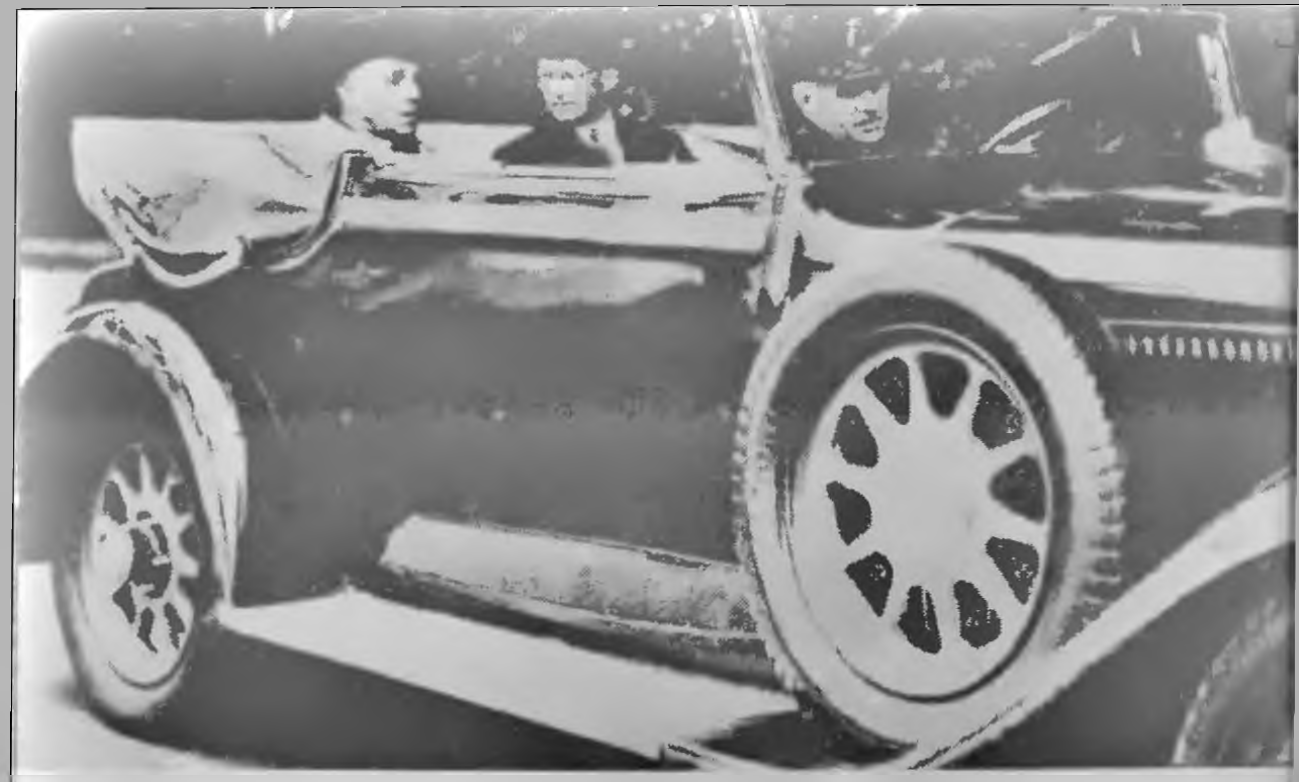

Párizs, 1937. Terepszemle inkognitóban. A gépkocsi utasai: Beck tábornok, német vezérkari főnök és Speidel őrnagy, katonai attasé (bal oldalon)

Trianon-emlékgyűlés a Vérmezőn. „Fegyverkeznünk kell nekünk is, felkészülni az új háborúra!"

Madrid, 1936. Háborús főproba Hispániában, de a kamera már valódi harcot rögzít. (Az alsó képen Roman Karmen, Hemingway és Joris Ivens)

A kereszt fedezi a horogkereszt rémtetteit. Az egyházi vezetőknek is megadatott a választás lehetősége a vaskereszt és a fakereszt között

München, 1938. Még Chamberlain is reménykedik. Azt hiszi, a „megbékéltetés" és Csehszlovákia kiárusítása csökkenti Berlin farkasétvágyát

Egy norvég tengerészkocsmából indul, és német szépségideál lesz Lale Andersen. Vele indul egy dal, a Lili Marleen világkarrierje

A náci hadiflotta hamis angol zászlók alatt fordul északnak. A valódi angol rombolók tétlen szemlélőivé váltak szövetségeseik elözönlésének

Az inváziós hajóraj Wehrmacht-csapategységeket tesz partra Norvégiában, Dániában. A megszállás néhány nap alatt lezajlik

Különös háború folyik francia foldon; nem látszik az ellenség

Németország Belgium felől támadta meg Franciaországot. A jól kiépített állások és világhírű erődök csődöt mondtak

Az ijedtség, kapkodás és megalkuvás kikezdi frankhon ellenállási szellemét. A verduni legenda sem állta ki az idők próbáját. A híres Bajonettárok

A párizsi Gestapo-vezérkar egy életre rendezkedik be Franciaországban

De Gaulle tábornok „szabad franciák" közt, Afrikában

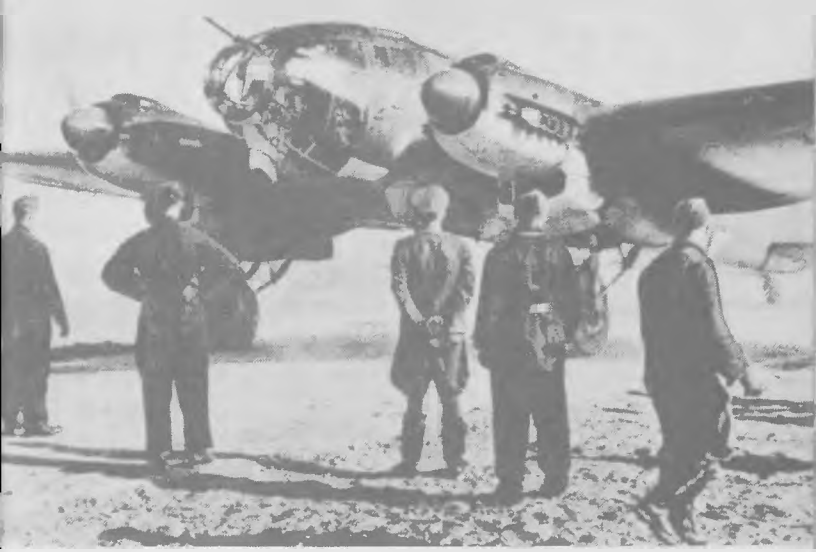

Anglia térdrekényszeritésének programja. Naponta több száz felszállással Göring le akarja törölni Londont a térképről

A terv csaknem sikerül. A náci bombák, később a V–1 és V–2 az angol főváros háromnegyedét elpusztították

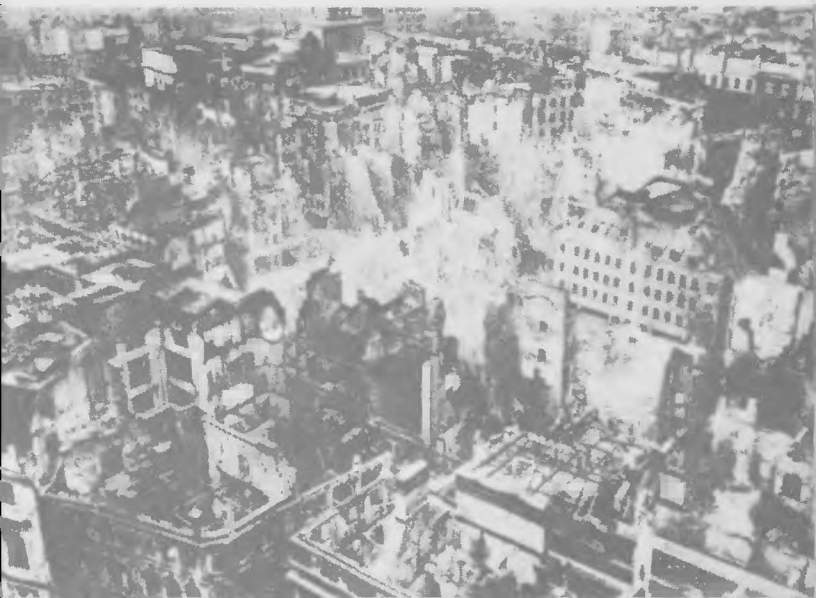

Német torpedó végzett Anglia legnagyobb csapatszállító hajójával. Még szerencse, hogy partközelben történt

A szigetország védelméhez hozzátartozott a lelőtt német gépek legapróbb részleteinek átvizsgálása is

Hitler a hagyományos esti „tervezőséták" egyikén Ribbentroppal és Bormannal: „Még 1941 nyarán rátámadok a szovjetre, türelmetlen vagyok!"

A berlini Gestapo-székházból naponta több órás rádióparancs indul a hitleri menetrend következő állomása felé

Ahol az üzeneteket fogták Moszkva, Német Nagykövetség
A beszerzett térképet diplomáciai futár vitte Berlinbe

Sztálin nem hitt a hírszerzés jelentéseinek. Bízott a megnemtámadási egyezményben, félt a provokációtól

J. B. Tito: „A segítséget elfogadjuk, de arra senki se számítson, hogy egyszer majd a királyt is visszafogadjuk ..."

F. D. Roosevelt: „Minden segítséget megadunk angol és orosz bajtársainknak."

Amiért az atlanti csata folyt. Autógumi, élelmiszer, benzin, olaj, lőszer és gépkocsik. Murmanszkba futottak be a konvojok

W. Churchill az amerikai fegyversegély egyik mintapéldányát vizsgálja. „Ilyen volt Al Caponénak is!"

SS-vezetők látogatása az „I. G.-Auschwitz"-telepen. A deportált gyerekek munkája után napi 1,50 márkát fizetett a gyár az SS-nek

Az I. G. Farben kikísérletezi a Zyclon–B-t, a gyorsan ölő gázt. Azt mondták, „légtisztító szer"

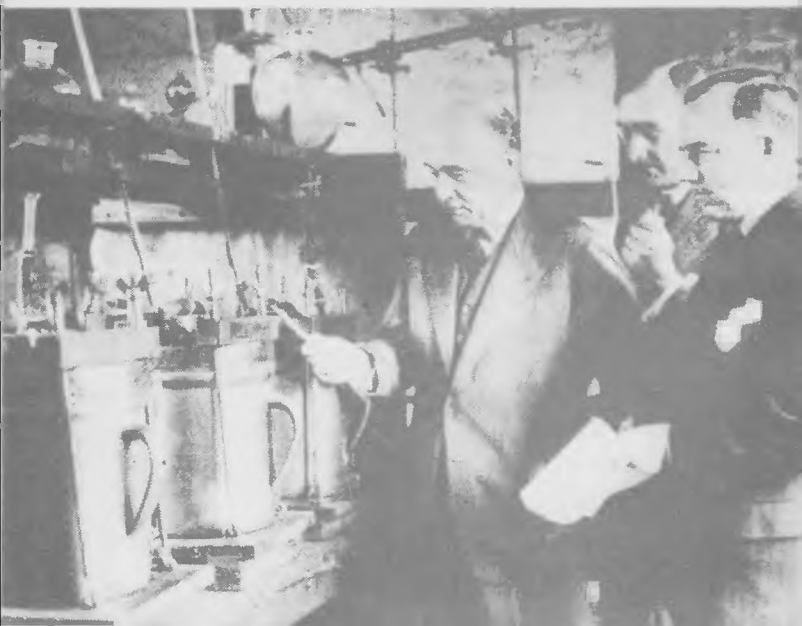

Ez volt az ,,élet''. Egy ideig munkaerő, majd kísérleti szerepkör, végül a 115-féle halállehetőség közül való részesedés

Előválogatás Mengele doktor számára. A ,,jobbra'' vagy ,,balra'' utasítás élet-halál kérdése volt

A precíz gyilkosok mindenre gondoltak. Fürdőnek álcázott gázkamra.
Miközben a „szakember"-képzés egyetemi szinten folyt. (alsó képen)

Egy kép, amely Európában bárhol készülhetett

Canaris admirális, az Abwehr főnöke

Canaris a magyar hadvezetéssel tárgyal a „keleti hadjáratban" való részvételről

A sugallat eredményes volt. „Területgyarapodásra Magyarország csak Hitler jóindulatából számíthat"

A Vörös Hadsereget készületlenül érte a fasiszta támadas. Csaknem fél évig tartott az állandó kiürítés, visszavonulás

1941. Egy korszak jelképe lehetne. Megölt kisfiú a Dnyeper partján

A szovjet emberáldozatok száma meghaladta a 20 milliót. A felperzselt földek, lerombolt gyárak népfelkelői bosszút esküdtek

1941. december 7. Pearl Harbor. Több száz japán harci gép veti rá magát a legnagyobb csendes-óceáni USA-bázisra

Secrets of World War II

U.S. Ignored Spy's Tip on Pearl Harbor

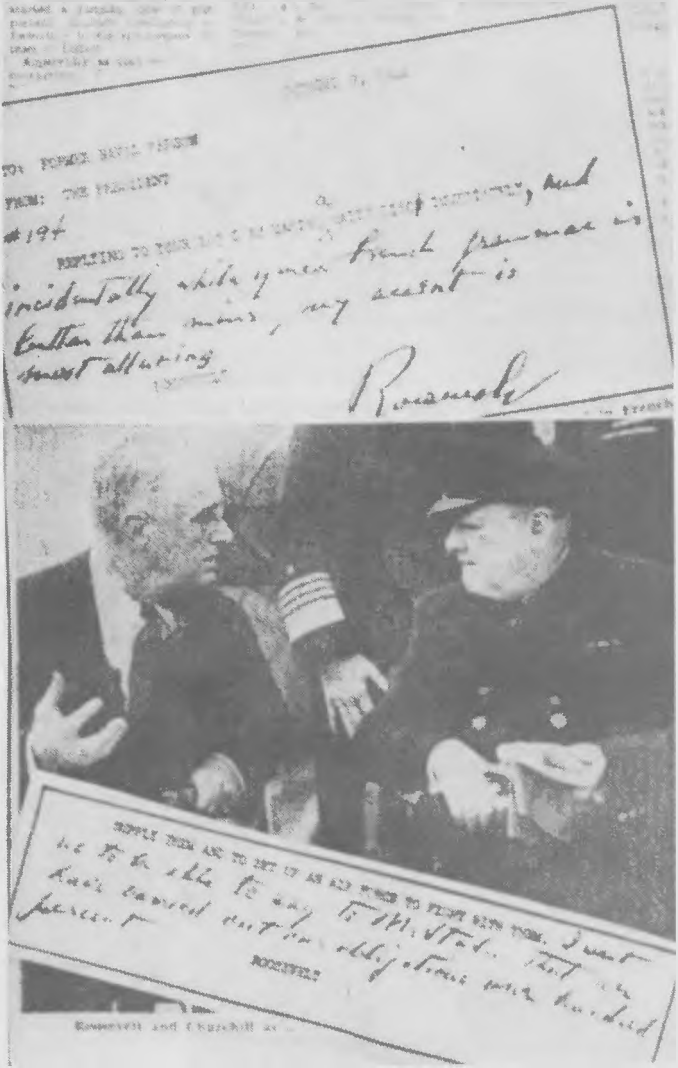

TO: FORMER NAVAL PERSON

FROM: THE PRESIDENT

#194

REPLYING TO YOUR [illegible] and incidentally while your French grammar is better than mine, my accent is most alluring

Roosevelt

SUPPLY THEM AND TO SET UP AN AIR FORCE TO FIGHT WITH THEM. I want us to be able to say to Mr. Stalin that we have carried out our obligations over hundred percent

ROOSEVELT

Roosevelt and Churchill as

Az amerikai tengeri haderő megbénítása után az ázsiai angol–francia–holland gyarmatbirodalmak ellen indul japán támadás

„Most már egy csónakban ülünk" – üzeni az „Elnök" a „Tengerésznek", ahogy kettejük levelezését kódolták

Antifasiszta ellenállási akció Koppenhágában

Olaszország hegyei között bontott zászlót – még jóval az angolszászok érkezte előtt – a Garibaldi partizánbrigád. A vezérkar néhány tagja

Harcba száll a francia kommunista párt vezette ellenállási mozgalom, az FFI

Mintha vége lenne a nagy lelkesedésnek. Rommel lesz a francia partvidék legfőbb parancsnoka

A Luftwaffe elinditja a V–1 és V–2 rakétákat. (A V betű a Vergeltung = megtorlás szó első betűje)

Az FFI egyik rádiósa, valószínűleg Székely László a német kivégzőosztag előtt

A csehszlovák földalatti hadsereg egy rohamosztaga

A szovjet csapatokkal együttműködő Normandia-Nyeman repülő „escadron" néhány tagja, bevetés után

OF, a bolgár Hazafias Front katonai szervezetének rövidítése Később reguláris egységekbe szerveződve, hazánk felszabadításában is részt vettek

Skorzeny SS főrohamvezető és ejtőernyősei, akik a Gran Sasson fogva tartott Ducét kiszabadították

Az Atlanti Fal vezérkari szállása

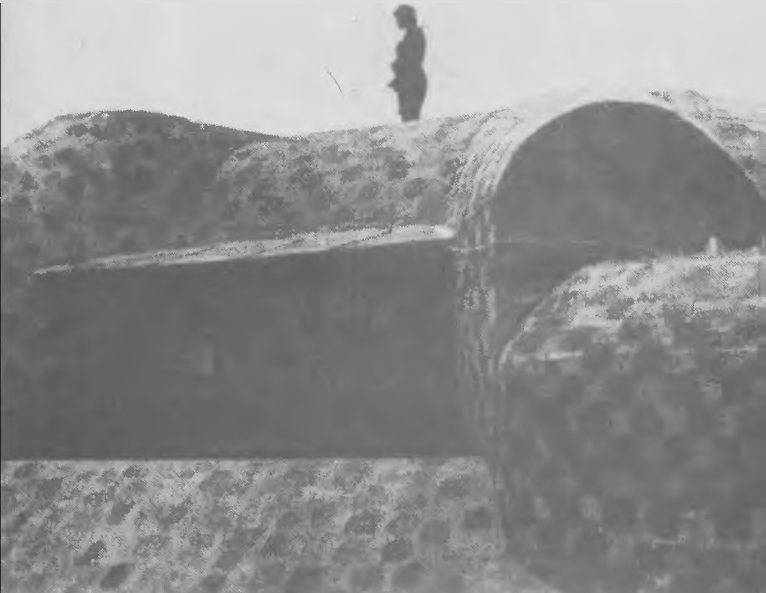

Indul a D–1 jelű rombolócsoport.
Az ejtőernyős-divíziók 1944. június 7-én már a mélységi övezetekben ereszkednek le

A délfrancia parasztok nem kenyérrel és sóval, hanem vörös borral fogadják a „szövetséges" kedves vendéget

DRY-CULCH
OBSERVATORY

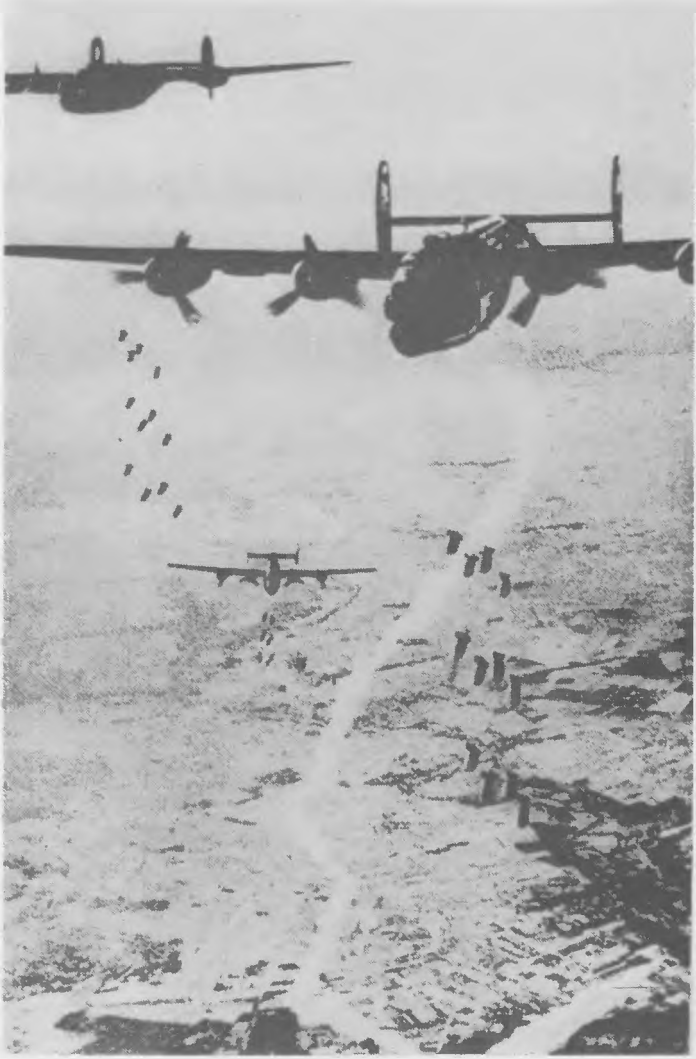

Németország két tűz között. A Ruhr-vidéket naponta ezer tonna bombával árasztja el a szövetséges légierő

Csillagvizsgálónak nevezett amerikai tüzérségi figyelőpont az Ardennekben

A „keleti front" végérvényesen Nyugat felé tart. Az utolsó szovjet helységből is bevonják a horogkeresztes zászlót

Nincs többé területrabló a szovjet állam földjén. Egy lerombolt és kifosztott ország határára visszakerül a tábla

A Három Nagy találkozóit nemegyszer árnyékolta be merénylet-kísérlet. A teheránit a szovjet elhárítás akadályozta meg

Korabeli röplap, amelyet szovjet repülők szórtak Magyarország falvaiban és városaiban. Ék Sándor grafikája később plakát formájában is megjelent

A T–34-esek a saját állások fölött törnek előre

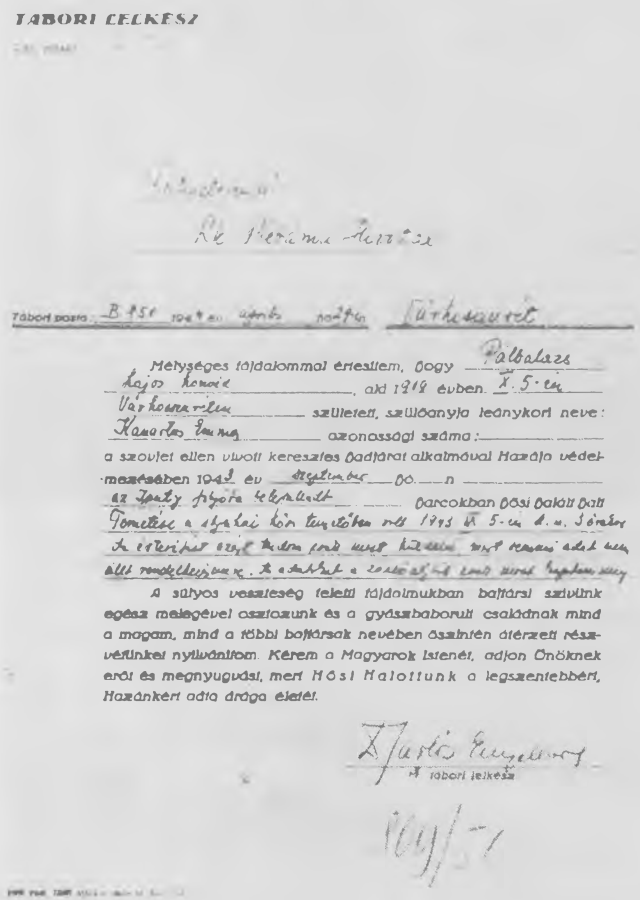

TÁBORI LELKÉSZ

Tábori posta: B 451 194[illegible] évi [illegible] hó [illegible] [illegible]

Mélységes fájdalommal értesítem, hogy Pálbalázs Lajos honvéd, aki 1919 évben X. 5-én Várkonyrévkény[illegible] született, szülőanyja leánykori neve: Kanarkos Emma azonossági száma: ______ a szovjet ellen viselt keresztes hadjárat alkalmával Hazája védelmezésében 1943 év szeptember hó __ n ______ az [illegible] [illegible] [illegible] harcokban hősi halált halt. [illegible]

A súlyos veszteség feletti fájdalmukban bajtársi szívünk egész melegével osztozunk és a gyászbaborult családnak mind a magam, mind a többi bajtársak nevében őszintén átérzett részvétünket nyilvánítom. Kérem a Magyarok Istenét, adjon Önöknek erőt és megnyugvást, mert Hősi Halottunk a legszentebbért, Hazánkért adta drága életét.

[illegible]
tábori lelkész

Napjában ezerszám érkezett hasonló hivatalos értesítés Magyarország falvaiba és városaiba

Battonyán, 35 évvel később. Sós László, az első szovjet felderítő, aki átlépte az országhatárt, a kamera előtt emlékezik

Szovjet tisztek ismerkednek a vidéki lakossággal valahol Kecskemét környékén

Amit a Viharsarok már elkerült. Nyilas hatalomátvétel Budapesten es az ország nagy részében. (Középen Beregffy-Berger hadügyminiszter)

A 2. Ukrán Front előrelendült

25

MAGYARSÁG

A MAGYAR NÉPPEL A MAGYAR NÉPÉRT! AZ ÚJ EURÓPA ÉRTÉK

EURÓPA

A MAGYAR NEMZETISZOCIALISTÁK MOZGALOM NAPILAPJA

Felhívás
Pest önkéntes kiürítésére

Rendelkezés
a menekültek élelmiszerellátásáról

Budapest előtt minden szovjet áttörési kísérlet összeomlott

A vecsés–szolnoki útvonal vált a magyarországi harcok tengelyévé

A bolsevisták hiába támadják a vecsési rotesszállást és a dunaföldvári hídfőt

November 9 évfordulóján

Irta: Szöllősy Klímmás

[illegible]

A bolsevisták ismételt áttörési kísérletei összeomlottak

[illegible]

Meghiúsult a csepeli Duna-ág kiszélesítő megújítási partraszállás

[illegible]

Az összes magyar harctérségből — Budapestről Ungvárig

[illegible]

Ára 20 fillér

Győzelmi jelentés a nyilas napilap 1944. november 9-i első oldalán. Voronyezstől a csepeli Duna-ághoz érkezett a front

1944. december 23. Bezárul az ostromgyűrű a magyar főváros körül

Megint egy kürtszó a hadtörténelemben. „Tüzet szüntess!" Parlamenter indul a német állások felé ...

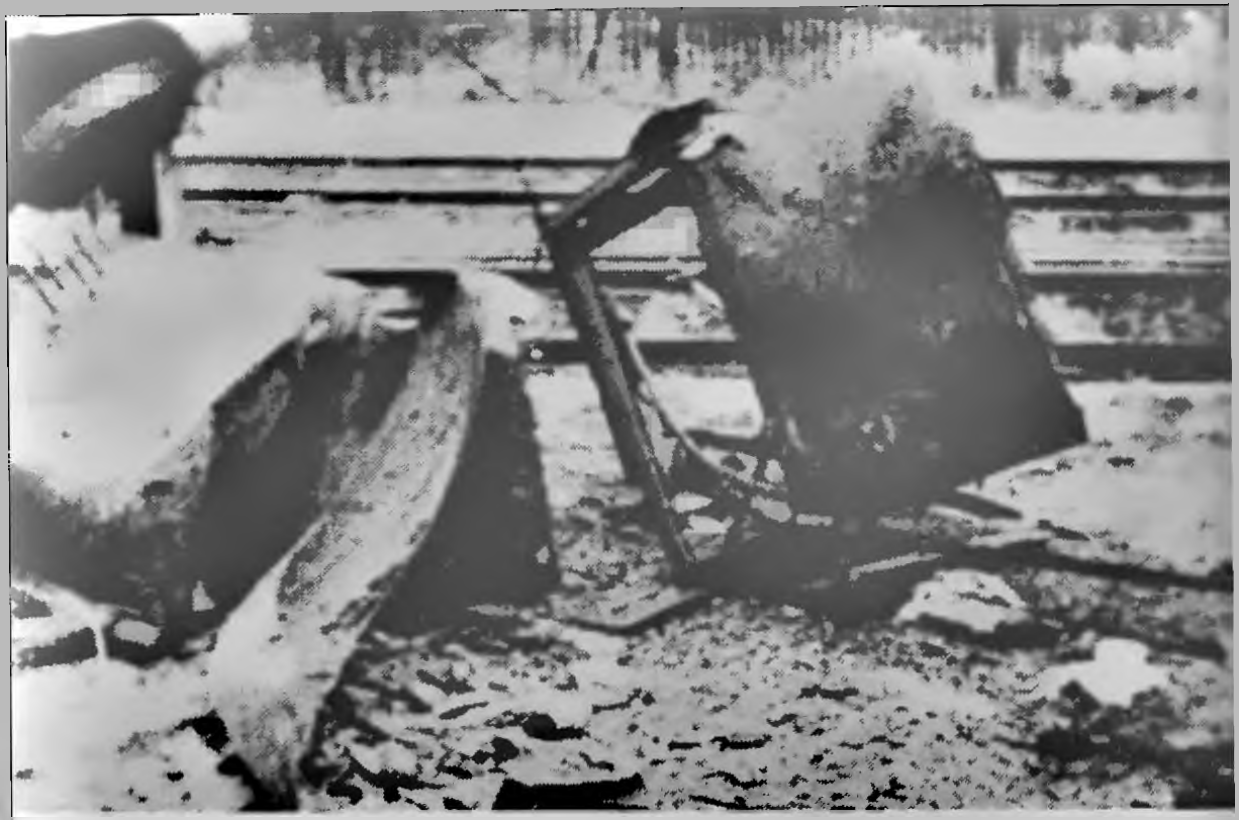

A válasz: géppuska-, majd ágyútűz. A modernkori történelem nem ismer ehhez fogható gaztettet

Steinmetz kapitány a vecsési országúton vérzett el. Mellette ott a bevérezett fehér zászló

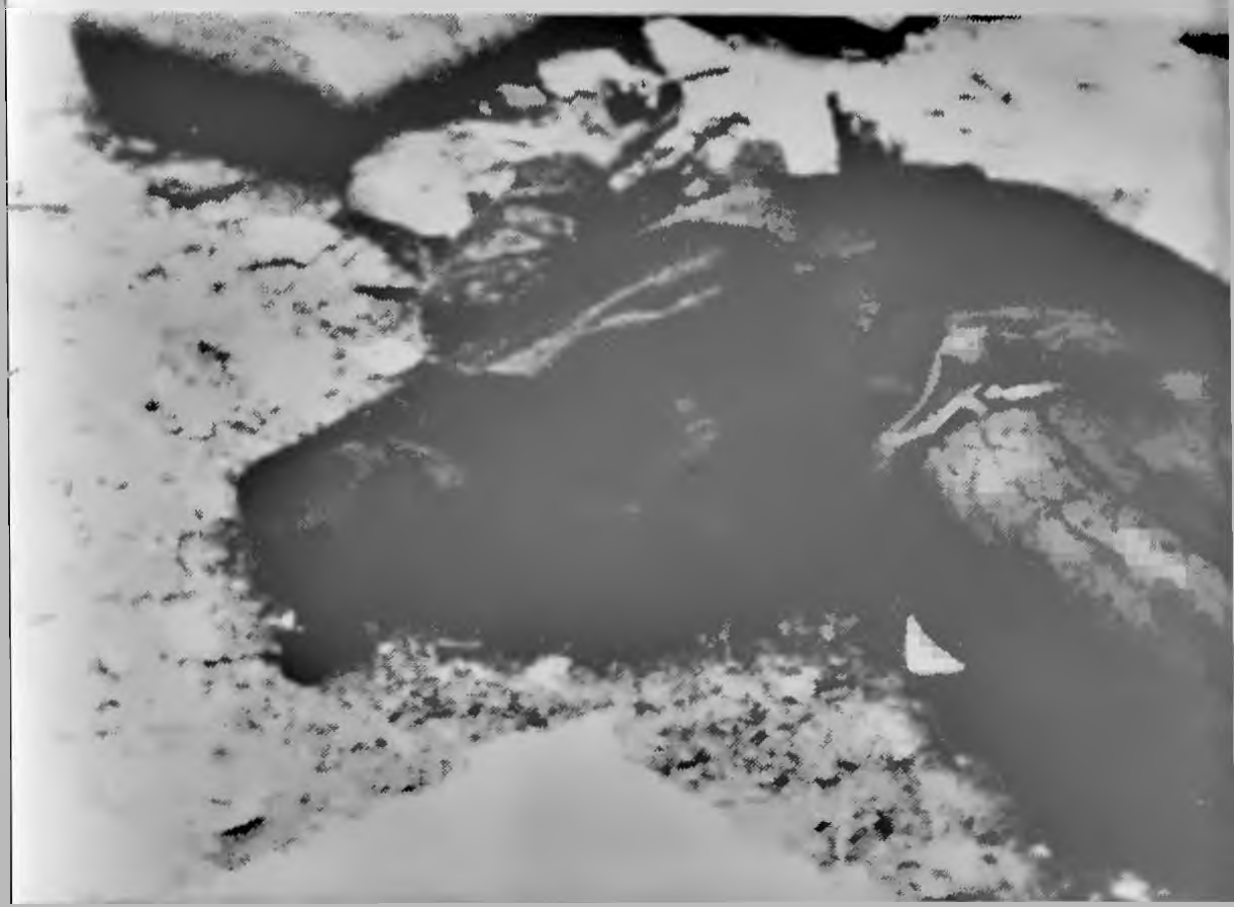

A pergőtüzek szünetében, lövésre kész fegyverek fedezete közben vonul a gyászmenet a fagyos Budaörsi úton

Az ultimátum ilyen brutális elutasítása után megindul az ostromgépezet a körülzárt fasiszta erők megsemmisítésére

Elfogott SS-katona kihallgatása Pest külvárosában

Légvédelmi ágyúk az Astoria-szállóval szemben, de már nem kellett tüzelniük

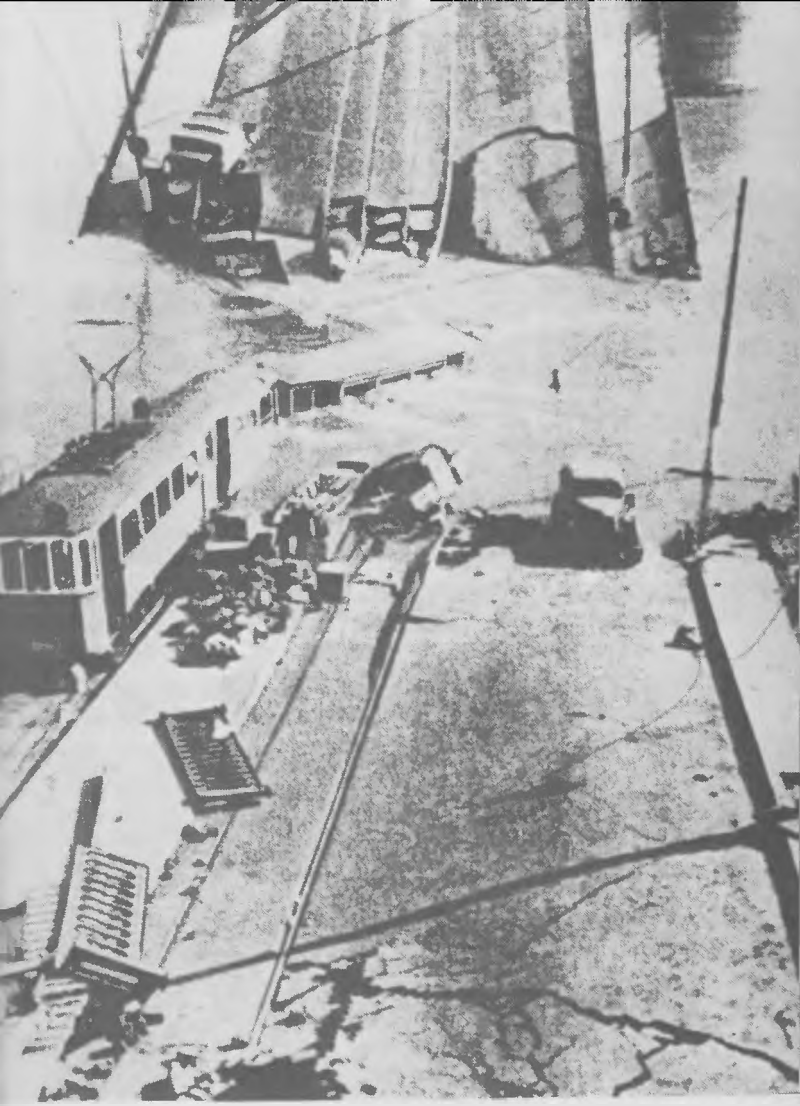

Budapest 1944 késő őszén. Az első áldozat a Margit-híd volt. Hullámsírban a 6-os villamos

Az Astoria-szálló előtt. Szovjet haditudósító-különítmény figyeli-filmezi a valóságos „Budapesti tavaszt"

Február 13-án elcsendesednek a fegyverek

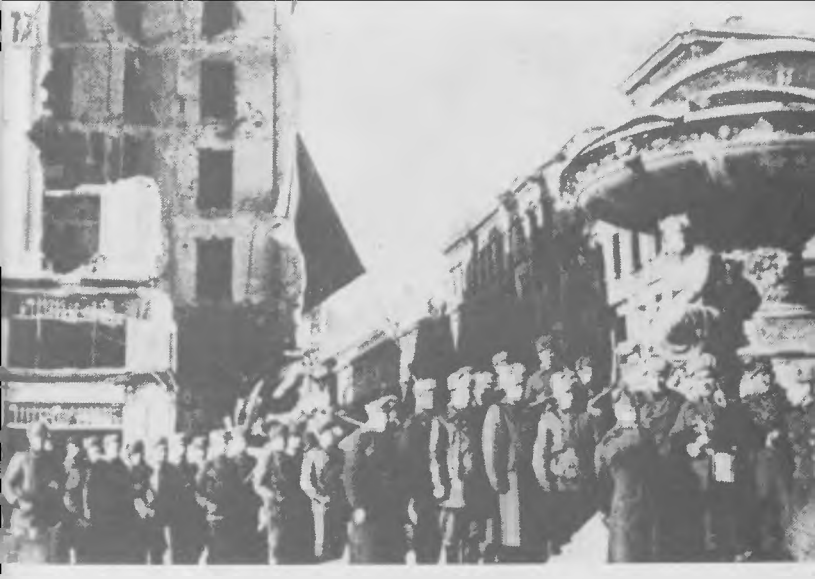

Tolbuhin marsall törzskarának és komendánsegységének egy csoportja a Kálvin tér hajdani szökőkútja előtt

Magyarul beszélő szovjet katona a zuglói gyerekek között

Pfeffer von Wildenbruch, a „Budapest-Erőd" parancsnoka azt hitte, legénységi ruhában még elszökhet. Tévedett

A frontvonalban dolgoztak a filmesek. Kiszeljov kapitány Budapesten is járt

Szálasi „nemzetvezető" is közkatonának öltözve hagyta el Budapestet. Az utolsó audiencián a führeri főhadiszálláson

Moszkva 324 ágyú 24 díszlövésével köszöntötte a harcokban részt vett csapatokat és a szabad Budapestet

BUDAPEST SZABAD!

Sztálin marsall napiparancsa

A 2. ukrán hadseregcsoport parancsnokának Malinovszkinak, a Szovjetúnió marsalljának, a hadseregcsoport vezérkari főnökének Zacharov vezérezredesnek és

a 3. ukrán hadseregcsoport parancsnokának Tolbuchinnak, a Szovjetúnió marsalljának, a hadseregcsoport vezérkari főnökének Ivanov altábornagynak.

A 2. ukrán hadseregcsoport csapatai, együttműködve a 3. ukrán hadseregcsoport csapataival, másfélhónapos ostrom kemény küzdelmei után, a nagyvárosiháború utcai harcainak nehéz körülményei között, ma, február 13-án befejezték a Budapesten körülzárt ellenséges kötelékek megsemmisítését, s így teljes egészében elfoglalták a magyar fővárost, Budapestet, a német védelem fontos központját a Bécs felé vezető úton.

A budapesti harcok folyamán a 2. ukrán hadseregcsoport csapatai több mint 110.000 ellenséges katonát és tisztet fogtak el, élükön Pfeffer Wildenbruch vezérezredessel, a budapesti kötelékek német parancsnokával, vezérkarával együtt és gazdag zsákmányt ejtettek fegyverekben és egyéb hadianyagokban. A kivívott győzelem tiszteletére a budapesti harcokban különösen kitűnt csapatok felterjesztendők a »Budapest« név viselésére és kitüntetésekre. Ma, február 13-án, 21 órakor, Hazánk fővárosa, Moszkva, népünk nevében 324 ágyú 24 üdvlövésével tiszteleg a magyar fővárost, Budapestet elfoglaló 2. és 3. ukrán hadseregcsoport hős katonái előtt.

Köszönet a Budapest elfoglalásában résztvett, az Önök által vezetett csapatok kiváló harci teljesítményéért.

Örök dicsőség a Hazánk szabadságáért és függetlenségéért elesett hősöknek! Halál a német megszállókra!

1945 február 13-án.

J. SZTÁLIN
a Szovjetúnió marsallja,
a Vörös Hadsereg
főparancsnoka

„Ike" Eisenhower tábornokai (Patton, Bradley és Hodges) fogadást kötnek, melyikük ér előbb Berlinbe

Ugyanezen a napon az USA-légierő – már teljesen értelmetlenül – szinte elhamvasztja bombáival Drezda városát

A könnyelmüen előrevetett ejtőernyős-divíziók Arnheimnél német pergőtűzben értek földet. Ez volt a Wehrmacht utolsó hadisikere

A tábornokok fogadását senki sem nyerte meg. A vesztes a sok tízezer, tűzvonalba hajszolt angol és amerikai volt

A „Kis föld", a Távol-keleti Front parancsnokának politikai helyettese Brezsnyev ezredes volt. A győzelmi parádén már tábornok

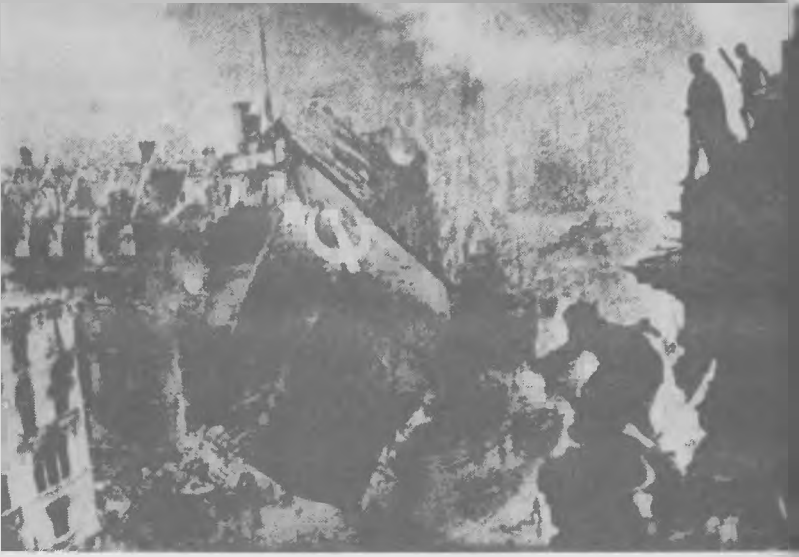

Egy kép, ami bejárta a világot. Kantarija őrmester kitűzi a Reichstagra a győzelmi zászlót

„Elvtársak, a fasizmus tüze kihamvadt, Németország újra felépül és szabad ország lesz." Katonagyűlés a Brandenburgi kapunál

Egy sebesült hazatér

Zsukov marsall és helyettesei Montgomery társaságában (középen) a legmagasabb brit hadikitüntetés birtokában

A haditudósító-stáb vezetői Berlinben. Jobb szélen Roman Karmen őrnagy. 30 év múlva elkészíti az Ismeretlen háború című 20 részes filmet

A történelmi kézfogás. Az emberiség azt remélte, hogy a fegyverbarátság szelleme megmarad majd a békében is

Sztálin és vezérkara Potsdamba érkezik

Roosevelt már halott. Helyette Harry Truman képviseli az Államokat. Churchill is utoljára van itt, a Munkáspárt győz a választásokon

Keitel vezértábornagy, a Wehrmacht főparancsnoka aláírja a feltétel nélküli megadást a szövetségesek előtt

Megkezdődnek a számonkérések. „Hol rejtőzik Peiper ezredes?" Speciális szempontok szerint szelektál az MP

A megtalált fényképek segítenek az azonosításban

A nürnbergi per első napján. A fővádlott Göring, mellette Rudolf Hess

Kaltenbrunner, Himmler egykori helyettese épp megesküszik ártatlanságára. „Mindent parancsra tettem!"

A vádlottak arcuk eltakarásával védekeznek a fotólencsék elől

...a Németországba szökött magyar háborús bűnösök csoportjában Bárdossy, Hellebront tábornok, Endre László és Rác tábornok

Az öngyilkos „kamikáze" repülők mellett tömegbevetésre kerülnek az ember kormányozta torpedók is. Ez nem robbant fel

„Intelem a tudomány részéről ... etikai meggondolások ...?" Eisenhower csak pillanatokig tépelődött az atombomba bevetéséről

Albert Einstein, akinek oroszlánrésze volt a kísérletekben, ellenezte a katonai alkalmazást

A kijelölt szuperbombázó és személyzete akkor már készen állt. A gépet Enola Gay-nek keresztelték, a parancsnok anyjának nevéről

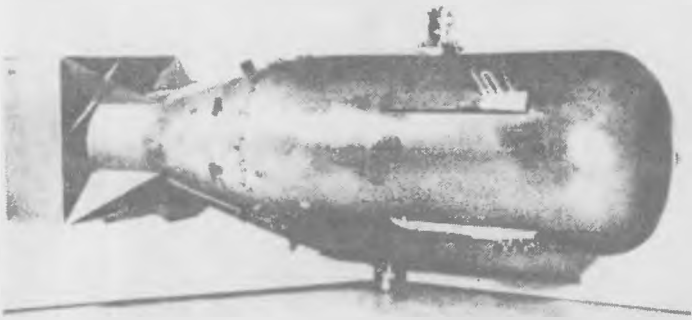

A nem is nagy méretű atombomba. Töltetében egy város és százezer ember elpusztitásához elegendő „tolóerő"

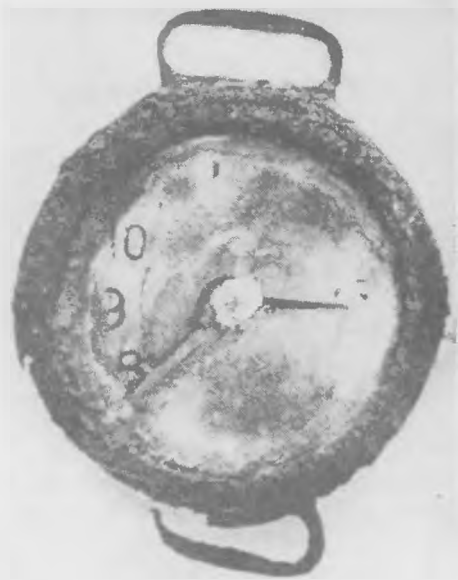

Megáll az idő Hirosimában. 1945. augusztus 6. Az ébresztőóra sok ezer méterre volt az epicentrumtól

A sugárfertőzöttek gyors elkülönítése. Az amerikai rendelkezésben egészségügyi és politikai meggondolások keveredtek

A szovjet erőknek a Kvantung-hadsereg fölötti győzelme után Japán kapitulál. Aláírás a Missouri cirkáló fedélzetén (balra: MacArthur)

Egyszemélyes német tengeralattjáró a londoni Hadimúzeumban. Dover közelében fogták el, 1941-ben

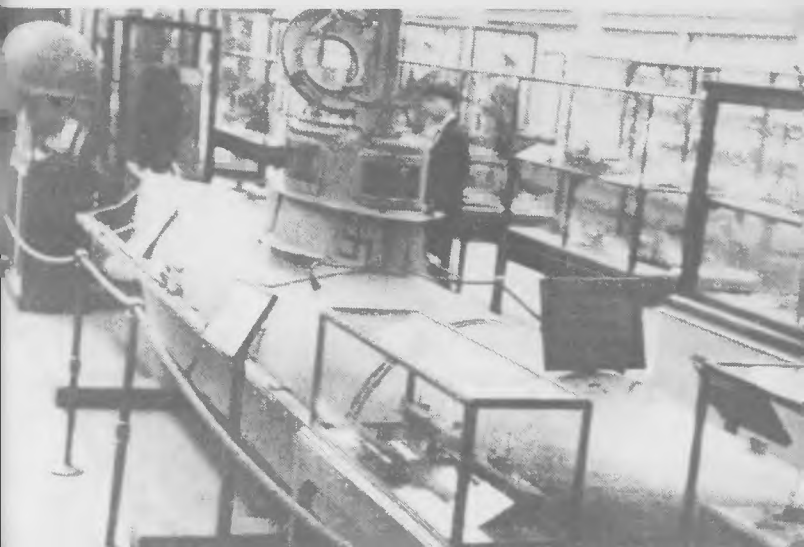

Könnyűbúvár kutatja a nagy háború víz alatti emlékeit. Nem a hajók érdeklik, hanem az elrejtett kincsek ...

...mindenekelőtt az ausztriai Toplitz-tó titka. A hivatalos kutatásra gyorsan tilalmat rendeltek el

Bad-Aussee. A bejáraton szolid felirat: Privat Mature-Institut. Ebben az alpesi házban él háboritatlan nyugalmában dr. Hoettl, Eichmann egykori kollégája

Wernher von Braun, a V–1 feltalálója Amerika kezébe adta a rakétákat

Hans Habe előadása 1966-ban a budapesti Fészek Művészklubban. Az irodalmi indíttatású előadást keresztülszőtte a háború emléke

A VKF–2 volt főnöke, Kádár Gyula vezérkari ezredes is megírta tapasztalatait a Tények és tanúk sorozatban

Ék Sándor festőművész szovjet tisztként érkezett vissza Budapestre ...

Rot Sándor filológus 22 nyelven beszél, a Vörös Hadsereg egyik főtolmácsa volt ...

Az új német sajtót a megszálló erők ellenőrzik. Amerikai részről egy Hans Habe nevű őrnagy

A memoárirodalom egy ritka példánya. Az író: Albert Speer, Hitler hajdani minisztere. Hess társa volt a börtönben

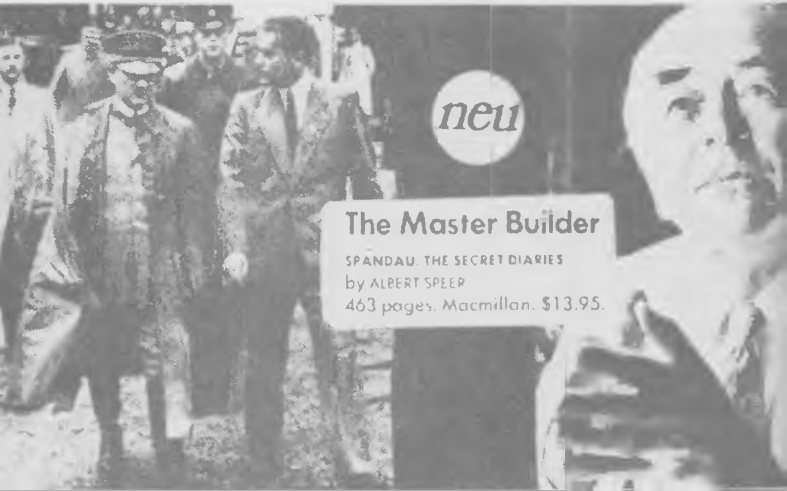

Cornelius Ryan történész a dunkerque-i tengerparton. Még annyi év után is „mesél a helyszín"

A náci hatalmasságok félbemaradt naplóiból készült könyvek

De Gaulle: „...Csak a politikától vonulok vissza, az irodalomtól nem. Átdolgozom újra a Háborús emlékiratok-at..."

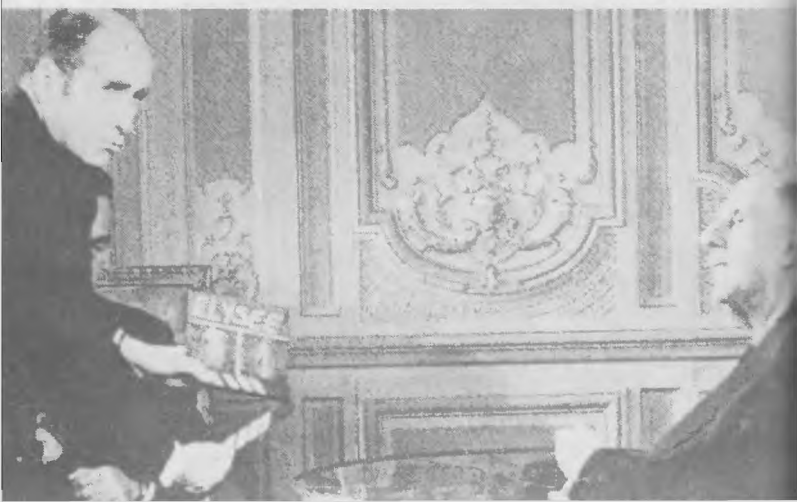

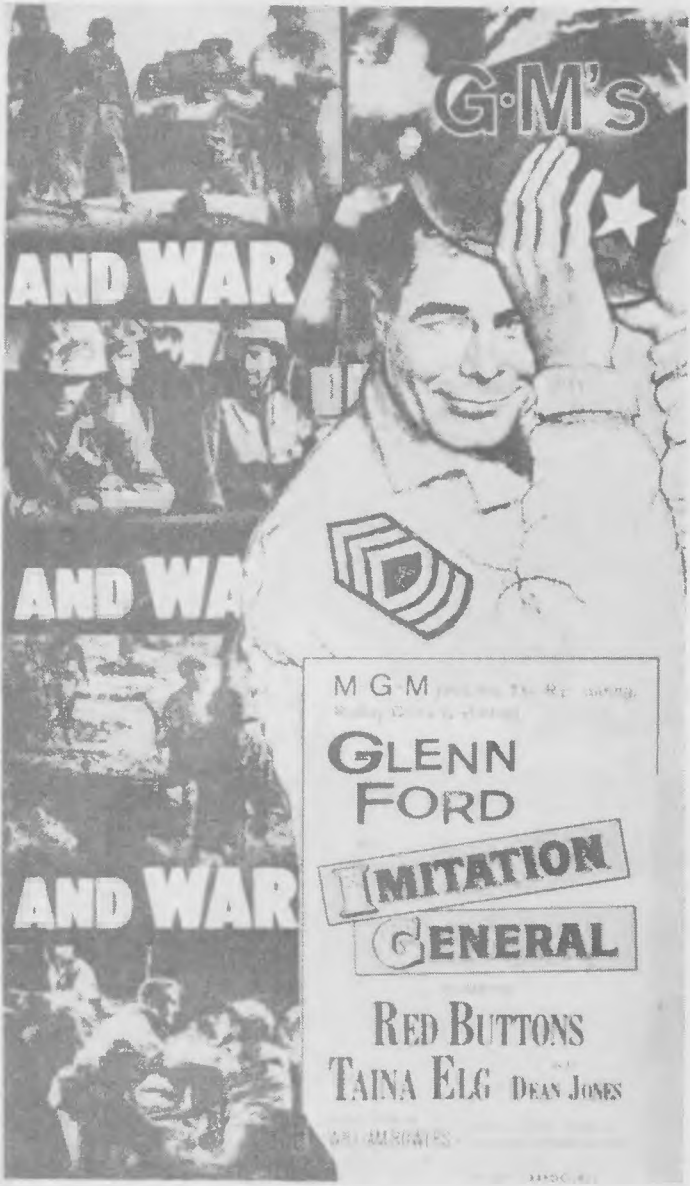

Nyugaton nagy szériában készülnek háborús szuperprodukciók

...vagy épp kalandos szexpartikká, néhány fenegyerek és adakozó széplány frontrománcává silányul a háború

Hoffmann „parancsnok", aki az NSZK-ban napjainkban nyíltan szervezi „haditorna"-egységeit

Speidel tábornok NATO-generálissá avanzsált Adenauer idejen

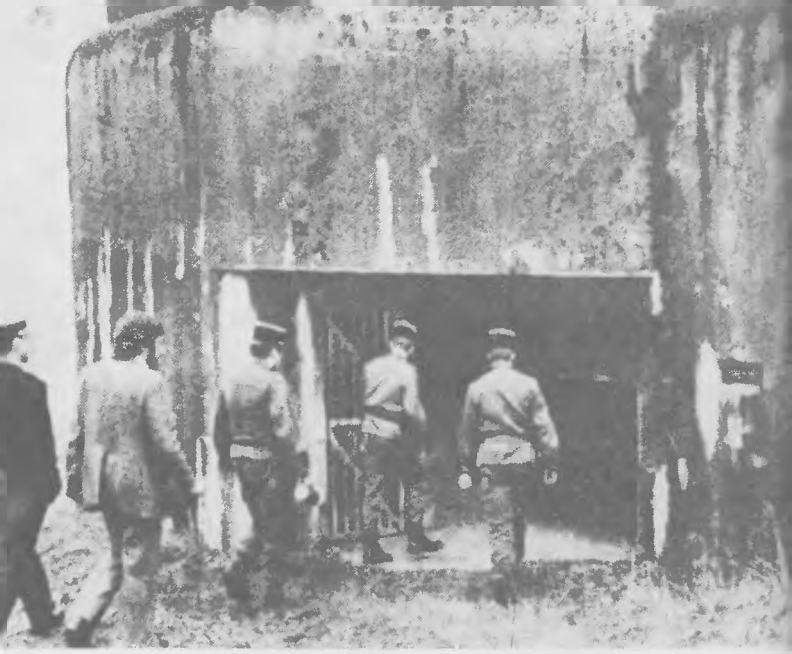

Csaknem 40 év után újra hallat magáról a Maginot-erőd. A Schleyer-ügy kapcsán átkutatta kazamatáit is a francia rendőrség

És mire gondol a kiskorú? Talán arra, hogy – volt egyszer egy nagyapám ... volt egyszer egy háború ...

„Az én tisztelgésem csak az Ismeretlen katonának jár. Legfeljebb az elnöknek, aki július 14-én mindig kezet fog velem"

„Mit tudja az elnök, hogy milyen a háború? Mi ott voltunk az elsőnél, a másodiknál és Koreánál is... valahogy másként gondoltuk..."

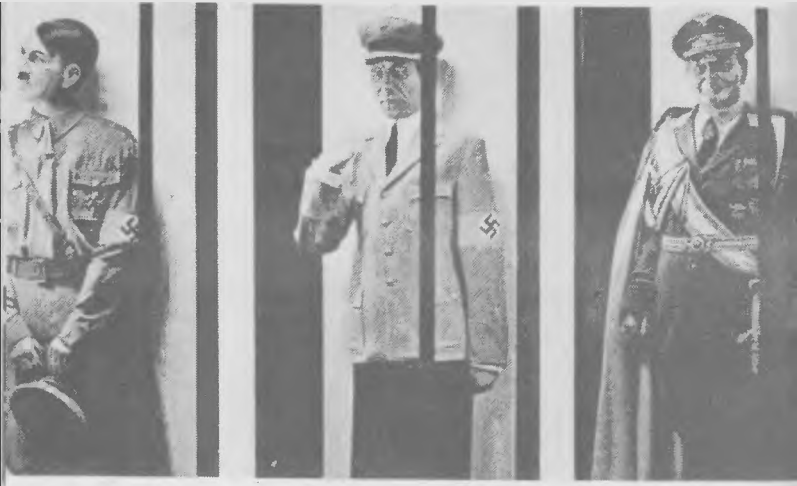

Így már rendjén van. Viaszbábuk Madame Tousseaud londoni panoptikumában

Burt Lancester: „Csak most értem meg igazán, mi volt az a háború!"

TARTALOM

ELŐSZÓ HELYETT 7
1 IRODA A TEINFALTSTRASSÉN 13
2 DR. HOETTL ÉS A VERÉB-AKCIÓ 28
3 GYILKOSSÁGOK KICSIBEN ÉS NAGYBAN 48
4 ESERNYŐ ÉS EJTŐERNYŐ 64
5 A HETEDIK FEGYVERNEM 79
6 ROMAN KARMEN 96
7 TÁVOL-KELETI KÖZELMÚLT 113
8 DEKÓDOLT LEGENDÁK 132
9 HÁBORÚ A SIVATAGBAN 147
10 CHURCHILL KONTRA COVENTRY? 162
11 HÖLGYEIM, ITT HÁBORÚ LESZ! 177
12 FRANCIA ŐRJÁRAT 191
13 MEDITÁCIÓ PARTRASZÁLLÁS-ÜGYBEN 207
14 IDŐEGYEZTETÉS 222
15 BUDAPEST „NYÍLT VÁROS”? 232
16 FEKETE DOBOZOK 249
17 NÉGYSZEMKÖZT A TÁBORNOKKAL 265
18 HŐSÖK KERESTETTEK 279
EPILÓGUS 297
JEGYZET 299

© Bokor László, 1983

ISBN 963 326 670 X

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója
Zrínyi Nyomda, 82.1483/1
Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató
Budapest, 1983
Felelős szerkesztő: Pusztay Sándor
Műszaki vezető: Jordán Gusztáv
Műszaki szerkesztő: Cimpián Péterné
Terjedelem: 18,36 A/5 ív
Példányszám: 12 000
117 (166) Zi 791–h–8384

„ 60 országban járt 30 év alatt. Volt ahol öt napot töltött, volt ahol öt évet. Mindig kutatott. Emlékeket. Történész, filmrendező – volt diplomata is –, de legszívesebben újságírónak vallja magát. Az antifasiszta koalíció nagy korszaka foglalkoztatja. Vallatja a történelmet, a helyszíneket, a nyugtalan

túlélőket. Az elmaradt összefüggéseket keresi, a szálakat, melyek szétfutottak egykor vagy épp összekuszálódtak. A gordiuszi csomókat mégsem átvágni akarja, hanem bontogatni. Nagy-nagy türelemmel, felelősséggel és hozzáértéssel. Több évtizedes barátsággal ebben segítette Roman Karmen...”

(Kossuth Rádió, interjúrészlet 1980. február 8.)

42,– Ft